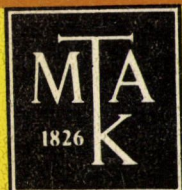

GYÁRFÁS ÁGNES

AZ ELSŐ MAGYAR
BÖLCSELETI MŰ ÉS TÖRTÉNETE

BÁRÁNY PÉTER: JELENSÉGES LÉLEK = MÉNY

BUDAPEST 1990

AZ ELSŐ MAGYAR
BÖLCSELETI MŰ ÉS TÖRTÉNETE

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI**

**PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE**

27 (102)

ÚJ SOROZAT

SOROZATSZERKESZTŐ:

**FEKETE GÉZÁNÉ és
VEKERDI LÁSZLÓ**

GYÁRFÁS ÁGNES

AZ ELSŐ MAGYAR BÖLCSELETI MŰ ÉS TÖRTÉNETE

BÁRÁNY PÉTER: JELENSÉGES LÉLEK = MÉNY

BUDAPEST 1990

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Megjelent a "Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása" program támogatásával

Lektorok: Tőkei Ferenc
R. Hutás Magda
Büky Béla

ISBN 963 7302 69 7
ISSN 0133 – 8862

Jelenséges
LÉLEK=MÉNY
(Lélek-Tudomány)

Irá
Bárány Péter.

Non tanta prurigine leguntur libri
quanta scribuntur.

[I.]

A' Bètsi
Tudós Magyar Társasághoz.

Böls Fèrjfiak!

A' melyly munkát a' Haza' boldogságának oltarára Elötökbe áldozatul viszek, azt véres vérejtékemnek nézzètek.

Szent áldozat — ha azt hiba nélkül lenni találjátok Ti, kiket a' hazai szeretet önnön oltárán ama' fellobbant tiszta Tűznek nevelésére választott. —

Neveljétek örökre! — Neveljétek, ne csak azokban, kiknek szívét ama' szent Tűznek lángja már megtsapta; hanem lobbantsátok fel azokban is, kiknek szíve készen ugyan már a' fellobbanásra, de részére nintsen még szikra, mely beléje kaphasson.

Neveljétek bennem is! — hogy Hazánknak némely tájain emelkedő lángnak kormos füst-fellegei tiszta világgal égő szívemnek lángját bèn foghassák.

Szép a' hazai szeretet; de szebb a' hazai *Böls-Szeretet*☆. — Az zajgó háborgásokkal zavarja-meg a' lelket; ez pedig egygyenlő tiszta lángal lobog.

[II.]

E' volt munkámban is mindég szemem előtt. Azért is boldogságomban egy lépésvel elől lépök, ha az Nèktek tetszeni fog. Ha pedig nem fog tetszeni, idézzétek vissza Tisztelendő Koppi Károly Úrhoz, a' Pesti Fő-oskolában lévő érdemes Tanító Úrhoz.

Lélek-ményes☆☆ (Lélek-tudományos) tapasztalás az, hogy, ha a' műv senkinek sem tetszik is, legalább tetszik a' művésznak. —

Írám Pesten. Böjt első Havanak 18dik napján 1790dik esztendőben.

☆ A dőlt betűs szöveg az eredetiben folyamatos vonallal aláhúzott.

☆☆ Bárány eredeti aláhúzási módja, melyet megtartottunk: — — —

[III.]

Elő-járó Beszéd

A' Haza' javának előmozdítása Szent kötelesség.

A' ki pallërozott ész, és szív a' Hazafiakban olylyaten oltar, melyről a' Haza' boldogulásának gyönyörű illatja a' külső nemzetekre is kiterjed.

Sem az ész, sem a' szív ki nem fényesülhet az olyan Hazában, mely Tudományok nélkül szűkölködik. Sőt a' tudatlan Elő-járókkal megterhelt Haza közönségesen Hajó-törést szenved.

De hogy a' Pallërozás meg-mozdúlhatatlan Alapon épüljön, szükség elsőben is a' Hazában oly tudományt közönségesse tenni, melylyen minden egyéb tudományok fekszenek.

Ilylyen a' Lelekmény (Lélektudomány) melyben elsőben is az észnek, az után a' szívnek ereje ki-fejtegetődik. Hahogy pedig egyszer ezen kettőnek erejét, 's ezen erőnek törvényeit esmérjük; könnyű azt az után a' kifényesítésben is szabásokra venni.

[IV.]

Ez a' Hazafiak' elméjének, és szívének kifényesítésére szolgáló elsőse a' Lélekménynek (— tudmánynak). De ha vizsgaloba vesszük az egész Böltselkedésnek Sistémáját (rendeletjét) onnét is kitetszik, hogy a' Lélek=ménynek (— . —) a' Böltselkedésben elő forduló Tudományok között is legelsőnek kell lenni (lennie), úgy mint, a' melyből a' Léleknek minden rendű erejét, 's tehetséget kitanulluk.

A' *Logikában* tanúlluk, miként élhessünk hasznunkra lelki tehetségeinkkel legjobban, és legrövidebb üdő alatt.

Az *Ontológiában* elő-adatnak az emberi esméretnek leg közönségesebb igazságai.

A' *Pneumatológiában* meg esmértetnek a' Lelkek' tehetségei, és tulajdonságai, a' mint azokat nem tapasztalásból, hanem okoskodásból tudhatjuk.

A' *Cosmológiában* előnkbe adatik az egész Világ, azaz: minden véghető (finitus) lönyök (entia), az ő meghatározásaikkal, 's egy-mással üdő, 's tér szerént való közökkel együtt.

[V.]

A' *Természeti Theológiában* meg vizsgálják a' Világnak Alkotója, minden tulajdonságaival, 's az Emberhez, 's más Alkotmányokhoz való közzéval együtt.

Vègre az *Erköltsi Filozofiában* meg határozatnak az Embereknek egy máshoz való minden nēmű kötelességeik. – Már pedig hogyan tehetünk Előmenetelt mind ezen Tudományokban, ha előbb az észnek, és Szívnek tehetségeit, melylyeket a' Lélekményből (– . –) tanulunk, nem tudjuk?

Böltsen gondolá tehát Hazánknek egy érdemes Fia, hogy elsőben is a' Lélektudomány Hazai Nyelvünkön Napfényre jusson. Ezen érdemes Hazafi nevét titokban tartja ugyan; de még is ditső akaratyának kinyilatkoztatásával eléggé megesmèrteti velünk Szép Magyar Lelkét.

Bátor pedig én ezen munkát későbbben akarám vala közre botsátani; azért, mert azoknak számàra, kik ezen tudományban még járatlanok, *Campe* kis Lélektudo-

[VI.]

-manyát Szándekoxtam Magyarra fordítani: Mindazon által, mivel mind kedves Hazám-nak java, mind ezen titokban lévő érdemes Hazafinak ditsőséges akarátja egyszerre szivemre hatott: azért adom most ki ezen munkát, melylyet tsak egy- vagy két esztendő múlva kell vala közönségesse tennem.

Hogy pedig ezen tudományt Hazámnak azon Fiai is használhassák, kik előtt ezen tudomány még merő újság; azon voltam, hogy a' melleb Feltételeket (állatásokat) (Propositio) értelmes példákkal esmèretesebbekké tegyem.

Azomban, ha ezen munkának nēmely Feltételeiben valaki megütközne azért, mert azok nem éppen szája izére szöllanak: abban nem engem', hanem az emberi Természetből származó történeteket vesse okúl. Itt se mi sem adódik elől, hanem tsak az a' mit a' tapasztalásból tudunk. A' mik történnek, azokk létét senki se tagadhatja. Lásza kiki, ami folyadékokat húz-ki maga részére a' Feltételekből. Én azokról

[VII.]

nem felelek, de nem is vagyok köteles rólok adózni.

Ez tehát tsak csupan Jelenséges Lélektudomány (Psychologia Empirica), melynek alapja a' tapasztalás. Hogy az okos Lélektudományt a' Jelenségestől el=szakítom[☆] (talán el szakasztom): azt a' Böltselkedésnek mostani századunkban való helyessebb osztályja okozta. Az okos Lélek=tudományban a' Lélekk *valóságáról* (Essentia), úgy mint *léte-léről* (Existentia) *Egyszerűségéről* (Simplicitas), halhatatlanságáról 's a' t. tulajdon képpen vagyon a' Beszéd. Ezen tulajdonságokk megvittatása pedig az Ontologiában és Természeti Theologiában lévő Feltételekk folyadékja. Így tehát senki sem javallanà tselekedetemet, ha az okos Lélektudományt a' Jelenségeshez ragasztanám, minek előtte a' fellebb eméltet tudományok előre nem botsátanak.

☆ = jelet alkalmaztunk amikor Bárány Péter sor végén összetett szót választott el, vagy mi kényszerültünk a sor végén az általa kötőjellel írt szó elválasztására.

Egyèberánt, ha mind az egész munkában, mind a' mesterséges igékk̄ (Tárgy szavakk̄) megmagyarosításában nem oly szerentsès voltam, mint a' Hazafiak ohajtották volna; jusson kinek kinek

[VIII.]

eszèbe, hogy ez töretlen út, melylyen mēg senki sem járt. Ën magamról bátran azt mondhatom, hogy tőlem kitelhető erővel dolgoztam Kedves Hazámnak javára. Ezzel pedig mit tettem egyebet, hanem hogy azon hazafiúi Szent Kötelességnek megfelelttem? – Iràm Pesten Böjt első Havának 18^{dik} Napján 1790^{dik} esztendőben.

A' közre-Botsátó

Bè-Vezetés

1. §. *Eredete a' Lelekménynek.*

A' Termeszetnek vizsgálóji, valamint a' Világ'térjén lèvő testek \overline{k} , úgy nem különbben annak is, a' mit az Emberben *Léleknek*, mondunk, tulajdonságait, munkájának törvényeit, erejét, 's jelenségeinek' (phoenomenorum) módjait kinyomozták. — Az ily kèppen gyűjtögetett esméretekből (cognitio) Származott egy különös tudomány, melylyet mi Lélek-mény \overline{k} (Lèlek-tudománynak) (Psychologia) nevezünk. — Mivel pedig ezen esmeretekre kettős út vagyon: tehát

a) *Kèt fèle*

a' Lélektudomány, Jelenséges tudnīllik és okos. Amaz tsak az öt èrző eszközök \overline{k} (műszerek \overline{k}) tapasztalásain épül: ez pedig egy okos Lönynek (ens) foganatjából (conceptus) tsupán tsak okoskodások által ered. Itt tsak a' Jelenséges Lélektudományról (Lèlek-ményről) beszélünk.

2. §. *Források*

A' Lélek 'visgáló ezen forrásokból merítse az esméreteket:

a) *Az önnön-esmérésből.*

Az önnön-esmérésből (cognitio sui), az az tekintetbe vegye önnön gondolatjait, érzékenységeit, és kívánságait 's a' t.

b) *A' többi emberek' esmeréséből.*

A' többi emberek esmeréséből, azaz: ne tsak magát igyekezzen megesmèrni; hanem jól megvisgálja azt is, mikèp 'gondolkodnak és tselekszenek más emberek is.

c) *Az emberi Nemzet' történeteiből.*

Az emberi Nemzetnek történeteiből, azaz: jól által-nèzze, mind a' pallérozot, mind a' vad Nemzetek \overline{k} Historiaját; meg határozván mindenben a' pallérozásnak, és vadságnak 'külömbözeiteit.

d) *A' Barmok' természeti Historiajából.*

A' Barmoknak természeti historiajából, az az: jól megvisgálja a' barmok \overline{k} tehetségeit, indulatjait, ösztöneit (Instinctus) tselekedeteit 's a' t. Mert a' természet eredendően különbözö elegyítésekben teszi- ki itten a' Lélek \overline{k} erejét a' mi visgálásunkra, következőképpen könnyebb utat nyít a' barmokban lèvő jelenségek \overline{k} széll-szedegetésére.

e) *A' Physiologiából.*

A Physiologiából, az az: az emberi testnek alkotásáról szolló tudományból. A' Lélek anynyira egybe vagy szűrve a' testel, hogy ezen tudomány nélkül a' Lélektudományban semmire se mehetünk. Azon Lélek-visgálók kik ezt a' Lélektudományban segítségül nem vették, mind eddig csak egy részről vevék az embert tekintetbe, 's egyetlen végezéseket tettek.

3.§. *Ezekből Tudomány.*

Ilyen rekeszekből szedi a' Lélek-visgáló az eseményeket. Ezekből már egy valóságos tudományt kellene építeni. Ehez pedig így jutunk: a' különös jelenségekből közönséges Feltételeket csinálunk: ezeket szedjük rendbe, azaz: a' hasonló Feltételeket (Propositiones affines) hasonlatosságaik, és léptsóik szerint egy más mellé rakjuk, hogy egyik a' másikból meg világosodjon. Szedjük őket széllel (a' menyire lehet) egész az ő első, 's egyszerű eredetekig, különböztessük meg azokat másoktól tulajdon nevezetek által, és a' jelenségeket az ő vegyülékjeikből igyekezzünk megmagyarázni. Egy szóval; fejtsük ki a' mi vizsgálásainkból

a' Lélek \overline{kk} tulajdonságait, 's erejét különbségeik, foglalatjaik (nexus) és minden folyamataik szerint azon erővel együtt, melylyel a' mi vastagab részünkre, a' testre hat. Ezt pedig azért, hogy az emberben történni szokot műve \overline{kk} (effectus), érzékenysége \overline{kk} , és gondolatok \overline{kk} rendtartását, 's azok \overline{kk} izgató eszközeit fenekéből által látván, az által a' Lélektudományt köz haszonra könnyebben fordíthassuk.

4.§. *Tárgynak elérése.*

Ezen tárgyat el nem éred

a) *visgálások feljegyzése*

Ha a' Lelektudományban előforduló csak nevezetek \overline{kk} , nem pedig vizsgálások \overline{kk} feljegyzésében foglalatoskodol.

b) *Igazi történetek.*

Ha igazi történetek helyet pusztá államányokat (hypotheses) adsz-elő, 's a' vélekedéseket úgy ejted ki, mint a' végezés képen hangzó Feltételeket. Mert így feltett üvegen tekintvén a' természetbe, annak valóságos szénét ki nem tanulhatod, Sőt annak kissebséget okozol. Ez által tsusznak-bé a' tudományokba, sok hibás tévelygések, mely-lyekk kigyomlálására

[5.]

gyakran egy század sem elegendő; pedig ha azoktól tiszta let volna a' tudomány, tehát az igazságnak velős kinyomozasában nagyobb előmenetelt lehet vala tenni.

- c) *Taglás* (analysis)
Ha a' vizsgálásnak, és Taglásnak (analysis) Utjáról elállván a' Metafizikát hívod otton segítségül, a' hol egyedül csak a' tapasztalás végezhet.
- d) *Testnek term. törvénye.*
Ha a' Lélek' jelenségeinek vizsgálásában a' testnek természet szerént való törvényeit tekintetbe nem veszed.
- e) *Haj-szál' hasogató*
Ha felette bẽ-botsátkozol a' jelenségekk̄ taglásába, az az, ha haj-szál' hasogatóvá lészel; a' természetnek határt szabsz, ẽs kevesebb okokat adsz-elõ, mint valójában vagynak.

5. §. *Newton ok-fejei* (Principia)

Egyẽbaránt ugyan azon ok-fõkkel (Principia) melylyekkel Newton élt a' testi jelenségek' okainak kinyomozásában, ẽlj te is a' Lélek-tudományasságban. Tudni-illik:

[6.]

- a) *Okũlni.*
Ha valamit okũl adsz, annak nem csak léte (Existentia) meg légyen vittatva, hanem elegendõ is légyen a' jelenségek' meg magyarázására.
- b) *Ne keress új okot.*
Ellenben, ha azon jelenséget már a' megvítatott okokból megmagyarázhatod: Ne keress ismét új okokat.
- c) *Egyfõle tárgyak.*
Ebbõl a' következik: hogy ha egy fõle tárgyakról (õtlinyekrõl) (objectum) minde-nütt egyẽnlõt tapasztalsz, a' hol õket tekintetbe veheted: ott is ugyan azt állítsd felõlek, a' hol már vizsgálásod elõl eltũnnek. — Ez olyan ok-fõ, mely szerént a' Lélektudományban lévõ homályos jelenségeket, világos jelenségekkel gyakran ki-fejthetjük.

6. §. *A' Lélek-mény' haszna.*

Ily tekintetbe vétetvén a' Lelektudomány, valóban igen *hasznos*. Mert (elhagztatván azon károkat, melylyek ezen tudomáynak megve-

[7.]

-téséből erednek; úgy mint a' számtalan babonások, a' Theológiában, Erköltsi, és más tudományokban lévő balvélekedések) sokféle képpen megjutalmazza kinek kinek unalmas fáradságát, melylyet annak megtanulásában szenvedett, a' kinek javában forog.

a) *Ura lehessen indulatainak.*

Hogy önnön természetét kitanúlván, ura lehessen rendetlen indulatainak, 's tudjon tehetségeivel hasznara élni.

b) *Mások' társaságában*

Hasznos annak is, kinek az emberi társaságban mások' természetét kitanúlani, azokk elméjét, 's Szívét megnyerni, őket akarátja szerént önnön vélekedésére bírni kell.

c) *Tanítók, nevelők*

Azoknak pedig kiknek kötelességekben áll, mások' szíveit az erköltsre vezetni, nem csak hasznos, hanem szükséges is. Ilyyenek a' Tanítók, Nevelők, Papok, Törvény-szerzők az ékes tudományokban foglalatoskodók 's a' t.

d) *Orvos*

Az orvos Lèlektudomány nélkül tsak felèben èrt tudományához.

[8.]

e) *Sok tudományok' alapja.*

Vègre a' Lélek tudományon, mint valami erős alapon, épülnek sok más tudományok, úgy mint a' Logika, az Erköltsi tudomány, az Esztetika 's a' t.

Jelenséges Lélek-mény'

I Könyv

I Szakasz

A' Lélekről Közönségesen

1. §. Köze és különbsége az embernek más testekkel.

Vagynak az embernek némely közös tulajdonságai minden egyéb testekkel. Ilylyen a' nehézség, mozdulás, melylyet mint maga érez, mint más testekkel is közölhet az ütközet által. Ilylyenek az embernek mechanicus (gépelyes) és chemicus (Választó) tulajdonságai is. — Némely tulajdonságaiban meg egyez épen tsak az eszközlöt (műszeres) testekkel (corpora organica). Ő egy eleven Egész, és az ő táplálásának, 's szaporodásának módja oly forrásból ered, melylyet az eszközletlen (műszeretlen) testekben (corpus in organicum) sehol se tapasztalunk. Tapasztalunk benne vègre oly' valamit is, mely tsak az eleven állatokk tulajdona. Ilylyen a' Magatudás (conscientia fui), és az Önség (spontaneitas).

2. §. Èszre vevès – Lèlek.

Ha az ember a' magatudás, és önség által erejét kinyilatkoztatja, tehát az ilylyen nyilvánkozásban, kinyilatkoztatásban oly' valamit tapasztalunk benne, melynek seími példája nints az egész halt természetben. Tudni=illik észre-vesz, mint magában, mint magán kívül valamit; abban, vagy gyönyörűséget, vagy fájdolmat érez; azontól azt, vagy megkévánja, vagy megutállja; pedig mind ezekről magatudása vagyon. Ezen különös, és a' nem eleven természetben szokatlan erő-nyilvánságoknak kútfejét mondgyák *lèlek*k. Tehát én magam vagyok a' Lélek, a' meñyire én magam gondolok, érzek, akarok.

3. §. A' Lélek különbözik a' testtől.

De én (a' meñyire gondolok, érzek, akarok) nem vagyok láb, kéz, vagy bizonyos része az én testemnek; sem ezen test maga. Megkülömböztetem mind ezektől magamat. Mert bátor darabonként elszedem is gondolattal mind ezeket magamtól, még is tsak ugyan azon Én vagyok. Tudom, hogy ezen látható testnek minden részei az enyimek, és mégse válik ezekből amaz okos, elmèlkedő, gondoló Én. Tudom, hogy ez a' test tulajdonom; de ugyan azért ez a' test nem az az okoskodo Én. Nem

[11.]

is lehet megmutatni, hogy a' testből, vagy rész szerént, vagy egészen, vagy rész szerént valaha ilylen erő nyilvánkozot volna ki. Tehát Ën – a' Lélek – különbözök a' testtől es annak részeitől.

4. §. A' Lélek a' testtel szorosan egybe vagyon foglalva.

Mindazon által bátor Ën – a' Lélek – ez a' test (az az: ez a' tsont-ház, ez az inakból, erekből, inashusokból let darab, ez a' vérből, 's más higakból egybe szűrte egyveleg) nem vagyok: *még is azzal szorosan egybe vagyok foglalva*, el añyira, hogy a' lelket egyébként nem is tekénthetem, hanem mintha megtestesült volna. Egy képem (Idea), érzékenységem (sensio), és kívánságom (appetitus) se nyilatkoztathatja ki magát, ha a' test a' lélekkel együt nem munkálkodik. A' Testnek a' lélekbe olyan befolyása vagyon, hogy a' testnek mindenkor állapota egyenesen a' Léleknek mindenkor állapójától függ *). Viszontag a' léleknek állapota is a' testnek, –

*) Jegyzés.

Önnön tapasztalásunkból tudjuk, hogy midőn a' lélek elremül, akkor a' test is elall, es mintegy megmérvedik. Az örömben erősebbeknek érezzük magunkat lenni.

[12.]

állapotjától, az az: a' természeti mersékléstől (temperamentum), az eszközlőtségtől (műszerességtől) (organisāō), az az: a' hignak a' vastag részekkel való egybe szerkesztetésétől függ **.) – Alig esik a' testben valami változás, melyre ugyan a' lélek is meg ne változzon: és viszontag. Innét is tapasztalluk, hogy mind a' ketten igen meg egyeznek. – De ez a' következendőkől még jobban ki fog tetszeni.

***) Jegyzés.

Midőn a' test lankadt, vagy añyira elgyengültek a' tagok, hogy az álom majd nem egészen el fogja szemeinket, héjába beszél akkor nekünk valaki vig dolgot, mert a' lélek a' lankadt test miatt reá nem figyelmezhet. A' részeg ember ket napot is lát az égen.

5. §. A' lelekk eszközei.

Kérdés támadhat itt: Melylyek a' Léleknek eszközei (műszerei) (organa)? Melylyek ezen szoros szövetségnek (megégyezésnek) kötelei? – Valjon egybe vagynak e' foglalva a' testnek minden részei amaz elmélkedő, okoskodó Ënnel? Vagy tsak némely részek által vitetik vègbe ezen Szoros Szövetség? – Imhol a' kérdés, melylyet egészen a' Physiologiából[☆] kell megfejteni.

a) Az Eszközök érzésre ébresztenek.

Elsőben tehát tapasztalluk, hogy a' testnek nem minden részei alkalmasak arra,

☆ Eredetiben: Physiologia

[13.]

hogy az illetéskor észre (sensatio)☆ ébrešzék a' Lelket. Ilyyenek a' tsontok, és idegek (tendo) fagyas-bőr (membrana cellulosa), agy-koponya, hajak, körmök 's a' t; egy szóval minden tagok, melylyekbe semmi inak (nervus) nem ereszkednek. Ellenben pedig érzékenyek a' testben minden tagok, valahol tsak inakra találunk: Azon tag pedig legérezkenyeb, a' hol (melyben) legtöbb inak találtnak. Igazán tehát tsak az inak érzékenyek az emberben, es (az), a' mi azokkal egy természetű. — Ilylyen az *agy* (cerebrum), *gerentz-velő* (medulla spinalis), és a' *hosszalt-velő* (medulla elongata).

b) *Önséges mozgás.*

Szintén úgy tapasztalluk azt is, hogy az önséges mozgás (motus spontaneus) az *inas-husok* által (musculi) ered, melylyekbe kétség kívül inak ereszkednek, és hogy mihelyt ezeknek az aggyal való Szövetségek megbomlik: legottan meg szűnik az önséges mozgás is.

6.§. *Azokk szolgalatja az YY*☆☆

Lassuk immár ezen eszközöknek alkotását (műszerek építményét), miként szolgalnak

[14.]

a' Lélek nyilvánkozásának eszközévé....

a) *Az agynak alkatása-részei.*

Az agy, melyly a' koponyának üregét egészen el foglalja, áll három részekből, tudniillik a' *Nagy-agyból*, *kis-agyból* (cerebellum), és a' *hosszalt-velőből*. Mind a' három külön külön három hártýába vagy borítva: a' kemény hártýába (Dura mater) melyly azokat egy mástól nem tsak el választja; hanem mind a' Nagy agyat, mint a' kis agyat is különös két oldal szeletekre osztja. — Az után a' Lágy-hártýába (pia mater), és a' pókhálós hártýába (arachnoidea). Maga az agy egy pëp szabású matéria, mely számtalan görbületekre, és kerületekre ereszkedvén, kívülről egy hamú színű hëjat mutat, melyly üres tartalekokból (vasa) áll, belől pedig egy fehérekës substantiát mely gyenge, és igen vékony fonálkákából (fibra) egybe vagy szöve. Az agyban vagynak két elöl, és két hátúl való üregek, melylyekben mindenféle erek, tartalékok, es tsomok (glandulae) találtnak. Ezek az agynak főb részei: a' kemény test (corpus callosum), a' tsíkos testek (corpora striata) és a' varolius' hídja, 's a' t. A' Kis agy az agy alat hátúl fekszik a' főben. — A' hosszalt-velő az agynak, és Kis-agynak két két eresztekeiből

☆ sensatio

☆☆ YY jel az előző fejezetre utal

[15.]

szarmazik, melylyek̄k elejek egy meglapúlt test k̄pen össze mennek. Ezen meglapúlt test a' Kis-agy alatt a' Koponyából a' hát-gerentznek üregébe bújik, és az abba való menetelkor Gerentz-velőnek neveztetik.

7. §. ☆ *Az inaknak alkotása*

Az inak̄k alkotásáról ezt tapasztalluk: Az agyból erednek minden inak; és ugyan kileñtz pár a' hoszalt-velőből, és harmintz egy pár a' gerentz-velőből. Azok Neveztetnek a' *Fő-inainak* (nervi capitis): ezekből az első nyoltz pár mondatik *Nyak-innak̄k* (nervi cervitis), a' következendő tizenkét pár *hát-inak̄k* (nervi dorsales), öt pár pedig *ágyék-innak̄k* (nervi lumborum), a' többi végétére *Fartsok-inak̄k* (talán Fartsik-inak̄k) (nervi ossis Sacri). —

a) *Azok̄k magyarázatja. YY.*

Az inak közönségesen vastag, vagy vékony húrok, melylyek̄k hártyájok alatt bizonyos velő vagyon; és számtalan egy aranyú fonalkák' modjára vagynak össze szerkesztve. Azon fel-oszthatatlan fonalkák állanak egy homályos matèriából. Az inak ágokra oszlanak, ezek ismét más agokra, méglen egészen el nem tűnnek. Gyakran egy ág a' másikal

[16.]

egybe folyik, 's ilyenkor neveztetnek *egy-indulatú inaknak* (Sympatheticus). Gyakran két inak egy fedél alá bújnak, 's azoñal ismét elválnak egymástól. Gyakran pedig retzès Szövetekre (planus), 's kemény tsomókra (ganglion) kötődzenek össze, melylyeket az ökörben egy sárgás, az emberben pedig egy veresellő matèria (müség) szakít kettè, de úgy hogy az inak retzès Szövetekké ne váljanak.

b) *A' Fő-inak' szolgalatja.*

A' Fő-inakból az első pár neveztetik *szagló-inaknak* (olfactorii); a' második *látó-inak̄k* (optici); a' harmadik *szem-mozdító inak̄k* (oculos moventes); a' negyedik *indulatós inaknak* (pathetici); az ötödik *ízlő inak̄k* (gustatorii); a' hatodik *félre vonó inak̄k* (abducentes); a' hetedik *halló inaknak* (acustici); a' nyoltzadik *téboly inaknak* (vagi); a' kilentzedik *nyelv-inak̄k* (Linguales).

8. §. *Az inakról a' lélek' nyilvánkozásira nêzve.*

Az inakról e' következendőket tapasztalluk a' lélek' nyilvánkozásira nêzve

☆ Báránynál a § jel megelőzte a számot a 15. oldalig.

[17.]

a) *Hèjok, vagy hártájok érzéketlen.*

Hogy az ő hējok, vagy hártájok érzéketlenek, és az önséges mozgásra alkalmatlanok; egye=dül tsak az inakban lévő velőnek érdéklése okozhat a lélekben képeket, és önséges mozgást az inas husokban.

b) *Meddig tart az érzékenység?*

Az inakban lévő velőnek akár mely táján lévő érdéklésére érzékenységet, nyavalya= =törést tapasztalunk, mind eddig, méglen az inakk az agygyal való Szövetsége (közösülése), vagy metszés, vagy általkötés által meg nem gátoltatik.

c) *Az inak' megèrzéketlenülése.*

Ha ezen Szövetséget megellenzed, akkor a' vágásnak, vagy Kötésnek alatta semí érzés se tapasztaltatik az inakban, se pedig valami önséges mozgás. Kösdd által erősen az újodat, ha megszúrod se fogsz fájdalmat érezni.

d) *Menyire terjed az érdéklés' ereje?*

Az érdéklésnek ereje az inakra, főkép pedig az egyindulatú inakra, sőt nëha az inakk egész alkatására is kiterjed. — Ha valami ros szagot érzünk, gyomor' émelgés, és nëha hányás is következik reá.

[18.]

9.§. *Az agyról ezeket tapasztalluk:*a) *Zsibbadás az agy' megnyomása által.*

Ha az agy valamenynyire keményebben megnyomattatik, tehát a' lélek' nyilvánkozásaira nēzve származik egy telylyes zsibbadás: a' magatudás, és önséges mozgás felakad (talan megszűnik). Szinten ez következik, ha leg nemesebb inaknak részeit az ő eredetek táján megsérted.

b) *Folyadékja az agy' megevesedésének YY*

Bátor a' többi részek mind megevesednek (evesedjenek) és megsértődnek (meg sérődjenek) is az agyban: még se szűnik — meg a' magatudás, vagy az önséges mozgás. Legfelleb meg bolondulhat az ember.

c) *Az agy' érdéklésének műve.*

Az agynak érdéklése a' legtávolab lévő tagokban is fájdalmat, és nyavalya törést okoz.

d) *Az agyban változások.*

Az agyban tett változások; úgy mint: kelevények, tsapások 's a' t. gyakran nagy változást szűltek a' lélekben is. A' tompa eszüeket èles eszüekké; az okosakat bolondokká, a' tanúltakat tudatlanokká tették.

e) *Az agy' sértődése.*

Egy rész sints az agyban, melynek sértődésére mindenkor egyenesen halál következne.

*) *Jegyzés.*

Az embernek minden eleven állatok közt legnagyobb agya vagyon. Ez pedig tsak a' tökéletes eleven állatokban találhatik: a' tökéletlenek szűkölködnek még a' kis agy nélkül is. de egy eleven állat sintsen, a' kibén gerentz-velőt, vagy ehez valami hasonlót ne tapasztalnánk. Az se bizonyos, ha szűkölködnek e' az igen tökéletes eleven állatok inak nélkül.

**) *Jegyzés.*

Bonnet ily Szerben adja elő az agynak nagyságát: Száz fontos embernek, vagyon négy font agya. 800–900 fontos ökörnek, 1 font. —. 13 fontos ebnek valamivel több két latnál. — A' nyúlnak agya két század részében sem üti-meg a' teste nehezségének mértékét. — Bonnet az agynak nagyságát a' test' nagyságához való Szerben adja-elő. Ha az agy a' testtel Szeres lenne, tehát a' madárnak kis testéhez képest, kis agyának kellene lenni: Pedig bizonyos az, hogy ezen Fel-tétel a' madarakban helyt nem áll (talán helyet nem talál). Akkor igaz ezen Feltétel (ez), ha az agyat az inakk számával Szeresékk mondjuk, nem pedig a' testnek nagyságával.

10. §. *Folyadék az előbbenyiekből.*

Ezekből azt végezzük, hogy a' lélek tsak az

agy, és inak által közösködik a' testtel; és mivel a' lélekk semmi nyilvánkozása se történhetik-meg az agynak, 's inakk együtt való munkája nélkül, bizonyos, hogy ezen életben mind a' kettő volta-képen Szükséges eszköz a' lélekk minden munkáira nézve. Az után, mivel az inak egyedül tsak az érzésekre (sensão) érzékenységekre, és mozgásokra; az agynak némely részei pedig nem tsak ezekre, hanem a' magatudásra, és minden nemű képzelésekre Szükségesek: azt mondom,[☆] hogy azon részei az agynak legközelebb való eszközei a' lélekk, és ha így lehet Szollani: eme' *lélek=háza* a' magatudásnak, gondolatoknak, érzékenységekk, akaratunk' nyilvánkozásainak, és minden önséges mozgásnak műhelye.

*) *Jegyzés*

Tehat a' lélek önnön erejének minden nyilvánkozásait testi eszközök által viszi végbe.

11. §. *A' lelki, és éltető munkákk kútfejek.*

Nem szükséges, hogy a' lelki munkáknak testi kútfeje, éppenséggel kútfeje legyen az éltető (*elevenítő*) munkáknak is. Ezen két munkák szorosan függhetnek ugyan egymástól, még is lehetséges dolog, hogy mind a' kettőnek

☆ "azt mondom" eredetiben megismételve (Gy. Á.).

[21.]

különös eredete legyen. — Elromolhat tehát a' lelki munkákk kútfeje, és megszűnhet egészen a' magatudás: még is legalább egy kevés üdeig folytathatja munkáját az éltető munkákk kútfeje.

1) *Cartes Lélek' háza.*

Helytelenül teszi tehát Cartes a' lélek' házát a' fenyő-ikrás húsba (glandula pinealis); *La Peyrenie* a' kemény testbe (corpus callosum); *Viensens* a' tojásos székbe (centrum ovale); *Villis* a' tsíkos testekbe (corpora striata) 's a' t. Nem azért, mert ezen részekk megsértődésére halál egyenesen nem következik; hanem hogy azon sértődés, nints egybe kaptsolva a' lélek nyilvánkozásainak telylyes fel-akadásával.

2) *Varólius' Hidján YY*

Hogy igazat mondjak, ha a' lélek hazát a' varólius' hidja tájára teszem, azzal nem teszek egyebet; hanem az elő számlat Férj=fiakkal a' púsza állományokk útján járok.

12. §. *Ellenvetés az előmenetelről.*

Azt vélik vala eddig hogy a' lélek' tudományában elő-menetelt tenni, éppen nem lehet,

[22.]

ha tsak azt nem tudjuk: *Mikent munkálódnak az agynak, és inaknak fonálkái?* — Erre a' tapasztalás meg nem felel. Hogy még is ezen üreget pusztán ne hadják: államányokat koholtanak ki, melyekben a' képzeles annál szabadabban játszodozhatot, mennél nehezebb az államányokat igazi lönyökre (entia) változtatni ott, hol a' tapasztalás halgat. Némelyek azt állították, hogy ezen fonálkák, mind a' hegedű húr, vagy *kísztsőségek* (irritabilitas), vagy *rugósságok* (elasticitas) szerént munkálkodnak. — Mások üres tsövekk mondák azokat leni, 's azokat már *élesztő szeűzel* (vitalis spiritus) már *inas higgal* (fluidum nerveum), már *villámos higgal* (fluidum electricum), már *gyúlvánnyal* (phlogiston), vagy éppen vékony levegővel tölték bē. — Megvallom, hogy mind ezen vélekedések, nem tsak gyenge alapon épültek, hanem a' kérdést se fejték meg voltaképpen. En fáradságomat sajnálnám, ha az előadot Szerentse fazékból ama' vélekedések közül valamelylyiket részemre ki-húznám.

[23.]

13. §. *Az inakk' s agynak elevenítő ereje.*

Az inaknak, és agynak elevenítő ereje (bár hogy nyilvánkozzon is ki; bár ki igazgassa is ötet munkájiban) a felette való erőlködés által elgyengül, a' betegségek által megromlik, az álom által megvidúl, és azon közben, vagy egészen, vagy rész szerént megfosztódik hathatosságától; a' forró betegségekben szokot rendtartásán kívül jár, a' dologban ki-

fárad; a' fűszerszámos, és álmosító szerekk mértékletes élése által fel elevenedik; a' szeszes italok által felbúzdul; mindennel való mértékletlen élés; a' nagy hideg, az álmosító szerek végre kivetkeztetik őtet hathatosságából, és szédelgést okoznak. Az Agynak és inaknak elevenítő ereje kivált képpen a' gyomorban és nemző részekben hatalmaskodik.

14. §. *Kénytelen, és kényes nyilvánkozások.*

A' Lélek nem mindenkor munkálkodik; néha szenved is, az az: némely nyilvánkozások akarátja szerénr, némelylyek pedig az ellen is történnek. Ezek hivattatnak *kénytelenekk* (necessarius) amások pedig *kényeseknek* (arbitrarius). Hogy pedig a' lélek mind a ket=

[24.]

=féle képpen ki szokot nyilvánkozni, az való dolog. Átalláthatja ezt kiki, valaki tsak a' maga' tselekedeteit vizsgálóba Veszi.

15. §. *Megfejtethetlen kérdések.*

Megmutatám eddig, a' mit a' Léleknek erejére munkáinak módjára, a' testtel való Szövetségére, és az ő eszközeire nézve tapasztalás képpen tudunk. Ezen kérdéseket pedig: (a lélek *egyszerű* e', vagy *szerkesztetett* (compositus); *kiterjedt* e', vagy ki nem terjedt? (extensus, - inextensus); test természetű e', vagy nem? Vékony tűz e'? Vékony levegő? pára-e' hat e' (agit) a' testre, vagy tsak hatni látszik? Ezen közben vagyon e' szüksége közbenjáróra, — valami láthatatlan lélekzetre — (spiritus) — vagy nem? Meg nem lehet a' tapasztalásból fejteni.

16. §. *Háromfele tehetsége a' lelekk.*

Mivel minden lelki nyilvánkozásokban hármot különböztethetünk meg, úgy mint: Hogy valamit észre veszek; ezen észrevetésben kellemetességet, vagy kellemetlenséget érzek, következő képpen azt vagy megkívánom, vagy megutalom. Tehat háromfele tehetséget is

[25.]

tulajdonítanak a' leleknek, úgy mint: az *Esméretnek* (cognoscendi), *Érzékenységeknek* (sensorum), es *kívánságnak* (appetendi) tehetségét. Ezen osztályt nem úgy kell venni, mintha ezen tehetségek a' lélekben is külön külön leñenek, (mert azokat ugyan azon egy erő műveli) hanem, hogy a' lélek minden tehetségében magát máskép' viseli, és más törvényekhez tartja. Ezen Tehetségeknek historiája léssen már a' következő könyveknek tárgya.

[26.]

II Szakasz.

Az Esméretnek tehetségéről közön-
=ségesen, nevezet szerint.

a' Termő (productivus) Tehetségről.

I Rész

Elő-járó Magyarázatok.

17. §. *Kép. Tárgy. Jegy. YY.*

Semmit sem esmérhetek-meg, ha tsak valamit nem képzelek magamnak. — Az, amit magamnak akár mi valamiről képzelek, *Képnek* (Idea), a' mit a' kép által magamnak képzelek, *Tárgynak* (előzménynek) (objectum), és a' mit a' tárgyban tapasztalhatok, 's megkülönböztethetek a' képre nevezve, *Jegynek* (nota), a' tárgyra nézve pedig *meghatározásnak* (determināō) mondatik, vagy az *egész képre* (idea totalis) nézve *részképnek* (idea partialis), mely tudni-illik az egész képeknek része. — Látjuk ime, hogy az egész kép más áprob képekből álljon össze; ugyan azért olyan képeket *szekesztetteknek* ☆ (idea composita), és ha ezeket más kepekre már fel nem lehet fejteni, akkor *egyszerűnek* (idea simplex) hívjuk.

[27.]

18. §. *Vagynak a' lélek' esméretének lèptsőji.*

A' lelek külömbféléket, és külömbféléképpen képzel magának; azaz: *vagynak az ő esméretének lèptsőji*. Gyakran nem is tudnám, hogy valami kép forog az eszemben, ha tsak azt azon képnek folyadekjai meg nem mutatnák. Például: a' sebes írónak fejébe vagynak ugyan minden betűnek képei, melylyeket a' papírosra téssen, de ő neki úgy tetszik, mintha egyik betűnek képe se volna eszében. Gyakran tudom, hogy valami kép forog az eszemben, de nem tudom mi legyen az. Például: az *elev érzésekben* (presensio). Némelykor inkább ki tetszik az elmében valami kép, azaz: inkább megmondhatom, mi nem legyen, mint mi legyen a' kép. — Például az olyan tárgyakban, melylyekről azt szoktuk mondani: ej' a' nyelvemen forog 's a' t. Gyakran úgy elmerülünk valami tárgyról való gondolkodásba, hogy bátor azt hallottuk, láttuk legyen is, még se mondhatnánk meg, mit hallottunk, mit láttunk; sőt gyakran el is felejtjük, mit evénk, hol valánk 's a' t. Az ilylen képek nevezetnek *homályosoknak* (idea obscura); hogy megkülönböződjenek a' *világos* (clara) képektől, mely-

☆ az eredetiben: *szekesztetteknek*

[28.]

-lyek úgy forognak eszünkben, hogy nem csak azt tudjuk, mi adódott elől az esméretre, hanem azon képeket önnön magoktól is megkülömböztethetjük. Vagynak tehát a' léleknek világos és homályos képei.

19. §. *A' képek' megkülömböztetéséhez üdö.*

Hogy egy képet a' másiktól megkülömböztessünk, atra bizonyos üdö kívántatik. Eberhárd azt mondja; hogy arra a' pertzentnek egy harmad része elegendő. — Szükséges tudni-illik arra, hogy minden képet különösen meg fogjon az ész, azt a' másikhöz hasonlítsa, és úgy azt, a' miben egymástól különböznek megjegyezze. — Hogy ha (talán — már ha) azon közben, melyben az ész egy képet megfog, azonnal reá a' második, erre a' harmadik 's a' t tódúl; nints üdeje az ész' eréjének, hogy mind egyikét külön külön meg fogja, össze hasonlítsa, es azokk különbözeteiket megjegyezhesse.

1) *Vegyült, és kivált képek.*

Igy tehát ezen képek egybe folynak, és egy harmadik Szabású képpè válnak, mely különösen egy rész képpel sem egyez-meg; mivel minden részkép ad valamit a' másik kép' nemének elváltoztatására. Az ilylenek neveztetnek *vegyült képeknek* (idea confusa) hogy külön-

[29.]

-bözzenek a' kivált-képektől (distincta), melyekben a' Lélek minden különbözeteiket meg jegyezhet. A' vegyült és kivált-képekben is vagyon lèptső.

20. §. *Okai a' homályos, és vegyült képekk.*

A' homályos, és vegyült képeknek oka származik rész szerint a' lélekre tett tárgyas nyomnak (impressio objecti), rész szerint az észre-vevő léleknek állapotjától.

1) *Homályosokká lesznek.*

Homályosok lesznek tudni illik a' képek, ha a' lélek' erejét felsekentő érdeklés, vagy a' léleknek figyelme, melylyel az érdeklést fogadja, felette gyenge; ha egy szerre vagy sok, vagy igen vidám, eleven (vividus) képek tódúlnak a' lélekre, ha sebesen követik egymást, ha azokat gyakran egy út gondolluk, ha a' képekk tárgyai egymáshoz igen hasonló, vagy igen aprók, vagy igen közel vagynak egymás mellet, vagy egymástól igen távúl léteben hatnak a' mi érző eszközeinkre. — A' homályos részképekből azután homályos egész-képek válnak, mert nints a'nyi erejek, hogy a' lélekbe ki ki különös jegyet nyomhasson, és így egy rakásba kevertt, és egybe vegyült tekintetű nyomot hagynak magok után.

[30.]

21. §. *Eleven, és Lankadt képek.*

Külömböznek egymástól az *eleven* (vivida) és *lankadt* (debilis) képek is. Akkor eleven a' kép, ha annak tárgya által a' lélek erősebben érdeklődik, mint amaz által. Eleve láthatod, hogy a' kivált-kép igen különbözzék az elevenektől; sőt néha e' kettő egymással ellenkezik is; bátor az igen lankadt részképekből kivált-kép soha se legyen is. Az eleven-képekről tapasztalluk, hogy a' lankadtabbakat elnyomják. *)

*) *Jegyzés.*

A' várnak vívásakor, az ágyúk' dörgésétől, 's puskák' ropogásától tett eleven kép miat, holmi apróbb, 's lankadtabb képeket észre se veszünk.

22. §. *Érezhető, és nem érezhető képek YY.*

Vagynak még *érezhető* és *nem érezhető* képek (sensitiva es \bar{n} sensitiva idea). Azok egyenesen, és eredendően érdeklik a' lelket, azaz: semi más képre nints a' léleknek szüksége, hogy azokat meg foghassa. Például: ha zöld fát látok. Semi más képre nints szükségem, hogy ezen zöld fának képét megfoghassam. — Ezeket, elsőben az érezhető képeknek kell fel indítani, 's úgy támodnak azután a' lélek' különös nyilvánkozása által. Például: a' lélek képét meg nem foghatom, ha csak az előt vala-

[31.]

-mi érezhető képet nem gondolok. A' nem érezhető képekből válnak a' *Fogantok* *) (conceptus). Végre némely képek neveztetnek *tisztáknak* (idea pura); ha az ő részképeik alatt nints semmi jele az érezhető képeknek. Például: Az üdőnek képe alatt nints semmi érezhető tárgy (ötling) tehát nints érezhető kép is; mert az üdő a' mi eszünkön kívül semmit sem tesz. Ha pedig valami képek részképei alatt vagyon valami érezhető lőny, akkor az olyan kép neveztetik *Jeleségesnek* (empyrica idea). Például: Az emberek képe.

*) *Jegyzés.*

Tulajdon képpen akkor válnak a' képekből Fogantok, ha a' tárgyon észre vett részképeket, a' tárgynak tulajdonítjuk. Például: Akkor lesz fogantom az aranyról, ha az' aranyon észre vett rész képeket: a' sárga színt, a' kinyújthatóságot, a' választó vízben a' felolvadhatóságot 's a' t. az aranynak tulajdonítom, arra vissza teszem. Ellenben ha csak a' léleknek nyilvánkozását jelentik a' képek, akkor csak *észre vevésnek* (észrevételnek) (perceptio) mondatik.

23. §. *Az esmèret tehetségének módjai.*

Az esmèret' tehetségének módja, melylyel kinyilatkozik, igen sokféle. Erre okot adott az, hogy a' tárgyakat sokféle képpen esmèrhetjük-meg. Azért tehát az esmèretnek tehetsége is több al-tehetségekre (facultates subordinatae)

oszlík. Ebben sok bölts férjfiak sokféle módot tartottak a' szerént, a' mint látták, mi-ként leñe mind a' rendtartás, mind az osztály legalkalmasabb- az al-tehetségekk Szö-
 vevényére, vagy külömbözetére nözve. Az esmèreteknak tehetségét legtöbbben állítják
 lenni az *èrző eszközökben* *) (sensus), a' *kèpzelésben* (imaginão), 's ennek két ágaiban:
 a' *kèpzelődésben* (phantasia), és *megemlékezetben* (reminiscentia): a' *figyelemben*
 (attentio) továbbá: *fosztogatásban* (abstractio) *egybe tsatolásban* (combinão), *egyez-
 tetésben* (comparão), *èrtelemben* (intellectus), *ítéletben* (judicium) es az *okban* (rão)
 ennek ágaival együtt, azaz: az *elmésséggel* (ingenium), *észélével* (acumen) és *beszéd-
 tehetséggel* *együt* (facultas sermonis).

*) *Jegyzés*

Az *èrző eszközök* által megfogjuk a' jelenvaló tárgyakat, a' *kèpzelés* által a' távúl lévőket;
 a' *megemlékezet* által híven vissza-térnek eszünkben a' már egyszer bevett képek; a' *kèp-
 zelődés* által meg fogjuk a' kényünk szerént elváltoztatot képeket; a' *figyelem* által meg-
 feszül a' lélekk észre vevő ereje; a' *fosztogatás* által egy tárgyról a' másakra lépünk; az
egybe tsatlás által össze foglalluk a' képeket bizonyos feltett vègre; az *egyeztetés* által
 pedig a' képek között lèvő Szer (talán arányt) (proportio) megjegyezvén a' hasonló képe-
 ket egyeztetjük; az *èrtelem* által előnkbe teszük a' képeket szereikkel *együtt*, az *ítélet*
 által a' képekk legközelebb való (immediatus);[☆] az *ok* által pedig távúllévó Szövevényeiket
 is de kiváltan (distincte) keressük-fel. Az *elmésség* a' tárgyak közt lèvő hason-

-latossággal; az *ész-èle* pedig az okok közt lèvő külömbözetekkel foglalatoskodik. Ezek
 az esmèret-tehetség al-tehetségeinek nemei, és nevezetjei.

24. §. *Leibnitz – Wolff – Kant.*

Leibnitz és *Wolff* ezen esmèret-tehetséget *Felső*, és *Alsó* tehetségre osztották: talán
 azon külöbségekre nözve, melylyet a' tsetsemős gyermekek, vagy barmok, és az üdös
 (megèlemedet) emberek között tapasztalunk. Ezek azt vélték, hogy az alsó tehetségben
 csak világos, és vegyült képek, a' felsőben pedig kivált képek is lehetnek. Ebben ezen
 bölts férjfiak megtsalatkoztak, azt vélvén, hogy minden èrezhető képekk, vegültekk
 kell lenniük. Azért vetették az alsó tehetséghez a' *kèpzelést*, *kèpzelődést*, és *emlékeze-
 tet* (memoria): a' többi tehetséget pedig a' felsőhez számlálták. De bezzeg megvilágo-
 sitotta *Kant* ezen államánynak setétségét, 's ugyan azért is ezen osztály csak anýiban
 jó, a' menýire általa az esmèret' tehetségnek léptsőit, nem pedig módjait egymástól meg
 akarjuk külömböztetni.

25. §. *Termő, és ujra termő tehetség*

Az én vèlekedésem szerént, mint igazabban, mint alkalmatosabban feloszolhat az esmé-
 ret

☆ immediatus

[34.]

tehetsége *Termő* (productiva) és *Újra-Termő* tehetsége (reproductiva facultas). Mert amaz mintegy nemzi a' mi kèpeinket; ez pedig azokat meg újítja, és az észbe viszza-hozza. A' Termő tehetséghez tartoznak az *érző eszközök*, melylyek a' mi esmeretünk^k matèriát nyújtanak. Az újra-termő tehetséghez tartoznak minden tehetségek, melylyek egy közönséges nèv alatt *értelemnek* (intellectus) mondatnak. Ezen tehetségek adnak a' mi esméretünk^k *formát* (külszabást). Az újra termő tehetség a' mi értelmünk^k állapot-jára nève *összvetet* (synthesis) és *Taglat* által (Analysis) munkáltatik. Ezen tehetséghez tartozik a' képzelés képzelődés, emlékezet, és a' meg-emlékezetnek tehetsége.

26. §. *Kant. Ezen osztálynak oka.*

Úgy tetszik, hogy azon szisztéma (öszmény inkább rendelet) melylyet *Kant* az esmèret' módjainak helyes bontogatása által, az ember' értelmének historiájára nève, feltalált, és azon folyadékok, melylyek abból a' Logikára és Metaphysikára hárámlanak, pártját fogja, söt szükségesnek mutatja a' felleb tett osztályt; mert itt legfőképpen azon kell lenni, hogy az egyszerű fogamatok^k származását, a' mi egész esmèretünknek eredetét, abból eredő hasznokat.

[35.]

es azon színeket, melylyekben megjelenhetnek, elő-adjuk. Erre nève tehát a' 25 §ben előadott osztályhoz ragaszkodunk, és ezen részben tekintetbe veszük elsőben az esméretnek matèriáját (miségét), melylyet az *érző eszközök* nyújtanak, és annak formáját (külszabását), melylyet az *értelemnek* tehetsége, és ennek altehetségei által nyerünk.

*) *Jegyzés*

Az esmèret tehetségének minden osztályában (bátor helyes legyen is az) találunk némű-némű rendetlenséget. Mert az esmèretben minden tehetségek egymásra vonúlnak, s' egy kerékbe forognak. Arra nève, mivel ezen tehetségek természetekre nève tsak ugyan mind egy tehetség: tehát azokat az ember tsak kényére oszthatja fel.

II Rész

Az esméretnek Termő tehetségéről matèriájáról.

27. §. *Érző-tehetség.*

Azon tehetség, melylyel a' jelen lévő tárgyakat veszszük észre, *érző-tehetségnek* (facult. sentiendi) mondatik. — Azt hívjuk pedig *Jelenlévőnek*, a' mi vagy bennünk vagy on, vagy közep szeretlenül (közvetetlen) (immediate) reánk hat. Kétfélék tehát a' jelen lévő tárgyak, olyanok tudni-illik, melylyek önnön magamtól különböznek, az az: magamon kívül vagynak; és olyanok, melylyek amaz Énhez tartoznak, azaz: én bennem

vagynak. Egy Szóval, vagynak külső, és belső tárgyak. Tehát az érző-eszközök is két félék: külsők, és belsők.

28. §. Külső érző eszközök.

A' külső érzés a' testnek bizonyos tagjai által vitetik végbe. Ezek arra vagynak rendelve, 's azért is vagynak inakkal felruházva-, hogy a' külső tárgyak érdekelhessék őket. Ezen tagok neveztetnek *külső érző eszközöknek*. Ki ki ezek közül tsak egyféle nyomot veszzen. Vagynak pedig öt külső érző eszközök (sensus externi): a' *Látás*, a' szem által; a' *Hallás*, a' fül által (ezek ketten neveztetnek nemes) vékony érző eszközök (sensus nobiles) (a' következők pedig *vastagabbak*) a' *Szaglás*, az orr által; az *Izlés*, a' nyelv által; az *Illetés* végtére az egész testnek külső hártáján el-terjedt, és mindenütt uralkodik, a' hol inak vagynak.

29. §. Érezhető észrevévése YY

Hogy pedig a' lélekben érezhető észrevévése (sensitiva perceptio) támadjon, ezen környüállásoknak kell mindenkor együtt lenni:

- a) Az érző eszközökre valamely külső *tárgynak* kell hatni.
- b) Pedig oly *helyhezletben* (situs), es oly *móddal*, melyly az érző eszköz alkotásához vagyon szabva.
- c) Az érző eszköz alkalmas legyen a' nyomnak bevételeére.

- d) Az érző eszköznek ina szabad legyen, és se mi se gátolja-meg az ő Szövetségét az aggyal.
- e) Az agynak bizonyos részei is együtt munkálódjanak az érző eszközzel.
- f) A' lelek figyelemmel vegye a' tárgynak érdeklését.

30. §. Tapasztalás a' külső érzésekről.

A' külső érzésekről ezeket tapasztalluk közönségesen.

- a) Hogy azok külömbfélék:
 - a) Az ő tárgyaikra nézve.
 - β) Az érző eszközökre tett nyomaikra nézve
 - γ) A' Nemes érző eszközökben a' közepszernek (medium) állapotjára nézve, melyly által az érző eszközre ereszkedik a' nyom. Ilylyen közepszer például, a' levegő, és a' napfénynek sugári.
 - δ) Az érző eszközöknek-
 - e) Az érző eszközben lévő innak-
 - ξ) Az agynak-

η) Ès a' kedvnek (āūs)☆ állapotjára nēzve.

- b) A' nyom fenn marad az èrző eszközben egy kevæssè ez után is, midőn már a' nyomot okozó tárgy jelen nintsen. Azèrt tetszik åt-tetszőnek az által liggatot tányér, ha azt sebesen forgatod. Azèrt tetszik az eredendő két festékekkel (colores primogenei) bē mázolt tál fehèmek, ha gyorsan körül forog.

[38.]

Midőn a tüzes üszköt körül forgatod, azon a' helyen is tüzet látsz, honnan már az üszög elment. Azèrt kereng velünk a' ház a' gyakor kerengès után. — Ha a' napban sokáig nēztél, azèrt látsz a' tiszta papiroson földtokat. Ki a' hosszas útról megjövén, leszáll a' kotsiról, egy darabig oly véleményben vagyon, hogy mēg mindig szereznek.

- c) A' lankadt èrzés elnyomattatik az eleventől.
- d) Az èrzések nem függenek èppensegesen (absolute) a' léleknek kényétől. A' lélek meg nem gátolhatja, hogy az előtttem lévő könyvbe ne nēzzek, ha a' szemem nyítva vagyon.
- e) Az üdösbb emberben egy tiszta èrzés sintsen; mindenikèt megimigyíti (modificat) az ahoz ragasztott itélet-tétel, a' képzelés, mely gyakran az èrzéseket meg is vesztegeti.
- f) A' gyakor nyomra számot se tartunk.
- g) De mēg is jobban észre-vevesszük az esmèretes nyomokat, mind az esmèretleneket.
- h) A' vadon élő embernek töbnyire èlessebb èrző eszközei vagynak, mint a' pallèrozotnak. A Groenlandusok csak merő szaglással verik-fel a' medvéket.
- i) A' betegségek által gyakran megèlesednek, gyakran meg is tompúlnak az èrző eszközök. A' beteg legkisseb zörgésre is fel ébred. Voltak

[39.]

olylyanok, kik a' nehèz betegségben megsiketültek, szaglásokat elvesztették, s' a' t.

- k) Az èrző eszközök meg nem mondják nekünk, mi a' tárgy valóságára nēzve; hanem csak mi az a' mi èrző eszközeinkre nēzve. Ha egy almát minden èrző eszközeiddel meg vizsgálsz- is, azok által még is ki nem tanulhatod az almának valóságát, az az: Miből vagyon az az alma; mitsoda erő az, melyly az almának apró részetskèit egy-

☆ animus (Gy. Á.)

másba kaptsólla, 's a' t. hanem tsak azt tanúlod-ki, hogy az Szèp piros, nem kemény, bor-ízű, sima 's a' t. azaz: megtudod: mi az alma a' te èrző eszközeidre nêzve.

- l) Az èrző eszközök gyakorlás által megtökéletesednek. A' gyakorlot Mu'sikás èrzenyebben halla az *összshangnak* (harmonia) èkességét, mint a' ki a' mu'sikához nem tud. A' vakban a' sok tapogatas miat (után) anynyira meg tökéletesedik az illetés, hogy vezető nélkül az egész várost- is bêjárja.
- m) A' külső èrzések valóban nem egyebek, hanem az illetésnek különbféle módjai. A' Szemet illeti a' napfény, a' fület a' levegő, a' szaglás a' testekből kipárolgó só, és gyulvány, az ízlést

[40.]

a' testekben lévő só, melyly a' nyelven el olvad.

31. §. A' szem.

Lássuk immár minden èrző eszközöket különösen; nevezet szerint a' *Szem*, az az: a' látásnak eszköze áll három nedvekből, melylyek három hártyaba vagynak foglalva. A' Szemben mindenek arra a' vègre vagynak rendelve, hogy a' napfénynek Sùgári az *eres hártyának* (choroidea tunica) egy kised nyílása által a' lentséhez èrhessenek; 's midőn össze gyűlnek az *èrző hártyán* (retina) a' *látó inak* (nervus opticus) velős eresztékjén elterjedhessenek. A' napfénynek Sùgári ott festik le fel-fordúlva a' tárgyak képeit, melylyekről elütődven a' Szembe ütköznek. A' Szem által tehát èppensègesen nem nyer egyebet a' lélek, hanem tsak azon tárgyok nyomait, melylyek a' napfénynek Sùgárit magoktól vissza-verik. Ezek pedig a' képek, melylyeket a' látás által nyerünk.

- a) A' színeknek képeit,
- b) Az ábrázatokk, es külek (superficies)
- c) A' tetsző nagyságokk (apparens magnitudo)
- d) A' tárgyak tetsző távozatjainak,
- e) Es a tetsző mozgásokk képeit. — Mind ezen

[41.]

képeket pedig, vagy a' Napfénynek, vagy a' *Szőgnek* (angulus) melyly alatt a' Sùgárok a' Szembe ütköznek, különbsége szerint nyerjük.

32. §. A' Fül.

A' hallás a' Fül által megy vègbe, ily móddal: a' Reszketeges levegőt bè-veszi a' fülnek pitvara, mely bè folyván (hengeredvén) a' fülnek *kerengéjébe* (labyrinthus), ott a' sok

ízbéli megütközések után a' *dob-hátyába* (timpanellum) ütődik, melyly a' kerengének végét bē-zárja. A' dob-hártya közli az ütést a' *pörölykével* (malleus), ez ismét az *üllővel* (incus), ez pedig a' *kengyelkèvel* (stapes), mely tsontotskák mind a' dobhártya után való üregben vagynak. A' kengyelkének talpa közösködik a' harmadik üreggel, és a' vett ütést evvel közli, melybe ereszkedik a' halló-in. A' hallásban se fogadjuk közèpszeretlenül a' testek^{kk} nyomát; hanem tsak a' levegő által, melyly a' testektől reszketőségre, és mozgásra indittatik. A' vízi állatoknak levegő helyet szolgál a' viz maga. A' fül által veszszük a' hangnak kèpeit, azoknak különbségeivel együtt.

[42.]

33. §. Orr.

A' szaglásnak eszköze az Orr. De előlről egy taknyos hárt^yával vagyon megbèlelve, melybe ereszkedvèn a' szagló-in, azon mendenfelè elterjed. Hogy ha az orr szagos testhez közelget, melyből olajos, és sós gőz párgol-ki, akkor azt a' taknyos hárt^yának nedve elosztja, és az által a' szagló-in érdeklődik. — Mihelyt a' testet megfosztjuk az ő éghető, és sós matèriájától, azonnal nem szagos. Az orr által tsupán tsak a' szagoknak kèpeit nyerjük.

34. §. Az Izlés' eszköze.

Az orrhoz közel vagyon az izlés' eszköze. Ez a' szájban, kiváltképpen pedig a' nyelvben vagyon. A' nyelv bē vagyon három hárt^yával vonva; a' *külsővel*, a' *retzéssel* (retiformis), és az *inas-hárt^yával*. Mihelyt felolvadnak a' nyál által az étkeknek vastagab sós részeik, azonnal tsipkedik az *inas ikràtskák*at, melylyek valóban nem egyebek, hanem az izló-inak ágai. Az izlésnek különbözését az olajos részek^{kk} a' sósakkal való különbözete vegyelékjeiből kell meg-magyarázni. Az éghető, és sós holmi nélkül sem a' szaglás, sem az izlés ki nem nyilvánkozhatik.

35. §. Az illetés.

Az illetés az egész testben elterjed. Az inaknak fonálkái, kibújnak a' belső és retzès hárt^yákon

[43.]

által egész a' felső hárt^yáig (epidermis), hol a' testek őket érdekelhetik. Legtöbb érzetőség vagyon az ujjaknak hègeiben. Az illetés által rész szerént tulajdonképpen, rész szerént pedig nem tulajdon képpen érezzük:

- a) A' meleget, és hideget,
- b) A' könnyűt, es nehezet,
- c) A' külső formákat (figura)
- d) A' lágyat, és keményet.

- e) A' közötttem, és testek közöt lévő igaz valóságos távozatot (distantia)
- f) A' teste^{kk} hathatatlanságot (inpenetrabilitas)
- g) A^z ő mozgásaikat,
- h) A' testektől az én inaimra tett vastagab nyomokat, és az ő kiterjedéseket (extensio).

36. §. Tapasztalás a' külső érző eszközökről.

A' külső érző eszközökről nevezetesen ezeket tapasztalluk:

a) Nemes érző eszközök

A' nemes érző eszközö^{kk} bizonyos határjok vagyon az észre-vévésben (perceptio) melylyen kívül se^mi tárgyat se vehetünk észre. Ezen határban vagyon egy bizonyos pont, melyről ha a' tárgy oda helyheztetődik, az eszközökre tett nyomot legtökéletesebben ki lehet venni. Például: Nem olvashatod a' könyvet, ha vagy igen messze, vagy igen közel vagyon a' szemedhez.

[44.]

- b) Két Szemmel világosabban látjuk a' tárgyat egy tizenharmad részzel, mint egygyel.
- c) Mivel a' Nemes érző eszközökre középzserek által hatnak a' tárgyak, és ezek bizonyos törvények szerint az ő útjokban meg szoktak ütközni, egyenes újakból ki térni: tehát a' nemes érző eszközöknek hathatóságát meg lehet erősíteni mesterséges Halló-trombitákkal, messze látó üvegek által és tükrök által. Innét lehet megmagyarázni azon jelenségeket, melylyek ezeken a' mesterséges eszközökön épülnek. Például: Hogy a' meghalt anyádnak képét valamely bűbajos elődbe teheti.
- d) A' természetnek ösztöne szerint élő emberben, és barmokban hathatósabb a' szaglás, és ízles.
- e) Ez a' kettő az ember' értelmének tehetségén igen hatalmaskodik. A' ki meg bolondul, közönségesen el veszti szaglását és ízlését.

37. §. Az érzés meggátolódik – hogyan?

Ha az agy, vagy megsértődik, vagy valamennyire keményebben megnyomodik; ha az inat, vagy elmetszed, vagy által kötöd, se^mi érzés nem következik. Ezen tapasztalás nem vátja azt

[45.]

meg: hogy a' nyom egész az agyig hatván, ott észre-vévdők; hanem tsak, hogy ezen két eszközöknek (az észre nézve) együtt kell munkálkodniok. De amaz is megbizonyosodik; ha meg gondolluk:

- a) Hogy a' kettő vágott, és a' vágás alatt készített inra tett nyom egész az inashúsig terjed.
- b) Számtalan tapasztalásból tudjuk, hogy azon helyről, melylyen a' nyom fájdalmat okozot, eltűnt, és az egyindulatú inakban ide 's tova tébolygott.
- c) Végre, hogy soka^{kk} úgy tetszet, ki^{kk} bizonyos tagjaikat elvág^{ták}, mintha még az elvágott tagban is eleven fájdalmakat érzettek volna^{*)}. A' tehát merő tsalatkozás, midőn azt véllük, hogy éppen azon helyen érezünk, hova (melyre) a' tárgy től okozott nyom esik.

*) *Jegyzés*

Kinek a' lábát elvág^{ták}, és fa-lábat kötöttek helyébe; fa-lábat fájlalta.

38. §. *Kérdések.*

Ezekből meg más kérdések is támodnak, melylyeket itt rövidesen meg kell fejtenünk. Úgy mint: Miért látszatunk a' nyomot azon a' helyen érezni, a' melylyen esett? Miért nem az agyban? Ismēt: Miért véllük, hogy a' nemes érő eszközök által a' tárgyakat távullétekben érezzük, holott a' szemben és fülben esik a' nyom a' levegő által éppen egészen? Végre: Miért látjuk a' tárgyakat függős (perpendi-

[46.]

-cularis) helyhezetben, holott a' napfénynek sugári minden kēpeket felfordulva rajzolnak-le a' szemnek fenekēn?

39. §. *Függős helyhezetben –*

Fejtsük-meg először az utolsót. Azt nevezzük mi fordútnak, a' minek oly helyhezetje vagyon, melyly a' függős helyhezettel ellenkezik. Szükséges tehát, hogy minden tárgy függős helyhezetben látszotasson[☆] mi nekünk, ha a' felfordult helyhezetet sem^{mi}hez se hasonlíthatjuk. Mivel tehát (igazán szólnán) mindent felfordulva látok: sem^{mi} sem tetszhetik nekem felfordútnak lenni, mert sem^{mi} ellenkező helyhezetű tárgyhöz nem hasonlíthatom ötet. Egy Szóval: akár mi tárgyat vegyek elől mértékül, az mind függős helyhezetű.

40. §. *Nem az agyban érezzük a' nyomot.*

Fejtsük-meg már az első. valamint a' harmadik kérdēs a' látásban való tsalatkozáson, úgy ez a' lelki jelenségben (phenomenon ^{aaē☆☆}) való tsalatkozásban fekszik. A' lélek

☆ többször javított

☆☆ animae

valóban az agyban érez. De mivel a' tárgynak egész-képe, melylyet a' látás és illetés által nyerünk, a' lélekben vagyon; mivel a' látásnak határja (sphaera visionis), mely magunkon kívül vagyon*) tulajdonképpen a' lélekben és a' lélek előtt vagyon; mivel tapasztaluk, hogy midőn a' lélek érezni akar, akkor a' magán kívül lévő tárgynak a' testhez kell közelgetni:

[47.]

tehát végre csak azon tájáról gondolkozik a' testnek, melyre, hogy érezhessen, a' nyom esett. Már hát oly gondolomban vagyon a' lélek, hogy minden érzéskor csak azon a' helyen esik a' nyom, a' melylyen külsőképpen esni látszatott. Így vélekedik a' lélek mindenkor, valahányszor csak érzése vagyon, mind addig, méglen ezen gondolom az érzéssel egybe nem folyik, úgy anyira, hogy végre ott látszatunk érezni a' nyomot, a' hol esett. Ez utoljára szint' olyan hihető dologgá válik előttünk, mint a'nál, ki a' falábát fajlalja.

*) *Jegyzés*

Mivel minden tárgyakat csak az ő képeikről esmérünk, azaz: csak a' képek szerint vannak mi bennünk a' tárgyak: tehát *magunkon kívül tenni valamit*, tulajdon képpen nem tesz egyebet, hanem a' látás' határjának képes (ideális) tárgyait azon kívül tenni, a' mi az én képes testemet nekem ábrázalla, azaz: semmi se tévődhetik azon a' gondolkodó *Ennen* kívül.

41. §. *A' Tárgyakat távullétekben látszhatunk érezni.*

Szintén úgy kell meg fejteni: Miért vőlük, hogy a' Nemes érző eszközök által a' tárgyakat távullétekben érezzük, holott a' szemre és fülre tett nyom a' napfénynek sugári, és levegő által közepszeretlenül esik. A' vakon született, kinek szeméről most veszik-le a' hállogot, nem lát egyebet, hanem egy ki terjedett fényes lapot*). A' tapogatásból tanulja

[48.]

az után, hogy ezen a' lapon apadékok, gödrök, és távullétek vagynak, és hogy a' tárgyak az ő tőlük való távullétekben levő különbségek szerint így, vagy amúgy tetszenek. A' lélek tehát gondolattól oda hely hezteti magát, hol a' tárgyak távullétekben, vagy festéket mutatnak, vagy hangot adnak, méglen ezen vélekedés az érzéssel egybe nem folyik, végre azt gondolván a' lélek, hogy a' tárgyakat távul látja, és halla, melyeket keves üdő előtt csak önnön magában látott és hallott.

*) *Jegyzés*

Chesselden egy 13 esztendőös ifjún, *Grant* pedig egy 20 esztendősen ez eránt szép próbát tett; a' mint azt *Lichtenberg*ben lehet olvasni.

42. §. *Érzési észre-vévések.*

Azon képek, melyeket sem a' középszerűs (mediatus) észméretekből végezés által (conclusio) sem a' tiszta észméretekből okoskodás által nyerünk, mondatnak *érzési észrevévéseknek* (érményeknek) (sensuales perceptiones). Néhá úgy tetszik, mintha Valamit eredendően észre vennénk (mivel hogy ennek elegendő okát nem adhatjuk) bátor ezen érzéseknek külső érző eszközeit meg nem mutathatjuk. Azt mondák tehát, hogy ezen érzések *belső érző eszközök* által menjenek végbe, melyek négyen vagynak. *Belső érzés* (sensus intimus) az Igaznak érzése (sensus veri), Az ízkeny (gustus), és a' lelki-esméret (conscientiā Gewissen).

[49.]

43. §. ☆ *Belső érzés.*

Hogy a' Belső érzés, melyly által azt érezzük, a' mi bennünk művelődik, tulajdon képpen való eszköz, az senki se tagadja. Az pedig nem egyéb, hanem magunkra fordított magatudása (önesmérete) a' mi Belsőségünknek, a' mi állapotunkk, és nyilvánkozása-inkk, melylyet *Loke* meggondolatnak (reflexio) nevez. Mert valamint magamtudása vagyon a' külső érzésekben kívülről tett nyomokról, úgy érzem azt is a' Belső érzésben, miképpen veszem észre a' nyomot, 's miként viselem magamat annak érzésekor. A' Belső érzésből ezen képeket nyerem:

- a) A gondolkozásnak, érzékenységnek, akaratnak, és az ezekben való különbségeknek képeit, pedig közepszeretlenül, közepszerűszen pedig oly képeket is, melylyeket az egymáson kívül egymásban, 's egymás után való létet ad.
- b) A' személyes azonságnak (personalis identitas) képét, de csak ezen állapotomra, és nyilvánkozásaimra nézve, mert egyébként úgy nem vagyok tárgy a' Belső érzésnek, mint az-én létemnek (existentia).

*) *Jegyzés*

Ugyan azon egy magatudásán fekszenek minden észméret' tehetségek; melylyek csak különböző nyilvánkozásaikra nézve különböztetve képpen neveztetnek.

[50.]

44. §. A' *Belső érzésről* tapasztalluk:

- a) Mennél jobban *függeszkedünk* azokra, a' mik mi kívülünk vagynak: annál nehezebben vehetjük észre azt, a' mi bennünk művelődik, és ellenben.
- b) A' *Belső-érmés* is *megtökéletesedik* gyakorlás által.
- c) A' *képzelés* által gyakran megvesztegetődik.

☆ Rontott szavak.

- d) Vagynak *fatytyú érzések* is (sensis spuria) melylyek által úgy tetszik, mintha valamit éreznénk, holot se híre, se hamva. Például: Mikor a' füled tseng, nêha mu'sikaszót hallasz; pedig a' musikának híre sint.
- e) A' belső érzésnek is vagyon *határja* (sphora), melyly anyira terjed, mint a' Magatudás.
- f) Valamint a' külső érzésekben a' külsőknek; ugy ebben is a *belső* ☆ együtt kell munkálkodniok. Mert ha az agy meg nyomattatik, itt sem esik semmi nyilvánkozás.

45. §. A' Belső eszközöknek létele.

A' többi belső eszközök lételét tulajdon képpen meg nem lehet vitatni. Az igaznak érzése által azt, a' mi igaz; az ízkény által azt, a' mi szép, melyly egyedül tsak a' mi képzelésünktől függ; a' lelki-esméret által azt, a' mi jó és rossz, kellenék közepszeretlenül éreznünk. Ezeket minden okoskodás nélkül úgy kellene érezni, mint az édeset, vagy savanyút. Igaz ugyan, hogy gya-

[51.]

-kran okát nem adhatjuk, miért tartjuk ezt, vagy amazt igaznak, szépnek, vagy rossznak: mind az által ebből nem következik, hogy ő nekik eszközöket kell szabni. Lehetnek ezeknek homályos okaik, melylyek alattomban igazgathatják ezekre nézve ítéletünket. Származhatnak mi bennünk ezen érzések a' külömbféle tapasztalások és végezések vegyületeiből. Sőt inkább majd vizsgálóba vesszük őket (a' hol rólok beszéd léssen), 's az ő eredeteiket más lelki nyilvánkozásokból magyarázzuk-meg. Ezek is fatytyú érzések tehát, és nem tulajdon képpen helyezettjük őket a' belső érző-eszközök számába.

III Rész.

Az Esméretnek Formájáról. (külszabásáról)

46. §. Mi az Értelme?

Eddig az érző-eszközöket vizsgáltuk-meg, melylyek a' mi esmeretünk matèriát adnak: mert minden valamit tsak a' tárgyan lehet érezni, a' tárgynak érezhetőségéhez tartozandó. Lássuk immár a' mi esméretünk formáját, az az: mikép', és hányféle módon támadhat esméret az érzésekből, és mikép' áll a' mi esméretünk formája az esméret-tehetségnek (facultas cognoscendi) fenekén?

[52.]

Az eszmélet-tehetség pedig (a' mennyire az eszméletnek formája tőle függ, Kant szerint legtágosabb értelemben *Értelemnek* neveztetik.

47. §. *Ezen résznek osztályja.*

Valameddig a' tárgyak^k érzhetőségeit egyébként észreveszszük, mind addig nem egyebek az érzések, hanem csak a' mi magunktudásának meghatározásai, melylyek a' tárgyat vélünk meg nem esmértetik. Hogy a' tárgyat megismerjük, szükség, hogy a' tárgyak^k azon egyenként észre-vett érzhetőségeit egy egészbe foglaljuk, és ezt valami tárgynak tulajdonítván, arra vissza tegyük. Ezen egy egészbe való foglalásnak módjából származik az eszméletnek tárgyas formája, (ötlönyös külszabása) (forma cognitionis objectiva) melylyet az *összvellet* (synthesis) által nyerünk meg. Vagyon még az eszméletnek más formája is melyly a' fejtegetésnek, bontogatásnak nagyobb, vagy kisebb léptősítől függ, és az értelemnek külömbféle munkái által ered. Ez az eszméletnek *alányos* formája (forma cognitionis subjectiva). Mert ez se képeket nem serkent a' tárgyakról, se azon képeket nem intézgeti, hanem egyedül csak azt illeti, ki a' tárgyat meg akarja esmérni. Ezen nyilvánkozása az értelemnek neveztetik

[53.]

Tagolatnak (Taglatnak) (Analysis), mely tudni-illik azt, a' mi egybefoglalva, és végyűlve vala, szálonként kifejti. Vizsgáljuk-meg mind a' kettőt egész az észnek fenekén.

Első Tzikkely,

Az eszméletnek tárgyas formája az összvellet által.

48. §. *A' Tárgyas formának munkái.*

Az értelem, midőn tárgyas érzhetőségekből egy egészet természet, így munkálkodik: Az érző-eszközök által vett képeket egyszerre meg-fogja az az: magatudás (eszmély) alá veszi. Ebből még egy tárgyas egész nem származik; hanem azt is által kell neki látni: mitsoda közök (illetvények) alatt (relāō☆), melylyek a' tárgyak közt, 's mi közöttünk vagynak, lehet azon képeket egybe=kapcsolni. Ez az emberi észnek természetén fekvő, és az eszméletre☆☆ szükséges egybe=kapcsolás szül azután az egybe-kötött egészből fogantat (conceptus) melyly valami tárgyat illet. Így azután az egy egészbe való foglalásnak magatudásából (eszmélyjéből) válik egy tulajdon eszmélet a' tárgyakról.

49. §. *Ennek igazi, és*

Ezen szükséges foglalásnak módjai, melylyek által egy kép a' másikat illeti, anynyi félék a' mennyi félé képpen őket egyűvé gondolhatjuk, az az: egybe-foglalhatjuk a' tárgyak^k érzhető-

☆ relatio

☆☆ leírva: eszméletre

[54.]

-ségeit. Ezeket pedig eggyüvé gondolhatjuk, vagy az üdő, vagy a' tēr (spatium) szerént. – Az üdő szerént: a' mint a' tárgyak egy más után következnek. Például: ez az ember öregebb amannál. A' tēr szerént: a' mint a' tárgyak egymás közt vagynak belsőképpen valami lönyben. Például: a' kőben az apró kő részetskéket egymás közt lenni gondolhatjuk. Itt pedig a' tárgyakat gondolhatjuk egymás mellett. Például: azon kőben a' részetskék egymás mellé vagynak rakva. Végre eggyüvé gondolhatjuk a' tárgyakat tsupán tsak a' szerént, a' mint egymástól függenek, az az: a' mint együk a' másikanak műv-oka (caussa). Például: a' hol füstöt látok, tudom, hogy ott tűz vagyon. Tehát a' füstöt eggyüvé gondolom a' tűzzel tsupán tsak azok tekintetből, hogy a' tűz füstöt okoz. A' Foganatok, melylyek ilyen közöket (illetvényeket) jelentenek, nem érezhetők (érzékenyek), hanem tsak olyanok, melylyeket az értelem a' tárgyaknak érezhetőségébe helyeztetet; tsak merő formák (külszabások), melylyek alatt az értelem a' tárgyak^k érezhetőségét eggyüvé gondolla. Például: az üdő magában semit se tészen, ha tsak azokat nem gondolom, a' mik az üdőben-vagynak. Hogy a' tēr valamit jelentsen, szükség, hogy különbö-

[55.]

-féle tárgyakat egymás mellé rakjunk. Innet látjuk, hogy a' tárgyas formák^k (ötlönys külszabások) képeit az érzésekkel kellett egybe-foglálni. Mert egyéb aránt tsupán tsak olyanok léznek: mint a' Betű-vetésben az irományok (formulae algebraico), melylyek magokban semit se tesznek, hatsak azok alatt valamit nem értünk. Ezen képek, ezen foganatok jelentik a' tárgyas formájú képekk és foganatok^k igazságát (realitas) mert ezek által a' képeken kívül más valamit is gondolunk a' tárgyakba. Ugyan azért neveződnek a' foglalat' foganatjainak (conceptus nexus), vagy (Kant szerént) az értelem (értele) foganatjainak (conceptus intellectus), vagy igazi foganatoknak (conceptus reales): hogy megkülömböztetődhessenek a' képes foganatoktól (conceptus ideales), melylyek tudni illik az esméret' formájának képzeletét nemzik (ideale).

50. §. Képes imeretei.

Az esméretnek képes formája (forma idealis) által a' képeken kívül semit egyebet nem gondolunk a' tárgyakban. Például: a' *Linné* természeti Historiája magában egy egész ugyan; de tsak olyan, melynek részei egymás közt szükségképpen egybe nintsenek foglalva, az az: melynek részei Linének akaratja szerént (de még is önként kigondolt jelek szerint) állottak-egybe. A' tárgyakban

[56.]

lévő hasonlatosság tehát, melyly szerént azok egy egészbe gondoltatnak, nem igazi formájú kép, mert ezen képnek valósága (essentia) nem oly valami, mely nélkül a' tárgyak el nem lehetnének. Ennek okáért ezen forma nem műve a' tárgyakra nézve való szükséges

foglalatnak, hanem csak a' hasonlításnak, és egyeztetésnek (comparatō[☆]). Ezen formától nem függ a' tárgyak' lehetőségének (possibilitas), hanem csak a' fogamatok' lehetőségének Hahogysága (conditio).^{☆☆} Magában foglalja mind azokat, a' mik a' képeknek lételére előre kívántatnak, az=az: a' képek^{kk} leg első formájakat; mint pedig a' képeknek egymásra való tekinteteket. Azon fogamatokat, melylyek ezen formából származnak, nevezzük *képes* (hasonlatos) Kant szerint, *Meggondolat'* fogamatjainak (conceptus reflexionis). Ide tartoznak tehát:

- A' lételnek, és a' nem lételnek képe (existentia, \bar{n} existentia) az az: a' *vagyonosnak*, es *hejányosnak* képe (negativum).
- Az együttlételnek, és a' foglatnak képe.
- A' mekkorasságé, és minéműségé,
- Azonosságé, és különbségé,
- Az egyezeté, és ellenkezeté (consensus-repugnantio)
- Az éppenségé, és közé (absolutum, relatō^{☆☆☆})
- A' materiájé, és formájé. Ezen fogamatok se tesznek magokban semmit- is, hatsak valami mást nem gondolunk alattok: mert csak azon közöket jelentik=ki, melylyekkel a' mi eszközünkre tekintenek.

[57.]

51. §. A' jelenséges fogamatok, érzés felet valokkà, az az: (jelenségtelenekkè)

Mivel mind ezen igazi, és képes fogamatok, magokban semmit sem tesznek, hatsak azok alat valami érezhető matèriát nem értünk: tehát semmi tárgyat sem esmérhetünk-meg, hatsak az nem valami érezhető jelenség (tünemény) (phoenomenon). A' jelenségekk^{kk} so-mája neveztetik *érezhető világnak* (orbis sensualis). A' mennyire ezen érezhető világnak tárgyait illetik ezen fogamatok; a' szerint neveztetnek *jelenséges* fogamatokk (conceptus immanentes). A' szerént pedig, a' mennyire ezen érezhető világon kívül lévő tárgyakat illetik, melylyeket (mint a' jelenségeket) érezni sem lehet, és a' melylyek semmi jelenségekben se találkoznak, neveztetnek *érzésen kívül* valókk^{kk} (trnscendentalis) Kant szerint a' *tiszta értelem'* fogamatjainak, (rāones^{☆☆☆☆} intellectus puri). Világos dolog, hogy az érzésen kívül való tárgyakról éppenségesen semmit nem tudhatunk; hanem csak azt esmérhetjük-meg azokban, a' mi a' fogamatnak közet jelenti.

52. §. Jelenségtelen fogamatok.

Olyyan természetűek a' foglatatról való fogamatok, hogy ha azok közül egyet elő-adsz, azonál legalább két tárgyat kell gondolnod, melyre a' fogamat tekenthessen. Ha pedig az olyan fogamat egyszer 's mind formája, vagy hahogysága

- ☆ comparatio
- ☆☆ helyesen: condicio
- ☆☆☆ relatio
- ☆☆☆☆ rationes

[58.]

a' tárgy' lehetőségének; tehát szükségképpen vezet minket ezen fogarat valami másra is, akár tudjunk a' tárgy felől valamit, akár nem. Már pedig oly' természetűek az érezhető világnak tárgyai, hogy minden jelenség ismét más olyanra vezesse az elmét, melynek végét az érezhető világban fel nem találhatjuk: kéntelenítetik tehát az elme az érezhető világon kívül keresni azt, a' mit az érezhetőben fel nem találhat. Ilyenképpen támodnak tehát mi bennünk azon fogaratok, melylyek^k tárgyait a' jelenségek között fel nem találhatjuk; melylyeket érző-eszközeink' vi'ssgálása alá nem vonhatunk; következőképpen, a' melylyekről semmi egyebet nem tudunk, hanem csak azt, a' mit az elme' vezetés magában foglal. Olyan fogaratok ezek:

- a) A' lönyökben lévő éppenségnek (absolutum) valóságának (essentia) elementomnak (elejnek) fogaratja.
- b) A' véghetetlennek,
- c) Az éppenségesen kénytelenek (absolute necessarius),
- d) Az egész érezhető világnak, azaz; a mindenségnek (universum)
- e) Az éppenséges, es eredendő erőnek (vis primitiva)
- f) Az Istennek,
- g) Az egyszerűnek fogaratja 's a' t. Igazán szólva: mind ezen fogaratokról csak hűjános esméretünk vagyon, az az: tudjuk, mik nem legyenek, nem tudjuk pedig, mik legyenek magokban.

[59.]

53. §. Az egybe-tsatlás' tehetség.

Az említett jelenséges, vagy érzés felet való, képes vagy igazi fogaratokból állanak össze a' mi képeink, melylyeket vagy a' jelenségből veszünk, vagy önként ábrázolunk magunkk, az az: ő belőlök valamit ki hagyunk, jobban meghatározunk, és különbféle tzelra egybe-kaptsolunk, hogy, vagy valami tárgyat képzelhessünk magunkk, vagy tárgyakat egy egészbe-rendeljünk. Azon különb felékk egy egészbe való foglalását meg esmēmi, annyit téssen, mint azt általlátni. A' kepeket bizonyos végre egy egészbe szedni, annyit téssen, mint azokat *egybe-tsatlani* (combinare). A' szisztémák (rendeletek) tehát, a' megvitatások, mesterséges találmányok, a' tulajdon képpen való tudományok, 's a' dolgokk rend szerént való osztályok 's a' t. az egybe-tsatlásnak munkái. Ezekre nézve tulajdonítunk a' lélekk egybe-tsatlás' tehetséget. Annyival sebeseb leszek az egybe-tsatlásban, a' mennyivel töb képek vagynak jelen az én szabad választasomra, és a' mennyivel jobban tudom az egybe-tsatlásnak formáját. Ezen tehetségnek tökéletessége függ:

- a) Az emlékezetnek tehetségétől, és tökéletességétől, és a képzelésnek elevenségétől.
- b) Az általlátás tehetségnek tökéletességétől.

[60.]

- c) A' feltett szándekon tzelző gyakorlástól.
- d) A' kedvnek, és elmének állapotjától,
- e) És a' testnek állapotjától-is.

Második Tzikkely

Az esmèretnek alányos formája a' Taglat által.

54. §. *Hogyan 'megy végbe a' Taglat.*

A' Taglat, melynek tökéletességétől függ a' mi alányos formájú esmèretünk' tökéletessége, semmi újat nem helyezett a' tárgyba, hanem csak azt fejtí-ki, a' mi az esmèretnek matèriája, 's tárgyas formája által a' tárgyban vagon, és világosságra hozza. Az esmèretnek tárgyas, és alányos formája tehát tsupán csak azon magatudásnak lèptsóit illeti, melylyet a' tárgyak^k különbféle rèszeit világosan, vagy homályosan; kíváltan, vagy vegyűlten; magánossan, vagy asztagosan képzel^tük magunk^k. A' Taglat, melyly a' kèpek-ről megkülömböztet^ő magatudást szerez mi nekünk (az az: melyly által kíválnak, és kifejtödnék a' kèpek) a' figyelem; fosztogatas, és egyeztetés által megy végbe.

55. §. *A' Taglást tökéletessè teszi a' figyelem.*

Hogyha valamely tárgyat helyesebben ki akarunk tanulni, némű némű erölködést tapasztalunk magunkban. Ezen erölködése a' lélek^k, melyly által a' kèpek világosabbakká válnak, neveztetik *Figyelemnek* (Attentio). Ezen önkényes figyelmet, mely csak az embernek tulajdona, nem kell egybe-keverni avval, melyly a' kutyában vagon, midön fűlel. Mert az ember ezen figyelmet bizonyos

[61.]

végre, s önnön akaratjából intézi valamire: az ebnek figyelmehez hasonló figyelemre pedig ő kénytelen ösztönöztetik, 's érzi, hogy abban az ész jobban megfeszűl, mint azt ő erölteti. A' figyelem által megvilágosodnak azon kèpek, melylyekre a' figyelem függesztetik. Es mivel- az műv-szeres (tárgyas) a műv okkal; tehát mennél nagyobb a' figyelem, annál világosabb a' kép-is. A' figyelemről ezeket tapasztalluk:

- a) A' figyelem nagyobb, vagy kisebb lehet.
 - α) Mint tartósságára (durabilitas)
 - β) Mint ki terjedésére (extensis)
 - γ) Mint erölködésére (feszűltségére) (intensio) nèzve. Az az: annál nagyobb a' figyelem tartósságára nèzve, mennél jobban figyelmezhet valaki a' zörgés, és zűrzavar között is a' fel-vett dologra. — Annál nagyobb a' figyelem ki-terjedésére nèzve, mennél töb dologra figyelmezhet valaki egy tekintettel. — Annál nagyobb a' figyelem feszűltségére nèzve, mennél mellebben figyelmezhet valaki valamire, hogy azt részenként fontosán megvisgálja.

- b) Tapasztalluk ismét; hogy érezhető jelek által ki vált képpen segítetik a' figyelem. Ebben például lehet a' Betűvetés (Algebra).
- c) Tapasztalluk; hogy a figyelem gyakorlás által tökéletesedik.
- d) Tapasztalluk: hogy a' figyelem közönségesen a' tárgyak használától (melylyet vizsgálani akarunk) a'

[62.]

kedvnek, észnek, érző eszközök, és testnek állapotjától függ. Innét vagy on, hogy a' figyelem a' testre is hat; a' főt kifárasztja; elyengíti az erőltetett eszközöket; es a' lehelést is megakasztja (állítja): ezért nem lehet olyan szabadon, a' ki figyelmez; sőt a' szemek a' figyelemben jobban ki-nyílnak.

56. §. A' Fosztogatás.

Mennél kiterjedtebb a' figyelem, az az: mennél több dolgokra figyelmezőnk egyszer 's mint, annál kevesebbet erőlködik az a' dolgok vizsgálásában. Hogyha tehát valami dolgot helyesebben ki-akarok tanulni, szükség, hogy egy tárgytól elvonván figyelmemet, arra fordíthassam, a' mit ki-akarok tanulni. És ez a' *Fosztogatás' tehetségének* (facultas abstrahendi) kötelessége. Az embernek önkényes fosztogatása különb azon fosztogatástól, melyly a' barmokban is vagy on. Ez az érzésekk inkább történetből való el-hagyásában; amaz pedig egy bizonyos fel-tet szálra igyekező szándékban áll, melyly által figyelmünket egy tárgyról a' másira fordítjuk. Ez a' fosztogatásnak műve; hogy azon képek, melylyekről a' lélek elfordúl, melylyek engem' a' képek vizsgálásában rossz útra vezetnének, meg-gátolnának, vagy a' vizsgálásra ki-tet képek színét el-változtatnák, homályba borúlnak; ellenben pedig a' vizsgálóba vet képek nagyobb és tisztább színt nyernek, melylyek egyébaránt az elevebb kepektől el-nyomatván, meg nem esmétettek

[63.]

volna*). Ugyan azokat tapasztalluk a' fosztogatásról is, a' miket a' figyelemről.

*) Jegyzés.

Ebből kitetszik: hogy a' fosztogatás által a' kép a' többiek közül, melylyekkel egybe-vala kaptolva ki-válik, és mintegy kifoszlik. És ezért nevezetnek az ilyen képek *fosztogatott képek* (idea abstracta).

57. §. Az egyveztetés.

Ha valamely képeket gondolattal egymás mellé helyeztetek, és ha arra függesztem figyelmemet, a' mit ez az egymáshoz való rakogatás mutat, akkor a' képeket egymással *egyveztetem* (comparo). Az egyveztetés által ki-nyomozom azon közöket, melylyek a' képek között vagynak. Gyakran látom, miben egyeznek-meg a' képek, és miben különböznek. Ez pedig arra bír engem', hogy azt a' részképet, melyly a' vizsgálásban alapúl

fekszik, jobban kinyomozzam, és a' homályból napfényre hozzam. Szint' úgy megerősödnek azon képek (melylyek magokra nézve lankadtabbak valának, mintsem hogy a' lélek őket figyelmetesen be vehette volna) hasonló képek által, vagy pedig az ellenkező képek által jobban meghatározatván, könnyebben juthatnak a' lélek magatudásába.

58. §. *Az esméretnek Felső tehetsége.*

A' Taglatnak ezen három tehetségei által ki-fejtődik az, a' mi a' tárgyakban érezhető; megkülönböztetnek a' képekben lévő különbségek, s egyébként

[64.]

szemeinkbe tűnnek; a' tárgyakból az egymásra néző közöket el szedegetjük, 's magok szerént, az az: meg nem határozot tárgyakba gondoljuk. Ha az egyenként való (singularis) tárgynak képéből a' megkülönböztető jegyet ki-hagyom, tehát az akkor közönséssé válik. Így jutok végre fosztogatott, közönséges, és kivált képekhez, 's így adhatom elől minden vegyelékjeit meg határozva az én gondolatomnak. — Így tűnnek eszembe azon formák, melylyek alatt a' tárgyakat érezhetem, és megismerhetem; így tudom, hogyan nyilvánkoznak-ki az én esméretemnek tehetségei azokk esmérésében, és mi szabások származnak az én esméretem' tehetségének ily képpen tekéntetbe vett természetéből. Így emelkedik-fel lassanként az én esméretemnek tehetsége, melyly a' kivált képekre nézve *Felsőnek*, vagy a' jegyekre nézve, melylyek nélkül az esmeretnek tehetsége el nem lehet, *Jegyesnek* (symbolica) nevezetik, és megkülönbözik az *Alsó* esméret' tehetségétől, mely mint külömbféle nyilvánkozására, mint a' maga tudásának alacsonyab léptsőjére nézve különbözik ugyan a' Felső-tehetségtől, de természetére, és nemére nézve avval éppenségesen meg egygyez.

59. §. *Az a' jegyző-tehetséggel jár.*

Mondám, hogy a' *jegyek nélkül el-nem lehet az esméretnek Felső-tehetsége*. Ennek oka ez: a' jegyek érezhető képek, melylyekhez máskép vagyon

[65.]

kaptcsolva[☆] oly véggel, hogy bennünk' figyelmetesekké tegyenek azon képre, melyhez ragsztva vagynak. Például: a' tzegeter jegye a' bornak. Már pedig az érezhető képekhez kell kaptcsolni minden fosztogatott, és közönséges képeket, hogy ezek kiváltak lehessenek; rész szerént azért, mert a' fosztogatot képek magokban lankadtak, tehát a' vidám képektől elnyomattatnának, következendőképpen az ő színek elváltozna, és a' magatudásból kifordulnának; rész szerént azért, hogy a' fosztogatott és közönséges képek valami jegy által megkülönböződvén, egybe ne foljanak: rész szerént azért, hogy a' szerkesztet képekk rész képek között a' jegy, mint valami össze foglaló lantz légyen; mert a' részkepekben semmi olyan érezhető ágyazat (substratum) nintsen, melylyekkel azok egybe szoktak foglaltani, hogy meg esmérődhessenek. Végre azért-is, mert az egy szerű

☆ eredetiben: kaptcsolva

képekre nézve eszünkbe juttatják, a' tárgyakk rendjét (series) melyből az egyszerű képek véődtek; eszünkbe juttatják azon hahogyságokat is, melylyek alatt a' tárgyakk rendjeik véődtek. A' képekk mintegy megtestesítésére nézve, tehát (ha ezen szóval élni lehet) tulajdonitjuk a' lélek a' *Jegyző tehetségét*.

60. §. *Az esméret' felső-tehetségének al-tehetségei.*

Az esméretnek felső-tehetségéből három al-tehetségek származnak: az Èrtelem, itélet, es ok (rāo⁴).

[66.]

Az *értelem* olyan tehetség, melyly által a' foganatokat ki-váltan gondolluk. Az pedig kettfele: *Tiszta* (purus), és jelenséges (empyricus). A' tiszta értelem által oly foganatokat gondolunk, melylyekben se^{mi} érezhető vegyülek nintsen. — A' nem tiszta, az az: a' *jelenséges* értelem által pedig olyanokat, a' melylyekben valami érezhető vegyülek vagyon. Például: az ember lelkéről való foganat a' tiszta értelemnek; az arany-órakk pedig a' jelenséges értelemnek foganatja. Annál tökeletesebb az értelemnek tehetsége, mennél-több, ki-váltabb és tisztább foganatokat gondolhat az egyszerre, és mennél hosszabb üdöig gondolhatja azokat. — Az pedig ketségen kívül való dolog, hogy az értelemnek tehetsége a' képzeléstől, melyly ezen tehetségre jegyeket szolgáltat, azután a' testnek állapotjától, az eszközökk alkotásától, és főkeppen a' gyakorlástól függ.

61. §. *Az itélet.*

Más a' képeket úgyítva (affirmative) és nem úgyítva (nemezve) (negative) együt gondolni: más pedig a' képeket azért gondolni egy üvé, mert a' tárgyakban is együt vagynak; vagy pedig a' képeket azért gondolni egy üvé, mert a' tárgyakban sintsenek együtt. A' végső történetben úgy gondolom, az adot képeket, mint a' melylyek tárgyasan vagynak egybe foglalva. Hogy ha ez közepszeretlenül történik, akkor itélek. Itélni annyit tészen,

[67.]

mint valamiről valamit úgyítani, vagy nem úgyítani. Ezen tehetség neveződik *itélet tehetségének*. Ennek is vagynak léptsőji: mert én bizonyos üdö alatt a' képeknek tárgyas foglatatját kíváltabban, és keveseb fáradtsággal láthatom által, mint más. Az itélet a' gyakorlás által megtökelletesedik. valamint az eleven, de ki pallérozor képzelés használ, úgy a' mértéktelen, és ki kapó képzelés árt az itélet' tehetségének.

62. §. *Az ok.*

A' tárgyasan egybe-kaptsolt képeket nem láthatom mindenkor közepszeretlen által, sem pedig ezen egybekaptsolásnak módját. Ezen történetben találkoznak oly módok, mely-

lyekkel az esméretes dolgokból esmèretleneket kifejthetünk. Az ilyen esméretes dolog, melyből az esmèretlent kitanúlhatjuk nevezetik *ok-főnek* (principium), és az, ki ezen ok-főkből itél, okoskodik (ratiocinor). Okoskodni tehát nem térsen egyebet, hanem egy ítéletből más kifejtteni, vagy a' kèpekk tárgyas foglatatját közèpszeresen (mediate) állallátni; vagy (Kant szerint) valamit az ok-főből megesmèmi. Az okoskodó tehetség (legszorosabb ertelemben) *oknak* nevezetik. Annál tökéletesebb az ok, mennél több tárgyas foglatokat egyszerre állallátok; azokat mènél hamarabb, és kiváltabba ki-fejthetem; és mènél meszebb áll valami tárgyas foglat az

[68.]

ok-főtől. Annál pallérozottabb tehát az ok, mennél később akar mi foglatokat ki-fejteni; mennél tovább lát a' – foglatokba, és mennél többet által lát egy tekèntettel. Azoknak jelessége függ a' jó emlékezettől, az eleven képzeléstől; az egybe-foglatásban való készségtől, a' gyakorlástól, és a' belső eszközöknek mindenkori állapotjától.

63. §. A' Felső-tehetségnek különbféle imigytései.

Végre az alányos esméretnek tehetségéhez tartoznak még más tehetségek-is, melylyek tulajdon nevet szabni méltó dolog. Ilylen az *elmesség* (ingenium), melylyel a' tárgyak közöt lévő hasonlatosságokat; az *elme-èle* (acumen), melylyel a' különbözeteket; a' *mèll-elme* (profundum ingenium), melylyel a' kèpekk közèp szeres foglatjaikat; a' *hatható elme* (subtilitas) melylyel a' nem könnyen kifejthető[☆] közöket (*illetvényeket*), és a' *merő-elme* (solidum ingenium), melylyel mindennek elegendő okát által látjuk.

III Szakasz.

Az esméretnek újra-termő (reproductiv) tehetségéről.

64. §. Az esméretnek újra termő tehetsége szükséges.

Ilyképpen ál öszve a' mi esméretünk az èrzésekk materiájából, melylyet ugyan az esméretnek

[69.]

formáji dolgoznak-ki. Mint az esméretnek matèriája, mint annak formáji, műve a' Termő-tehetségnek; ezt az előbbenyi szakaszból láttuk. De valjon mi hasznunk lenne abból, az az: hogy reménylhetnénk a' mi esméretünk gyarapodását, ha a' kèpek, mihelyt a' lélekbe folynak (bátor abban egy kevés korig fenn maradnak is) ismét eltűnnének a' lélek elől. Különös szerentsènkre úgy ábrázolt bennünk a' természet, hogy képeket nem tsak természetünk; hanem az esméretnek *újra-termő* tehetsége által azokat eszünkben,

☆ Kihúzza: szereket

mint fenn tarthatjuk, mint pedig, mikor reájok szükségünk vagyon, eszünkbe jutathatjuk. Ezen tehetségnek részei lesznek ezen szakasznak tárgya.

65. §. *Ezen szakasznak osztályja.*

Ezen újra-termő tehetségnek le-rajzolásában ily rendel járunk: *Elsőben* közönségesen leírjuk a' mi *képeinkk újra termését*, ez ehez tartozó tehetségekk; úgy mint a' képzelésnek önnön ágaival együtt, a' képzelődéssel (phantasia) 's emlékezettel (memoria) és a' megemlékezetnek (reminiscentia) historiájával együtt. Másodszor meg vizsgáljuk a' *képek' rendjének törvényeit* (Leges successionis idearum) melylyekhez a' lélek a' képekk újra-termésében magát tartani szokta. A' szakasznak végén pedig nem[☆] oly vi'sgalotokat adunk elő azon tehetségről, melylyek az egész esméretnek tehetségét előre megkévánják.

[70.]

I. Rész

A' képekk újra-terméséről

66. §. *Miben áll a' képekk újra-termése?*

Képzelhetem magamnak a' tárgyakat még akkor is, midőn már azok eltűntek; sőt a' jelen nem lévő képeket is úgy képzelhetem magamnak, mintha jelen volnának. A' tárgyakról volt képeket tehát fenn-tarthatom, és eszembe-juttathatom. Ez pedig helyt áll, nem csak a' külső, és belső érzésekre, hanem a' fogatokra nézve is. A' képeknek újra-termése tehát áll a' képeknek fenn-tartásában, és azoknak megújításában.

67. §. *Anak okáról való allamányak.*

Ezen kérdés támadhatna itt. Mikép tarthatom én fenn az eszemben a' képeket, és mikép újíthatom meg azokat? Erről külömbféle képpen vélekednek a' Böltsék. Legtöbben azt tartják, hogy az érezhető nyom maga után hágy *valamit* a' velőben, a' mit ők matériális képnek (idea materialis) neveznek; 's azt mondják, hogy ezen matériális képnek meg újítása a' hoz hasonló képet nemez a' lélekben. Miben álljon pedig az a' *valami*, abban meg nem egyeznek. *Hobbes* és *Wolf* ezen valamit bizonyos némű mozgásban, *Hartley* kised hintázásokban (oscillatio^{☆☆}) *Bonnet* az apró fonálaknak (fibra) bizonyos imígyedésében lenni állítja.

[71.]

Malabranche és *Des Cartes Lokével* együtt azt vélik, hogy az érezhető nyom bizonyos bélyegeket hágy maga után, melylyeket az élesztő lélekzetek (spiritus vitales) magoknak

☆ pedig nem = pediglen

☆☆ oscillatio

az agyban ki-vájnak. Ezek haszontalan államányok (hypotheses) melylyek a' kérdésnek velejét; azt tudni-illik: hogyan természet egy matériális kèp lélekzetes kèpet, meg nem magyarázzák.

68. §. *Mit javasol az eránt a' tapasztalás?*

Az én vélekedésem az: hogy a' lélekben soha sēmi kèp nem aluszik ki egészen; hanem minden kèp már világosabban, már homályosabban jelen vagy az észben: e' következendő tapasztalásokból:

- a) Midőn meg emlékezem: tudom, hogy a' jelen való kèp ugyan az, mely már régenten az eszemben volt. Valjon hogy tudhatnám azt, ha ezen kèp az eszemből egészen kitörültetett volna?
- b) Gyakran keresem, nyomozom azon képet, mely már egyszer eszemben volt: valami képet keresni, nyomozni, eñ̄yit tészen: mint, volt ugyan valami kèp az eszemben, de fel nem tudom találni, tsak homályosan tudok valamit felőle.
- c) Nemde az én jelenlévő vélekedéseimnek, okoskodásaimnak, 's tselekedeteimnek módja nem a' neveltetés, és könyvek' olvasása által

[72.]

szereződött képeknek folyadékja-e? Mikép' lettek volna azok vezérlőim minden tselekedeteimben, ha az eszemből ki fordultak volna és ha az eszemben jelen nem lenének? — Jelen vagynak tehát az én eszemben a' kèpek, bátor homályosan is.

69. §. *A' képek újra-termésének módja.*

A' homályos kèp világossá válhat, hogy ha elhárítjuk mind azt, a' mi a'képnek világosságával ellenkezik. Például; Ha az elevenebb érzéseket, melylyek a' képeket el nyomják meg-ellenezzük; ha a' nyomot ki nem újítjuk, mert az által nevedik a' nyomok száma, ha a' figyelmet erőltetjük, a' homályos képek mint be-vételekor, mint megvizsgálásakor, 's a' t.

Hogy ha a' homályos kèp bennem megvilágosodik, akkor mondhatom, hogy én az a' képet az eszembe vissza-teszem, meg-újítom, eszembe juttatom, újra-termesztem.

*) *Jegyzés*

Az én vélekedésem tehát a' többi államányokat fel nem forgatja, hanem tsak azt magyarázza meg, hogy ha a' képeknek az észben lett megújulása, vagy mozgások, vagy hintázások 's at által megy végbe; tehát az én vélekedésem szerint megy végbe és ezt kell itt tulajdonképpen meg magyarázni. Nekem úgy tetszik, hogy' azok éppen-sēmit se magyaráznak-meg ezen dologban, kik a' lelket a' gondolkodásra alkalmatossá teszik, kik az agyba merő matériális képeket raknak, hatsak meg nem magyarázzák azt is, mikép maradhatnak-meg

[73.]

azon kèpek a' lélekben sokáig? Hogyan lehet a' lélek magatudása (eszmélyje) minden képekről, melylyek valaha benne valának?

70. §. *Mi a képzelés?*

Meglehet már könnyen fogni, hogy én távullévő tárgyakat is úgy előmbe tehetek; mint-ha jelen volnának. Sőt oly tárgyakat is, melylyeket soha se éreztem és a' melylyek az érezhető világban talán sehol sintsenek. Ezeket pedig azon hasonlatosságok szerént tehetem előmbe, melylyek szerént azok megegyeznek azon tárgyokkal, melylyeket valahá éreztem. Ilylenkor azt mondjuk, hogy azon tárgyakat képelem magamban. A' képzelés tehát oly tehetség, melylyel a' már észre vett tárgyakat ismét eszünkbe juttatjuk.

71. §. *Külömbözik-e az érzéstől?*

A' képzelést mindenkor megkülömböztetjük az érzéstől, 's többnyire ezen jelek miatt:

- a) Az érzés mindenkor *eleveneb*, mint a' képzelés. Ha-ki valamely szép virágos kertben sétál, elevenet, gyönyörűséget érez, mint mikor csak azt képzele magában, hogy abban sétál. — Pedig azt tapasztalom, hogy az érzéskor inkább szenvedő állapotban vagyok, az az: többet veszek-bé, mint-sem a' lélek' ereje kinyilvánkozna.
- b) Valameddig telyes eszemnél vagyok, mint addig megmutatja a' józan ész a' lönnyök szokott, és rendes folyásaiból azt, hogy az én képzeletemnek tárgyai nem lehetnek az én érző eszközeimnek tárgyai.

[74.]

Például: a' józan ész szerént elhitetem magammal, hogy ló vagyon a' világon lévő tárgyak között: de ugyan azon józan ész mutatja-meg, hogy a' Pegasus lónak eredete nints az érezhető lönnyök közöt, hanem csak a' képzelésben.

- c) Szímtén úgy meg győződtem az érzések által, hogy a' képzelés csak képzelés, nem pedig érzés. A' hol ezen megkülömböztető Aksziomák (*Tudomok*) nintsenek, könnyen azt vélhetem, hogy érzésem vagyon, a' midőn tsupán csak képelek. Például: könnyen azt vélhetem éjtszaka, hogy az anyám' lelke jelenik-meg előttem a' más világról; pedig ha hozzá nyúlok, talán csak a' szegen függő kendő.

72. §. *A' képzelés a' testre hat.*

Midőn a' lélek valamit képzel, a' test ilylyen állapotban vagyon:

- a) A külső érző eszköz, melyly által valami kép támad az észben, akkor a' lélekkel együtt munkálkodik, midőn azt eszembe akarom juttatni. Például: Azért fűt a' nyálunk, ha valami jó ízű étel jut eszünkbe. Ha valami gyönyörködtető muzsikát elevenen képzelünk magunkban; tehát nem csak a' fülnek doboltkája feszül-meg, hanem még a' beszédnek eszközei is igyekeznek annak ki=ejtésén. A' látás által be-vett képeknek képzelésekor szintén meg-

[75.]

feszül a' szem. Azert ásitok   n, ha mást asítani látok. Azért nehez képzelni a' hideget, mid  n a' heves nyári napokban sz  rmyen izzadok. Azért neh  z képzelni, hogy más jó iz  en eszik, mid  n már magunk jól laktunk.

- b) Az inak a' k  pzel  skor oly hathatosan fel-indúlnak, hogy gyakran igaz fájdalmat, vagy gyönyörűséget érezzünk a' testnek azon a' részén a' hová el  b, vagy a' fájdalmat, vagy a' gyönyörűséget k  pzelt  k. Például lehet ebben azon ifjú, ki De La Rue-nak halálos kerékbe t  r  s  n Párisban jelen lévén, az eleven képzelésből szint  n   gy lábszár' törést szenvedett. Ide tartozik B  erhav  nak ama' komor kedv   tanitványa is, ki mind azon betegségeké jeleit érezte magában, melylyekről B  erhave letzk  t tartott. – S  tt a' betegségek is gyakran nehezedenek a' k  pzel  s által, valamint, hogy az sok betegségeket meg is gy  gyithat.   gy gy  gyitott-meg B  erhave Harlemben egy elhatalmaz   k  rs  got.
- c) Az inas husokban is nagyob, vagy kisebb készség a' mozgásra, melyly a' képzelt dolognak v  g  z vételére elegend   l  gyen. Mid  n valami rajtunk el  kovetett kissebs  g eszünkbe jut, 's bosszú-állást képzelünk magunkban, szint  n nagyobb erőt érzünk minden tagjainkban.

[76.]

- d) A' k  pzel  skor egy  t kell az agynak is munkálkodni; mert azon közben, midőn az agy valamivel jobban meg-nyomódik se  mi k  pzel  s nem következhetik.
- e) Mid  n valamit képzelünk magunkban, onnan   tudjuk, hogy azon nyilvánkozás a' f  ben ered, 's hogy onnét terjed az után a' testnek t  b részeire.
- f)   gy tetszik, hogy a' k  pzel  s kiv  ltk  ppen az ízlésnek eszközével, és a' gyomorral igen egy  t   rt, és a' kik igen a' k  pzel  snek adják magokat, gyakran veszedelmes betegségekbe is esnek.

73.  . A' test is visszahat a' k  pzel  sre.

Valamint a' k  pzel  s az inakra, inas-husokra, 's ezek által pedig a' testnek t  b részeire is hat; szint  n   gy vissza-hat a' test a' k  pzel  sre. A k  pzel  snek elevensége, és im  gy  t  se nem tsak az eszközökk alkotásától, és természeti m  rt  kl  st  l függ; hanem azok  k mindenkori állapotjától és egy szóval mindentől, valaminek tsak folyad  kja vagyon a' testre. Ilylen a' földnek,   gt  jnak (clima) tartománynak, és az eledel  k   min  m  s  ge. Kiknek testek a' mértéktelen élet által el hervadt, azok  k az    k  pzel  sek is elhervad. Ezt okozza a' vénség, vagy más betegségek is. A forró betegségek pedig és a' részegítő italok fel gyullasztj  k a'k  pzel  st.

   az eredetiben:     n

74. §. *A' képzelésről tapasztalások.*

Egyébb-aránt ezeket tapasztalluk a' képzelésről.

- a) Annál könnyebben és elevenebben megújítódhatik az érezhető nyom, mennél erősebb és eleveneb volt az legelőször; mennél többször megújítódik, menél lankadtabbak voltak a' vele való nyomok, midőn azt leg elsőben észre-vettük, és menél nagyobb figyelemmel vè vè azt a' lélek. Például; ha itt' két verekedő embert látunk, amott' pedig egy tele hajót emberrel, mely nagy jaj szók között a' Dunában merül: ki ki látja, hogy ezen végső eset mindenkor könnyebben eszünkbe jut, mint amaz.
- b) Nem tsak a' külső érzéseket, hanem a' *belsőket-is* eszünkbe lehet jutatni, főképpen pedig a' látásnak érzéseit, közönségesen pedig annál jobban eszünk be jut a' külső és belső érzés, mennél jelessebb (nemesebb) vala az érző eszköz, melyly által az érzés esett. Például: a' ki érzékeny, szomorújátékot akar tsinálni, minden előlálló Személyek^k természetét; hajlandóságát, 's tesselekedeteit kell neki magában elevenen képzelni. Ez a' belső érzésekre nézve. A' miket látunk, vagy hallottunk jobban eszünkbe jutnak, mint a' miket szagoltunk, ízeltünk, v̄ illettünk.
- c) *Semít se lehet képzelni*, a' mit *valaha vagy nem éreztünk*, vagy az érző eszközök^k által észre nem-vettünk. A' vakon született embernek hogyan juthat eszébe a' színnek képe? Lehet ugyan

képzelni egy szálongó szüzet, de ezt is tsak aⁿyiból, hogy már az előt szálongó madarat és szüzet láttunk.

- d) Gyakran *támadnak bennünk képzelések akaratunk szerint*, vagy akaratunk ellen. Ha ki valameny veszedelemben forog: akaratja ellen-is sok rettentő környűl állásokat képzel magában.
- e) A' *képzelésnek is vagyon határja*, melyly aⁿál elevenebb, és világosab, mennél szűkebb, mennél szorosabb. Azért hunynyuk-bè szemeinket, ha valameny dolgot elevenen és világosan akarunk képzelni; meggátolluk avval tudni-illik a' körüllettünk lévő dolgok^k reánk ható nyomait, azaz: szorosab határba zárjuk a' képzelést.
- f) *Se^mit se képzelhetünk üdö, és tēr nélkül*.
- g) Az *eleven képzelés elnyomja a' lankadat*. Midőn a' Borbélynak eszközei szemünkbe tűnek elevenen képzeltük azon fájdalmat, melylyet azon eszközök okozni fognak; ezért gyakran azok^k tekéntetére megszűnik a' fogfájás.
- h) *Sőt, ha felette eleven*, mēg a' józan ész se szedheti rántzba. Tudjuk, hogy Cagliost-rónak igen sok követői valának, kiket ezen fērjfiú eleven képzelésekkel aⁿyira bè

töltöt, hogy se^{mī} kēppen nem lehetne őket a' józan észre hozni. Numa azzal töltē=be a' tudatlan Romaiak^k fejét, midőn őket a' maga törvényeire akarná vonni.

[79.]

hogy Egyēria Nimfával közlöt^te légyen törvényt, sőt, hogy azok attól volnának, melylyeknek kézírását egy, vagy két század után vetette fel a' Romai határban egy ugyan Romai szántó-vető emberek eke-vasa.

75. §. Külső fatytyú érzések.

Az érzés, és képzelés közöt^t vagyⁿ egy közepszer. Ezt *Untzer külső fatytyú érzésnek* nevezi. Tudni^llik, gyakran megeseik; hogy a' mi érző eszközeink belsőképpen szintēn úgy erdeklődjenek, mintha valami külső tárgy tet volna reájok nyomot. Ilyenkor meg nem különböztethetem az ilyképpen támadot képet az érzéstől; és azt, a' mit észre vészek kivülem való igazi tárgynak is tartanám, ha tsak annak nem létéről más törvények által meg nem győződⁿém. Például: gyakran szikrázik a szemünk, tseng a' fülünk, 's azt véllük, hogy igazi szikrát látunk, és igazi hangot hallunk.

76. §. Azokat a' képzelés okozza.

A' külső fatytyú érzések^k különbfēle okai között egyik, kivált képpen a' képzelés. Ennek hathatossága a' külső érző eszközökre oly nagy, hogy az embert (tsak telylyessen hitesse el magával) el-hiheti azon tárgynak igazságáról, melylyet képzel. Nēzzen bár egy=valaki setétben sokáig egy helyre; majd különb fēle ábrázatokat fog látni, főké^p olyanokat, melylyekkel terhes vala a' képzelés.

[80.]

Ha valaki az esőnek vègefele (tsak igazán hitesse-el magával, hogy esik,) valamely homályos helyre teként, látni fogja, hogy még a' levegőből tseppek hullanak; holott, ha a' setétben látott ábrázatokba botlik, be nem török a' feje; se pedig ha az elhított esőre ki áll, meg nem ázik.

Bizonyos az; hogy a' hasonló érzések némely bennünk lévő érzéseket el-változtatnak, és azokat, melylyek ezek közül, vagy homályosok, vagy elegendő képpen meghatározva nem valának, ki faragják.

A' természetnek-tudományaban (Physica) vagynak oly módok, melylyekkel a' füstből oly mesterséges ábrázatokat lehet tsinálni, hogy gyakran a' meghalt atyádfiának képe is előtted forog. Főképpen azok késztik el magokat Látomosoknak (visionarius) kik önön testeket sanyargatások, ostorozások által elfonnyasztván az ina^kk egész alkotását kisé^tőssé teszik; ha elsőben az ina^kk alkatását bizonyos képeknek eleven képzelete által a' látomosságra elkészítik; másodszor, ha erősen hiszik mind azt, hogy azok igazi tárgyak, mind pedig azok könnyen meg-jelenhetnek. Kik születésektől fogva az ina^kk nagyobb kisé^tőssége miatt alkalmatosak a' látomosságra, azokat a' németek így nevezik; *Ein neues Sonntagskind*. Ebből lehet meg magyarázni minden érezhető tsalatko-

-zásokat hamis el ragadtatásokat, jelenéseket, boszorkányokról es ördöngösőkről költöt hamis történeteket, kísértet' járásokat, 'sa't. melylyeket a' tudatlanok fejéből azért nehez kiverni, mert rész szerént nem tudják, miket tehet a' képzelés, rész szerént pedig mivel gyermek korokban mindgyárt rémitő képekkel (Rēmekkel=Dugonics Lemur) rettetgetek őket a' tudatlan anyák és dajkák; melylyek idővel az-után méll gyökeret vernek a' természetben. Azért félt éjtszaka Hobbes a' kísértetektől (lélekrettekől) bátor nem hitte, hogy Isten vagyon.

*) *Jegyzés*

Ezeket volna képpen meg nem lehet magyarázni, meglehetne pedig, ha mint az ilylyetén történetekről, mint ezeknek környül állásairól bővebben tudósodhatnánk.

77. §. *A' Képzelésnek nemei.*

Mint eddig a' képzelésnek tehetségét közönségesen vizsgáltuk meg, most már különösen. Ennek két ágai vagynak: a' képzelődés (phantasia) és emlékezet (memoria). Ezen osztálynak oka maga a' lélek ereje, mely szerént ő vagy kényére tsinál magának képeket, 's kedve szerént el változtatva azokat, magában képzei, vagy úgy képzei, az az maga' elejébe teszi, mint a' képek az érezhető nyomokból eredtenek. Az előbbnyi történetben a' lélek képzelődése, az utólsóban pedig annak emlékezete nyilvánkozik-ki.

78. §. *Annak munkája.*

A' képek önkenyes el-változtatása abban áll, hogy a' lélek, vagy el választja azt, a' mi a' képekben egybe=kaptsolva vala, vagy össze kaptsolla azt, a' mi azokban el vala választva. Az első nevezzük *Fosztogató tehetségnek* (facultas abstrahendi) az utólsót pedig *Költő-tehetségnek* (facultas fingendi). Az első tehetség által a' lélek maga elejébe teszi egyenként a' képek részeit; azokból bizonyos részeket ki hágy, vagy meg nem határoz, hogy így azon képek töb tárgyakhoz is tartozhassanak. Meg-esik tudniillik, hogy az egyenkéntes (egyenként való) (singularis) tárgyak képek hasonlatosságok miatt egy igen vegyült képpe válnak. Ilylyenkor ered egy harmadik közönséges kép, mely minden tárgyhoz hasonló ugyan, de azon jegyeit elvesztette, melylyekkel minden egyenkéntes tárgyakhoz hasonló volt. Az ilylyen *képek* tehát *közönségesek*, vagy érezhető fosztogatások, melylyek mint a' gyermekben, mint a' kutyaiban meg vagynak.

79. §. *A' költő-tehetség.*

A' költő tehetség által (a' mennyire ez tsak al-tehetség) a' képek fosztogatott részeik egy olylyas képzelette válnak, melylyek az érezhető világban nem találkoznak. Sőt a' közönséges képekből-is szint' oly' szokatlan képeket készít. Az ilylyen képek neveződnek *képzemények* (phantsama). A' Felső költő tehetségben pedig, melyben az elme kész akartva,

[83.]

és bizonyos végre egybe-kaptsolla a' képeket, neveződnek azon képek képzeletek̄k (ideale).. Ha valaki egy olyan fát költene, kinek ezüst ágai, arany gyümöltsei lennēnek; az olyan tsak képzményt költene. De ha valaki a' fát oly' részről vennē tekintetbe, hogy annak minden képei meg-egyeznek a' többi fákkal, már itt' bizonyos végre kaptsolná egybe a' fákk képeit; azért tudniillik, hogy azon fát a' többi fak̄k rendjébe szám-lálhassa. Horátz a' vers szerzésnek mesterségéről irt jeles könyvében szép példát adott a' képzményről.

80. §. *A' képzelődésről tapasztalások.*

A' képzelődésről azt tapasztalluk: hogy minden emberben különös mértékkel vagyon. Ezen tehetség függ:

- a) A tapasztalásnak határjától. — A' ki többet látott, hallott, tapasztalt, olvasott; az könyebben képzelődik.
- b) Közönsegesen a' testtől, a'nak eszközeitől, 's a' természeti mēsekléstől. — Máskép' képzelősködik a' komor, 's másképp' a' véres természetű ember.
- c) Különösen pedig az étkek' mēg emesztésétől a' testnek helyheztétől, 's az egész-ségnek állapotjától. Ha az étkek a' természetnek rendje szerint megemésztődnek a' gyomorban, akkor nem álmódunk a' vérengző útközetekről.

[84.]

Más képzelődéseink vagynak midőn hanyat, mások midőn hason fekszünk. Nem úgy képzelősködik az ittas, vagy részeg ember, mint a' józan, se pedig a' forró hi-degben lévő, mint az egészséges.

- d) Az ég-tájnak, tartománynak 's eledelek̄k nēmű-nēműségétől más képzelődése va-gyon az Anglusnak, más az Olasznak. Más a' gyenge, más a' nehēz eledeleken fel nevelt embernek.
- e) A' neveléstől, társalkodástól és az élésnek módjától. Az udvari ember különböz képzelődésében a' paraszttól. Azért különböznek Homer' képzelődései Ossian-étól; Virgile Klopstock-étól. Egy szóval ezek okozzák, hogy oly eleven és virgázó a' mi képzelődésünk a' tsendes álom után; hogy a' Napkeletiek̄k képzelődése heves, az északi népek̄ pedig tunya és lankadt; hogy más képpen képzelődik a' lélek reg-gel, más képp' este; más képp', ha így; másképp' ha amúgy fekszik.

81. §. *Az emlékezet lēptsőivel, 's nemeivel egyűtt.*

az emlékezetet oly tehetségnek tartják, melylyel a' képeket bē-veszük, fenn-tartjuk, és eszünkbe juttatjuk. Ez különbözik a' megemlékezettől (remi-

[85.]

-niscentia)  s nints mindenkor avval  gy tt, nem is ves z k azt itten tekintetbe az  rezhet  k pekre nézve. Egy képet b -venni, an yt tészen, mint azt az észbe b -nyomni, hogy arról a' tárgynak jelen nem létében-is világos magatudása l gyen. A' szerént-is külömbözik (szoros értelemben) az eml kezet a' képzeléstől, hogy annak a' képeket híven, ennek pedig elevenen kell eszünkbe juttatni. Annál jelesebb az eml kezet, mennél t b képeket, mennél hamar bb és mennél több akadályok k z t foghatunk meg; és men l ser nyebben, hívebben, és t k lletesebben juttathatjuk eszünkbe a' képeket. Nemelylyek  jobb az eml kezetjek az *igékre*, n melylyek  az igazi dolgokra n zve. Mivel az emlékezetet seg lhetj k, vagy a' helyek  helyhezlet vel, melylyekhez ragasztjuk a' képeket; vagy a' k pek  egymással való foglalatjaikkal és hasonlatoss gaikkal: teát fel-oszlik az eml kezet *helyhezletes* (localis)  s *rendes* (discursiva) emlékezetre. Már az el t mesterséget is gondoltak-ki az emlékezetnek segedelmére.

82.  . Arról tapasztalások.

Az emlékezetről ezeket tapasztalluk:

- a) Hogy az eml kezet bizonyos t z ra intézet gyakorlás által t k lletesedj k ugyan, de

[86.]

a' felette való er ltet s által el gyengül, és ha nem gondolunk véle, elpusztúl.

- b) Annál jobban eszünkbe ötlik, fenn marad 's eszünkbe jut a' k p, mennél kiv ltabban fogtuk azt meg, mennél jobban figyelmeztünk nem tsak a' reszk pekre, azok  egymáshoz való közökre (illetv nyekre)  s foglalatjaikra is; hanem az egész k pnek a' többiekhez való közére-is, melylyeket azon képpel  gy tt egyszerre meg fogtunk; men l t bszer, és t b környülállások között eszünkbe juttatjuk a' k pet és mennél lankadtabbak az avval b -vet k pek, mint, mikor azokat meg fogtuk, mint, mikor eszünkbe juttatjuk. – Ha valaki legelsőben meg  Bétsbe, valjon mikor akad hamar b szállására, akkor-e mid n szállásának k p t kiváltan, nagy figyelemel, a' többi házakhoz való minden tek nteteivel, az az: annak helyhezlet vel  gy tt esz be nyomta, abból gyakrabban ki-, és b -járt? vagy akkor, midőn se mit se gondolván avval, hogy szállását minden egyéb házaktól megk l mb ztesse, se mi jelt se képzel magának, mely n ki szállásának k p t esz be juttassa, – Inn t vagy n, hogy némelyek a' mit egy helyen jól megtanultak, azt más környülállások között el nem tudják mondani.

[87.]

- c) Az emlekezetnek jósága a' testt l és az  tkek megem szt s t l függ. – Mid n jól laktunk gyakran éppen se mit se tanulhatunk-meg könyv nélkül.

- d) A kortól (aetas). Fiatal korunkban leg eleveneb szokot leni a' mi emlékezetünk.
- e) A' megemlékezetben (reminiscentia) hatható állapotban vagyunk; ha pedig a' kèpek önként jutnak eszünkbe, akkor szenvedő állapotban vagyunk. Ennek okát aláb meglátjuk.
- f) Az emlékezet kivált képpen az agytól függ, mely ha megnyomódik, vagy meg eve-sedik, nagy kâr esik az emlékezetben. –
Azt mondja Böerhave: hogy a' kiket a guta megüt, gyakran megfejtkeznek a' lönyök' nevezetiről, melylyek esmét eszekbe jutnak, ha rajtok eret vágnak.
- g) Fen-maradnak a' mi emlékezetünkben azon kèpek-is, melylyek̄ külső ertző eszkö-zeik elromlottak. A' vak megemlékezik a' valaha szemébe tünt szinekk̄ képeiről.

**) Jegyzés*

Ezzel újra megvitatik, hogy az ertzhető nyom nem tsak az agyba creszkedik; hanem vagy maga fenn-marad az agyban, vagy mást természet maga helyett, (68. §.)

83. §. A Megemlékezet.

Ha valamely kèpről magunk tudása vagyon, hogy tudni-illik az már egyszer eszünkben volt; az az: ha

[88.]

az egyszer már bē-vet kèpet ugyan azonnak[☆] esmērjük, melyly ez előtt volt, azt szoktuk mondani, hogy arról megemlékezünk (reminisco). A' *megemlékezet* tehát egy bizonyos ítéletben áll, melylyel az előnkbe tett kèpet ugyan azonak^{☆☆} esmērjük, mely már egyszer eszünkben volt. A' megemlékezés tehát az esméretnek felső – tehetségéhez – tartozik. Ennek-is vagynak léptsői, melylyek abban állanak, hogy a' mellék-képeket, melylyekkel a' megemlékezetre ki-tett kèp egybe vala kaptsolva, eszünkbe juttassuk; az az: juttassuk eszünkbe az egész kèpet, melynek azon kèp rész-képe vala. Mert azok szerint téssen a' lélek a' volt képekről ítéletet.

II Rész

A' Képek' Rendjének Törvényeiről
(*Leges successionis ideae*)

84. §. A kèpek Rendjének kútfejei.

Miért következnek az ertzése^{☆☆☆} rendesen egymásra? Ennek ok-feje rész szerint *kivülem* vagyon; az az: a' tárgyakk̄, mint az ẽn eszközeimre, mint egymásra való rendes helyheztetjekben; rész szerint pedig *Bennem* is; az az: azon közösülésben, melylyel

☆ helyesen: azoknak

☆☆ helyesen: azoknak

☆☆☆ helyesen: ertzések

az én eszközeim, vagy az egyindulatú inak által, vagy a' többi inak által is egyet értenek. Például, az

[89.]

inak ötödik párja mindenfelé ereszkedik: az izló eszközbe, az orrba, a' gyomorba és a' szemekbe is. Hasonló képpen sok inak közösködnek egy mással, az ő eresztékjeik által, melylyek gyakran egyből kibújván a' másikkban tűnnek-el. Azért támadnak a' mi eszközeinkben néha oly' érzések, melylyekre semmi féle külső tárgy nyomot nem tett, tsupán csak a' más inak által közlött érdeklés miatt.

*) *Jegyzés.*

Innet származik, hogy némelykor valami érmelyő szag a' gyomrot hányásra erőlteti; hogy néha történetből megrettenünk, azaz: minden inas-húsokban reszketegség támad; hogy ha az üveget vas szeggel tsikorogtatjuk, egész testünkben fel-borzadunk; hogy némely emberek ha bizonyos állatokkal egy házban (szobában-hajlékban) vagynak, azonnal elbágyadnak, bár azt ne lássák is. Innét lehet talán sok ösztön-szabású nyilvánkozásokat is megmagyarázni. Például: hogy némely ember gyomrából nem szenvedhet más valakit, bátor soha semmit se vétett lőgyen is neki.

85. §. *A kép-társalás.*

Valamint rendes az érzések úgy rendes a' képzetek folyása is. De ezeknek kútfeje nem tárgyas, hanem éppenséggel alányos (subjectivus), azaz: ezek kútfeje nem függ a' tárgyaktól, hanem csak azon alánytól, melylyel érez és képzel. Egy képzelés bizonyos szabások szerint a' másikkra vezet benünk, amit a' képzelés' törvényeinek, vagy is a' kép társalás törvényei-

[90.]

-nek nevezünk azért, mert azok foglalatjai, melylyek szerint egyik a' másikat nemzi, társalásnak neveztetnek. Mivel pedig ez (a' lélek' igen fontos és különös jelenségeinek megfejtésére) mintegy kults gyanánt szolgálhat, méltó, hogy annak okait, törvényeit, különbségeit, és folyadékait helyesen megvizsgáljuk.

86. §. *A' kép társalásnak okáról – állományok.*

A' kép-társalásnak okában meg nem egyeznek a' lélek-vizsgálók (Lelekmenyesek – Lelektudományosok) mert némelylyek fiziologiás, némelylyek lelektudományos okát akarják ennek adni. Az előbbiekk közül *Hobbes* azt állítja: hogy a' kép-társalás a' velőben a' gondolatok' szüntelen mozgásából származik. *Hartley* azt tartja, hogy a' velőben való hintázások egybe-ütközzenek. *Des Cartes*, *Loke*, *Malabranche* úgy vélekednek, hogy a' mely bélyegeket magokk rendre kivájnak az agyban az élesztő lélekzetek, azokon ismét által futnak. *Bonnet* pedig és *Condillac* azt gondollák, hogy az agynak apró fonálkai bizonyos képpen egybe-kötetődjenek. Az Utóbbiak közül *Tiedemann* a' kép-társalást állítja rész szerint az ő tárgyas foglalatjaiban lenni; rész szerint (Genuai Antal-

lal) a' szokásban. Mayer úgy vélekedik, hogy a' kép-társalás a' képek \overline{kk} hasonlatosságában álljon. — mind ezen állományok olyanok, melylyek \overline{kk} se lételek nints megvitatva, se pedig nem \star elegendő okok azokra, a' melylyekről vélekednek.

87. §. Mit mond arra a' tapasztalás?

Hogy ezen kérdést a' tapasztalásból, a' menyire lehet megfejtessük, előre tudnunk kell, hogy a'

[91.]

képek huzamosan és meg nem szakadva folynak a' lélekbe, és tsak a' tárgyakra nézve fekszenek egyenként (egyedesen), de valóban egymástól nintsenek meg-válva, hanem a' mi Magunktudásában (eszmélyünkben) egy huzamos (continuuus) egészet tsinalnak.*) Mivel pedig a' képek az ő viszontagos tekinteteikben el nem változnak, 's az észben szüntelen fen-maradnak; lehetetlen, hogy bennem egy kép, az az: ez en huzamos egészenek egyik része meg-világosodjék, ha tsak a' tö-szomszéd képek az ő homályaikból, valamit el nem vesztenek, mert ezen kép se \overline{mi} határral nints körül-kerítve (kertelve), hanem a' másikkal egybe- vagy-on-kaptsolva. Így tehát többet, vagy kevesebbet vesztenek-el az ő homályjaikból, a' me \overline{ny} ivel idéb vagy tovább állanak a' képzelésnek határjából. Ez anyit téssen, *hogy bennünk' egy kép a' másikba vezet.*

*) Jegyzés

Azert mondja Wolff: cui libet perceptioni confusa perceptis eorum, quo percepta sunt; azaz: minden kép mellett, melylyet észbe vettünk, vagyon egy vegyült mel-lék-kép. Így szól Eberhard is.

88. §. A' kép-társalásnak közönséges szabása

Ha tehát egy kép megvilágosodik a' többiek közül, melylyeket egyszerre vettünk-észre, a' többiek \overline{kk} is lassan lassan fel kell serkennie, és megvilágosodniok. Az olyan több képekből, melyeket vagy egy $\overline{üt}$, vagy egy más után vettünk-észre, támad egy Rend (Series).

[92.]

Azert ez a' kép-társalásnak egyik törvénye: *Hogy ha bennünk a' rendnek egyik része fel serken, fel serken az egész rend is.* Lassuk imar ha ezen törvény közönséges és elegendő e' arra, hogy azon különös törvényeket, melylyeket Hume, Home, Perard, Wolf és Meyners elő adnak, tsak egyedül ebből kiszármaztathassuk.

89. §. Ebből különbfele törvények.

Az egy $\overline{ütt}$ lévő tárgyak \overline{kk} képeiket egyszerre vesszük-észre; tehát szükséges képpen ezek egymást az emlékezetben is felserkentik. Ez az *egy $\overline{ütt}$ lételnek* (coexistentia) törvénye. Szintén ezt mondhatjuk az egy másra következő tárgyak \overline{kk} képeikre nézve is: ez a' *következésnek* (successio) törvénye. A' hasonló képek \overline{kk} közös rész képek vagynak. Ha tehát egy hasonló kép fel serken; fel serken azon képnek rész képe is, melyhez hasonló:

\star pedig nem = pediglen

következés képpen fel serken az egész kép is. ez a' *Hasonlatosságnak* (similitudinis) törvénye*). Ebből és az előbbeni törvényekből foly a' *Rendnek* (ordo) törvénye is. Ha valamit folyadék képen gondolunk, annak tulajdonsági – is (vagy tapasztalásból, vagy okoskodásból) jutnak eszünkbe, a' mi ezen folyadékokk okfeje; következtetés-képpen eszünkbe jut maga a' löny is, melyben azon okfő vagy. Egy szóval: a' művokokk, és művékk; az okfők és folyadékokk; a' közöszernek és tzelnek 's a' t. képek egy mást fel serkentik.

[93.]

Ez a' művokosságnak (causalitas) törvénye. Szint' úgy fel serkentik azon képek is egy mást, melylyek az érő eszközök foglalatjára és közösködésére nézve eszünkbe jutnak. Ez az *eszközök-foglalatjainak* törvénye.***) Oly szabás ez, melylyet még eddig nem elegendő képpen vevünk tekintetbe.

*) *Jegyzes.*

Hasonlókk neveztetnek azok, melylyek némely jegyekben megegyeznek. Ha tehát valaki az üstökös tsillagról elő - hozakodik: eszünkbe-juthat, vagy éppen a' régi Magyar Eldődink (Elejink) tsomos üstöke, vagy valami tsillag.

**) *Jegyzes.*

Ha Meyners az eszközök' foglalatja által azt érti, hogy egy eszköznek érdeklésére érdeklődik az avval egybe kaptsolt eszköz-is, következtetés képpen, hogy egy eszköz által fel serkentett kép, a' másik eszközben is fel serken, akkor ezen törvény a' Termő-tehetséghez tartozik; mert itt' a' képnek fel serkentője az eszköznek közép-szeretlen érdeklődésétől függ. Ellenben pedig, ha a' képnek fel serkentése az eszköznek közép szeres érdeklésétől függ: akkor vagy ezen törvénynek az újratermő tehetségben helye.

90. §. *A' kép társalásban lévő tsatkép.*

Ezen képtársalás által egy képről a' másikra nem tsak által léphetek, és úgy a' képek egész rendjeit eljárhatom, hanem ezen rendeket egy formába is szedhetem, azért, mert egy rendnek képe száz egyéb rendekben is vagy, s ezáltal mind azon rendek

[94.]

egymás között egybe-lehetnek kaptsolva. Tsak egyedül tőlem függ tehát, hogy a' képek rendjeit bizonyos *Tsat-képek* (idea conjunctionis) által egybe kaptsoljam, 's így ezen tsatkép által az *én gondolataim' tárházának kultsát* egészen hatalmam alá vegyem.

91. §. *Nem minden kép egyenlő felserkenthetős.*

Mindazon által ne véljük, hogy minden képet és mindenkor egy könnyen fel lehessen serkenteni, vagy, hogy minden képek egy tehetségűek lennének a' többi képek fel serkentésében. Korán sem: mert azon kívül, hogy az eszközök a' képek' felserkentésében nem mindenkor egyenlő a' készségek (mert azok a' testnek állapotjától függnek, 's így

a' képek' fel serkentésében az emlékezetet gyakran meg gátollak, azt is meg kell gondolni; hogy mint a' képek' *fel serkentésének* (resuscitatio[☆]) mint *fel-serkenthetésének* (resuscitabilitas) léptsői vagynak, következő kēppen a' *kēp-társalásnak* is.

92. §. *Milyen kēp jut többszer eszünkbe?*

Añál többszer jut, tudniillik, *valamely kēp eszünkbe*, meñél töb rendekben vagyon, és meñél nagyobb a' nyomokk soñája, mely szerént a' lélekben fen-marad: következőleg, mennél többszer megújítódik, mennél elevebben vésődik-bē; mennél ki-terjedettebb és mennél hatalmasabbak azon képek, melylyekbe bē vagyon szöve. *Uralkodó képek*k (idea dominans) nevezem azokat, melylyek a' lélek magatudásában minden

[95.]

egyéb képek felet jelen vagynak. *Añál bizonyosabban* 's könyebben fel serkentődik pedig a' kēp mennél több okok lesznek a' kedv, és esméret' állapotjának részére az (73. §.) elől-adott okok közül mennél jobban szolgál a' testnek állapotja annak felsekmentésére, az az: mennél erősebben dolgoznak a' belső eszközök *añak* megújítására; végre mennél kevesebbet ellenkezik ezen kēp az elevebb kēpekkel.

93. §. *Melylyik kēp serkenti-fel gyakrabban a' másikat?*

Ellenben *añál többszer serkenti-fel egyik kēp a' másikat*, mennél több rendek szēke valamely kēp, melyre intéztetik a' foglalat; és *annál bizonyosabban*, mennél elevebb, hirtelenebb, és újabb a' kēp, mert úgy jobban figyelmez a' lélek reá, és mennél készebbek *añak* szomszéd-képei a' világosságnak határjába való megjelenésre. Némelykor használ a' képek vegyütsége is arra, hogy ezen kēp töb részekről illetődhessen és ingereltessen a' felsekmentésre.

94. §. *Mikor társalkodik össze szorosabban két kēp?*

Végre *annál szorosabban össze-társalkodik két kēp*, es azokk viszonylagos felsekmentése *añál* bizonyosabb, meñél jobban figyelmeztünk mind a' kettőre, akkor mikor észre-vettük; meñél jobban megvizsgáltuk az ő egymagába való tekinteteket; meñél többszer gondoltuk őket együt; mennél rövidebb üdő folya-el,

[96.]

hogy őket együt gondoltuk; mennél közép szeretlenebben követik egy mást; és mennél töb foglalatokkal vagynak egybe-kapcsolva, az az: mennél hasonlóbbak egy máshoz.

95. §. *Mi következik a' kēp társalásból?*

Innét már történhetik; ha a' képek egymással oly' szorosan egybe-kapcsolódnak, és oly' sebesen követik egymást, hogy én azokat egy mástól már meg nem különböztethetem,

☆ resuscitatio

's nem is vehetem őket-be, mint valami egyenkéntes képeket. Egy szóval: egy bē-folynak azok, és az egész Magatudás el-enyészik, melyly-engem' egyikről a' másakra vezérelt: mert mind összességel állanak előttem, úgy, mintha csak egyes egyedül való nyomok volnának. Azt vélem például; hogy' midőn valami testre tekintek, mintha annak színét, igaz ábrázatját, távúllétét, materiáját, a' melyből áll 's a' t. közészer etlenül látnám, holott csak a' testnek tetsző külje (superficies) lehet a' szemnek tárgya. A képek ezen egybefolyása sok lélektudományos tsalatkozások oka, melylyeket az mind igazi lönyökk tart, ki azokat széljel nem fejti, azaz: a' maga képeinek eredetét emberül ki nem nyomozza, mint pedig a' közészeretlen képekkel együtt egy korba teszi.

*) *Jegyzés*

Ebből kell megfejtetni:

- a) A' (19.20.75. §§) előadot különös jelenségeket.
- b) Miért kiszebbül-meg a' mi tsekedeteink egyenkéntes részeinek magatudása, annál inkább, mennel jobban nevedik az azokban való készség?
- c) Miért tetszik nekünk a' fiziognomiás jelenségekben, hogy valami dologról egész képünk, vagy érzésünk legyen, holott annak részsképeit elő-nem adhatjuk. Például: Des Cartes nagyon kedvelte a' kantsal embereket; maga se tudta miért: azért tudniillik, mert valaha egy kantsal mátkája volt.

[97.]

- d) Miért nem mondhatjuk-el azt halkal, a' mit eddig szaporán mondani szoktunk.

96. §. *Miért forog ez, és nem más kép előttünk?*

Mind ezen okokból öszveséggel okát kell adni: *miért forog ez, és nem más kép előttem?* És oly' sok rendek közül melylyek az ő társalások miat szint' úgy elő-állhattak volna, miért volt éppen csak ez, és nem más rend oly szerentsés, hogy' az én figyelmemet ő reája fordítottam? Enek ez az oka: mivel a' köz-kép (idea media), melyly engem' egy képről a' másokra vezérel, gyakran oly homályos lehet, hogy azt hamar észre nem vehetni, tehát megtsalatkozom, mintha tudniillik egy képről a' másakra *ugrottam* volna, vagy azt vélem, hogy azon kép *hirtelen eszembe ötlött*. . Hogy ha már ilylen képek fontos dologban , például a' lélek' dolgában, járnak, csak nem elhitetjük magunkal, hogy' azokat vagy a' természet, vagy éppen valami *természet felet való löny öntette belénk*.

97. §. *Honnét ered a' hasonló történetek' várása, az eleven érzés, és eleven érzékenység?*

Ha egy jelenségre gyakrabban más jelenség következik, azokk képeik benünk öszve-társalkodnak, úgy, hogy, ha egyik fel serken, azonal *reá várjuk* a' másikat-is, mint valami jövendőt: ezen épül a' *hasonló történetek' várása*.*) De ez más alapon is épülhet, mivel megeshetik, hogy a' jövendőkk okaik, vagy képeik homályosok lehetnek. Ekkor úgy tetszik, mintha a' jövendőről valami közép szeretlen érzésünk lenne, és ez ilylen várast nevezünk *Elev-érzésnek*. Hogy ha pedig magunk se tudjuk mit várunk, akkor ezen felette homályos várast mondjuk *Elev-erzékenységek*.**)

*) *Jegyzes*

Mivel a' ködre gyakran eső következik; azért, mihelyt ködös az idő, mindgyárt esőt várunk.

**) *Jegyzes.*

Gyakran megesik, hogy valamely szerentsétlenségnek reánk következését, előre megérezzük, de mitől, mitől nem, előre nem tudjuk. Az ilyen jelenségeket gyakran meg lehet Magyarázni az eszközök nem természet' rendjén folyó állapotokból.

98. §. *A' kèp-társalásról tapasztalások.*

A' Kèp-társalásról ezeket tapasztalluk:

- a) Hogy az egy rend szerben lévő kèpek viszontagos szerben (proportio reciproca) vagynak, bátor ezen Szeret valami más okok fel-bontják-is. Például: legyen a' képek \overline{kk} rendje ez: a₂, b₄, c₆, d₈.
A' hoszú idő miat változzon-e ezen képnek a₂ világossága erre a. Látjuk hogy itt a' Szeret a' hoszú idő felbontotta; tehát el kell változni a' többi képek \overline{kk} is ezen rendben. De mikép' úgy, hogy, mivel ezen kèpek Szeressek, és mivel ezen kèp a₂ erre változott a, tehát viszontag azon szerben el változnak a' rendnek többi képei is, úgy hogy ezen kèp b₄ változzon erre b₂; c₆ erre c₃; es d₈ erre d₄. Ellenben ha ezen kèp a vissza=lépne a' maga előbbenyi világosságára, az az: erre a₂: azonnal vissza-veszik a' többi kèpek is az ő előbbenyi világosságokat, úgy, hogy b₂ legyen b₄; c₃ pedig c₆; es d₄ legyen d₈.
- b) Hogy üdövel, mint az egy enkéntes képek \overline{kk} világossága, mint az ő társalások elgyengül, hatsak mind a'=kettőt meg nem újítjuk. Ennek ez az oka: azon

régi képekre szüntelen új képek következnek; és mivel az-újak elevebbek, a' régiek pedig lankadtak, tehát azok elnyomják ezeket. — Azért, ha valakivel valamely képet elakarunk felejtetni, azon kell lennünk: hogy időt adván neki, azalatt ellenkező eleven képekkel töltjük – be a' fejét. Úgy például: ha valamely tolvajt el akarunk szoktatni a' lopástól; elsőben kellene előle minden alkalmatosságot a' lopásra zárni. Azomban pedig a' tolvajlásnak képe alatt össze-társalkodott képeket, tudniillik: a' pénznek, mint gondolom jónak képét, melyly a' tolvajtságot a' képhez kaptssola, kellene ostromlani, ellenkező eleven képek által.

- c) Hogy a' képek' össze kaptsolásában nem minden függ a' mi kényunktől, se nem minden kénytelen. Például: a' mi képeink \overline{kk} össze-kaptsolása függ azon rendtől melylyel a' mi kívülünk való tárgyak egy mást követik. Már tehát nints az en hatalmában, hogy a' tárgyak oly rendel ne kövessék egymást. Tehát az fenn áll az en kényemen, ha valjon bèn-akarom e' venni a' tárgytól a' nyomot, vagy nem.

- d) Hogy végre az össze-társalkodot képeket is el választhatjuk egymástól, ha ezek közül egyikhez vagy elevebb, vagy azzal ellenkező képet tsatolunk; ha az egyikk megújítására a' testnek állapotját alkalmatlanná teszük, — ha valamelyikkel fel-hagyunk, az az: ha azokat együtt nem gondolluk; ha egyik től a' mi figyelmünkét

[100.]

egészen el-vonjuk 's a' t. A' képekk ezen széljel-szedése nélkül lehetetlen volna az értelemnek gyökerez hibáit meg orvosolni.

99. §. *Hogyan vesztegeti meg a' képzelés az érzést?*

Már fellebb emélettük, hogy a' *képzelés gyakran ki dolgozza azt, a' mi az érezhető nyomban homályos, vagy lankadt*. Sőt, hogy azt meg is vesztegeti. Ez így mégyn végbe: Az érzésekben vagynak homályos, vagy meg nem határozott részek; a' képzelés eleven; az érzéseket tehát könnyen ki dolgozhatja; mert a' képzelésnek hamissága ellen semmit se szólhat a' homályos érzés. Így tehát az, a' mit képzeltünk, a' homályos érzésnek helyét foglalja-el, főkép' ha a' képzelt dolognak a' homályos érzéssel valami hasonlatossága vagyon, és evvel össze-keveredhetik. Már tehát azt vélem, hogy mint azt, mint ezt együtt vettem-észre. Es így megy mint addig, valameddig az érzésnek lankadságát a' képzelésnek elevensége fellől nem halladja. Ebben anál inkább meg tsalatkozhatom, mennél elevebb a' képzelés, és mennél lankadtabb, és meg határozatlanabb az érezhető nyom, menél erősebben hittem előre, hogy azon el változott tárgy' igazi tárgy volt, mert az által sokkal hajlandóbb leszek arra, hogy' azt, a' mi tsak leñi látszik, igazinak tartsam: végre pedig anál inkább meg tsalatkozhatom, menél hasonlóbb volt egy részről az érezhető nyom a' képzelessel.

*) *Jegyzes.*

Azert iednek[☆] meg némelylyek a' magok árnyékától.

[101.]

100. §. *Mely részről serken-fel inkább a' kép?*

Hogy egy kép eszemben vagyon, és arra más következik, a' következő képet azon részről jobban tekintetbe veszem, melyről ő az eszemben lévő képpel hasonlóbb. Mert a' lélekben az első képnek némű némű jegye még jelen vagyon az arra következő képnek nyomakor, 's így az utolsó képnek nyoma meg-kettőztetik; az eszközök azomban a' következő képekk bē-vételére mozgásban vagynak, holott a' többiekre nézve még el se készültek. Azért tsalhat meg benünk' könnyebben a' szem-fény-vesztő, ha először ki beszéli, mi fog történni. Mert a' már felserkentődet képzelés könnyebben kipótolhatja az érzésnek hējányosságát. Innet lehet azt is meg magyarázni, miért függjen annyira az érzés a' lelekk, és esmèretnek állapotjától, és a' mi gondolkodásunkk módja a' bennünk uralkodó képektől. Például: Vezuviusnak rettentő tűz-okádásakor más gondolatok forognak

☆ iednek = ijednek

a' természet' vizsgálónak, mások a' k  p  r  nak, 's mások a' város' rendtartása' korm  nyoz  inak fejében. Az első okát keresi ezen jelens  gnek, a második arról gondolkodik, miként festhesse le ezen jelens  gnek eleven képét, a' harmadik pedig azon, mi rendelkezőket kell teni a' városban, hogy az abból eredő szomorú kártételeket meg lehessen el-
lenezni. Azért, mert mind a' háromnak tulajdon k  pekkel terhes a' feje, melylyek a' többi k  pek között uralkodnak, következik az ilylyen érzéskor veendő képre nem csak önként, hanem az elkészült eszközök   tal is seg  tetik az elme. Az ilylyen   rz  s tehát valóban függ a' leleknek 's a' t.   llapotj  t  l.

[102.]

101.  . A' t  rsal  s   tal az   rezhet   nyom d' tárgy k  p  vel e  gyes  l.

Ugyan ezen k  pt  rsal  snak köszönhetjük, hogy az   rezhet   nyomok a' tárgyaké k  pei-
vel e  gyes  lnek. Az   rz   eszközök   tal e  gyenk  nt   szre ve  z  k csak a' sz  nek, nehéznek, keménynek, szagnak, hangnak 's a' t. nyomait. Ez még nem képe a' tárgynak. Hogy ának k  pe lehessen, szükség azon fell  l, hogy az érzéseknek hasonlítása   tal mint azt megtudjuk, ha valjon azon tárgy színes, neh  z, kemény, szagos, hangos e' 's a' t; mint pedig, hogy ezen e  gyenk  ntes nyomokat egy foglalatban el  nkbe tegy  k. Ezen egybe-
foglalás, már a' k  p-társalásnak műve. Annak kell tehát tulajdonítanunk:

- Hogy az érzések mellett a' tárgyakról képeket is nyerünk.
- Hogy nem csak az   rezhet   nyomot, hanem magát a' tárgyat is   szre ve  ni látsza-
tunk.

*) Jegyz  s.

Ezen módja a' k  p-társalásnak oly erős, hogy ha azon tárgynak valami k  pe nem mind-
gy  rt ragaszkodik az   rezhet   nyomhoz, melyből azon nyom származik, vagy sz  rmaz-
hatik, bizonyos fájdalmat, és nyughatatlanságot érezünk mint addig, míg a' mi k  pz  l  -
s  nk     r  t ki nem töltjük. Azért vagyunk oly nyughatatlanok, ha estve a' házban valami
zörgés támad, és a' nyomnak tárgyát fel nem találhatjuk. Ezen fájdalmat okozzák a' ho-
m  lyos k  pek   rendjei, melylyeket legnagyobb igyekezetünk után se vil  gos  thatunk meg.
Hogy a' képek' okainak kinyomozásában ne gy  tr  dj  n a' község, az  nal a' természet'
felet val  nak szárnyai alá siet.

[103.]

102.  . Az elm  nek k  l  mb  s  ge m  b  l származik?

Minden embernek vagyon tulajdon határja, melyben önnön gondolatjai foglaltatnak.
Vagynak tulajdon   ralkod   k  pei, következik az a' képeket, mint tek  ntetbe venni,
mint egybe-kapcsolni való tulajdonságai. Valamint tehát, vagy hasonlatosságára, vagy
k  l  mb  s  g  ra vagy bel  s foglalatj  ra, vagy elevens  g  re, vagy   rezhet  s  g  re n  zve szok-
ta a' képeket tek  ntetbe veni; Szint'   gy társalkodnak össze az    k  pei, és   gy álla-
nak elejébe. Ugyan azon külömbőség tehát, melyly a' k  p-társalásnak módjában talál-

kozik, megkülömbözteti $\bar{e}\bar{g}\bar{y}\bar{i}\bar{k}\bar{k}$ esztét a' másikk esztétől. Azért vagy $\bar{e}\bar{g}\bar{y}\bar{i}\bar{k}\bar{k}$ virgontz, a' másikk találmányos, harmadiknak mēll, a' negyedik közönséges 's a' t. elmēje.

103. §. *A' kēp-társalásból különös jelenségekk [való] ☆ megmagyarázása.*

Végre különös jelenségeket lehet megfejteni a' lélek \bar{k} históriájában a' kēp-társalásból. Például: miért beszéljen kiki örömost magáról, önnön esetéről, dolgairól és hozzátartozandóiról? Miért nehéz a' tanult embernek oly' valamiben eljárni, amit a' tanulatlan könnyen végbe viszen? Miért nem szokott a' méllen gondolkodó ember töbnyire ékessen szólló lenni? Miért alkalmas az ember egy helyen mindenre, más helyen pedig semire sem? – A' kēp-társalás sokidétlen itéletekk (prejudicium) kútfeje. A' jegyzésnek tehetsége is töbnyire az ő műve. Az álmódsznak pedig, es a' gondolatok' egész határjának legnagyobb mestere.

[104.]

III Rész.

Az egész Esmeret' tehetségének toldalékja.

(Függelékje)

104. §. *Ezen résznek osztályja.*

Mēghátra vagynak néhány darabok, melylyeket itt elő-adni szükségesnek itélem. Ezeket különös toldalékba szerkesztettem azért, mivel sem a' Termő, sem az újra-termő tehetséghez nem tartoznak, hanem mind a' kettőt előre már megkēvānják. Ide tartoznak ezek: a Beszédnek tehetsége; a' Zseni (Fellengész); az elmésségnek külömbsege önnön okaival $\bar{e}\bar{g}\bar{y}\bar{i}\bar{k}\bar{k}$ és egy néhány kérdések, melylyeket az esmeret' tehetségére nēzve tenni szoktak.

Első Tzikkely

A' Beszéd' Tehetségéről.

105. §. *A jegyző-tehetség kétféle, és azért*

vagyon tehetségünk a' mi képeinket megjegyezni (59. §.). Ezen tehetség abból áll, hogy a' képeket úgy egybe-foglaljuk, hogy beñünk egyik mindenkor a' másikra vezessen. Az ilyen tehetség (legtágasabb értelmére, 's legalatsonyabb nemére nēzve) tsak az érző eszközök emlékezetnek, képzelésnek és a' képtársalásnak műve. Következő kēppen közös a' barmokkal is. Szorosabb értelemben a' Jegy (sigma) nem minden érezhető kēp, melyly én beñem mást felserkent;

[105.]

hanem tsak az, melylyet fel-tett szándékból arra választattam. Ezen tehetség által tehát nem tsak azon képekről melylyek egy mást fel-serkentik, hanem azon közökről is, (relao☆), melylyek egy kèpnek, úgy mint Jegynek a' másikához, úgy mint a Jegyzett-hez (signatum) szoktak teni, ki vált magatudása vagyon.

106. §. *A' Beszéd tehetség is két fële.*

A' Jegyző tehetségnek egyik ága a' *Beszéd-tehetség*, melyly által mi a' mi kèpeinket különbféle hangokkal megjegyezzük. A' Beszéd-tehetséggel való tökéletes élésre szükség:

- a) Hogy a' hangokk jegyeit, melylyeket más testek magokból adnak, ne tsak halljuk, hanem magunk is ki ejthessük.
- b) Hogy azokat megèrtsük – valamint a' jegyző-tehetség, úgy a' Beszéd-tehetség is két fële: az *Alsó* és *Felső*. A' Beszédnek alsó tehetsége tsak azt mondja, hogy a' hangok tágos értelemben tsak jegyek. Ez tehát származik.
 - α) A' Hallásnak èrző eszközeiből, melylyekkel a' hangot bèveszük.
 - β) A' szöllásnak erejéből, melylyel a' képek hangjait a' nyelv által szint' úgy ki-ejteni igyekezünk, a' mint hallottuk.
 - γ) Az emlékezetből, képzelésből, és kép társalásból, melyly által a' hanghoz ragsztjuk a' kèpnek értelmét és adatott alkalmatossággal mind a' kettőt eszünkbe juttatjuk.

107. §. *Miben különbözik a' Beszédnek felső tehetsége az alsótól?*

A' Beszédnek felső tehetsége ebben különbözik az alsótól,

[106.]

- a) Hogy avval nem tsak egyenkéntes képeket, hanem egész rendű gondolatokat is; nem tsak közönségesen, hanem meghatározva, és külön-külön is megjegyezzük azok közökkel együtt.
- b) Hogy a megjegyzet gondolatok közönségesekkè, és fosztogatottakkà is válhatnak.
- c) Hogy ezen tehetségben fel-tett szándékból jegyezzük meg a' kèpeket, és világos magunk tudása vagyon mind azok közökről, melylyek a' hang, és kèp között vannak, úgy mint a' jegy, és jegyzet között.
- d) Hogy itt' a' hang-jegyeinek magán-hangzókk (szózatossók) (vocalis) és pedig ize-sültekk (articulatus), az az: igékk kell lenniek, azért, hogy a' beszéd' közben egyik a' másiktól értelmesen megkülömbözödjön. Ez tehát az alsó tehetségre szükséges tehetségeken kívül, ezeket is meg kívánja, úgymint: a' Figyelmet, Fosztogatást, Hasonlítást, értelmet, és különböztetést.

☆ relao = relatio

108. §. *Ezekk mēg más Külömbözete.*

Végre meg-külömbözik a' beszéd a' *természetes* és *mesterséges* beszédttől. Amaz a' hangnak oly jegyeiből áll, melylyeket a' természet' ösztöne szerint magunkból ejtünk, és minden tanítás nélkül is érthetünk. Ebben meg egyezünk a' barmokkal, mert azon törvény szerint, melyly az egész eleven, és nem eleven természetre kiterjed, minden löny hangzik az illetésnek mértéke szerint. Mi nálunk, és a' barmoknál az érzesnek,

[107.]

hallásnak és beszédnek eszközei oly szoros foglatban vagynak, hogy, ha az érzesnek eszközei erősen megilletődnek, a' többiek azonnal kénytelenek magokból hangot ejteni, melyly az állatnak belső állapotját ki jelenti. Mihelyt pedig más állat azon hangot hallja, azonnal felsejken beűe ugyan azon hanghoz tartozandó kép; ámbár üdövel a' kép társalás is segíti az eszközökk egybe-foglalását. Ezt azon állapotról is kell érteni, melylyet a' képzelés szűl. A' Felkiáltó igék (interjectiones) minden nyelvben fen-tartják még ezen baromi beszédnek maradékjait.

*) *Jegyzés*

A Tyúk az ő tsirkéit össze-híjja a' talált étekre, azokat az ölyv ellen videlmezi 's a' t. Ezek pedig értik az ő beszédjét tapasztalás nélkül is, egyedül tsak a' természetnek ösztönéből. Egyik eb igen észre veszi a' másikk beszédjéből, hogy kedve volna tzivakodni 's a' t. A' barmok között külömbféle indulatjaikra nēzve, ki bög, ki ordít, ki röhög, ki nyeri, ki bēget, ki gágog, ki karitsál 's a' t.

109. §. *A Mesterséges Beszéd.*

A' természetes beszéd tehát az elevenítő alkotásnak folyadékja, 's a' mi állapotunkat tsak alányosan jegyzi-meg, mēglen azt a' *mesterséges* beszéd által tárgyasan is, az az: mēglen azon tárgyakat, melylyekk képe minket ez, vagy amaz állapotba teszen, meg nem jegyezzük. A' mesterséges beszéd áll az igékk bővséges számában, melylyek önként, 's fel-ett szándéktól költ regulák

[108]

szerént a' mi képeinket, külömbiségek és foglatjaik szerint kiváltan meg-jegyzik. Ez tehát a' felső tehetséghez tartozik, és nem lehet azt tökéletesen meg tanulni, hanem tsak tanulásból. Tsak ezen beszéd által leszünk alkalmatosak arra, hogy a' mi gondolatinkat másokkal viszontag közölhessük. Valóban tapasztalhatjuk, hogy a' mi mostani mesterséges nyelveink tsak tsendes lépésekkel jöttek az ő vadságokból ily' fényes állapotra; látjuk, hogy azok első eredetre nēzve faragatlanok, nem tiszta, 's nem izesült hangokból állata-egybe, és akkoron még nem valának kivált értelműek.

110. §. *A' Beszédnek természetes eredete vagyon.*

Ugyan is a' nyelvekk eredetéről kérdés támadhat: *Ha valjon az természet szerint való e, vagy természet felet?* Fontoljuk-meg

- a) Hogy a' természetben sok test magától hangzik, és ha a' testek külömbfélékèppen illetődnek, külömbféle hangokat is ejtenek magokból.
- b) Hogy az embernek alkalmas eszközei vagynak ezen hangokk, mint bè-vételére, mint ki-ejtésére, hogy a' hallás és beszéd' eszközeinek közösködése az embert abban igen segíti; és hogy ötlet, nem csak az egész természet, hanem öñön ösztöne-is ingerli arra, hogy a' hangokat, mint kiejteni, mint másokkal közölni igyekezzen.
- c) Hogy minden nyelvben vagynak még most is olyan gyökeres igék, melylyekk eredete nem kétséges, és melylyek a' nem hangzó természetben lévő

[109.]

tárgyakat, a' hangzó tárgyakk hangjaik szerint szokták nevezni. Például a' veréb tsiripöl, a' trombita harsog, a' kopó csahol 's a' t.

- d) Hogy ezen hangok a' vadon embereknél többnyire csak közönséges, nem pedig fosztogatott képeket jegyeznek-meg. Ha ezeket meg gondoljuk és a' vad emberek, és gyermekek beszédjeiket, mikor rebegni kezdenek, tekintetbe vesszük; minden kétkedő a' beszédnek eredetère nézvést megfejtődik és eltűnik; főkep' ha a'nak históriáját-is segítségül hívjuk.

**) Jegyzet*

Añyira ösztönöz bennünk' minden dolog a' természetben a' nyelvekk feltalálására, hogy ha a' természet alkalmas eszközöket nem adott volna arra, hogy igék szerint beszéljünk, kénytelenfődtünk volna (bátor keveseb hasznal) úgy beszélni, mint most a' néma emberek, csak merő jelek által.

111. §. Az erre tett ellenvetés megtáfolódik.

Kik a nyelvekk eredetét természet felet valónak leñi vitatják, azt mondják: hogy nem lehet a' nyelvnek eredete természet szerint való, mert úgy mond, a' nyelvek nem csak felette külömb felék a' világon, hanem felette számosak-is. De a' nyelvekk külömböző sokaságát könnyen meg lehet érteni, ha meggondoljuk:

- a) Hogy mint a' testek külömbféle helyeken, külömbféle képpen hangzanak, mint az emberek is, kik ezen hangokat ki ejteni akarják, külömbféle képpen vagynak a' természetől alkalmaztatva az ő eszközeikk alkatásában. Ilyyenek a' Kinaibeliek, Hottentották, Németek, oroszok 's a' t.

[110.]

- b) Hogy a' nyelvekk lassanként való ki pallèrozása többnyire a' Nemzetek közöt való vízen, és földön való kereskedéstől, sőt magoktól a Szülőktől is függjen, valamint a Sidókban, úgy a' más össze gorosodot nemzetekben is azt láthatni.

- c) Hogy a' nyelvekk szerzésében sokat teszen valami eset, a' Szükség, a' tudományokk, mesterségekk hamar, vagy késő előmenetele; az Irókk más nemzeteknél való jeles hire, neve, és azokk tehetségek kiikk hitektől függ az egész ország. Ha ezeket jól meg fontolod, annyit nem fogsz tsudálkozni a' nyelvekk sokaságán, valamint azon nem tsudalkozol, hogy nem tsak egy tartományban, hanem majdnem minden városban, falúban, sőt minden háznál külömbfele módjok vagyon a' lakósokk, mint a' szállásban, mint az igékben, es ezeikk, vagy helyheztetésében, vagy ki ejtésében.

Második Tzikkely

A' Zseniről es az Elmésségnek külömbsegeiről (*Felleng esz*) (*virgantz esz*)

112.§. *Mi a' Zseni (Felleng esz)?*

A' Zseni (Felleng esz) többet tészen, mint az olyan jó esz, mely könnyen tanul, melynek jó emlékezete, egyenes ítélte, szorgalmatossága, 's elegendő készsége vagyon arra, hogy mást valami tudós dologban kövessen. Azt mond-

[111.]

-juk Zsenijű embernek, ki másokat felséges tehetséggel, erős elme sebességgel felől halad, hogy önnön eszéből tsudálatos gondolatokat teremtsen; egy szóval: kit a' természet oly' észszel áldott-meg, hogy valami különöst magától sebessen feltaláljon. Ez a' Zseninek jele; ha valamit, vagy az igazságra, vagy a' Szèpre nêzve öñön magából feltalál. A' Zseni az igazságra nêzve neveztetik *Tudósnak* (scientificus) a' Szèpre nêzve pedig *ízkényesnek* (aestheticus). Az ő tehetségeire nêzve a' Zseni, vagy *közönséges* (universalis), ha tudniillik mindenféle tudományokra 's mesterségekre azon egy sebes elme ereje vagyon, vagy *különösnek* (particularis), ha tsak nêmely tudományokban, és mesterségekben jeleskedik, vagy *eredendő* (originalis), vagy *orló* (compilatorius), ha, vagy tsupán tsak önnön fejéből teremt valamit; vagy azt, amit mások feltaláltak, új színbe öltözteti; vagy *elmélkedő* (speculaticus), vagy *tseles* (practicus). A' Zsenihez elkerülhetetlenül kívántatik a' termékeny, 's bizonyos végre intézett eleven képzelés; kiterjedt és sebes egybe-társalása leg alább azon képekk, melyekben a' Zseni foglalatoskodik; az egybe tsatlásban hatható tehetség, és különös készség, a' részekk egy egészben való rendelésében éles, és egyenes által-látás; és szintèn az a' képekk foglalásában

[112.]

és a' gyökeres képekből ki-húzendó folyadékokk sebes meghatározásában.

113. §. *Arról tapasztalások*

A' Zseniről ezeket tapasztalluk:

- a) Hogy mint addig nyughatatlan, aluszékony, lankadt minden dolgaiban, méglen azon határba nem kerül, a' melyre őtet a' természet rendelte. Malabranche *seffüre* sem mehetett a' Historiának, Theológiának 's a' Nap keleti nyelvekk megtanulásában.
- b) Ha pedig a' maga határjába egyszer b^è-lépet, különös serénységgel, és készséggel dolgozik.
- c) A' jó rendben folyó dolgainak gyönyörűsége miatt gyakran egészen bele bolondul a' fel-vet dolgába.
- d) Hogy gyakran a' maga eszének erejéből *voŋya*-ki és véghez viszi öñön találmányait; gyakran pedig szüksége vagon oly' valami észre, melyly az ő találmányának ágyát már előre megvetette. Newton a' Tsillagzatokk Szisztémáját (rendeletét) Keplernek hányt-vetett tapasztalásaiból vonta ki.
- e) Hogy n^èha már fiatal korban ki-üti magát a' Zseni, és minden gáton tetemes erővel által-tör; n^èha pedig valamely különös haszonnak reménységével serken-fel. Pascal már gyermekkorában minden vezérles nélkül elment Euklidesnek tudákos feltételein.

[113.]

- f) Hogy a' Zseni, ha botlik, nagyot esik. H^è-hideg (l^ànyos egyébként l^àgyemeleg) minden dolgok iránt, melylyek az ő találmányaival valamiben meg nem *egyeznek*; örömost keres mindenben különiséget; a' köz szokással nem gondol, és a' mint Szeneka mondja: a' Zseniben mindenkor vagon jó darab bolondság.

*) *Jegyzés.*

Lessing mondja, hogy a' Zseni, valamint a' bátor, 's virgontz paripa akkor szikrázik legjobban, mikor megbotlik:

114. §. *Mi oka az elmésség' különbségének?*

Az határozza meg az emberben az észnek szeres tehetségeit, a' mit elmésségnek (ingenium) nevezünk. Az emberek szint' úgy különböznek elmésségekre, mint gondolkozásokk módjára nézve, rész szerént azért, mert nem mind *egykik egyenlő* képpen mindenre alkalmas, rész szerént, mert nem minden embernek esze *egyenlő* képpen vagon ki pallérozva. Ki nyomozták tehát az elmésség okait különbségének, melylyek rész szerént testi, részszerént erköltsi okok.

A. *A' testi okokhoz tartoznak;*

- a) A' testnek alkatása, mint az eszközökk egybe szerkesztetésére, mint a' természeti mérséklésre nézve. Tudjuk, ha a' test megfogyatkozik, többnyire megfogyatkozik a' legjobb ész is.

- b) A' kor. Sok bölts férfiak meg akarák azt az

[114.]

üdöt határozni, melyben az elmesség leg tökéleteseb. Ki ki más üdöt szabot enek, úgy hogy 15 esztendőtől fogva 50 esztendőig terjesztenék az elmességnek legtökéletesebb határját. Ambár pedig ezt volta képpen meg nem lehet határozni: mind azon által, még is bizonyos, hogy nem minden üdő, kor barátja az elmességnek.

- c) A' földnek, és levegőnek mineműsége. Kártágé-nában már három esztendős gyermekk váyon a'nyi esze, mint mi nálunk hat esztendősnek.
d) Az eledelek. Ki vastag ételekkel él, a'nak az esze is vastag. Ezen utolsó három okoktól függ a' testnek alkatása.

B. Az erköltsi okokhoz tartoznak:

- a) Azon gondvétel, melyly által gyermek korunk-ban kifejtegetődnek a' mi eszünk tehetségei. Vigyázzanak tehát a' szülék, es nevelők, hogy ha nagy elmességű embereket akarnak nevelni, a' kisdedeket lassan lassan oly' tárgyakkal gyönyörködtessék, melylyek által onként gondolkodásra, és elmélkedésre kényszerítettnek, hogy úgy fejtődjen ki magától az ő kisded elméje tehetsége.
b) A' tulajdon képpen való oktatás.
c) Másokkal való társalkodás és példák.
d) Az életnek módja, és elménk kifejlesztésére indító okok, melylyek vagy a' természeti

[115.]

hajlandóságban, vagy a' szükségben állanak.

- e) A' vallásnak, vagy ország' igazgatásának törvényei. A' szabadab vallásban és országban jobban virágoznak az elmék. Például: lehetnek Svaitzer országnak Romai, vagy Helvetika valláson lévő városai. Miként fénylet hajdani szabadságában Görög ország, 's Róma? De ellenben mely tudatlanság fogta el Görög országot a' Törökk despotizmusa miatt. Ezek az elmesség külömbiségeinek okai, melylyeket ha jól meg fontolsz, nem átkozhatod egyedül a' természetet, ha tompa, kaba, 's buta eszed váyon.

***) Folyadékok**

Innét ezen regulák folynak, melylyekhez kell az észnek kifejlesztésében ragaszkodni.

- a) Ébren legyünk a' testnek gondvételében, ne talán valami olylyas dologgal éljünk, melyly az agyat készletti, erőlteti, következőleg el gyengíti. Szintén ehhez tartsuk magunkat az eledelekre, azok megemésztésére, és testi gyönyörűségekkel való élésre, a'

külső 's belső eszközök^{kk} erőltetésére nézve, mely, vagy indulatok, vagy igen eleven képzelések, vagy meg fárasztó tanulások által 's a' t. esik-meg.

- β) Oly vègre pallèrozzuk-ki a' mi elménknek minden tehetségait, a' melyre valaha eszünkkel akarunk èlni. Ezen gyakorlást oszuk-fel a' mi fiatal korunk^{kk} üdeje között.

[116.]

Oly' tudományt vegyünk-fel alapul a' mi esméretünkbe, melylyet férjfi korunkban legjobban akarunk tudni, következõleg a' leghasznosabbat. A' tanulás' szisztemájának jóságát a' tanuláshoz tartozó tárgyak^{kk} bölts osztályjából, és meg választásából kell megítélni. Azon szisztemának jósága ebben áll: ha a' tanuláshoz tartozó tárgyakat a' testi, és lelki tehetségekre, 's azon üdõre nézve fel-osztjuk, melylyet a' mi tehetségeink^{kk} kipallérozására, mint a' természet, mint a' szerentse engedett, azért, hogy eleget tehessünk, mint jövendõbéli szükségaink^{kk} mint a' lélek' ereje' ki-fejtésének, a' tanulás, és gyakorlás által.

Harmadik Tzikkely

Néhány kérdések az Esméretnek egész Tehetségére nézve

115.§. *Gondolkodik e' mindenkor a' lélek?*

Meltó dolog, hogy minek elõtte ezen szakasznak véget vessünk, egy pár kérdéseket, melylyeket a' Lèlek-vizsgálók (*Lèlkelkedõk*) támasztanak, megvizsgáljunk. Azt kérdezik tudni-illik ezek: Ha valjon a' lélek mindenkor gondolkodik e'? azaz: vagynak e' a' lélek^{kk} képei, nem tsak midõn èbren vagyunk, magunk tudása vagyon, és meggondolluk magunkat*), hanem az álomban, es ájulásban 's a' t. is. Abból, hogy ezen állapothoz magunk tudása nintsen a' képekrõl, nem következik, hogy a' mi beünk jelen

[117.]

nintsenek: mert meg lehet, hogy, azok az észben homályosan vagynak. Ezen kívül tapasztalluk, hogy az álomban nem minden érzés; sõt még kevesebbet hágy- el bennünk' minden kép. A' zörgésre nem èbredünk fel hirtelen, hanem tsak lassan lassan. Ha felèbredünk, világosan tudjuk, sokáig e? vagy kevésig; nehezen e', vagy könnyen alutunk. Sõt ha fel-tett üdõre fel-akarunk èbredni, nèha álmunkban az órát is olvassuk. Ha tsak szúnyadozunk, tudjuk, mi képeink valának a' szúnyadozás közben. A' mellebb álom a' szúnyadozástól tsak abban különbözik, hogy amaz nagyobb, ez pedig kisebb álom. Ezen tapasztalások megvitatják, hogy a' lélek mindenkor gondolkodjék, főképpen, ha meggondolluk, hogy meg nem lehet magyarázni; mikép' esmérhetjük meg a' képeket, ha tsak azt nem mondjuk, hogy a' képekrõl a' lélek^{kk} mindenkor vagyon magatudása, bátor homályos is.

*) *Jegyzes.*

A' meggondolat (reflexis) áll egy világos magatudásban, melylyel minden kép a' lélek^{kk} hatalmában vagyon.

116. §. *Vagynak e' velünk-születet képeink?*

A' másik kérdés az: *vagynak e' velünk-születet képeink?* (idea innata).

Mint a' kik védelmezik, mint a' kik víjják a' velünk születet képeket, abban megegyeznek, hogy az érző

[118.]

eszközök kútfejei minden érezhető képek^{kk}, minden egyenkéntes és közönséges fogatok^{kk}, a' tapasztalásból vet minden aksiomá^{kk} (*tudtomokk*=axioma), és hogy az érző eszközök bírnak bennünk a' tiszta értelemnek fogantjaira, és okfejeire. De ezért még nem mondhatjuk, hogy mind ezek az érezhető képekből váltak, és a' fosztogatás által ábrázaltatnak-ki. Mind ezeket az értelem adta érzésekre, bátor a' lélek érzések nélkül el nem lehet is, hogy mind azokat szülhesse. Ezen homályos kérdést könnyű megfejtetni, ha meg fontolluk, hogy a' tiszta értelemnek fogantjai csak merő hahogyságok (conditio[☆]), melylyek alatt; és merő módok, melylyek által az érzéseket, és képeket közönségesen észre veszük. Már pedig mind a' kettő folyadekja a' mi eszünk' erejének, melylyet ugyan a' természet belénk öntöt, de még is észre vevés nélkül semmi fogantot se várhatunk belőle. Az észrevetés csak akkor állhat helyt, midőn a' lélek ereje kinyílvánkozik, a' mi érzések nélkül meg nem eshetik. A' tiszta értelemnek fogantjai tehát tárgyakra nézve minden tapasztalást felől haladnak; — mert azok a' lélek valóságán épültek, és az észnek a' nyomra való tekintetét meghatározzák; de még is tapasztalás nélkül meg nem esmérődhetnek, tehát az érzések előtt azok nem igazi fogantok.

[119.]

117. § *Ezen könyvnek befejezése.*

Véget vetünk az esméret' tehetség' egész históriájának néhány vizsgálásokkal, melylyek azt a' mit eddig mondánk, megvilágosítják. Mondánk; hogy minden érzések nem egyebek, hanem csak az illetésnek külömbféle nemei. Az illetés pedig szoros értelemben nem egyéb, hanem magatudása az ellentállásnak (nyomnak). A' nyomok^{kk} különbözése tehát meghatározza az illetésnek külömbiségét; ha meggondolluk, hogy a' nyomok külömbfélék lehetnek számaikra, formájokra, sebességeikre a' nyomó része^{kk} hathatosságokra, és vagy az ő szereikre, vagy pedig együtlételeikre nézve. Hogy ha a' nyomok^{kk} külömbsege meghatározza az illetésnek külömbséget, tehát szükségesképpen meghatározza az érzések^{kk} külömbsegeit is; melyly érzések a' legelső nyomok^{kk} vegyült képeik lehetnének formájokra nézve, melylyekben mi előttünk megjelentek. Például: a' színnek, hangnak, szagnak 's a' t. érzései. Ezt vélte Leibnitz. De úgy lennének vegyült képek, ha hogy (Haller vélekezése ellen) a' képek között, és a' fénynek, vagy hangnak tetsozó határja között a' mi érző eszközeinkre még is lenne valami tekintet. Az igaz nyom pedig, melylyet érzünk, korán sem a' tárgytól a' külső érző eszközre tett nyom, hanem az az igaz nyom.

☆ helyesen: condicio, a condico igéből

[120.]

melylyet a' legbelsőbb erző eszköz tészen a' lélekre, következőleg ezen nyom igen távúl
 vagy on a' tárgytól ámbár evvel közepseressen meg egyez- is. A' lelek² magatudásából,
 és a' magatudásnak törvényeiből, melylyek a' nyomokat illetik, válik az egész esméret'
 tehetség' historiájának élményje (theoria), melylyből minden tehetségek megmagyará-
 zódhatnak, melylyekről eddig szóllottunk.

Vége az Első Könyvnek

II Könyv.

Az Érzékenység' Tehetségéről

(De facultate sentiendi dolorem et voluptatem)

I Rész

Az Érzékenységről közönségesen

118. §. Mit tészen érezni, és megesmèrni?

A' lélek minden nagyobb illetődésekor két különböző dolog történik. *Elsőben* az illetődés vissza háramlik a' tárgyra, melylyet az által magamnak képzetek. Például: Ha valami zöld tárgyat veszek észre, annak illetődését, vagy is inkább az attól tett érdeklést vissza teszem a' tárgyra, és azon érdeklésnek a' tárgyra való vissza-tétele által esmérem-meg az ő tulajdonságait: például: hogy' zöld 's a' t.

Ebben áll a' tárgyának *megesmérhetődése*, az az: ezen észre vétés *tárgyas*. De a' tárgyas észre-vévással még vagy kellemetesség, vagy kellemetlenség*) vagyon egybe-kapcsolva, ezeknek észre-vévésében áll pedig az *érzékenység* (sensio), melyly *alányos* észre-vévésnek**) mondatik; mert ebben a' tárgyról háramlik reám (a' ki érzek) vagy kellemetesség, vagy kellemetlenség. Mint azon, mint ezen nyilvánkozásában a' lélek alapul fekszik a' magatudás; de az esméretben inkább tudjuk az érdeklésnek okait, az érzékenységben pedig a' tárgynak reám hatóságát.

*) *Jegyzés.*

Azt végezhetjük pedig a léleknek minden érdekléseikor, hogy azok magokkal hordják, vagy a' kellemetességet, vagy kellemetlenséget, mely minden érdeklésben tulajdon képpen megszokot lenni.

**) *Jegyzés.*

Az *érzékenység* tehát nem egyéb, hanem magatudása a' kellemetességnek, vagy kellemetlenségnek. Azon tárgyak pedig melylyek ezeket okozzák, neveztetnek, vagy kellemesek, vagy kellemetlenek. A' lelek az érzékenységekre nézve mondatik kedvnek (animus).

119. §. Az esméret különbözik az érzékenységtől.

Az esméret és érzékenység között tehát ezen különbségek vannak:

- a) Az esméret abban foglalatoskodik, hogy a' tárgyak különbfele tulajdonásait megtudhassa. Az érzékenység pedig csak a' mi tulajdon állapotunkra tekint. Mert ha

önnön állapotunkat a' belső érzés által akarjuk kitanúlni, már akkor nem alányos, hanem tárgyas a' mi állapotunkról való esméret.

- b) Az esméret ki-vált képek által, következőleg a' fejtegetes által nevededik; az érzékenység pedig a' képek nem ki-váltsága, hanem elevensége, és halmazatja által. Mert a' mint nevededik üdövel az érdeklések száma; úgy nevededik az érzékenységek száma — is. Azért az esméret az érzékenységgel viszált szerben vagyon, az az: valamint nagyobbodik a' ki-vált esméret, úgy kisebbedik az érzékenység, 's ellenbeni bátor az esméret nem lehet is érzékenység nélkül (118. §.)*).
- c) Az érzékenységtör szenved; az esméretkor pedig művel a' lélek.
- d) Máskep' nyilvánkozik a' test az esméretkor, és máskep' az érzékenységtör, 's valamint amának széke a főben, úgy enek kiváltképpen a' mellben vagyon. Mert tapasztalluk, hogy a' kellemetlenségtör a' mellünk megszorúl (meg szűkül) a' kellemetességtör pedig megtágul.

[124.]

*) *Jegyzés.*

A mi esméretünk soha sinsz érzékenység nélkül, es ez soha sinsz ama' nélkül, hanem vagy az, vagy amaz hatalmasabb. Egyikről a' másikra állaléphetünk, ha a' képek halmazatja, egybe-szövése, a' vagy érzékenyítése által, vagy meg erősítjük, vagy meggyengítjük az érdeklések számát. A' képzelés oly tehetség, melyly az esméretnek és érzékenységnek nyilván közásakor mind a' kettőt egyenlő mértékben tartja, és mind a kettőt egymáshoz kötni látszatik.

120. §. *Az érzékenységek külömbféléek.*

Mindennemü érdeklés, vagy kellemetes, vagy kellemetlen. Tehát, mint nemére, mint nagyságára nézve számtalan külömbséget vehet-fel. Ha az érzékenység sokáig tart, akkor az ő nagysága *tartós* (protensiens). Ha több tárgyak ugyan egy féléképpen, vagy egy, vagy több eszközöket több helyen érdeklenek egy szerre, az az: ha ugyan azon egy kellemetesség sokszoroztatik; akkor az érzékenységtör nagysága kiterjedt (extensiens). Ha az érzékenység magára nézve, vagy egyenkéntesen, az az: belső képpen, erősebb, akkor az ő nagysága *feszült* (intensivus). De sokat függ az érzékenységtör külömbsege a' lelektől magától-is; a' mint, vagy neki eresztí magát az érzékenységtör, és rea bizza; vagy annak erejét magáról valamire másra hárítja. Erre nézve tehát az érzékenységtör nagysága, vagy *külső*, vagy *történetes* (contingens). Mert az a lelek kényétől függ. Végre külömböznek az ér-

[125.]

zékenységek az *esméretnek léptőji* szerént. Ha közép szeretlenül okát adhatjuk a' bennünk támadt érzékenységtör, akkor az nevezetük *világosnak*, az az: ha megmutathatjuk,

vagy az eszközt, mely késződik, vagy azon kèpet, mely hez az èrzékenység ragasztva vagyon. Gyakran nem adhatjuk okát az èrzékenysègnek, es akkor nevezetetik *homályosnak*.

*) *Jegyzés.*

Az egyenlő kellemetességű, vagy kellemetlenségű érzékenységeket nevezzük *Egy szabadsuak* (ejusdem modi) *Egyetértők* pedig, ha vagy tsupán tsak kellemetesek, vagy tsupán tsak kellemetlenek, de még is nem egyszabásúak. Ha az érzékenységek valamennyire kiterjedtebb Nagyságúak, akkor hívódnak *elevenek*. Ha pedig valamennyire megfeszültebb nagyságúak, akkor *erőszakosok*. Az eleven, és erőszakos érzékenységek, egy név alatt *erősek* mondódnak. Ha erős érzékenységben vagyon a' lélek, tehát felőle azt állítjuk, hogy indulatban (affectus) vagyon; ha pedig lankadtabb az érzékenység, akkor nevezetik felhaborodásnak.

121. §. *Az erő eszközök munkájok az érzékenységekben.*

Valameddig nagyobb az eszmét az érzékenységnél, úgy tetszik, mintha az eszközök a' fön kívül meg tetszhető képpen ki nem nyilvánkoznának. De mihelyt az érzékenység többet nyom az eszmétől, azonnal hathatósan közösködik az agy a' nevezetesebb inakkal, és a' mellben lévőekkel. A' kelle-

[126.]

-metes érzékenységekben úgy tetszik, mintha megkönnyebbülnénk; Szabadabban is lehetünk. A kellemetlen érzékenységekben pedig el-szorít, elfojt valami bennünket, és nemű gyötrelmet érzünk. Amazokban szabadabb és gyorsabb a' vèrnek kerengése, mint ezek ben; akár a' szívnek rugóssága gyengüljen el, hogy a' vèrt magától elegendőleg el ne verhesse, akár annak nyílásai szorúljanak meg. Ugyan azon rugóssága a' szívnek jobban kizsattog, és eleveníti a' mi gondolataink eszközeit az inas húsokban nagyobb erő, 's eleveniséget érezünk, és minden elevenítő munkák job rendben folynak. *) A' kellemetlen érzékenységekben fel-akad minden; meg merednek az eszközök, és ha a' ketségbe esés néha rend kívül való erőre bír, melyly erő inkább az innak rángotodásából ered, tehát igen el-badjadunk, 's néha el is ajulunk.

Vègre minden kellemetességnél, és kellemetlenségnél tapasztalunk különös tulajdon jelenségeket, úgy mint a' sírást, és az ágyék-hártyának rekkenését (diaphragma).

*) *Jegyzés.*

Ezt csak a' mértékletes kellemetességről kell érteni, mert ha az öröm felette erőszakos, szintén tsonkulást okozhat a' testben, vagy lélekben, mint akár mi erőszakos kellemetesség.

[127.]

122. §. *Az érzékenység mindenre nézve az eszközöktől függ.*

Milyen változások esnek az eszközökben, ha az érzékenység meghaladja a' mértéket. Hogy pedig az érzékenységek, mind lételekre, mint léptetőkre, és nemeikre nézve is

az eszközö^{kk} érdeklésétől, 's állapotjától függenek, e' következőkből lehet látni.

- a) Ha a' *test beteg*, vagy *fáradt*, elvesztik érzékenységek-is az ő elevenéseket. Ha a'nak, kit az *álom* majd csak el *nem nyom* hiről adod' az atytya halálát, igen kevés, vagy éppen se^mi szomorúságot sem fogsz beⁿe gerjeszteni. Juttasd[☆] pedig csak regvel eszébe, meg látod, mi követi.
- b) Minden n^{em}ű *érzékenység ki fáraszt benünk'*, és az inak' alkatása szerint már tovább, már kevesebb üd^őig tart. Hányon vagynak, kik a' v^{er}t irtózás nélkül nem nezhetik?
- c) Hogy *ugyan azon tárgyak nem ugyan azon nyomokat* tesznek mi reánk: Nem azon érzékenységekre birnak benünk, ha vagy a' fáradtság, vagy kor, vagy más esetek változást okoznak az eszközökben. A' mi a' ki fárasztó tántz előtt tetszet nem tetszik az után. Az öreget más tárgyak gyönyörködtetik, mások az ifjakat 's a' t.
- d) A' *legközeléb múlt érzékenységektől* sokat függenek az azoⁿal reájok következők. Az ízlésben ezt valóban az eszköznek állapota okozza. De szintén azt végezhetjük a' többiekről az összehasonlítás' (analógia) törvénye szerint. A' ki szomorú volt, a' leg újabb dolog is szomorúnak tetszik azután.
- e) A' *kiszttetlen, és megmaradt erző eszközü embereket*, hogy a' képek érzékenységre gerjeszszék, gyakran *hosszabb üd^ő* kívántatik. Ez az oka, hogy némelyek akkor kezdik nevetni a' tréfát, mid^őn már a' többiek elnevezték. — Ez pedig m^{eg} akkor is meg esik mid^őn a' képek alkalmasak az érzékenységnek felgerjesztésére.

[128.]

- f) Az *érzékenység fen vagyon* még akkor is gyakran, mid^őn már *azon képről*, melyly azt okozta, *elfelejtkezünk*; bátor oly' képek adják is elől magokat, melylyek avval ellenkeznek. A' gyönyörűséges álom, m^{eg} akkor is gyönyörködtet bennünk, mikor már èbren vagyunk. Ha valaki elhiteti velünk, hogy jó barátunk meghalt, tehát m^{eg} a^{kor}-is sajnálni fogjuk halálát, mid^őn észre vettük, hogy az csak vak, vagy trèfa hir volt.
- g) Minden fèle érzékenységeket *megununk*, ha azokat más érzékenységekkel fel nem váltjuk.**)
- i) Éppen úgy okozhatnak a' *testi eszközök*-is mi benünk érzékenységeket, mint a' legfelségesebb képek; például az ájtatosság; bátor se^mi ilyen k^{ép} nem keveredik is azon testi k^{ép}ek köze.

*) *Jegyzés*

Úgy tetszik tehát, mintha a' képek azért okoznának kellemetes és gyönyörű érzékenységeket, mert azok által bizonyos eszközeink az ő alkotásokhoz, 's jelen l^{év}ő helyzetekhez

☆ Elmosódott

képest illendő mozgásra ingerelődnek, mely mozgással közönszeretlenül egybe vagyon kapcsolva a' kellemetességnek, vagy kellemetlenségnek érzékenysége.

*****) Jegyzés**

Azt mondja Mendelssohn: Ha a' mi kívánságunk telylyes kielégítésére nem akad, változás után esdegél a' mi kedvünk, és azt veli, hogy a' változás után való esdegelésnek okát a' tökéletességben találja-fel, melyre a' lélek természet szerint ösztönöztetik; pedig n'nts olyan kielégítő kellemetes tökéletesség, melylyet más egyébbel felváltani nem akarnánk, ha hosszan tart.

123. §. Az érzékenységeket okozó eszközökről tapasztalások.

Az eszközökről pedig, melylyek \overline{ek} érdekléséből kellemetesség, vagy kellemetlenség származik; ezeket tapasztalluk:

[129.]

- a) Hogy azok az érzékenységekkel való gyakor élés által *kifogynak*, és az érzékenysége \overline{ek} , kellemetességek añál jobban megkissebbedik, mennél jobban közelget az eszköz meg fogyatkozása.
- b) Hogy az eszköz ismét *magához jön*, és erejét ujra össze szedi, mihelyt *nem érdeklődik*, és magának hagyódik. Pedig (bizonyos léptsőig) añál jobban, és sebesebben vissza tér magához, meñél gyakrabban kifogy az erőltetés, és gyakor érzékenység által. A' gyakorlot bajvivónak karja erősebb; a' gyakorlot tántzosnak lábai ki nem fáradnak oly hamar; mint a' ki víni, vagy tántzolni nem szakot.
- c) Ha az *eszköz megtelik* erővel, bizonyos *kellemetlen ösztönt* érezünk benne, arra, hogy az azon tárgy által melyly ilyenkor kellemetes érdeklődhessen, és hathatóságba jöhessen.
- d) Pedig annal *elevenebb az érdeklés* (de ismét bizonyos léptsőig), meñél jobban *meg egyez* az érdeklés *az eszköznek alkotásával*: Mert ha az érdeklés, vagy az eszköznek alkotásához nem illik, vagy bizonyos léptsőn felől-hág, akkor fájdalmat; 's nem gyönyörűséget okoz.
Igaz tehát, a' mit a' régiek mondtak, hogy a' gyönyörűség a' fájdalommal egy akkor, mikor már nagyob nem lehet. Ezét \star vagyon: hogy minden erőszakos érzékenységek, bátor azokat legkedveseb dolgok okozzák is, mindenkor magokkal hoznak valami kellemetlenséget.

124. §. Néhány érzékenységes jelensége \overline{ek} meg-fejtése.

Ezen tapasztalásból az érzékenysége \overline{ek} külömbféle jelenségeit lehet megmagyarázni.

\star Nehezen olvasható.

[130.]

- a) Hogy *se* *mi* *érzékenységekben se lehetünk álhatatosok*, bátor ez eleinten legkellemesebb légyen-is; végre a' leg gyönyörködtetőbb dolgot is megünyuk, 's más vala — mivel fel-akarjuk váltani. Azért kapunk mindenféle újságokon. A' szünetlen való egyfélése kifáraszt. Az ótska, és régi dolgokk kevés bötse vagyon előttünk. Az ilyen fel-váltat gyönyörűségben gyakran megtsalatozunk, mert azt vèllük, hogy nekünk maga a' tárgy tetszik; ámbár tsak magában a' fel-váltásban vagyon a' gyönyörűség, 's az ilyen tere miat nem tsak ez, hanem akár mi más tárgy is gyönyörködtetne bennünk: De valamint kedvünk tellett ezen megtserélt tárgyban: szint' úgy meg ünyuk azt mindjárt, mihelyt vele megelégedtünk. Ugy nem különben gyakran elhítetjük magunkal, hogy fontos okokból utálunk meg valamit; pedig nints egyéb hiba benne, hanem tsak hogy az mindig ugyan azon egyféle; mely miat azon tárgyal a' mi eszközeink már meg teltek. Azért nem tsuda, hogy sok királyok lemondván a' királyságról, más életre adták magokat. Mert valamint meg unták a' királyi méltóságot; úgy meg bánták azután, hogy nem királyok. Innét lehet azt is meg-magyarázni, hogy némelyly emberek inkább masban, mint a' magok szerentséjében szoktak álhatatosok leni.
- b) Hogy a' *leg erőszakosabb érzékenységek leg kevesebb üdöig* tartanak, mert azok leghamaráb kifárasztják az eszközök erejét. — Ezt, mind a' kellemetes, mint a' kellemetlen érzékenységről kell erteni. Tsak az a' különbség közöttök, hogy a' kellemetességgel egyenlők, amazok mindenkor erőszakosabbak, és tartósabbak, mint emezek.

[131.]

- c) Hogy a' *tárgyakban lévő különbféleség gyönyör* ködtet bennünk' mert az által sokféle képpen érdeklődnek az eszközök.
- d) Hogy az *eleinten kellemetlen érzékenységek a' velek való gyakor élés által kellemetessé válnak* anŷira, hogy végre nálók nélkül el se lehetünk. Példánk lehet ebben a' por-tobák (bornót) szívás, vagy a' dohányzás és a' vas fonalakból szőt hegyes övek (szőr-zsák); a' kötelekkel való ostorozása a' testnek 's a' t.
- e) Hogy a' *bánatnak orovossa az üdö*; mert üdövel nem tsak meg-fogyatkoznak az által az eszközök, hanem más képek is elől adják magokat, melylyekk tárháza a' vigasztalás szokot lenni.

125. §. A képzelés is természet érzékenységeket.

Arra pedig, hogy a mi kedvünk akár kellemetes, akár kellemetlen érzékenységre gerjedjen, nem éppen szükségesek az igazi tárgyak, melylyek által az eszközök külső képpen illetődjenek. Mert elsőben a' belső érző eszközöket érdekelheti a' képzelés, a' külső érző eszközök nélkül.*); azután indíthatnak-fel belőlről a' külső érző eszközök is

valami munkára**). Nem szükséges tehát, hogy a' tárgy az érzékenységnak felserkentésére mindenkor jelen legyen; mert arra az *kèpes jelenlétele* is elegendő. Csak ez a' különbség vagyon közöttök, hogy a' tsupán csak képzelt tárgyak^k érdekléseik lankadtabbak; ellenben az igazi tárgyak^k mindenkor eleve nebek szoktak lenni. Innét-magyarázhatjuk-meg miért látsza-

[132.]

-nak a' képzelésben tűrhetők^k lenni azok, a' miket az érzésben korán se lehetne eltűnni. Például; Ha valami vérengző ütközetnek leírását olvassuk, nem annyira irtószunk, mintha azt szemeinkkel látnánk. — Azt-is, miért kellemetes az elmúlt rosznak emlékezete. Azért rész szerent: mert azt eleve nebben nem érezhetjük, hanem csak a' mint a' képzelésnek lankadt érdeklése engedi. A' külső tárgyak^{tól} gerjesztett érzékenységeket nevezzük *külsők^k*; azokat pedig, melylyek a' belső eszközök^k képzelés által való érdekléséből erednek, *belsőeknek*.

*) *Jegyzés.*

Tapasztalluk a' meg élemedett emberekben: hogy ha meg emlékeznek fiatal korokban volt gyönyörűségekről, a' képzelés által valamenyire részesülnek ismét ugyanazokban, melylyekkel a' megfoglatkozott, 's erőtlen eszközök által miat már nem élhetnek.

**) *Jegyzés.*

Tapasztalluk, hogy akár a' külső, akár a' belső érdeklések által gerjesztet kellemetlen érzékenységek színt' úgy meg vesztegetik az egészséget, mint a' testi fájdalom. Ilylyen a' félelem, szomorúság 's a' t. Az ért, kik^k eleven képzelések vagyon, vagy igen boldogok, vagy igen boldogtalanok. Boldogok, ha gyönyörködtető képekkel üzik el a' kellemetlen érzékenységekk^k kezeit. Boldogtalanok ellenben, ha a' kellemetlen érzékenységnak kézeit még szomorúbb, és rettentőbb képekkel halmozzák. Minden belső érzékenységekk^k kútfeje a' képzelés.

126. §. *Rendes érzékenységek.*

Ezekből világosan kitetszik, hogy az érzékenységekk^k meg imigytése, nem csak az érző eszközöktől, nem csak a' tárgyak érdeklésének módjától, hanem főképpen azon rendtől függjön mely a' képzelés, és kép-társalás

[133.]

által okozott érdeklések, vagy *egymást* követik, vagy egygyütt vagynak (akár kívülről, akár belőlről essék az érdeklés). Azon részről tehát, a melyről több egymást követő érdeklésből egy rend, az az: egy szorosabban egybe kapcsolt Egész származik; tekentetbe kell venni az érdekléseknek módját, léptsőit, tartosságát. Szintén erre kell vigyázni az egy üdejű érdekléseknél-is. — Ha két érdeklésünk vagyon, meg kell fontolni; ha egy, vagy több tárgyak^{tól} származnak-e'. Ha meg vagynak e' egy mástól vála, vagy csak valamely harmadik színbe folytak-össze? következőleg egyenként e', vagy egy foglalatban

érezzük őket? Ha az egybe kaptsolt érzéklések tsupa kellemetes, vagy kellemetlen érzékenységeket hordoznak e' magokkal, vagy pedig, mind-kettőből egybe vagynak szürve.

***) Jegyzés**

Azon állapot, melyly a' lélekben egy szerre leledző érzékenységekk somájából származik, neveződik *kedv-állapotjának* (status[☆]ai^{☆☆}). Azon érzékenységek, melylyek a' kedvben mind össze egy Egészet tesznek, hívódnak *rész-érzékenységekk*, az ezekből eredő *egész érzékenységre* nézve (sensatio^{☆☆} portalis totalis^{☆☆☆}). A rész-érzékenységek között lévő leg erősebb es jelesebb érzékenységek, mondódnak *Fő érzékenységekk* (primaria), 's ezektől nyer a' kedvnek állapota nevet.

127. §. Az egybe-kaptsolt érzékenységek.

Ha az érzékenységekk okait, tárgyait, vagy is a' tárgyak^{kk} kepeit egybe foglalluk; az *érzékenységek is egy be kaptsolódnak*. Pedig az ő foglalatjok tárgyas; ha a' képek úgy jelennek meg, a' mint magok szerint össze vagynak kaptsolva, az az: ha az érzékenységek tárgyai

[134.]

úgy illenek egy máshoz, mint a' közepszer a' tzelhoz, vagy a' műv-ok a' művhez,; vagy a' rész az egészhez; vagy a' jegy a' jegyzetthez; 's a' t. Hogy ha pedig az érzékenységekk képeik a' mi képzelésünkben össze-társalkodnak, azaz: a' képzelésben egy rendbe gondoltatnak; akkor azok^{kk} foglalatja *alányos*. Mind a' két foglalatból az következők: hogy a' képek szorosab, vagy tágosab társaságba lépnek; következőleg együt^{kk} jutnak eszünkbe, 's ugyan azért az onnét eredő érzékenységek- is együt^{kk} serkennek- fel. Ilylenkor úgy nézünk az együt^{kk} fel serkent^{☆☆☆} érzékenységekre, mintha együve tartoznának; mintha rész-érzékenységei lennének a' tárgy' valóságos egész érzékenységének. De feñ is maradnak a' lélekben mindenkor egy foglalat alatt.

***) Jegyzés.**

Ezen érzékenység-társalás ki nem vesz a' lélekből: bátor azok^{kk} az érzékenységekk oka, vagy tárgyas foglalatja már régen el tűnt-is. Ebből lehet különös jelenségeket, főkep a' szokásra nézve megmagyarázni.

128. §. Mi következik az érzékenységek foglalatjából?

Az érzékenységek' foglalatjának folyadéka az *által-vétel* oly tárgyakra, vagy képekre, melylyekből nem eredendőleg származik az érzékenység; tudni-illik a' leg aláb való, 's kellemet-len tárgyakat is fő és kellemetes tárggyakká tehetjük, ha azokat valami más fő, és kellemetes tárggyal össze foglalluk. Ennek ez az oka, hogy az egyikk képe soha nem serkenhet-fel a' másikk képe nélkül; 's így válik a' kellemetlen

☆ status animi

☆☆ sensatio portalis totalis

☆☆☆ áthúzott szó: képekre

[135.]

érzékenységből kellemetes érzékenység. Mert a' kellemetlen érzékenységnak a' kellemetes érzékenységhöz ragasztott képe legalább középszerűsen indíthat bennünk kellemetességet. Valameddig a' fontos, és fő képről (úgy mint a' kellemetes érzékenységnak közép szeretlen okáról) magatudása vagyon: mind addig azon érzékenységet középszerűen soha se tulajdonítom az alá való, 's kellemetlen tárgynak, hanem csak középszerűen azért, mert a' fontos, és kellemetes tárgyál össze vagyon foglalva. Mihelyt pedig a' fontos tárgynak meg különböztető magatudása, vagy gyakor megújítás, vagy más okok miatt el tűnik, 's homályba borúl, vagy pedig kellemetlen tárgynak képével egy be-folyik, azónal úgy fog tetszeni, mint ha az egész érzékenység közép szeretlenül a' nem fontos tárgyból eredne, es ilyenkor gyakran meg tsalatkozhatunk, azaz: nagyobb-ra betsüljük azt, a' mi alá Való.

*) *Jegyzes:*

Ezen által-vételből származik a' módinak rajtunk való hatalma: mert a' fő és gazdag emberekhez való tiszteletet, 's betsülést az ő ruhájokra, 's szokásaikra által viszzük. Innét származik jó barátainkhoz, gyermekeikhez, és rész-szerént önön szülőteinkhez való szeretetünk, a' pénznek betse is. Okát adhatjuk már miért tett Salisberg Grófné lábtyújának kötője Edwárd Angliai királynak szemeire oly' hatható nyomot; hogy a'nak emlékezetétől Lábtúy-kötő Rendet állított légyen fel az Angliai Méltóságokk számára. Tudjuk, miért szeretet. Des Cartes minden kantsal embert,- vagy miért szeretünk, vagy utálunk meg valakit mindjárt az első tekintetre.

[136.]

129. §. *Hogyan folyhatnak az érzékenységek egybe?*

Szint' *olylyan* (azon) okból, mely szerént a' képek egybe szoktanak folyni, gyakran úgy össze folynak az egyenkéntes és egykori érzékenységek is: hogy azokat azon közönséges tekintetben, melylyet magokra vesznek, meg nem lehet különböztetni: mert az ő eredendő tekintetekből semmi különböztető jel se tetszik-ki. Ezen okból azt véljük, hogy az *olylyan* érzékenység különös szabású, és egyes egyedül való. Az ilyen érzékenységnak elevensége, 's ereje az egyenkéntes érzékenységekk somájából nevededik; azért tehát nagynak tetszhetik, ámbár az egyenkéntes érzékenységek nagyok nem voltak-is.

A'nál hamarább össze folynak pedig az érzékenységek, me'nél több, homályosabb, erőtlenebb 's hasonlóbb érzékenységek serkennek-fel egy szerre a' kedvben; következőleg me'nél szabadabban vagynak a' képek, az az: az érzékenységek' okaik egybe-foglalva, és me'nél többen össze folynak magok a' képek-is*). Az erőtlen mellék érzékenységek' segítségére vagynak a' főérzékenységekk, — ámbár amazok ezek' ereje miat ki nem tetszenek-is. Amazok ezeket mindenkor meg szokták imígyíteni.

*) *Jegyzés*

Mennel lankadtabbak az érzékenységek; me'nél kevesebbet látja a' lélek által azok' különbözeteit, mennél hasonlóbbak egymáshoz, a'nál keveseb jelt hagynak magok után a'

lélek^{kk} magatudásában, a^{nál} kevesebbet tetszenek-ki egyenként, a^{nál} kevesebbet különböznek meg egymástól; a^{nál} hamarab véli a' lélek nyomaikat egy félék^{kk} leⁿⁱ. Az ő foglalatjok pedig azt műveli, hogy, mivel mindenkor együt serkennek-fel, mivel egyfélék^{kk}, és mint egy az egész érzékenység, részeinek

[137.]

gondolla azokat leⁿⁱ a' lélek, tehát meg nem lehet azokat elegendőleg különböztetni egymástól, 's ezen okra nézve csak egy érzékenységekk^{kk} vèllük azokat leⁿⁱ. Ez pedig a^{nál} hamarab megtörténik, me^{nél} hamarabb össze-folynak azon képek, melylyekből erednek; mert így az érzékenységek is oly közel-állanak egy-máshoz a' magatudásban, hogy őket a' lélek már egyenként ki nem veheti.

130. §. Törvény az ellenbe tett erősebb érzékenységekről.

Hogy mindeneket, miket az ellenbe-tett érzékenységekről tapasztalunk, meghatározott 's közönséges regulákra (szabásokra) vehessünk: előre meg kell vizsgálni; ha az érzékenységek egyenesen (directe), vagy egyenetlen (indirecte) vagynak e' ellenek tève*). Az után figyelmezní kell az ő erősségekk^{kk}, vagy erőtlenségekk^{kk} léptsőjékre; arra is: ha töb, vagy csak egy tárgyhoz illenek e'? *Hogy ha két egyenesen ellenbe tett egyenlő erejű érzékenységek töb tárgyakhoz illenek*, össze nem folynak; hanem egy mástól meg vala egyik a' másikat viszszyonyosan meg nagyobbítja. Mert mivel őek elegendők arra, hogy ki ki fen-maradjon a lélek^{kk} magatudásában; 's mivel őket erőszakosan egybe foglalni nem lehet, el nem veszhet egyik is a' másikban: mert egyik a' másikat ki rekeszti. Mivel pedig az ellenbe-tett érzékenység egyik a' másikat felváltja: erőszakosabb lészen az érzékenység; mert azon kívül hogy a' lélek azokk egymáshoz való hasonlításán törekedik, még az érző eszközök is leg nagyob változást szenvednek: mert egy helyhezletből mindenkor egy egyenesen ellenkező helyhez-

[138.]

-letbe lépnek**). Innét vagyón tehát: *Hogy minden érzékenység a^{nál} eleveⁿeb, mennél világosab magatudásával vagyón össze-kötve a' jelen nem lévő ellenbe tett érzékenységek, az az: me^{nél} közèrszeretlenebből követik egy mást.*

*) Jegyzés

Az egyenes ellenbe-tétel két olyan érzékenységek közöt vagyón, melylyek éppen ellenkező okokból erednek. Például: Hivég-hivtelenség. Ha pedig az érzékenységek okai nem által (éppen) ellenkező okokból erednek, akkor neveztetnek *egyenetles ellenbe-tett* érzékenységekk^{kk}. Például: az Atyának halálán való szomorúság – a' jó barátomnak hozzám való szeretetéből öröm 'eredő.

**) Jegyzés.

Azért örvend a' megtsalatott, és elárult ember oly nagyon ha valamely jó barátjára talál. Azért vagyón betsbe előttünk a' mi megpróbált jó barátunk öreg napjaiban-is. Azért esik jobb ízűen minden jó, ha előb valami roszan által estünk, 's a^{nál} jobban érezzük szerentsétlenségünket, me^{nél} szerentsésebbek valánk, ellenben a^{nál} boldogabbak vèllük magunkat leⁿⁱ, me^{nél} boldogtalanabbak valánk. Mert a' fájdalmak meg szűnésével az eszközök

ismet az ő természetes helyheztetjébe jutnak. Úgy nem külömben az örömnék oka a' szomorúságnak érzékenységét kellemetlenné teszi: mert midőn az örömré szomorúság következik; akkor az örömnék gyönyörűsége eszünkbe jut, 's az által erőltetnek az eszközök az örömnék vissza-nyerésére, de már a' reánk jövő szomorúság miat arra nem juthatnak, az az: az eszközök ki akarnák magokat elégíteni, de elesett a' ki elégítésnek minden reménysége, következőleg az eszközök nem természetes helyheztetben vagynak. Ha tehát a' szomorúságról örömré a' szerentséről szerentsétlenségre lépünk, egy olyan érzé-

[139.]

-kenység támad abból, melyly az egyik̄k jelenlétéből, és a' másik̄k jelen nem létéből össze-vagyon foglalva. — Ez az oka, hogy a' teátromban az érzékenységeket egy más ellenébe teszik; mert tudniillik az ellenbe-tétel által nyilvánosságabbak a' játszó személyeknek karakterjeik. Azért szövünk az ékesen hangzó versek köze éktelen hangú verseket. Azért festik a' képirok az eleven színeket árnyék mellé.

131. §. Törvény az ellenbe tet lankadt érzékenységekről

Ezeket kell érteni az *ellenbe tet lankadt érzékenységekről*-is; tsak ezen külömbséggel: Hogy ha igen lankadtak, az az; a' lélek̄k világos magatudásából ki-fordúlnak; tehát az emlétet törvényeket ezen érzékenységekhez is kisseb mértékben kell alkalmaztatni. Ekkor tehát az ilyen érzékenységek össze-séggel homályos, (de kellemetes érzékenységet szűlnek az érdeklések̄ fel tseréléséről, melylyek önön lankadságok miat kelle-metlenek nem lehetnek. Ha pedig az *első erősebb a' másíknál* akár egyenesen, akár egyenetlen vagyunk ellenbe-téve) akkor mindig el nyomja az erősebb a' másikat, mert a' lankadt érzékenységnék oka nem teheti az érző eszközök ellenkező helyheztetbe (főképp ha az erősebb érzékenység egészen magára vonja a' lelek̄k figyelmét), következőleg a' másikat elnyomja. Ha pedig a' másik erősebb az elsőnél, fel indítja ugyan a' lankadtabb érzékenységnék oka az érző eszközöket, vagy azok̄k részeit, de ezen érdeklés az erősebb érzékenység mellett, melyly itt telylyes erejében fel[☆] vagyon, ki nem nyilvánkozhatik; se pedig az erős érzékenységre függesztet figyelmet magára nem fordíthatja. *A' két erősebb érzékenységekk̄ egyenetlen egybe-tétele* fel támasztja ugyan a' tserét, de azon érzékenységek ismet össze keverednek, azér' hogy azok éppen egy korúak lehetnek, és az akkor érdeklött eszközök̄ külömbsege miatt egymást

[140.]

ki nem rekeszthetik. Annál hamarább össze keverednek pedig, mennél lankadtabbak az érzékenységek; s ezen össze keveredés miat mindenkor megkisebbedik az érzékenység.

*) Jegyzes.

Indúljak-fel például az én szolgámnak egy ügyü tselekedetein 's egyszer 's mint örvendjek az én jó barátomnak levelén; de úgy hogy mind a' két érzékenység alkalmasint egy mértékű

☆ esetleg: fen

légyen, tehát a' kedvetlenség az örömben fèrkezi, és azt meg kisebbíti; úgy nem külömben az öröm a' kedvetlenség be fèrkezik és a' kedvetlenséget meg kisebbíti: végre olyly állapotba találok magamat, melyben sem egyikről, sem másikról nints magamtudása, bátor ez mind-kettőből egybe légyen is szűrve, már valamint egyik a' másikat felől-halladja azon képpen vagy kellemetes, vagy kellemetlen lészen az érzékenység is.

132. §. *Az egy fèle tárgyakat illető ellenbe tett érzékenységekről törvények.*

Hogyha az ellenbe tett érzékenységek egy fele tárgyakhoz illenek, azaz: ha az ő okaik egybe vagynak foglalva, és azok eléggé erősek, 's egyenesen vagynak ellenbe-téve, tehát vi-szontagosan megkisebbitik egymást és azokk műve egyenlő azon maradékokkal, melyly a' lankadtabb érzékenységek' somájának[☆] az erősebbek somájától való elvétele után fenmarad).* Ha pedig *egyik eléggé erősebb a' másíknál*, az erőtlenebb elnyomódik és az a' kedvben ki nem nyilvánkozik. Hogy ha ilylen érzékenységek közül két külömböző erejű érzékenység egyenetlen vagyon ellenbe-téve; akkor a' képzelés el változtatja az erőtlenebbnek okát oly' valamire, a' mi a' fő érzékenységgel nem tsak meg egyez, hanem azt meg is erősíti**).

[141.]

*) *Jegyzés.*

Úgy kisebbül meg a' nagy-ehetőség a' tsemer által, bátor azt a' jelen nem lévő dolgokk tsak merő képzelésből nyertük volna-is. Mert a' képzelt irtózkodást az ételre viszsűk által, melyly előttünk vagyon. Szintèn úgy elkedvetlenül beűnk valami dolog, ha a'nak rosz tulajdonságait által látjuk.

**) *Jegyzés.*

A'nak fõsvénységét, kit felette szeretünk, takarékoságnak; tẽkozlását adakozásnak mondjuk; 's a' t. A' homályos századnak közmondása: Si quis amat ranam, ranam putet Dianam, azt teszi: A' mi képzelésünk által az alávaló tulajdonságokat meg-nemesítjük, 's önnön magunk erősítjük meg az által a' fő érzékenységet. – Ez a'nál hamarab meg esik, me'nel hasonlóbba egy máshoz az érzékenységek, Innèt magyarázhatjuk-meg: miért áll mindenkor legfelsőbb poltzon az erősebb érzékenység; miért vagyon neki hatalma minden egyéb szomszéd érzékenységeken; 's miért alkalmaztatják mindnyájan ehez magokat.

133. §. *Az egyenetlen ellenbe tett érzékenységekről.*

Hogyha két egybe foglalt érzékenységek egyenetlen vagynak ellenbe-téve, és eléggé erősek: tehát előre egyik a' másikat vjíja, vagy inkább tsere támad közöttök, melyly az ő egybe keveredésekkel végződik-el. Az egybe-kevert érzékenységekről ez a' törvény: hogy azok, vagy egészen kellemetesek, vagy kellemetlenek, a' mint tudniillik, vagy a' kellemetesek, v a' kellemetlenek felől haladják a' mértéket).* Az egybe-kevert kellemetes érzékenység nem oly' szelédségű ugyan, mint a' tiszta, mert érezzük a' bele kevert keserúséget, de ellenben tartósab; bẽ-ássa magát jobban a' kedvbe és meg nem elégíti a' lelket oly hamar, mint a' tiszta érzékenység. Vagyon mind azon által: oly ẽdesded fájdalom is, melylyel semmi érzékeny testi gyönyörűség fel nem ẽr. Ebben leg többet kell tulajdonítanunk az eszközök, melylyek érezhető-

☆ javított szó

-ségek az egybe-keverés által igen meg élesedik, 's nagyobbodik. Mivel a' homályos érzékenységek erősek lehetnek: tehát úgy tetszik; mintha nemű kellemetlenségben kedvünk telne, mert azon kellemetlenségbe titkon keveredik valami melyly elhíteti velünk, hogy azon kellemetlenség nekünk nem ártalmas. **)

*) *Jegyzes.*

Ilyen a' harag, mely bosszú állással jár, a' könnyörületesség a' meg mérhetetlen feneketlenségek érzékenysége, a' nevetés, sírás, tsudálkozás 's a' t.

**) *Jegyzés*

Ide tartozik az is, hogy kedvünk telik az állatok^{kk} viadalában, hogy külömb féle érzékenységre bírnak bennünk a' szomorú játékok; a' köz tsapások; a' törvényes halálos büntetések; a' hartzban elkövetet szörnyű mézárások; szerelmesünk^{kk} halálán való szomorkodás, melyre ön kènt vágyódunk; azon gyönyörűség, melylyet a' veszedelemben önkènt fel keresünk, azért, hogy a' veszedelem nehezen ne essék. Meg nem lehetne azon gyönyörűséget magyarázni, melylyet mind ezekben érezünk ha gyakran hírünk nélkü is az elsőbe nem keverné magát, vagy a' tudni-kévanásnak ki-elégítése, vagy azon öröm, hogy tudniillik a' veszedelem nem minket illet (Euibus ipse malis carcas, quia cernere suave e. Lucret) vagy a' volt gyönyörűségek^{kk} emlékezete, melylyet a' képzelés szerez, vagy a' mi erőnk^{kk}, 's bátorságunk^{kk} érzése; vagy nem olykor a' fonyásztó varásnak unalma, az az: az erővel meg-telt eszközök szüntelen való kisztése. Ennek tulajdonítom azon jelenségeket, melylyeket Mendelssohn a' tárgyas, és alányos kellemetlenségből magyaráz-meg.

134. §. *Az egybe-foglalt érzékenységekről es azok^{kk} rendjeiről tapasztalások ezek közönségesen:*

- a) Hogy az egész érzékenységekben lehet valami kellemetesség, melyly a' rész-érzékenységekben külön-külön nintsen.

- b) Hogy a' magára nèzve *kellemetlen rész-érzékenység kellemetessé válhat*, ha bizonyos érzékenységeket már előre éreztünk, 's ellenben.
- c) *Hogy az érzékenység kellemetessé váljon*, nèha szükséges, hogy vagy előre kellemetleneket érezzünk, vagy ezek a' kellemetessekkel együtt legyenek.
- d) Ha a' *kellemetlen érzékenységek* össze-kapcsolódnak a' kellemetessekkel, gyakran azok is *kellemetessekké* válnak, mert az eszközök^{kk} ki elégítését meggátollák.
- e) Némely *magában kellemetes érzékenység más kellemetes érzékenységgel* való egybe-foglalódása miat gyakran *kellemetlenné válna*, ha tsak abból más érzékenység nem következne:

1) Ez kitetszik:

- a) A' magokban ízetlen részek^{kk}, például: olajnak, etzetnek, salatának külömb-féle egybe keveredésében, melylyek *jó ízű étet* nyújtanak.

- β) *A' külömb fële formákban, 's rendekben*, melylyek szép és kellemetes szerrel kerkednek; például: valami gyönyörű épületnek részeik nem olyan kellemetese, mint azon részek mind egy tekintetben.
- γ) *A' Természetnek és mesterségnek műveiben*, melylyekből az helyes szintítésnek (unitatio☆) vagy ritkaságnak képe kifényeskedik. Például: nagyob gyönyörűségünk telik a' bányából ki-vágott egy értz darabban, mely be a' természet külömb fële értzeket, aranyat, ezüstöt, rezt 's a' t. kevert, mint-ha tsupán tsak réz darab volna. Szint' azt kell az órának széjjel szedet, vagy össze-*ra*kott részeiről is érteni.

[144.]

- 2) *A' bor az édességekre szint'* olyan *ízetlen*, mint valami furtsa gondolatok a' mi szomorú helyhezletünkben.
- 3) *Hogy a' ruházatban a' főb színek* inkább szemeinkbe tűnje-nek; szükséges, hogy homályos, és setétebb színek legyenek jelen. Akkor betsülük a' Fő-Méltóságok a' falúsi életnek együgyű tsendességét, mikor már a' mostoha szerentsének 's udvari pompás tsalárdságokk műveit rovásaira rovták.
- 4) Gyakran hideg lenne a' *szerelem*, ha tsak bizonyos szerentsétlenségek, vagy más külső és belső kellemetlenségek, sőt pörlekedések 's a' t. azt meg nem újítanak, 's az által kellemetessé nem tenék. Ezen épülnek a' nőszők, 's szerelmeskedők mesterkedéseik.
- 5) Ez mindenkor meg esik, valahányszor az eszközök kistsződnek ugyan, de nem juthatnak az ő tehetségeikhez szabot művelésekre; a' midőn tudni-illik felgerjed ugyan a' mi kívánságunk, de ki nem elégítetik, az az: minden szép, de tökéletlen szerekben.

139. §. Ezekből származó folyadékok.

Most adhatjuk imár okát minden jelenségekk, melylyek az érzé-kenységekk-támadását, enyészetét, és tartósságát illetik. Most látjuk által: miért okoz ugyan azon egy tárgy külömb fële üdőkben külömb fële érzékenységeket.

Ez származik részszerént a' mi külső és belső eszközeinkk külömb fële állapotjától; az érdeklések más okkal való együt lételének szerétől, vagy azokk egymásra való követke-zésektől; az uralkodó érzékenységektől, 's a' kép-társalástól.

Azért változik a' mi ízkényünk (gustus) meg majd minden korunkban, mint a' külső, mint a' belső érzékenységekre nézve.

Által látjuk, miért szenvednek tsonkulást mint világosságokk

☆ unitao = unitatio

mint erejekk tartósságára nézve; de ismét meg ujúztatnak, és a' gyakorlás által meg erősödhetnek.

Tudjuk imár, miért nem alkalmaztatja magát az érzékenységekk ereje azokk világosságához, mint a' tartósságra, mint léptsőre nevez.

Úgy tetszik, hogy az érzékenységek soha sem enyésznek-el egészen; mert jóllehet a' külső érzékenységek el múlnak-is; mindazon által a' belsők a' képzelés által (bátor homályosan és ki nem tetszően☆) még is fen-maradnak, 's meg egyeznek azon képekkel, melylyekből erednek. Ilykor az ilylyetén érzékenységek segítik a' fő érzékenységet megimígyíteni; a' mint ezt a' lélekk bizonyos kedv-állapotokra való hajlandóságából, az az: az erkötsi méréslebsből számos esztendőkk el folyta után tapasztalhatjuk*). Által latjuk végre: mikép erősödhetik-meg az érzékenység más hasonló érzékenységekk reá jövele miatt; következőleg részszerént az ahoz tartozókk halmos reá tódulása miat, részszerént tsupán tsak a' képtársalás miat; hogyan elevenedhetik-fel az érzékenység az ellenbe-tett érzékenység által, miként nyomja el az erősebb érzékenység a' lankadtabbat; hogyan gyengülhet-el az érzékenység a' figyelem és képekk bontogatása miatt **); és miként változ-hat-el egy érzékenység valami más érzékenységgel való össze keverése miatt, egybe-foglalt harmadik érzékenységre***). Olykor az érzékenység a' fő-érzékenységnak poltzáról a' mellék-érzékenységnak alatsónságára esik, és közönségesen más színbe öltözik.

*) *Jegyzés.*

De nem mind egyenlő szerben. A' leg erőszakosabb, 's leggyorsabban támadot érzékenységek leg kevesebb üdöig-, a' loppal jelenkedők pedig, és a' melylyek titkos erővel kerítik-meg a' szívet, legtovább tartanak.

**) *Jegyzés.*

Az érzékenység tehát egykorig vagy elgyengülhet, vagy meg erősülhet, és ismét azoñal elgyengülhet. Mert valamint az érzékenység meg világosodik, és az ahoz tartozó képeket által gondolva ki bontogatom, azon képpen el-vesz mindenkor valami az ő erejéből, 's más érzékenységnak tsak útát nyit. Hogy ha ismét ezen érzékenységgel mulatozom, amazok ismét egybe-esnek; így tehát az érzékenység új erőre kap, következőleg leg kisebb alkalmatossággal a' leg felső poltzra ül; onnét ismét le esik; 's azoñal megint vissza nyere uraságát; méglen igen elgyengülvén egészen homályba borúl. Például: ki jó barátjának halálán szomorkodik, bár egy kevésig elfelejtette légyen is azt, meg-is mindjárt eszébe jut, mihelyt valami legkisebb alkalmatosságot kaphat arra. Beszélj bár neki a' virágról: azonnal eszébe tűnik az elhervadot virágnak képe miat, hogy az ő jó barátja is elhervadtott. Innét más gondolatba merül; de ismét eszébe ötlük meghalt jó barátja; méglen üdövel szomorúsága el gyengül 's néha jó-barátjáról egészen el is felejtkezik.

***) *Jegyzés*

Gyakran ellenbe-tett érzékenységre is. Amor sptetus abít in furorem.

☆ az credetiben: tetszően

136. §. *Mitsoda kèpek alkalmatlanok az èrzékenységek' felgerjesztésere?*

Az elégge ki vált, 's telylyes homályosságú képek egyenlően alkalmatlanok az èrzékenységekk' felgerjesztésere.

Az èrzékenység kíván ugyan bontogatást, de tsak bizonyos tzélig. Ez a' tzél abban áll, hogy a' bontogatot tárgyakkól, mint a' részekk, mint a' szerekk különb fêlesége

[147.]

kitéssék, melylyekk összeseséges nyomát egy szerre, 's vilá-gosan alkalmasint által nézhessük. Mennél nagyobb, mennél világosabb a' különbfêleség, 's mennél könnyebben elönkbe tehetjük azt egy szerre; annál nagyobb a' gyönyörűség, melylyet a' kellemetes tárgy[☆] okoz. Ezen gyönyörűség azon szerben kisebbedik-meg, melyben a' különb fêleség el enyészik, vagy a' nyomnak lankadtsága miat, vagy a' rész-képek a' felette gondos fejtegetés által nagy világosságra való hozása által. Ennek az oka ez: meñél több eszközök 's meñél elevebben érdeklődnek egy szer 's mind (tsak hogy ki ne fogyanak); añál nagyobnak kell leñi a' kellemetesség' soñájának, es a' kellemetlenség soñájának is: ha az érdeklés fájdalmas. Ez a' tapasztalás határozza-meg az után az èrzékenységre szükséges figyelemnek léptségét és módját. Szükséges tudni-illik: hogy a figyelem nyisson útát az eszközök által be veendő nyomra, tsak hogy azon figyelem soha se lépjen añyira, hogy a' nyomokat fáradtságosan meg válogassa.

*) *Jegyzes.*

Sulzer azt mondja; hogy a' homályos èrzékenység erősebb lehet a' világossal. Ez való dolog: nem is ellenkezik avval, a' mit felleb emlétünk. *Sulzer*nek feltételében két dologra kell vigyázni: az èrzékenységnek támadására, tudni illik, és az ő eleveneségének léptségére. Két-ség kívül elevenebben támad az èrzékenység, ha azon egész kèpről, melyly azt benem felgerjeszt; világos magam tudása vagyon. De ellenben sokat is el vesz az èrzékenység az ő elevenességéből: ha az egész kèp az én elmém-ből kifordúl. Mind azon által fen-maradhat bennünk az èrzékenység, bátor lankadt legyen is. Azomban, ha töb homályos èrzékenységek össze-gyűlnek a' lélekbe; tehát azokk soñája meg is többre mehet, mint magok az egyenkéntes, világos, és eleven èrzékenységek,

[148.]

az az: a' homályos èrzékenységek összeseséggel erősebbek lehetnek, mint külön-külön a' világosak es elevenek.

137. §. *Az Esméretnek az èrzékenységhez való folyamatja.*

Innét világosan ki tetszik: *mi különbfêle folyamatja legyen az esméretnek az èrzékenységekre; mert*

- a) *Az èrzékenység a' képekk módjától, és sokaságtól függ* (azaz: mi módon kèpzelem magamnak a' tárgyat, melyben minden kèp magával hordja, vagy a' kellemetességet, vagy a' kellemetlenséget.)

☆ az eredetiben: tárgy

- b) *A' volt és jöendő dolgok szint' úgy érzékenységre indít-hatnak bennünk*, mint a' jelenlévők aző képes jelenlétek által, azaz: a' képzelés által.
- c) Szintèn oly' tehetségű a' *kèptársalás az érzékenységeknek elevenítésében*, elváltoztatásában, ábrázolásában, és felteserèlésében.
- d) *Két dolog* közöt lèvő *foglalatnak által látása*, mely dolgok vagy tzél, vagy közèp-szer, vagy ellenkezet kèpen vagynak egybe-kaptsolva, 's mely szerént valamit nagyra betsülünk, műve az emlékezetnek, vagy az èrtelemnek.
- e) Tudjuk, mi igen *gyötör* bennünk' a' fontos dolgokban lèvő *bizonytalanság*, és mi fekszik a' fèlelemkor, 's reménységkor az ítéleten, melyly az ok főket és ezekre te-
endő ellenvetéseket fontolni szokta.
- f) Vègre a' dolgok közöt való szer feltalálás gyümöltse a' hasonlításnak, mely gazdag tárháza szokot leñi a' mi gyönyörűsegeinknek.

138. §. *A' múlt és jöendő dolgok mitsoda érzékenységeket szűlnék?*

A' múlt és jöendő dolgokra nêzve elől kell adnunk egy olyan jegyzetet, mely gyak-
ran a' mi erköltsi magunk

[149.]

viseletère nêzve szomorú szokot leñi, azt tudni illik, hogy a' *múlt és jöendő dolgok* (mint a' szemre nêzve a' távul valók) *mindenkor kisebb ábrázatban jelennek meg a' mi kedvünkbe*, 's következőleg, kisebb nyomot tesznek mi reánk, mint a' jelenvalók. Ennek oka, úgy tetszik, hogy e' következendő tapasztaláson épül. A' mit (úgy mint jelenvalot) magam elejébe teszek, azt a' képzelés' határjának éppen székébe teszem. Ellenben a' mit (úgy mint jöendőt, vagy múltat) előmbe teszek, azt a' jelen lèvőtől távulag képzelem magamnak, mint a' jöendőnek, vagy múltnak a' jelenlèvőtől való nagyobb távülléte kívánná. De a' gyönyörűség, és fájdalom, aző tetsző nagyságokra; a' kellemetes, vagy kellemetlen tárgyak számára, 's azon eleveniségre nêzve, melylyel azokat képzelem, egybefoglalt szerben vagynak. Ha tehát azok képzelése gyenge, még gyengébb lesz a' képzelésből származó műv-is; és így az abból származó gyönyörűségnek is kisebbnek kell tetszeni, mintha az jelenléteként, az az: a' képzelés' határjának székébe tettem volna, azaz: elevenen képzeltem volna magamnak. Azért viszket a' tolvajnak tenyere oly' könnyen, mert felette távul képzelei magának az akasztófát.

II Rész.

*A' kellemetességnek és kellemetlenségnek kútfejről.*139. §. *Ezen résznek osztályja.*

Eddig láttuk az érzékenységekk tulajdonságait, nagyságát, okait, 's törvényeit; mint külön külön, mint összességgel az ő foglalatjaikban. Már most vizsgáljuk meg minden érzékenységben azt a' mi különös és tulajdonképpen való, 's arra való nézve nyomozzuk ki az érzékenységekk kútfejeit, az után következeit, hogy úgy a' kedvnek állapotját meg határozhassuk.

– Az érzékenységekk kútfejeik ön kēnt fel oszlanak *Egyszerűekre* (az az: gyökerekre-közepszeretlenűekre) és *Szerkesztettek*re (az ágozottakra-közepszeresekre).

a) A' Gyökeresekhez számlalluk:

- 1) Az eszközökk érdekléseit, azokat magokra nézve különösen vévén, az az:
 - α) A' külső vastagabb érző eszközökk kívülről tett érdeklését.
 - β) Különösen a' nemesebb érző eszközökk érdeklését is.
 - γ) A' belső érző eszközökk belőlről tett érdeklését az ösztönökben.
 - δ) A' belső érző eszközökk belőlről tett érdeklését a' lélekk nyilvánosságban.
- 2) Szinten úgy gyökeres kútfejei az érzékenységekk, a' képek, és nyomok között való szer;

azaz: az egybe-illés (symetria) ösz' hang, (harmónia); egy-féleség, külömb-feleség 's a' t. Ilyen képek, és nyomok és az én magamtudása között való szer, az az: az újság, nagyság, fölség, igazság, bizonyosság. – Ama külsőket nevezem *tárgyasakk* ezeket pedig *alányosokk*.

b) Az ágazatos kútfejekhez számlalluk:

- α) A' mi *belső jelenségeinket*, az az: az észnek és szívnek tulajdonságait.
- β) *Külső javainkat*, az az: betsületet, egészséget, vagyoninkat.
- γ) Az *egy indulatúságot* (Symphatia) az az: másnak gyönyörűségében, vagy fájdalmában való részelkedést.
- δ) *Mások eszének és szívének szép tulajdonságait*.
- ε) *Szép erköltsi tselekedeteket*.
- ζ) A' dologban leledző *szomorúat*, vígat, 's természetes együgyűséget 's a' t.
- η) A *képzelést*.

Első Tzikkely

A' kellemetességnek és kellemetlenségnek gyökeres
kútfejeiről

140. §. A' külső érző eszközök által nyert érzékenységekről ezeket tapasztalluk:

- a) Hogy az ilyen érzékenységekk módjára, 's léptsőjére nēzve minden az *eszköznek minéműségétől*, 's *állapotjától függ*; azután az eszközre tett nyomoktól, a' tárgyaknak, az az: az eszközre ható részeknek számától, sebességétől, és azon szertől is, melyly az érdeklő tárgynak nyoma, 's az érző eszköznek alkatása között vagyon.
- b) Hogy a' *kellemetességnek* \bar{v} *kellemetlenségnek* ilyenekēppen fel gerjesztett érzése *añál feszülteb* lehet, *meñél* vastagab matèria érdeklí az eszközöt. A' nemesebb érző eszközök által nyert érzékenységek tehát szint' úgy

[152.]

erőszakosak lehetnek, mint a' vastagabbak által vett érzékenységek, főképp' pedig az önnön érzések (Selbstgefühl) érzékenységei. Ennek gyönyörűsége, vagy fájdalma némelykor *añyira* megnevekedik, hogy arra gyakran ájulás, telylyes 'sibbadás, 's néha halál is következik. Erre való nēzve a' nemesebb érző eszközök ki terjedtebb, 's tartósabb határú érzékenységekk kútfejei.

- c) Valameddig a' testi fájdalom, vagy kellemetesség tart mint addig *sebesebb a' vèrnek kerengése*; bátor ájulás vagy halál kövesse is az érzékenységet, de ha az megszűnik elgyengül, 's elbágyad a' test.
- d) Mennél vastagabbak az érző eszközök, annál hamarabb *ösze folynak* az azokk érdeklése által fel serkentett érzékenységek, 's *añál* nehezebben újúlhatnak meg a' képzelés által.

141. §. A' Szép

Azon tárgyak hívódnak tulajdon képpen *Szépekk*, melylyek a' szemre kellemetes nyomot tesznek. Ezen szóval òlnak már most a' kellemetes hangokk kiejtésében is. Sőt nem csak a' képzelésnek, hanem az észnek gyönyörködtető, 's tiszta munkáira is huzzák. Gyökeres értelemben tehát Szépek tsak a' színek 's annak kút fejei; például: a székfüben; Szépek a' dolgokk külső formaji-is, és ábrázatai*); Szép az is a' mit a' kép-társalás által a' természetnek szintetésében (imitatō☆) a' nagy mesterség, és foghatóság a' mi gyönyörűségünkre fel talál; például: Szép Péter temploma Rómában, melyly az embert szentséges bámulásra, 's álmélkodásra gerjeszti; Szépek az olyan írók képek, melylyek falúsi egy ügyűséggel kérkednek, vagy magok a' falúk is. Az embernek szemében leg főb Szépség a' Szép ifjú, kiben a' Szép ábrázatján, s a színekk kísztető-

☆ imitatō = imitatio

[153.]

-egybe folyásán kívül észre veszük az ő szívének és eszének tulajdonásait is; például: az ártatlanságot, egyenes szívűséget, 's a' t. fiatal kort, egészséget, elevenséget 's a' t. Az, a' mit Szépnek mondunk az emberek ítélete szerint melyly a' tartománynak, földnek, 's pallérozásnak léptsőjétől függ, vég nélkül különbözik-. A hangokról tapasztalluk**); hogy azok a' mi belső állapotunkra, úgy mint, vagy örömünkre, vagy szomorúságunkra, közönségesen az indulatokk, mint fel-serkentésére mint enyhítésére minden érezhető nyomok között leghathatósabbak. Ezt kell tulajdonítani, rész szerint a' hasonló hangok' kép-társalásának, melylyeket különb félé indulatjaikban ejtenek, mint a' barmok, mint az emberek; rész szerint pedig, és ugyan is eredeti képpen anak; hogy a' halló inak a' belső érző eszközökkel egyet értenek; melyről (108. §.) példát adánk.

*) *Jegyzet*

A' lönyök ábrázatjában, melylyekk tetszeni kell oly' különbfeleség legyen, melylyet egy tekintettel könnyen által lehessen látni; 's melyly egy félé képpen légyen egy egészbe össze-foglalva. Az össze-viszsa egy másba szót hoszasak (linea) tehát nem tetszenek. Ellenben tetszenek a' derekak (quadratum), az egyenlőszárú három szegek (Δ aequilaterum), leg jobban tetszenek a' kerek hoszak; mert ezekben a' leg nagyobb különb feleség (egy részetekének sints a' kerek hoszban máshoz hasonló helyhezletje) telylyes egy félé képpen (egyenlő távoztja vagyon minden pontnak a' Szélytől) vagyon egy egészbe foglalva. Közönségesen azon kell lenni, hogy a' Szép horgas testek (linea curva) egyenlő szabásokra vétesse, melylyeket a' Tudákos (Mathematicus) az egyenletek (aequāō[☆]) által ki fejthet. Tudjuk imár, mit értet Mendelssohn akkor, midőn azt mondá: A' Szépség nem egyéb hanem a' különbfeleségben való egység.

[154.]

**) *Jegyzet*

A' hangok is tetszenek, ha rendesen: azaz: Szép szerben simólnak egymásra.

142. §. *Az ösztönök*

Az ösztönök is (ezeket nem mint a' tselekedetekk hanem mint az érzékenységekk kút-fejeit tekintjük itten) mint addig kút fejei a' kellemetlenségnek, mēglen ki nem elégitődnek. De mihelyt ki elégitődnek; azonnal kút fejévé válnak a' kellemetességnek.- Két részre osztják némelylyek az ösztönöket, tudniillik *Gyökeresekre* *) (melylyeket a' természet öntöt belénk) (ultimum hanc parenthesin pone in alterius locus, illam in hujus). A' menyire vizsgálatunk alá vehetjük az ösztönöket, azt tapasztalluk felőlek, hogy minden ösztön a' természetnek folyásán kívül való állapotba teszi a' kistódés által az eszközöket, akár a nedvekk héjánossága, akár ugyan azokk egy helyre való bē folyása okozza legyen is azt**). Ezen kistódéssel nemü nemü kellemetlenség jár, melyly añál fájdalmasab, mennél nagyobb a' kistódés, az az: mennél távolabb esik az eszköz az ő természet szerint való állapotjától. Ellenben pedig, meñél nagyobb a' kistódés; añál nagyobb-a' kellemetesség is, melyly az ösztönnek ki elégitéséből ered.***)

☆ aequao = aequatio

*) **Jegyzés.**

A' gyökeres ösztönök alatt értetődnek: a' nyugalom, munkálkodás, táplálás és párosodás.

****)** *Jegyzés*

Adjuk-e! például az énségben való kiszűrésnek okát. A Szájnak, nyeldek!nek, gyomor-nak, 's a' bele!k! ürege!kben számtalan crets!k!k! ütköznek-ki, melyelye!k!k! bels! lapjok kör-ny!l!eg minden!tt! i!k!rá! hússal meg vagyon hintve. Az !tke!k! megemész!tés!re való nedvek be-foly-nak a' gyomorba, melyelyek ha ott se!mi megemész!thet!t nem kapnak, meggy!lnek a' gyomorban és tisztatalanokká 's élesek!k!

[155]

válnak. Eleinten mint egy tsiklandoztatják a' gyomrot, de végre fájdalmat okoznak. Ezt segíti a' szájban és nyeldeklobben lévő élesség. Ezen felől (ha a' gyomor üres) öszsze-esik, és megrántsosodik. Hogyha már a' gyomornak ellenbe-tett bőrkéje egymást őrlik, vagy dörgölők; abból elszenvedhetetlen fájdalom támad. A' szomjúságban is érez az ember szárazságot a' szájkerőben és a' nyeldeklobben. A' leg nagyobb éhség és szomjúság végre eszteleniségre és dühösségre fakad.

***) *Jegyzés.*

Mennel nagyobb a' szomjúság: annál nagyobb az italban való kellemetesség is.

143.§. Lehet e' erzekenysége a' lélek̄k, ha a' belső érző eszközök nem érdeklődnek?

Semmi képpen ki nem nyilvankozhatik a' lélek, ha tsak az agynak belső eszközei nem érdeklődnek. Azért érezünk valami kellemetességet; ha gondolatainkban, elmélkedéseinkben, 's tanulásainkban semmi se gátol beüünk. Ha pedig ellenben ezekben elő nem mehetünk, azokban fel akadunk; azonal kellemetlenséget érzünk. Az észnek nyilvánkozásaiban tett érdeklését a' belső eszközök nem kell egybe-keverni azon érdekléssel, melylyet a' külső eszközökre tett nyom az agyig való ereszkedése által vagy támaszt, vagy vissza-ereszt; mert amaz szint' úgy gyökeres, mint ez. Mivel a' belső eszközök tsak felette vékony érdeklésekre alkalmasok: tehát azon kellemetesség is leggyengébb erőlködésére nézve, melylyet azok felgerjesztenek. Ezen kellemetet érzi ugyan azoñak a' jártas elmélkedő, és vizsgáló, de az elmélkedésben, 's vizsgálásban gyakorlatlan ember tsak akkor érzi, midőn eszének azon állapotját, melyben az elmélkedésre éppen alkalmatlan azon állapotjához hasonlíthatja, melyben arra igen is alkalmas. Azomban az elmélkedésben lévő gyönyörűségnek somája, melyly[☆] az egy szere meg fogot képekk sokaságától, 's azokk egy

[156.]

máshoz való kapcsolásából ered, némelykor oly' léptsőre is hág; hogy az azon sommából származó tágos tudomány, elme-béli nyugodalom 's' a' t. miat, fel nem váltana az ember ezen gyönyörűséget, akár mi más testi gyönyörűséggel is.

☆ Az eredetiben kétszer szerepel.

144. §. *A' Lélek az eszközök szabad munkájában gyönyörűséget érez*

Ebből kitetszik; hogy a' lélek annál nagyobb gyönyörűséget érez, mennél szabadabban munkálódhatnak az eszközök az eszméletben, és elmélkedésben; mennél kevesebb gátok akadályoztatják a' lelket az ő tzéljának elérésében. Ellenben pedig kellemetlenséget érez a' lélek, hogy ha nemű nehézségek félbe-szakasztják az ő gondolatjainak folyását, 's eszközeinek munkáját; ha azon nehézségek még azon felől kényszerítik őtet hűjába való igyekezete, 's eszközeinek meg fogyatkozása után fel tett tzélján ki-adni; vagy (a' mint mások mondják) ha kénytelenítődik a' maga határját, azaz: elégtelenségét érezni. Nem mindenkor nem tetszenek tehát a' *Lelek* az ő munkájában lévő gátok, hanem csak akkor midőn, vagy azokon túl nem hághat*); vagy az erejét csak hamar meg fogyasztják; mert ha a' gátokon fáradság nélkül által törhet akkor az ő eszközeinek munkája meg ele-venedik, mert fel tet tzéljának elérésére nagyobb erőt kell neki hathatóságba teñi, 's ugyan ezért jó kedve telik minden szerekben, melylyeket, mint könnyen általláthat, mint meg is foghat, arra nézve, hogy a' tárgyakat, 's képeket kedve szerént vagy testi, vagy lelki egészbe foglalhassa.

*) Nec bis cincta Diana placet, nec nuda Cythere.

145. §. *A' Rend-tartás – ősz - hang.*

Ezen okból tetszik a' Szép *Rendtartás*, az az: a dolgok egy más mellett, vagy egymás után való egy félé-tétele. Hogy

[157.]

ha az egymáshoz való kaptolás, vagy igen szerkesztetett, vagy az egybe-kaptolt részek különbözése oly nagy; hogy azt egy könnyen által nem láthatni; akkor a' Rend tartás nem igen kellemetes; ámbár a' hatható észre nézve némely rend, vagy igen egy félé szokot lenni; vagy kevés külömbiséget foglal magában, 's azért az észnek-erejét, 's az eszközöket nem igen foglalatoskodtatja. Ha azt akarjuk, hogy a' rendet könnyű legyen meg fogni, által látni, az az: hogy tesszen: Szükséges, hogy a' nagy egész kevés fő részekből álljon melylyek közül mind egyikre (mint valami kisebb egész) ismét más al-részeket foglaljon magában. Azért unalmas a' rendetlenség, ha akkor fel nem találhatjuk az egybe-kaptolásnak szabását, midőn a' külömb feleségből örömet egy érezhető egészet akarnánk tsinálni. Azért tetszik a' részek egy arányúsága is, azaz: azon rend, melyly által a' részek, mind a' két részről az egésznek közepe felé egy mást követik egyenlő formában, nagyságban és helyhezetben az egyenlő távazatnak törvénye szerént. Azért tetszik az *ősz - hang*: azaz a' szeresen egy mást követő hangok folyamata. Tetszik az *illendőség*, az az: az egészben foglalandó részek formája, nagysága, 's helyhezlete között lévő alkalmas szer, melynek a' feltet tzélból kell illendően folyni. — Szintén úgy tetszik a' lélek, mint a' külső mint a' belső *tökéletesség*. Az első alatt értődik a' tárgyak formájának megegyezése, az utolsó alatt pedig a' tárgyak belső alkatásának megegyezése azokkal fel tett tzéljával. Azért nem tetszik ez, a' mi a tárgyak jelenségével (character) ellenkezik, vagy a' tárgyakban lévő hűjánosság. A' hűjánosság azért; mert az olyan tárgyakból a' lélek egy egészet nem készíthet, a' mint azt reménylette. A' tárgyakkal

ellenkező jelességgel azért: mert azokat a' lélek a' maga meg határozásából vett törvény szerint sem az egészszel egybe nem kaphatja, se pedig (ha az egészben vagynak) az egésztől el nem vonhatja. Mind a' két ízben bē nem teljeseedik a' lelek kívánsága, 's az ő hathatósága fel-akad.

146. §. *A' külömb- és egy féleség*

Sem az igen nagy *kü lö mb* *fé leség*, sem az igen nagy *egy fé leség* nem tetszik az embernek. Amaz azért, mert a' lélek egy igen össze-vegyült, 's egyszerre igen nehezen megfogható egészet szolgáltat; a' lelket megzavarja, 's kifárasztja. Ez pedig azért, mert a' lelket és a'nak eszközeit nem eléggé foglalatosságotatja, és igen nagy üreget hágy a' lélekben maga után. Azért is sem a' felette tizfra Gothusi épületek, sem a' felette pusztá kőfalak nem kellemetesekek. Tehát, mint a' városi *pompának*, mint a' falúsi *egy ügyőségnek* vagyon határja. 'S akkor mind a' kettő viszonttag kellemetes lehet, ha a' lélek, vagy foglalatosságot, v nyugalommal kíván. Ha valami bölt munkából igen ki tetszik a' fáradtságos elme-tőres akkor a' lélek is meg fárad; mivel a' mellet, mint a' szerzőnek fáradtságát, mint a' maga meg fogyatkozását maga elejébe teszi a' lélek. Egy szóval; valami csak nagy fáradtsággal, 's erőltetve vagyon ki dolgozva, az mindenkor el szorítja, 's meg nehezíti az eszközök szabad munkálkodását. Ellenben pedig a'nak kellemetesebb a' műv, me'nél jobban ki tetszik, hogy a' szerző telylyes szabadon és könnyen dolgozott legyen a' művön. Ezek ellenkező oka vagyon.

147. §. *Újság*

Ezekon kívül a' lélek erejével szeresekek szoktak lenni a' tárgyak nyomaik. Ez is egyik kútfeje az érzékenységekk

mely kútfo nem tsupan csak a' tárgyak nyomaikban fekszik. Ily' képpen kellemetes előtünk az *újság*; rész szerint mivel még a' mi eszközeinkkel az újságra nézve nem élünk, következőleg azok ereje még ki nem merült; része szerint, mivel az újság a' mi figyelmünket, 's magunk tudását jobban magára fordítja, rész-szerént azért is, mert az újság több olyan képeket szolgáltat az elmének, melylyek még az abban lévőekkel nintsenek össze társalva. Az új rendelésekből némelykor nemű nemű jót is reménylünk. A' *váratlan* és *véletlen* dolgok az első szempillantásban az újság tulajdonságával bírnak. A' mit előre vártam, a'nak képeit már az előt minden részről egyenként által-néztem, széjjel bontottam, és azért a'nak ereje n' oly hatható. Az a' mi *közönséges* az emberek között, ellenkező természetű az újsággal; 's ezért is az igen alkalmas az érzékenységekk felgerjesztésére. De a' *szokás* igen szükségelteti magát velünk: Rész-szerént a 124. §nek d) száma miatt, rész-szerént, mivel a' nem szokot dolognak képe külömbféle módon vagyon öszve társalva az én képeimmel, melylyre nézve a' nem szokot kép gyakrabban is, elevebben is elmémbe tűnik; és így az ahoz ragaszkodott érzékenységek viszonttaglására

(ismételésre repetitio) ketsegtet. Végre ide szám-látatik a' mi képeinkk könyű és minden erőltetés nélkül való folyamata is, azért, mert a' lélek ezenkép-folyamatban már mindent előre tud; következőleg nem kell neki más idegen képre nézve lesbe állani.

148. §. A Nagy.

Hogy a' Nagyt*) egészen meg-fogjuk, szükség: hogya mi erőnket kiterjesszük; s azért kellemetes előttünk a' Nagy, mert ez sok eszközeinket egy szerre 's elevenen foglaltoskodtatja. Hogy ha valami érezhető ki-terjedés oly' Nagy, hogy annak seími határját se vehetjük észre, akkor az neveződik *Mérhetetlennek* (imēsusus)**) Azon érzékenység, melylyet a' mérhetetlen gerjeszt bennünk, vegyült; mivel seími határját se láthatjuk, következőleg a' mi

[160.]

igyekezetünk elégtelen arra, hogy ama' Nagyt egészen meg foghassak, tehát bele-keveredik azon kellemetesség, mely annak tekintetéből ered a' kellemetlenséggel, 's némű némű iszonyodáshoz és szedüléshez hasonlót érzünk magunkban azért, mert nints oly' pontunk, melylyen az elme meg állapodhatna. Ha pedig a' tárgynak határjait fel-találjuk ugyan, de az oly' nagy, hogy azt egy szere meg nem foghatjuk, akkor azon tárgy szörnyűnek (imānis) mondódik. Ez is vegült érzékenységre indít beűnk', melyben annál jobban, vagy rosszabban telik kedvünk, mennél többet, vagy kevesebbet szoktunk a' Rend- es szer-tartáshoz. Az a' mi az erőnek meg feszültségére nézve mérhetetlen, *Felségesnek* (Sublime) neveződik. A' felséges tárgy bámulásra hoz bennünk', mely nem egyéb, hanem oly' érzékenység; melyly a' tárgy nagyságának érzéséből és annak megfoghatatlanságából vagyon egybe-szürve.***)

*) Jegyzés.

Nagyok lehetnek a' tárgyak ki terjedésekre és feszültségekre nézve. Nagynak érezhető nagy tárgyak, például a' Balaton tava. Vagyon lelki nagyság is, nagy gondolatok, melylyek minden egy félésekre nézve is nagy világosságot terjesztenek más gondolatokra. Ilyyenek a' Tehetségek (de csak akkor, ha nagyok) 's a' t.

**) Jegyzés

Megmérhetetlen az öblös tengernek, és tsillagos égnek tekintete, megmérhetetlen ezen gondolatnak tárgya is: "ki-terjesztem fejemet a' fölődkig, és az én karomat az örökevalóságba" Zsoltár.

***) Felséges volt Regulusnak fel-tet szándeka, midőn Rómából a' kartagói kinzásokra visszament. Felséges volt Horátz-nak tselekedete, ki önön hugát hogy Kuriátot siratná általutította. Felséges ezen gondolatja Mósesnek: Mondá az Isten: "Légyen világosság, és világosság lön" Teremt. Könyv. I. Rész.

149. §. Az Igaz.

Az igaz a' közéletben, ha nekünk hasznunkra vagyon; tetszik; nem tetszik pedig, ha kárunkra szolgál. A' mi tudományunkat

illeti, az igazban anāl több, vagy kevesebb kellemetlenséget érzünk, mennel több, vagy keveseb módot mutat a' tudomány, vagy esméretek kiterjesztésére, vagy megjobbítására, vagy abból való egy egésznek, az az elménynek (theoreának) Szép témának (Rendeleetnek = Systema) alkotására. Azért kellemetes tehát előttünk az olyan termékeny igazság, mely szerént a' mi tudományunk' épületjének hëjánosságát ki-pótolhatjuk, 's melyly által temèrdek kèpeink ki-fejlődhetnek. Az ékes tudományokra, 's mesterségekre nêzve is kellemetes az igaz és hihetõ, mert azok mûvei gerjeszthetik-fel beñünk azon gondolatot; hogy mi szint' olyan állapotban; szint' oly Szépek, tökéletesek lehetnénk, mint azok; sőt azok tsalhatják meg elménket abban, hogy a' tárgynak képes jelenlétét igazinak tartjuk. Tetszik a' bizonyos is (certum); mert azon megnyugodhatunk. Azért utálatos előttünk a'szüntelen változó ember, az az: ki maga-viseletében allhatatlan. Nemtetszik a' nyomos tárgyakban való bizonytalanság-is. A Felelem, 's reménység közöt függõ állapot gyakran elviselhetetleneb, mint a' bizonyos veszedelem és kárvallás mert abban egytõl máshoz kapkodunk, 's így mind a' kettõt elevenebben érezzük (130. §.). Ha a' Rosz bizonyos: ez ellen tûrõ, és szenvedõ szívvel készülünk. Ha kárt vallottunk: elfelejtkezünk a' jóról, 's azon vagyunk, hogy a' kárvallás mindenkor kisebbnek tessen.

Második Tzikkely

A' kellemetességnek és kellemetlenségnek ágazatos kút fejeirõl

150. §. Belső Javaink.

E' következendõk nem gyökeres, hanem ágazatos kútfejei a' kellemetességnek és kellemetlenségnek; mert ezek nem közèpszerűen, hanem tsak közèp szeresen érdeklik az eszközöket. Ezen kútfõk közül egyik a' mi *kipallérozott eszünk*. Kinek elméje a' tudományok által ki vagyon fényesítve, az az ki az el folyt üdõk történeteibõl meg okosodvan majd nem

bizonyos; hogy se mit 'se követ-el, a' mi veszedelmet, vagy kárt okoz neki: az olyan-nak kedve telik a' maga eszében. Azon kívül látja, hogy a' ki pallérozott eszű emberek nemtsak betsületben vagynak, hanem azon felõl mēg sok jövedelmet bē-hozó mēltóságokon is fel-emelõdnek. A' buta eszű, 's tudatlan ember pedig által nem láthatja, se maga, se mások szerentséjének, vagy szerentsétlenségének kút fejét, következõleg nem intézheti arra igyekezeteit, hogy boldog lehessen. Mert fél minden legkisebb veszedelemtõl 's ha meg bukik, nem tud magán segíteni, mely neki valoban fájdalmasan esik. — A' *kipallérozott Szív* is gyönyörködteti az embert. A' ki jeles indulatú, az minden tselekedeteiben egyenes úton jár; tudja hogy másoktól kedveltetik, törvény szerent él; így nem fél se mitõl; a' maga jó szívébõl származó boldogságában érzi mások boldogságát is; bizodalmasan várhatja az örök életet is. A' ki pedig gonosz-szíví, faragatlan és durva

indulatú, az tudja: hogy rossz úton jár, retteg az árnyekától is; tudja, hogy törvénytelen élete miatt nem kedvelődhetik; ez életben nem érezheti mások boldogságát; az örök életet pedig csak félelem és rettegés, 's reménység között várhatja.

151. §. *Külső Javaink.*

De a' külső javak is gyönyörködtetnek bennünk. Ezek közül első a' *Betsület*. Kit betsülnünk, azt szeretjük is. A' betsületben lévő ember nem csak mások szívein uralkodhatik; hanem néha kintseket is gyűjthet. De ámbár mint ezen haszna nem volna is a' betsületnek; mindazon által az még is testzik. Mert mikor meg-betsültetünk, akkor mindig szemünk előtt forognak azok, kiktől betsültetünk: gyakran eszünkbe-tűnik mások rólunk való kegyes ítélete, 's így gyönyörködünk jó-erköltsünkben, és jelességünkben. Hogyha talán olyanok hoznak ítéletet jelességünkről, kik a' dologhoz nem értenek: akkor az olyanok tisztelet-tétele nem csak kellemes, hanem még terhünkre is vágyon. Innét már meg lehet magyarázni: miért érezzük gyönyörűséget a' bosszú-állásban. *) A' bosszú-állásban tudni illik

[163.]

tselekedettel mutatjuk-meg; hogy azoknál, kiken bosszút állunk, fellebb-valók vagyunk. Ugy nem különben gyönyörűségünkre vágyon; ha más tőlünk bocsánatot kér: mert az által tudjuk: hogy a' mi betsületünkben tsonkulás nem esett; midőn más magát nálunknál alább valónak valja.

A' *tehyhes egészség* is gyönyörködtet: mert a' betegségben érezzük, hogy mint testi, mint lelki tehetségeink fel-akadnak; azon kívül fájdalmat is szenvedünk, melylyek az egészségben hirtelen szűnnek. Azért betsülnünk meg annyira a' betegség után az egészséget. Az után, hogy betegek voltunk, szemünk előtt forog a' halál, melyly egészséges korunkban nem igen remisztgetett bennünk: két okból félünk pedig a' haláltól, vagy hogy halálunk órájáig sok kínokon által kell esnünk, vagy hogy bizonytalanok vagyunk a' jövő életnek boldogságáról.

Végre a' *kints és gazdagság* is tetszik; mert tudjuk, hogy a' szegénység sok szorongatásokat szül, ha pedig kintsekkel bírunk: kényünkre élhetünk, sok olyanokat vihetünk véghez, a' mikhez pénz nélkül jutni nem lehet. Tudjuk ezt is: hogy kinek sok a' pénze, annak sok a' barátja és tisztelője is.

*) *Jegyzés.*

Azt mondják Richelieu kardinal felől, hogy egész haláláig üldözte légyen ellenségeit.

152. §. *Az Egy-indulatúság*

Az *Egy-indulatúságból* is gyönyörűség zivárog. Ezen érzékenység által másnak, vagy gyönyörűségében, vagy fájdalmában részesülünk, az az: önnön állapotunkat mások kellemes, vagy kellemetlen állapotjába helyeztetjük. Egyindulatúak szoktunk lenni:

- a) A' *mi hozzánk tartozó tárgyakkal*, az az: gyönyörűséget érzünk, ha mások haszna a' mi hasznunkat is illeti: szereti az atya a' jóban igyekező fiát, mert annak jósága

az attyát illeti. Szomorkodunk a' hazának szerentsétlenségén, mert annak kára, mireánk hármlík, azaz: mi a' hazá-hoz tartozunk.

[164.]

- b) *Azokkal, kiket szeretünk.* Helvetius azt mondja: Mászt szeretni añyit tészen, mint ő reā szorúlni. Erre nēzve két oka vagyon a' mi szeretetünk̄k. Vagy *vastag*; mily-lyen a' kints 's a' t. vagy *felséges* különös haszon, melyly által lelkünk erejének eleget teszünk. Itt is tehát azért szeretünk más valakit; mert ő a' mi boldogsagunkk, vagy jelenvaló, vagy jövődő oka. Azért szeretjük a' nagy eszű, vagy jó szívű embereket; mert a' nagy eszű ember helyes ítéletet hozhat felőlünk, a' jó szívű pedig nēha megtörténhető gyarlóságainkat szelidséggel mentegetheti.
- c) Végre azokkal, *kikk állapotjokban a' mi állapotunk̄k valami rèszét látjuk*, az az: ha valamit tapasztalunk másban olylyat, a' mi bennünk is megvagon. Pèldául: A' gazdag ember csak akkor illetődhetik-meg valami ügye fogyott embernek tekintetère; ha képzelésével azon ügyefogyotnak állapotjában öltözik.

153. §. Másokk̄ belső java.

Másokk̄ *jeles elméje* gyönyörűséget okoz; mivel a' jeles elméjű a) emberben mindenkor reménységem lehet, hogy az én esméretemnek tárházát ő általa jobban meg gazdagíthatom. Tudom azt is: hogy a' jeles elméjű ember minden alhitűségtől ment, 's azért az ilylen emberekkel való társalkodás kellemetes. Ezen kívül a' jeles elme már magára nēzve tökelletesség, melylyel a' Lélek valamenyire megtelik. Tudom, hogy a' jeles elméjű ember bizonyos okokból tselekszik mindent, nem tétovaz tselekedeteiben, az az: álhatatos ma is abban, a' mit tegnap magában fel tett. Az ilylen álhatatosságon meg nyugszik az ember' lelke; mert dolgaiban semi ketséget nem talál. Tetszik másnak *jeles Szíve*-is; mert olylyan ember társa- b) sagában, se vagyoninkat, se betsületünket nem félhetjük; sőt ellenben reménylhetjük tőle, hogy beñünk' szorongatásainkban nem tsak meg vigasztal, hanem hogy jó tanátsal, vagy nēha penzel is segítségünkre lesz. Azért

[165.]

kellemeteselek előttünk másokk̄ szép erköltsi tselekedeteik anynyira, hogy némelykor az azokból zivárgó öröm miat könyeznek szemeink. — Olylyan kellemetes volt az egész világ előtt ama' Braunsvaigi Hertzegnek tselekedete, ki, hogy a' vízbe haló jobbágyait meg szabadítandó a' veszedelemtől, maga veszett a' vízbe.

154. §. A Szomorú és Vig.

A' Szomorú (tragicum) kútfeje az érzékenységnek. Minden szomorú történetben olyan jeles emberek képe adódik előnkbe, ki veszedelemben forog; egyébként a' gonosz tévőnek veszedelme tsak azokat indíthatja könyörületességre, kikk érző eszközeik vèkonyabb

alkatványúak. Az ilyen Szomorú tehát elegyes (mixtus) érzékenységet okoz. Mert gyönyörködünk olyan embernek jelessejében, és bánkodunk anak veszedelmén. Ha tehát a' fájdalom felől-halladja a' gyönyörűséget; akkor kellemetlen érzékenységet szűl a' szomorú, ha pedig a' gyönyörűség fontosabb a' fájdalomnál, akkor az érzékenység kellemetes. Elegendő példánk lehetnek abban a' szomorú-játékok. — A' *víg* (comicum) is tetszik, melyben oly' valami adja magát elő melyly a' maga tzéljával meg nem egyez, következőleg, a' mi közönséges értelem ellen vagyon, a' mi szokatlan. De a' *víg* tsak akkor tetszik, midőn az senkinek ártalmára nints.* A szokatlant főképpen az szereti, ki avval legkevesebbet egyindulatú.**

* *Jegyzés*

Nevetni való dolog, hogy Kszerkszes a' tengert meg veszőztette. — Az is, a' mit Strabo mond a' spanyolok felől, hogy azoknál minden nēmű munkát az Aszonyok visznek véghez és ha az Aszony szűlni akar a' Férfit fekszik-le helyette az ágyba. — A' karibiai szigetek lakossai nem esznek sertés-húst el hitetvén magokkal, hogy attól kitsinek lesznek az ő szemeik, ami ő nálok legrutab dolog. De ha valaki az osztiakokk fa-bálványaihoz való hajlandóságát, 's a'nak imádását olvassa; fájjalni fogja az ő vakságokat, mint sem azt nevette. Ezek azt vélik, hogy ez a' bálvány az ő halászatjokk védelmezője. Üveg szemek vannak, es két

[166.]

rövid szarva. Ha a' jég olvadni kezd, csoportosan tódulnak ezen bálványhoz, és kéri, hogy igralmas legyen az ő halászatjokk. Ha ebben ellenben szerentsétlenek; rea' támadnak és szemére hányák igralmatlanságot. Ha pedig a' halászatban nekik a' szerentse szolgál, részt adnak abból a' balványnak-is, vendégséget ütnek, és a' leg job zsíval kenik-be a'nak száját. Vége lévén a' vendégségnek, ki ki hadaz botjával a' levegőben és úgy kísérik a' balványnak lelkét egy darab útra.

** *Jegyzés*

Ki tēben az útzán hanyatt eső embert kineveti; jele, hogy az magát a'nak állapotjába nem helyeztette.

155. §. A' *kèpzeles*.

A' *kèpzeles* kútfeje az érzékenységekk anyiból, hogy az által a' jelen nem lévő tárgyak kellemetes, vagy kellemetlen kèpeik eszünkbe jutnak. A *kèpzeles* által gerjesztődött érzékenység pedig így megyen végbe: Azon kellemetes, vagy kellemetlen kèp a' *kèpzeles* által érdekl az eszközöket, és meg imígyesednek azon nyomok az eszközökben, melyeket a' tárgy ez előtt tett vala azokra. Ezen okból a szintítés (imitatio[☆]) is kútfeje az érzékenységnek, mert abban legtöbbet munkalkodik a' *kèpzeles*. Azért tesz a' szintítőnek helyes munkája, mert abból nem tsak az éles *kèpzeles*, hanem a' szintítőnek hatóhatósága is kitetszik. A'nál kellemetesebb pedig a' szintítés, me'nél nehezebb munkát kívánt, és mēg-is me'nél jobban eltalálta az eredeti tárgyaknak képét a' szintítő.

156. §. Az egy-ügyű mondák es tselekedetek.

Hogy a *mondák* és *tselekedetek* a' kellemetes érzékenységnek kútfejei lehessenek,

☆ imitatio = imitatio

szükséges, hogy azok egy-ügyű, természet szerint-való, igaz erőltetlen, és jeles szívtől származzanak. Egyebáránt éppen nem fognak tetszeni. Például: Egy 14 esztendő leánykának azt mondá mások előtt egy valaki, hogy ő még nem el-adó lenne. Ez pedig a' férfi szívnek természet szerint való édességeit titkon érezvén, hogy magát el-adónak lenni megmutathassa, nyájós egy-ügyűséggel mondá: De ugyan 14 esztendőn felől még két holnapos vagyok én.

[167.]

157. §. *Az érzékenységekk legközönségesebb kútfejéről vélekedések.*

Mi legyen az érzékenységekk legközönségesebb kútfeje? Ebben a' Böltsek meg nem egyeznek. *Epikurus* azt mondja: hogy minden érzékenység vagy a' Szívnek nyugodalmából, vagy a' nyughatatlanságából eredjen. *Plato* fellebb emelkedett, és azt állítja; hogy minden érzékenységnek kútfeje az Isten, az az, hogy ha a' lélek a' testtől megválk, az Istenben talál telylyes gyönyörűséget; mivel hogy az ember ebben az életben soha se találhat telylyes gyönyörűséget. *Leibnitz* pedig minden érzékenységet, vagy a' tökéletességből, vagy a' tökéletlenségből von-ki. Ennek vélekedése majd nem legjobb volna. De valjon hogyan lehet a' tökéletesség kútfeje a' nevetésnek, mely neműnűmű tökéletlenségből ered. Az ő vélekedése szerént tehát a' kellemetes érzékenység — a' nevetés — tökéletességből származna. Epikuros véleménye helyt nem áll; mert abban kérdezhetjük ismét: Honnét származik a' Szívnek nyugodalma, vagy nyughatatlansága? Szint' úgy *Plátó* szerént nem mondhatjuk az Istent minden érzékenységekk kútfejének; mert azt tapasztalásból nem tudjuk; ha a' lélek a' testtől megválván telylyes gyönyörűségre talál e, vagy nem. Az után nints itt' kérdés a' telylyes gyönyörűségről, hanem csak arról; mi az érzékenységekk legközönségesebb kútfeje, akár telylyes, akár nem telylyes legyen a' gyönyörűség? Mi minden érzékenységekk kútfejének tartjuk az érző eszköznek érdeklését Mert azt tapasztalluk, hogy semmi érzékenységre se gerjedhetünk fel, ha tsak valami tárgy, vagy külső, vagy belső eszközeinket nem érdekli.

[168.]

III. Rész

A' kedvnek külömbféle érzékenységekből eredő állapotjáról.

158. §. *Ezen Résznek osztályja.*

Töbnyire minden Lélekvizsgálók (*Lelkelkedők*) midőn a' testben, és lélekben történt változásokat az érzékenységek által meg akarják határozni, az *Indulato*kk teoriáját (élményjét) koholták-ki. Minden érzékenység helyet ezen szóval éltetnek — Indulát. Mi ezen szónak értelmét szorosabb határba vesszük. Mivel pedig tsak az erőszakosabb érzékenységeket nevezzük indulatoknak; azt mondjuk: Hogy a' kedv az érzékenységek

székében lévén, a' *kedvnek állapotjában* vagy on. A' kedvnek állapota, vagy *kellemetes* — az örömben —; vagy *kellemetlen* — a' szomorúságban; vagy pedig *elegyes* — a' reménységben — 's a' t. a' hol tudni illik valami vagy on, mint az örömből, mint a' szomorúságból. Némelylyek a' szerént határozzák meg a' kedvnek állapotját, mint az érzékenységek vagy nintsenek, vagy egybe vagynak kaptsolva a' kívánsággal. Némelylyek pedig a' szerént, a' mint a' lelek ereje, vagy ki fogy, vagy meg-telik. Cartes a' kedvnek állapotját Gyökeresre és ágazatosra osztja. Amabba az örömet, szomorúságot, reménységet, félelmet, szeretetet, gyűlölséget és tsudálást helyhezteti. Ebbe pedig azon érzékenységeket, melylyek az elő-számláltakból származnak. Ezen osztálylyal élünk mi is.

[169.]

159. §. Az Öröm.

Az Öröm oly' állapota a' kedvnek, melyben a' gyönyörűség megtetszően uralkodik.

Ennek részei ezek:

A' *Szívbeli nyugodalom*, melyly a' mi jó tselekedeteinkből;

A' *Ditsőség*, mely másoknak rólunk való kegyes iteletéből;

A' *Vidámság* (hilaritas, elascitas), melyly az elmúlt roszból;

A' *vigasság* (laetitia), melyly a' jelen lévő jóból;

A' *betsületes vélekedes* (existimãō☆), mely mások tökéletességeiből;

A' *Fel-fuvalkodás* (arrogantia), melyly önön tökéletesség miat való kevélységből;

És a' *ki-nevetés*, melyly abból ered, a' mi ellenségeinknek gyalazatjára szolgálhat.

Ha az öröm merteletes egyenlő az *Érverés* (dobda) (pulsus arteriae) a' mellnek üregét nemű nemű kellemetes lany (lágý meleg) futja el; se nem jó izüen eszünk, se pedig az etkekk meg emésztése nem tökéletes. A' Szívnek nyílásai megtagúlnak, 's annak öbléből tömöttebben törekedik-ki a' vér, és mivel kisztősebb a' Szív: azért nagyobb erővel lökdösődik-ki belőle a' vér egészen a' testnek külső hártájáig, ebből pedig az következik, hogy a' vér megtrikúl, és a' testnek külső részeiben is meleget érezünk.

Az örömben lévő mosolygás így támad: mivel az örömben kisztősebb a szív, következőleg töb vér ömlik (nálunk omlik) abból ki a' tüdőbe, mely-mivel a' tüdőt gyakran kitágítja az ágyèk-hartyát (Diaphragma), és a' mellnek inas húsait kiszteti, és így a' tüdőben lévő levegő a' szájan gyakran ki hajtódik, ezen levegő pedig az ajakk inas húsait erdélve, azokat félre vonogatja, így történik a' nevetés-is. Azért az örömben, és nevetésben nehezebben lehelünk.

Egyébaránt az öröm meg tsinálja az ábrázatnak rántzait, kegyes tekéntetet szül, az artzák☆☆ benne meg pirúlnak, a' szemek kinyíltabbak, melylyek a' nagy örömben gyakran

☆ existimãō = existimatio

☆☆ artzák = ortzák

könyeznek; az ajakak pedig mosolyognak. — A' nagy örömben jó-barátokat keresünk, kikk meg magyarázván örömünk^k okát, azokat vagy örömünkben akarjuk részeltetni, vagy előttek vele ditsekedni. — Mihelyt pedig örömünket jó barátaink^k kebelébe ki-öntöttük, azaz: mihelyt (nálunk mihent, de rosszúl, mert nem eredményeződhetik) kibontogatjuk örömeink^k okát; azonnal az kellemetességét 's lassan veszteni kezdi.

Az igen erőszakos öröm néha nagy változásokat okoz az emberben. Néllyelyek örömkben meghaltak*), némelylyek fel-gyógyultak; némelylyek egészen magokon kívül valának, mintha elragadtattak volna.**)

*) *Jegyzés*

X. Leo Romai Pápát, hogy Pärma, Plataentias és Majland városokból ki üzödtek a' Frantiák örömeiben egy kis hideg rázta-meg, és abban meg is halt.

**) *Jegyzés*

Klopfstock el végezvén könyvét, melyet Messiásnak nevezett, örömeiben el ragadtatott, es hajnalban minden érzékenységitől megválva találtatott.

160. §. A' Szomorúság.

A' Szomorúság ellenkezik az örömmel. Ez olyan állapotja a' kedvnek, melyben a' fájdalom uralkodik. A' Nemei ezek:

Az Irigység, mely másnak szerentséjéből;

Könyörületesség, mely másnak szerentsétlenségéből;

Bánat, melyly a' mi rossz tselekedetünk^kből;

Szégenülés (pirulás), mely másnak rólunk való nem igen jeles ítéletéből;

Alázatosság, melyly a' mi tökeltlenségünk^kből;

Keserűség (moeror), melyly az elvesztett jóból ered.

A' szomorúságban lankadt az érverés (dobda); a' Szív elszorúl, az egész testben nemű nemű hideget érezünk, az étkek nem jó ízűek, nem is emésztődnek-meg helyesen, a' tagok^k ereje meg fogyatkozik; a' Szív lankadtabban dobog, ezért a'

vènek kerengése nem eleven; a' testben lévő nedvek nem igazán választódnak-el; restek vagyunk minden gondolkodásra[☆] (kivevén a' szomorú képeket, melylyek akkor legelevenebben forognak előttünk); a' szemek ellankadnak, 's tsak a' földet szemlelik; halavány az ábrázat; gyakran sohajtozunk; a' szégenülésben, melylyet üdővel elfelejtünk, meg pirúl az ortza; az irigy ember leghalványab, mint a' haloványság, mint a' gyakor foháskodás a' szívnek szorultságából ered. Egyébként a' szomorúak minden tselekedeteikben unalmasok; ha látják, hogy senki se gondol szomorúságokkal, önként panaszkodnak, ha pedig sajditják, hogy valaki örömet akarna szomorúságok^k okát tudni, tehát azt egy darabig titokban tartják; Méglen önként egészen elő nem beszélnek. A szégenülésben nem szoltunk panaszkodni. A' szomorúságot és keserűséget eszelősség is követi.

☆ az eredetiben: gondokodásra

161. §. *A Reménység.*

A' *Reménység* nem egyèb, hanem a' jövendő jó miatt való öröm. Ezek az ő nemei:

A' *Bizodalom*, ez valamivel nagyobb reménység, melylyel a' jövendő jót bizonyos okokra nêzve jobban remélhetjük;

A' *Kis-szívűség* (pusillanimitas), oly reménység, melylyel valamenyire kételkedünk a' jövendő jóról;

– *Nagyszívűség* (animositas) oly reménység, melylyel a' jövendő jóról való kétséget meg győzzük.

– *Óhajítás* (cupiditas) oly gyönyörűség, melylyel a' jelen nem lévő jóra tzelozunk;

[172.]

A' *kêvânság* (desiderium) oly unalom, melylyel a' jövendő jót várjuk, mint ez, mint amaz kellemetlen, ha erőszakos.

A' *Fêltês* (zelotypia) oly' erős várakozás melylyel valami jót kêvanunk, a' mit más is kíván.

A' reménységnek mint külső, mint belső jelei egybe vagynak keverve az örömek és szomorúságnak jeleiből. Egyèbb aránt a' reménységnek lèptsői vagynak, vagy a' jövendő jónak sokasága, vagy ugyan a'nak elnyerésében való nagyobb, vagy kisebb bizonyosság szerènt.

A' reménység műve a' képzelésnek; mert mivel a' jövendő jók êrző eszközeinkre nem hatnak, azokat képzelés által kell jelenlévőkê tennünk.

A' Reménységnek nagy ereje vagyon az êltető munkákban*). A' Reménység mint testi 's lelki szorongatásokban, mint a' kellemetes èletben uralkodik az emberek szívein. A nyomorúságok közöt sínlódó embert vigasztalla, és vele elhitetni kêvânya, hogy szomorú ügye jobbra fordul. A' kellemetes èletben levőkê pedig mindenkor nagyobb jókat ígér. Azèrt nem elégszünk meg soha állapotunkkal, mert a' reménység, az az: az emberi èletnek fő boldogsága, nagyobb több és kellemeteseb gyönyörűségekkel bíztat.

*) *Jegyzés*

Hamaráb meggyógyul a' beteg, ha ôtet reménységgel tapláljuk.

162. §. *A' Félelem.*

A' *Félelem* oly unalom, melyly a' jövendő roszból ered. Ennek a' nemei a' következők:

A' *Rémülés* (consternâo☆); melylyek a' nagy rosznak véletlen léte oka;

A' *Rettegés* nagyobb félelem;

Az *iszonyodás*, mely valami nagy rosznak jelen lètéből ered;

A' *Habozás* (fluctuâo☆☆) egyenlő félelem a' reménységgel;

☆ consternâo = consternatio

☆☆ fluctuâo = fluctuatio

[173.]

A' *kétségbe-esés*, oly fájdalom, melyly az elkerülhetetlen és elszenvedhetetlen roszból származik.

A' Félelemben a' szívnek verése, az érzésnek élessége, 's az inas husokban lévő erő nagyobb, mint máskor; figyelmetesen vigázunk azon tárgyra, melytől félünk; azt a' képzelés által előnkbe tesszük és mivel a' félelem nagyon fel háborítja az egész testet, tehát a' tárgyát a' tárgytól meg nem különböztetjük, 's így a' félelmes tárgyat fel tseréllük avval, a' mitől nem félünk. A félelemben az ábrázat elhalványodik; az egész testben nemű nemű reszketőség támad; minden leg kisebb mozdulásra vigyázunk, netalán a' rosz útól ne érjen beűnk. A' kétségbe esőnek nem tsak tekintete vad, hanem az öngyilkosságra is készsége vagyon. A' többi jelekben meg egyez ugyan a' félelem a' szomorúsággal, tsak ebben különbözik-meg: hogy a' rémülés néha az embert azon szempillantásban, melyben meg-ijed, egyszerre meg-őszíti. Gyakran meg fosztja az embert minden testi és lelki tehetségétől. Néha pedig a' sántákat, nemákat, süketeket meggyógyítja.

163. §. A' Szeretet.

A' Szeretet öröm, mely másnak hasznunkra tzelző tökéletességeiből ered. A' nemei ezek:

A' *Barátság* (tágas értelemben vevén) olyan öröm, mely másnak erköltsi tökéletességeiből zivárog; szoros értelemben pedig olyan szeretet, melyly az egyenlők között szokot lenni.

A' *Szerelemre* (amor specificus), másnak természet szerént való tökéletességei gerjesztnek bennünk'. Mást vagy azért szeretünk, hogy természet szerént való testi tökéletességekkel, a' vagy lelkiekkel is bír; vagy azért, hogy a' természetnek a' szaporodás eránt szabott ösztönét bételylyesítsük. Gyakran egybe vagyon a' szerelem mind kettőből keverve.

[174.]

A' *Kegyesség* (clementia) a' nálunknál kisebbekhez való szeretet;

Az *Ajtatosság* (*Le-kötelezés*) (Devotio), a' nálunknál nagyobbakhoz való szeretet;

A' *Hála-dósság* (gratitudo), a' jótévedőkhöz való szeretet;

A' *Jóakarát* (benevolentia) más szerentségének előmozdításában való igyekezet.

A' Szeretetnek ezek a' belső jelei: az érverés erősebb, gyorsabb, mint a' tsupános örömben, az étkek megemésztése jó; a' szerelmes erősebb és bátrabb; nagyobb meleg is futja el a' testnek külső részeit, mint az örömben. A' Szerelmesnek élete unalom nélkül valónak tetszik; jobban érzi létét.

Des Cartes szerént azért szeretünk, hogy azon tárgyal egyésülhessünk, melylyet megszerettünk. Innét vagyon, hogy a' megszeretet tárgyal mindég egybe-kaptsolva leñi látszhatunk; azért úgy akarunk vele élni, hogy minden érző eszközeink vele meg teljenek.

A' szerelmes tárgyról többnyire helytelen, és nevetséges ítéleteket hozunk, azt képzeléssel oly' valamire változtatjuk, a' mi néha az egyéb érezhető világban nintsen; minden szavunk és tselekedetünk tsak ő reá tzêloz; ha szerelmesünkkel együtt nem lehetünk, inkább vagyunk maganosan, 's akkor is mindig tsak szerelmesünkről álmodozunk. Ha más dologról beszélünk is, akár egyenesen, akár egyenetlen, mindenkor bele keverünk valamit a' szó közben szerelmesünkről, igazságtalan dolgokat kívánunk szerelmesünktől; hogy tudni-illik ő semmit se érezzen, gondoljon, tselekedjen, hanem tsak a' mit mi akarunk. Terentius a' szerelem' műveit így írja le: A' szerelemben vagyon gyanakodás, köny hullatások, harag, és újra meg-bêkelés. A' többi jeleiben meg egyez a' szeretet az örömnék jeleivel.

[175.]

164. §. A Gyűlölség.

A' *Gyűlölség* másnak oly tökéletességeiből származó szomorúság, mely mi nekünk káros. Ennek az ő nevei:

A' *Rosz-akarát* (malevolentia), mely másnak szerentsétlenségén való öröm;

A' *Harag* oly' unalom melyly a' nekünk készakarva okozot kissebségből;

A' *Neheztelés* oly unalom, melyly a' nekünk nem kész akarva okozot kissebségből ered.

Belső jelei ezek; Lankadt, nem egyenlő, de még is hamar érverés; a' testben lanyáság (Lágy-melegség); az éltető nedvekk megrothadása; a' többi jelekben meg egyez az a' szomorúsággal. Külső jelei pedig ezek: Az ábrázatnak rántzos és rettentő tekénete; szikrázó szemek, kemény hangú és pattogó beszéd; felette nagy lelki, és testi erő.

Egyébként a' kemény harag árt az egészségnék, de a' neheztelés használ. Tapasztalásból tudjuk, hogy a' kemény haragban meg haltakk szíve meg-repedett; a' kemény harag gyakran guta ütést okoz. Minden harag töbféle betegségekkel jelenségeit mutatja. A' ki haragszik elsőben, úgy tetszik, mintha félne; de végre neki dühödik.

165. §. A' Tsudálás.

A' *Tsudálás* a' szokatlan és új tárgynak[☆] kellemetességéből és annak egyszeri meg nem foghatásából vegyült érzékenység. A' felette való tsudálkozás *álmèlkodásnak* mondatik: Ezen érzékenység a' szemeket és kezeket felemeli, a' testet meg merevíti; az értelmet és Szózatot gyakran meg gátolja. Ha reméléssel együtt vagyon, halált okoz; és az ő kiváltképp-való tulajdonsága, hogy a' hajszálokat fel borzasztja.

[176.]

166. §. Helyes e' zen osztály.

Az ilyleten állapotjai a' kedvnek, mind különbféle léptsőűek lehetnek, mint mivoltok szerint is különbféle képpen meg imígyesedhetnek. Erre való nézve; valamint a' természeti históriában levő testekkel jelenségeik bizonyos szabásokra nem vévődhetnek: szint'

☆ az eredetiben: tagynak

úgy a' kedvnek állapotjait se lehet bizonyos állandó jelek által meg határozni, következőleg, alkalmas rëkeszekre el rendelni. Itt-is tehát tsak nēmű nēmű közönséges jeleit adjuk-elő a' kedv állapotjainak, hogy mēg is azokból valameñyire a' kedvnek több állapotjait is által láthassuk. Nem lehetetlen dolog volna mindazonáltal ez is, ha a' Physiognomia, de leginkább a Physiológia jobban meghatároznák mind azon jelenségeket, melylyek minden-indulatkor a' testben lenni szoktanak. De erre meg üdő kell.

III Könyv.

A' megkívánó és utáló tehetségről,

(A' kèvánýról és utályról)

167. §. Ezen könyvnek osztályja.

Ezen tehetségnek rendes elő adásában két dologra kell kivált kèppen gondunkk leñi. Elsőben is meg kell azokat közönsegesen határozni, a' mik ezen tehetségnek természetét, és mivoltát illetik; az az: nem tsak ezen tehetségek leg főb kút fejét, hanem az ő eredetère nēzve szükséges dolgokat is añak lèptsőit, nemeit, s különbféle törvényeit is. Egy szóval ezen

[177.]

tehetségnek históriáját kell le rajzolni, hogy úgy különösen is szólhassunk annak kút fejeiről. Ezen könyv tehát két rësze oszlik: az *elsőben* előadjuk az emlétett tehetségnek históriáját: a' *másikban* pedig különösen meghatározzuk azon kút főket, melyekből vagy a' kèváný, vagy az utály származik. Vēgre pedig egy *Toldalékban (függelékben)* szolunk a' lèlekk rend kívül való állapotjaról, melyben az vagy egészben, vagy tsak resz szerēnt megfosztódik önön tehetségeitől.

I Rész.

A' Kèvánýnak és utálynak,

az az:

Meg-kèvánásnak és utállásnak Historiája

168. §. Ezen tehetségnek mesterséges igēji (Tárgy-Szavai)

Azt tapasztalluk, hogy ha valami tárgy kellemetes-érzékenységgel biztat; tehát valami erőlködést érezünk magunkban, melyly által azon kellemetes érzékenységhz jutni igyekezünk. Ellenben pedig, ha a' tárgyból kellemetlen érzékenységet várunk, ismēt nēmű erőlködést érzünk magunkban, melylyel azon tárgyat magunktól el távoztatni igyekezünk. Amazt nevezzük *meg kèvánásnak* (kèvánýnak), azt pedig *meg-utállásnak* (utálynak). — Pedig nem tsak a' tárgy után törekedünk, hanem mint azon kötések' és gátok' el hárítása után is, melylyek vagy a' kellemetes tárgyakk el nyerésében segítenek, vagy a' kellemetlennek tőlünk el távoztatásában igyekezetünket akadályoztatják. Pèldául:

Ha új köntöst akarok varratni, nem csak a' köntös után, hanem annak ára után is esdegek. Mind azok̄k tetele, melylyek által vagy a' kellemetes tárgyhöz jutni, vagy a' kellemetlentől megválni igyekezünk, *Tselekedetnek*

[178.]

az pedig, a' mit megnyerni, vagy a' mitől meg szabadúlni igyekeztünk *Tzélnek* (*Tárgy-nak*); az, a' mi a' tselekedetre bírja a' lelket *Kedv-ösztonének* (ingèrnek) (elater aī[☆]); azon unalom pedig, mely vagy abból ered, hogy a' kellemetes érzékenység meg nem jelenik; vagy abból, hogy a' kellemetlen el nem távozik, *kévánságnak* neveződik.

169. §. *Mik kívántatnak – a' meg kívánásra és utálásra?*

Hogy valamit, vagy meg kívánjunk, vagy meg utaljunk, arra ezen három dolog mindenkor szükséges:

- Hogy a' megkívánt, vagy utalt dologról eredő kellemetes, vagy kellemetlen érzékenység, ha egyéb képpen nem, legalább a' képzelésben, jelen legyen. Mert, ha a' tárgyból eredő jót vagy rosszát meg csak nem is képzelhetjük, lehetetlen valamit, vagy meg kívánni, vagy meg utálni.
- Hogy ne csak a' tárgyból eredő kellemetes, vagy kellemetlen érzékenységet, hanem annak okát is, tudni-illik, a' tárgyat magát is meg esmérjük. Mert ha a' tárgy esméretlen; az érzékenység is esméretlen: következőleg nints semmi a' mi kedvünket a' megkívánásra, vagy utálásra ingerelhetné.
- Hogy a' megkívánt, vagy utált tárgynak el nyerhetőségét magunkkal tökéletesen el hitessük, Mert, ha tudjuk, hogy a' mit kívánunk, vagy utálunk megnyerni lehetetlen; akkor a' kívánástól el esik minden kedvünk. Bolondnak vélnénk az olyan ügye-fogyott embert leñi, ki a' Római Császárság után esdegélne.

170. §. *Ezen Tehetségnek lépőjei.*

Valamint az érzékenységekk̄ úgy a' meg-kívánásnak és utálásnak is lépőjei vagynak. Annal nagyobb a' megkívánás, vagy utálás

[179.]

- Mennél tovább, azaz: hosszabb időig tart valami dolognak meg kívánása, vagy utálása.
- Mennél több tárgyakat kívánunk, vagy utálunk meg-egyszerre.
- és mennél hathatósabb a' tárgy belső mivoltára nēzve arra, hogy bennünk' vagy a' meg kívánásra, vagy utálásra indítson. Például: A' Haza-javának elő-mozdítását ki

☆ elater aī = elater animi

ki jobban kèványa, mint a' gazdagságokat; mert ha a' Haza boldog; ki ki bizonyos lehet abban, hogy a' gazdagságokhoz is könnyen hozzájút.

De más tekintetből is lehetnek lépésői a' megkèvánásnak és utálásnak. Tudni-illik, ha a'nak indító okait világosan esmérjük, akkor a' megkèvánás és utálás is *világos*. Ha pedig a'nak okáról tsak homályos esméretünk vagyon, akkor a' megkèvánás és utálás is *homályos* lesz. Tehát mennél világosabb a' megkèvánásra, vagy utálásra vezérlő indító-ok; annál világosabb a' megkèvánás, és utálás is; ellenben, me'nél homályosabb amaz; annál homályosabb emez is. — Végre a'nál *nagyobb* a' megkèvánás és utálás, mennél *bizonyosabb* vagyunk a' megkèvánt, vagy utált tárgyból eredő érzékenységekről. Például: ha bizonyosak lennénk abban, hogy a' lotteriába tett kevés pénzért sokat nyerünk, mindnyájan a' Lotteria játékk adnánk magunkat. De, mivel a' nyereség bizonytalan, azért tsak azok adják ezen játékra magokat, kik annak körülállásait jól meg nem fontollák és a' nagy, de bizonytalan nyereség színe alatt önön magokat megtsalják. — Ezekből önként kitetszik, hogy mint az esméret, mint az érzékenység tehetségének

[180.]

szükséges folyamatja vagyon a' megkèvánás és utálás' tehetségére. Az esméret' tehetségének azért, mert a' megkèvánásra, vagy utálásra ingerlő okokat világosan kell esmérni; az érzékenység' tehetségének azért, mert ez nyújt ingerlő okokat a' megkèvánásra, és utálásra, tudni-illik az érzékenységét.

171. §. *Mikor válik a' megkèvánásból és utálásból tselekedet?*

A' megkèvánásra, s utálásra való szükséges erőlködés nem mindenkor szül tselekedetet; hanem tsak akkor, midőn a' lélek erőlködése elegendő a' tselekedetnek tételére. Azaz: Akkor kèvanunk-meg valami dolgot, midőn oly' nagy a' kellemetes érzékenységnek ereje, hogy az a' kedvel a' megkèvánásra bírassa. Ellenben akkor utálunk meg valamit, midőn oly' nagy a' kellemetlen érzékenységnek ereje, hogy a' kedvet a' dolog megutálására gerjeszthesse. Ha tehát a' megkèvánásra, vagy utálásra való szükséges erőlködés után tselekedet következik; akkor az erőlködés *foganatosnak*, egyéb-aránt *foganatlan*nak mondódik.

172. §. *A megkèvánásnak, vagy utálásnak három ága.*

Minden dolog egy részről kellemetes, más részről kellemetlen érzékenységekkel kínál meg bennünk'. Mely részről kellemetlen érzékenységeket várunk belőle, azon részről minden dolgot (az ő körülállásaival együtt) úgy nézhetjük, mint valami gátot, mely közöttünk és a' kellemetes érzékenységek közöt vagyon a'nyiból hogy azokhoz könnyen nem juthatunk. Például: Telylyes örömem telne abban, ha valamelyly ügye-fogyott emberen segíthetnék; ha azt bizonyos tisztségre emelhetném: de legyen ő talán olyly állapotban, hogy azon tisztségnek el viselésére elégtelen, tehát itt' a' segítségből egy részről kellemetes, más részről kellemetlen érzékenység mutatja magát. — Mind pedig azt meg-

[181.]

kéványuk, ami kellemetes, azt pedig utálluk, ami kellemetlen, tehát ugyan azon egy dolgot egy szerre meg is kíványuk, meg is utálluk. Pedig annyira kíványuk-meg a' menyí kellemetességet, és annyira utálluk-meg a' menyí kellemetlenséget várunk belőle. — Ezt előre megértvén, tudnunk kell, hogy a' meg kívánásnak és utálásnak tsak három félé ága lehet. Mert ha *egyenlő* nagyságúak a' megkívánt, vagy utált dologban a' kellemetes érzékenységek, a' kellemetlenekkel, következőleg oly' nagy a' dolognak meg kívánása, mint meg utálása: tehát a' kedv ilyenkor *Egyenlő-nyomatban* (aequilibrium) vagyon. — Ha meg-halladják a' kellemetes érzékenységek a' kellemetleneket, vagy pedig ezek azokat, következőleg, nagyobb a' dolognak megkívánása *anák* megutálásánál, vagy ellenkezőleg, akkor a' kedv *töb-nyomatban* (superpodium) vagyon. — Ha pedig a' dologban semí gyönyörűséget, vagy unalmat nem érezünk, következőleg, azt se meg nem utáltuk, se meg nem kívánjuk, akkor a' kedv *Mind egységben* (közömbösségben) indifferentia) vagyon.

173. §. A' kedvnek *egyenlő, töb-nyomatban, es mindegyiségben lévő helyhezletjéről.*

A' kedvnek *egyenlő*, vagy *töb nyomatban* és *mindegyiségben lévő* voltáról azt tapasztaluk: Ha a' kedv *egyenlő* nyomatban, vagy *mind egységben* vagyon, akkor lehetetlen, hogy a' lélek tselekedetre bírassa magát. Mert, mivel az *egyenlő* nyomatban *egyenlő* nagyságúak a' kellemetes érzékenységek a' kellemetlenekkel; a' *mind egységben* pedig se kellemetes, se kellemetlen érzékenységeket nem látunk; tehát mint ott', mint itt' meg kell a' *lèlek* állapotni; nem hajolhat se jobbra, se balra, mert nints semi olylyas indító oka, melynek vagy ez, vagy amaz oldalról engedhessen. Pedig, hogy a' lélek tselekedetre kelhessen, arra bizonyos erő kívánatit, melyly a' lelket vagy ide, vagy amoda idèzhesse. De mivel ezen két állapotjában a'

[182.]

kedvnek se meg kívánás, se meg utálás nem következhetik, nem következik tselekedet is. Például: Ha valakinek szint' olyan fontos okai vagynak valamely háznak megvétele, mint meg nem vételére; akkor az magát se egyre, se másra meg nem határozhatja. Mert, mivel az ellenbe tett okok *egyenlő* erejűek, tehát azok egy másan erőt nem vehetnek; szint' úgy, mint valamely test ki nem mozdulhat helyéből, ha azt egy részről oly' erőssen húzzák, mint más részről. A' Mindegyiség maga magát fejtí-meg. Sőt a' *töb nyomatban* se terem mindenkor tselekedet. Tudni-illik nem elegendő, hogy az *egyk* indító ok a' másikat tsak valamivel halladja-meg; hanem főképpen szükséges, hogy *egyk* ok jóval fontosabb legyen a' másíknál, ha azt akarjuk, hogy valamit, vagy meg kívánjunk, vagy meg utáljunk. Az az: az okok két részről lett egybe-ütközteték után lévő erő maradék elegendő legyen arra, hogy a' lelket tselekedetre nógathassa. Így tehát ha az elégséges erő maradék kellemetes érzékenységekből fog állani akkor a' kedv meg kívánásra, ha ellenben kellemetlenekből, akkor megutálásra indul és mint a' megkívánás, mint a' megutálás addig fog tartani, még a' kellemetes, vagy kellemetlen érzékenység.

174. §. *Tsak a' töb-nyomatban hajolhat az ember' akarátja.*

Láttuk imár, melylyik állapotban lehet ezek közül a' kedv. Mivel a' megkévánt, vagy meg utált dologban kellemetes és kellemetlen, az az: ellenbe-tett érzékenységeket találunk; és akkor kívánjuk meg a' dolgot, midőn kellemetes érzékenységet; akkor pedig meg utáljuk, midőn kellemetlent veszünk beíre észre: tehát, ha az ellenbe-tett érzékenységek közül tsak a' kellemetesek lesznek jelen; akkor lehetetlen, hogy a' dolgot meg ne kívánjuk; ha pedig tsupán tsak a' kellemetleneket érezzük, akkor az lehetetlen, hogy azt meg ne utáljuk. És valamint a' kellemetes érzékenységek magokat a' kellemetlenekkel fel-váltják, szükség képpen szint'.

[183.]

úgy tserének kell a' megkévánás és utálás között is támadni. Lehetetlen tehát, hogy ugyan azon egy pertzentetben egyszerre valamit meg is kívánjunk, meg is utáljunk. Már pedig, mivel minden dolog, valami tsak érző eszközeink alá esik, vagy kellemetes, vagy kellemetlen érzékenységet foglal magában, és mivel lehetetlen, hogy az, vagy kellemetlenséggel, vagy kellemetességgel meg ne kínálja kedvünket; tehát lehetetlen hogy a' lélek is azon dologban, vagy kellemetességet, vagy kellemetlenséget észre ne vegyen; lehetetlen, hogy valamit vagy meg ne kívánjon, vagy meg ne utáljon; lehetetlen, hogy a' lélek valami dologban lévő kellemetességet mind egynek tartson a' kellemetlenséggel, az az, hogy a' mindegyiségnek állapotjában légyen.

Az pedig ezen tapasztalást meg nem tántorítja, hogy nëha a' dologban lévő kellemetességet, vagy kellemetlenséget észre nem vehetjük: mert az gyakran oly' kisded lehet a' dologban, hogy annak ereje megtetszhetőleg ki ne nyilvánkozthasson. Leg aláb, ha a' dologban egyéb kellemetességet észre nem ve-hetünk, már abban is elegendő kedve telik a' lelekk, hogy az érző eszközeire hathat, aányival is inkább, mivel kellemeteseb dolognak érzése már magában is, mintha az a' mi esmèretünken kívül maradt volna.

Vagyon tehát közös (*illetvényes*) *Mind egység, de éppenséges* nintsen. — Továbba a' lélek soha sints egyenlő nyomatban. Ebben az ellenbe-tett[☆] érzékenységekk[☆] egyenlő erejüknek és fontosságúakk[☆] kell leñi. Hogy ez valaha meg történt volna; a' tapasztalásból éppen meg nem lehet bizonyítani. Tsak azért gondolluk nëha a' lelket egyenlő nyomatban leñi, mint az ellenbe-tett érzékenysegek vegyűtek szoktak leñi, tehát gyakran azt véllük, hogy mind a' két félnek egyenlő ereje, és hatalma légyen. Pedig ha azon érzékenységeket

[184.]

éles figyelemre vesszük, mindenkor akadunk oly' valami vegyűlőkre, mely vagy ez, vagy ama'-részhez lévő mèrtéket meg-halladja. Nints tehát *éppenséges* egyenlő nyomat, hanem tsak közös (*illetvényes*). — Ezekből az következik, hogy a' kedv nem lehet más állapotban, hanem tsak töb-nyomatban.

☆ Rosszul olvasható.

175. §. *Miből származik a' hajlandóság, Szokás és erköltsi magunk' viselete?*

A' kedv ily' állapotban lévén lassan lassan külömb fële *hajlandóságba* és *szokásba* öltözik. Hogy tehát ezek^{ek} eredetét meghatározzuk, ezeket jól meg kell gondolni. Tudjuk azt, hogy a' képek nemzik az érzékenységeket; ezek pedig a' meg-kévánást, vagy meg utálást. Tudjuk azt is, hogy se^mi kép se fordul-ki egészen eszünk^{ből}, hanem fen-marad, bátor homályosan is. Tehat latjuk azt is, hogy minden érzékenység, minden meg-kévánás, vagy-utálás is fen-marad mi bennünk; úgy hogy ha a' képek és érzékenységek homályosok; tehát a' meg kévánás és-utálás is homályos legyen.

Ezt előre botsátván már könnyen általláthatni, miként lehet az ember hajlandóbb egy tselekedetre, mint a' másikra; aⁿyira, hogy némely tselekedeteket egészen meg-szokja. Ha tudni^{llik}, valami érzékenységet gyakran szívünkbe botsátunk, azt nyerjük vele, hogy azon érzékenységn^{ek} oka (a' kép) már nem olyan világosan áll előnkbe, mint az előt; végre egészen el homályosodik, 's nem hágy egyebet maga után, hanem tsak azon kísztést melyhez a' testi érző eszközöket lassan lassan szoktatja. Szint' úgy történik a' meg-kévánással és utálással is. Ha tudni-illik, valamit gyakran megkévánunk, vagy meg utálunk, azon megkévánásnak, vagy – utálásnak okát (az érzékenységet) nem oly' világosan vehetjük már észre, mint az előt; végre egészen homályba borúl és nem hagy maga utan egyebet, hanem a' gyakorlat tselekedetre való készseget, melyre a' kedv min-

[185.]

denkor jobban, és jobban hajlik. Ez a' kút feje a' *Hajlandóságnak*. Ebből *szokás* kerekedik, melynek eredetét megfejtteni könnyű, mivel tudni-illik, a' kedv hajlandóbb a' tselekedetre, tehát azt gyakrabban műveli, 's mennél gyakrabban viszonyolja, annál homályosabb annak oka (az érzékenység); mennél inkább homályosodik pedig ez, annál nehezebb azt észre venni (megsajdítani); következőleg nehezebb is meggátolni. Ha tehát a' hajlandóságnak okát meggátolni nehéz, nehéz a' tselekedettől is elállani. És így ragadtatik az embernek kedve arra, a' mitől magát vissza-nem-vonhatja. Ez a' *szokás* eredete. Végre a' *szokásba* vet tselekedetektől függ az embernek *erköltsi maga viselete* aⁿyiból; hogy ha jó tselekedethez szokot; tehát jó; ha pedig rosszszhoz, tehát rossz erköltse vagyon.

Azt mondánk az érzékenységek felől, hogy mennél homályosabbak annál erőszakosabbak is. Szint^{en} azt kell a' megkévánásról és utálásról is állítani. Ebből vagyon az, hogy a' ki felette rossz volt, abból egyszerre nem lehet jót várni. Nagy figyelem, nagy erőszak, nagy szorgalmatosság kévántatik a' hoz. Figyelem azért, hogy a' szokásnak okára re^a találhasson: Erőszak azért, hogy a' fel talált okot meg gátolja. Szorgalmatosság azért, hogy (mivel a' szokás beⁿe benne már természet^te vált, azaz ő benne már a' testi érző eszközök mind tsak balra hajlanak, következőleg azokat bal helyzetlejkéből jobbra kell szint' oly' sokkal[☆] szoktatni, valamint balra szoktanak), hogy mondám, ezen fáradságos munkában fáradhatatlan legyen. Ime egy tanúság a' nevelők^{ek}. Ebből ki tetszik, hogy a' rosszra való ösztönt meg lehet természet szerént is magyarázni, ha az emberek^{ek} kísértését a' sátány Nyakába nem vetjük is.

☆ Az eredetiben: hakkal

176. §. Az eleven képzelés arányt szab az akaratnak.

Mivel, mennél homályosabb a' kép, annál elevenebb az érzékenység is és mennél eleve-
nebb az érzékenység annál nagyobb erővel kíszteti a' kedvet a' meg-kévánásra, vagy
utálásra,

[186.]

tehát szükség képpen az eleven képzelés is erősebben le kötelezi a' lelket valami dolog-
nak meg kévénására, vagy utálására, 'mint a' ki-vált. Ennek az oka ez:

- a) *Mert mennél elevenebben képzellük* magunkban a' dologból eredő *kellemetességet*,
vagy *kellemetlenséget*; annál nagyobbak tetszik az mi nekünk; következőleg an-
nal erőszakosabban ragadtatik a' mi kedvünk a' dolognak meg kévénására, vagy
megutálására. De azt ki ki látja, hogy merő tsalatkozás.
- b) *Mert mennél elevenebben képzellük* a' dolgokban leledző *érzékenységet*, annál ke-
vesebbet láthatjuk által a' dolognak megnyeresére, vagy eltávoztatására előnkbe ve-
tett gátokat — Mivel tehát az eleven képzelés az előforduló gátokat mint egy elpa-
lástolta; tehát a' lélek a'nak megkévénásában, vagy utálásában sokkal kevesebb ne-
hézéseket érezvén, hajlandóbbá válik.
- c) Mert már maga az *eleven képzelés* gyakran *elegendő* erőre bírja a' lelket, hogy az
előtte lévő gátokon által rontson.

Ezen épül azok minden mesterségek, kik az emberek sziveit szándékjok és tetszések
szerént arra forgatják, a' merre akarják. Ezt tselekszik a' Lelki-Pásztorok, Nevelők, 's
az országnak Nagyai, kik kötelességekben áll, az emberek akaratjának oly' arányt
szabni, melylyent a' törvények szentsége meg kévén. Tudni-illik eleven képekbe borít-
ják azon dolgokat, melylyeket másokkal el akarnak hitetni, azért, hogy a' lélek tsak a'
képnek eleven színére figyel-mezvén, ne tekinthessen a' szép kép alatt fekvő dolgoknak
velejébe.

177. §. A' megkévánás és utálás tehetségének osztályja.

Lássuk már miként oszlik fel a' még-kévánásnak és utálásnak tehetsége. Mondánk fel-
leb, hogy az, a' mi a'

[187.]

kedvet megkévánásra, vagy utálásra ingerli, kedv ösztönnek (ingernek) neveződik. Ez,
ha a' megkévánt, vagy utált dologban lévő érzékenységnek ki-vált esmèretében áll;
indító-okk (motivum), ha pedig azokk vegyült esmèretében, ösztönnek hívódik. Pèl-
dáu: A' ki jószágot akar venni, az minden haszonnak és kárnak melyly meg-veendő
jószágból eredhetne, ki-vált esmèretéhez akar jutni, 's akkor indító okokból tselekszik.
A' ki pedig a' dohányzást meg szokta, nem azért dohányszik, mintha a'nak okait ki
váltan esmèmé, hanem mivel a' szüntelen gyakorlat dohányzásban lévő gyönyörűség

vegyűlt képekben forog előtte. A' meg kívánsnak 's utálásnak tehetségét tehát, melyly indító okok által meghatározódik, hívjuk *Felső* (okos) tehetségnek, és tsak ezen tehetségre nézve lehetünk a' Szóval *Akarat*. Ha pedig a' megkívánsnak, vagy utálásnak tehetsége az ösztön által határozódik meg, akkor azt *Alsó* (oktalan – baromi) tehetségnek nevezzük.

178. §. *Az akarat miként viseli magát a' Felső tehetségben.*

Miként jut az ember a' meg kívánsnak, vagy meg utálásnak felső tehetségéhez? Miként viseli magát a' lélek ezen munkában? Ezt kell már megmagyarázni. Bizonyos az, hogy oly' nagy a' meg kíváns és utálás, mint a' dolgokban lévő érzékenység. Az is bizonyos, hogy gyakran meg tsalatkozunk a' megkívánsban és utálásban; az az: oly' valamit kívánunk meg, a' mi magában nem jó és meg utálunk oly' valamit, a' mi magában jó. Hogy tehát erről bizonyosok lehessünk, aminek előtte valamit vagy meg kívánunk, vagy meg utálunk. elsőben, mint azon kellemetességet fel kell keresnünk, melyly a' dologban található; arról előre szoros itéletet hozunk; az az: mint egymagunkal *tanátskoznunk* (deliberare). A' tanátskozás tehát oly' munkája az itéletnek, melylyel a' dologban lévő jót, vagy roszt megkeressük. Ha hogy már magunkal elegendőleg tanátskoztunk, az az: a' dolgot ki telhető erővel minden résről meg vizsgáltuk, 's mint egy kényszerítetük már arra, hogy a' tanátskozásnak véget vessünk, akkor el tőkélünk magunkat (decernimus) Az eltökél-

[188.]

-lès tehát oly' munkája az itéletnek, melylyel magunkban el végezzük azt, a' miről tanátskoztunk, vagy tselekedni, vagy nem tselekedni. Mint a' tanátskozásban, mint az el-tökélésben az itélet munkálkodik, melyly megkívánsra, vagy utálásra nézve két félé szokot lenni: vagy *elményes* (theoreticus), tudni-illik, vagy *tseles* (practicus), amaz világos, és ki vált képeken; emez pedig akár mi némüeken épül, azon különbözettel, hogy a' tseles itéletben, nints Magunk tudása (eszmélyünk) az itélet-tételre elő-forduló képekről. Majd nem mindenkor tsak a' tseles itélet bir bennünk' a' tselekedetre. Hogy ezt jobban meg értsük, juttassuk eszünkbe azt, a' mit a' képekről mondánk. Tapasztalt dolog az; hogy a' világos, és ki-vált képek egybefolyhatnak a' homályos és vegyűlt képekkel; következőleg a' világos. és kivált érzékenységek is a' homályosokkal és vegyűttekkel. Mivel pedig olylyan a' meg kíváns és utálás, mint az érzékenységek; tehát az ilylyen egybe folyt érzékenységekre se következhetik más, hanem szint' olylyan egybe-folyt meg kíváns és utálás. Már midőn a' meg kívánsnak, s' utálásnak okáról itéletet akar hozni a' lélek; akkor a' sok egybe-folyt érzékenységek között lehetetlen, hogy megkülönböztethesse a' világos, homályos, kivált és vegyűlt érzékenységeket egymástól, mert azokk kis ded és pitziny határjait elegendőleg észre nem veheti. Mind azon által meg is ragadtatik a' lélek, vagy egy, vagy más felè, bátor elő nem adhatja is annak okát, miért hajúljon inkább erre, mint amarra, De ennek okát se nehèz fel-fedni. Azon egybe-folyt érzékenységek között, – tudniüllik, nemelyyek elevenek, némelyek pedig uralkodók szoktak lenni. Tehát ezek szoktak végtére is arányt szabni a' kedvnek, melyekk ereje a' világos, és kivált érzékenységek ereje által meg nem tántorítódik; melylyek a' tseles itéletet nemzik, 's melylyek

a' lelket majd nem mindenkor tselekedetre bírják. Most tudjuk *im̄ar* okát adni, honnét vagyon, hogy az ember sok jó dolgot lát, 's helybe hágy, és mēg is a' rosszszabbakat választja: *vides meliora, prolog, deteriora sequor*. Innét látjuk azt is által, miért hoznak kevesen helyes ítéletet a' dolognak érdemei felől. Végre innét tudhatjuk meg: Mi kívánatlik arra, hogy valaki önnön tselekedeteit meg tántorithatatlan ok főkből intézze, és rendelyje-el. Arra szükséges tudni-illik, hogy az egybe folyt világos, homályos, kivált, és vegyűlt érzékenységekk határait, különbözeteit fel-találhassa, 's erőt vevén az eleven és uralkodó érzékenységeken, tsak arra hajúljon, merre ötet az elményes ítélet idēzi.

179. §. Ezen Tehetségnek eredendő okairól állományok

Eddig megmutattuk a' megkévánásnak, és utálásnak leg közeléb való okait; állitván, hogy azért kívánunk, v̄ utálunk meg valamit, mert a' dologban lévő kellemetesség, v̄ kellemetlenség bír arra bennünket. Vizsgáljuk-meg már: mi legyen a' megkévánásnak 's utálásnak *eredendő* oka? Ha valamit megutálunk, akkor bizonyos unalomtól, vagy fájdalomtól akarunk meg-menekedni. És ez a' meg utálásnak eredendő oka, melyről szót szaporítani itt' nem akarunk; mivel bizonyos az, hogy az unalomtól és fájdalomtól való meg menekedés előttünk kellemetes. Ez itt a' fő kérdés: Honnét vagyon, hogy a' kellemetesség után aŋyira esdegélünk, és ha meg nyertük, azt tovább is minden erővel fenntartani igyekszünk; sőt ha tsak képzeltük is avval, nem tsak képzelésünket, hanem külső érző eszközeinket is gyönyörköd- a) tetni akarjuk? — *Leibnitz* azt véli, hogy nēm ű nēm ű pitziny gátok, melylyek unalmasok, ingerelnek bennünk' arra, hogy a' kellemetességet külső érző eszközeinkel is megkostoltassuk. — Itt Leibnitz azon pitziny

gátokat elő nem adja: tehát mēg tovább is kérdés támadhat, mik lehetnek azon pitziny gátok? *Locke* azt mondja: hogy azért kényszeritetik a' lélek a' dologban lévő b) gyönyörűséget külső érző eszközeivel is éreztetni, mert úgy mind, a' gyönyörűségnek kívánsága, mely valóban unalom, unszolla a' lelket arra, hogy kellemetlen állapotját váltsa-fel kellemetessé. — *Locke*-től elő adott ezen kívánságról is kérdezhetjük: Mi gerjeszt bennünk azon kívánságra? — Tehát ezen Bölts sem határozta-meg a' megkévánásnak eredendő okát. *Spinoza* azt mondja: hogy a' megkévánásnak eredendő oka az, mivel c) ugymond magunk tudása (*eszmelyünk*) vagyon azon erőlködesről, mely minket a' megkévánatra ingerel. — Ha ugymond, a' kő, midőn hengereg, bizonyosan tudná, 's meg gondolhatná igyekezetét, melylyel mozdul, szint' úgy meg kívánhatna valamit, mint az ember. — *Spinozának* vélekedése egy részről igaz, más részről pedig azt meg nem vitatni. Igaz az, hogy azon erőlködés, melyly minket a' megkévánásra ingerel magatudás (eszmély) nélkül meg nem eshetik, de a' magatudás (eszmély) nem elegendő magára nézve a' megkévánásra. Mivel tapasztalluk, hogy a' megkévánás nem tsak egyedül arra következik, hogy a' dologban valamit jól észre veszünk, hanem azon fellől mēg szükséges, hogy azt magunkk képzeljük is. Bátor tehát a' kőnek magatudása (eszmélyje) leŋe

is, de, ha egyszer 's mind képzelése nem leñe (a' mit megvitatni nem lehet) mēg sem kívánhatna meg valamit az emberkēnt, mert nem hajulhatna szint' úgy mint az ember erre, vagy amarra. A' tapasztalás a' tett kérdésre így felel meg: Mivel a' tárgynak d) kellemetessége a' képzelésben vagyon, a' képzelt kellemetesség pedig nem oly' eleven, nem oly' érezhető, mintha azt az érő eszközökkel megkostolhatnánk, tehát ebből származik az érő eszközökben azon nyughatatlanság, melylyet a' lélek szüntelen munkálkodó ereje ki akar elégíteni.

[191.]

180. §. A' Szabad Kēnyről.

Vegyük imár tekēntetbe a' *Szabad kēnyt* (liberum arbitrium) A' világon lēvő testekből az erő különbféle kēppen nyilvánkozik ki. A' nem eleven testek sehová se mozdúlnak, ha csak valami külső erő által valamely tselekedetre nem segítődnek. Példaul: A' kő mind addig egy helyen marad, mēglen azt valami külső erő helyéből ki nem mozdítja.

Az eleven, de érzéketlen testek természet szerēnt való erejéből, mely benne vagyon, különb féléket tselekesznek. Az oltvány önön erejévből nő, leveledzik, virágzik, gyümölszőzik 's a' t. Az Eleven 's mind érzékeny, de oktalan testek nem csak önön erejek, hanem (bátor homályos) képeik, 's érzékenységeik által is kēnszerítődnek valami tselekedetre. A' barom önön erejéből nem csak nevededik, vastagodik, szaporít 's a' t. hanem homályos képei, és érzékenységei által el is kerül minden veszedelmeket; nēha nagy mesterséggel keresi eledelet.

Az eleven, érzékeny, és egyszer'smind okos testek, azon tulajdonságokon kívűl, melylyek az oltványokban, és barmokban vagynak, mással is bírnak, tudni-illik, ők a' magok' tselekedeteiket azon felől mēg kivált, és világos képekből és érzékenységekből tselekszik, tudván azt, hogy az ő képeik és érzékenységeik – világosok, és kiváltak. Ilylen az ember.

Határozzuk meg, mi tulajdonság illeti mindezen testeket az ő erejékk kinyilatkoztatására nēzve. — A' nem eleven testek szenvedő állapotban vagynak. — Az eleven, de egyben[☆] érzéketlen testeknek már vagyon *önségjek*. — Az eleven, 's egyszer 's mind érzékeny, de oktalan testeket a' *kény*. — Az eleven, érzékeny, 's egyszer 's mind okos testeket a' *szabad kēny* illeti.

[192.]

Tehát csak maga az ember az az állat, ki önön tselekedeteit szabadon teheti, az az: csak maga az emberé a' *szabadság*. Innēt meg lehet határozni, mi kívántatik arra, hogy az embernek tselekedete szabad legyen. Arra e' három dolog szükséges:

- a) Hogy a' tselekedet önséges legyen.
- b) Hogy a' tselekedet ne csak világos, hanem ki vált képekből és érzékenységekből is eredjen.

☆ Az eredetiben itt rontott sor van.

- c) Hogy a' tselekedet történetes (contingens), legyen, az az: minden egyéb tselekedetek közül választódhasson ki.

Ez a' Szabadság két fele: a' *Lélekményes* (lélektudományos) és *metafizikai* Szabadság. — Amaz abban áll, hogy az embert valami tselekedetnek tételére kényszeríteni ne lehessen hanem ő maga magát tökelje-el arra való szükséges indító okokból a' tselekedetre. Emebben pedig minden arra való szükséges indító-okok ellen is reá bírhatja az ember magát, hogy arra ne hajuljon, merre fontosabb indító-okok vonják az ő kedvét.

Már most az a' kérdés támad itten: Meg lehet-e' a' jelenséges lélekményben vitatni, hogy az embernek legyen metafizikai szabadsága? Mi azt mondjuk, hogy nem lehet, mert még soha senki se tapasztalta, hogy az ember az indító okok ellen is d) tselekedet volna valamit. Sőt inkább mindenkor azt tapasztalluk, hogy az ember mindenkor azt választja, a' mi több és fontosabb okokkal vagyon megerősítve. Nem is mondhatni, hogy ha valamit választunk, vagy tselekszünk; mivel minden dolognak vagynak a' magarészére fontos okai, azt ok nélkül választjuk, vagy tselekeszszük. A' tapasztalásból tsak azt végezhetjük hogy az embernek lelke hasonló legyen a' mérőhöz,

[193.]

Midőn a' mérő egyenlő nyomtatban vagyon, akkor sem egyik, sem a' másik serpenyő nem enged. Ha pedig az egyik serpenyőre tsak leg kisebb nehezéket vetünk is, azonnal az a' másikat nehézségével meggyőzi. A' lélek is, ha egyenlő nyomban vagyon, meg állapodik, nem tselekedhet semmit is. De mihelyt egy részről fontosabb indító-okai vagynak, mint a' másiktól, mindjárt oda hajlik, és azt választja, a' mi magát több indító okokkal kelteti. — Hogy pedig néha úgy tetszik, mintha semmi indító-okot se tapasztaltunk volna a' kiválasztott dologban, 's következőleg, mintha szabadon tselekedtünk volna; az nem tsuda, mert már felleb mondánk, hogy az indító-okok gyakran oly' homályosok lehetnek, hogy azokat mindjárt észre nem lehet venni. De ha szoros vizsgálat alá vesszük a' dolgot, mindenkor reá találunk valamire, a' mi az egyenlő nyomtatnak pontját meghaladta.

II Resz

A' Meg-kévéánsnak, és utálásnak kútfőiről
(*A kévéánsnak, es utálynak*)

181. §. *Ezen résznek osztálya.*

A' megkévéáns és utálás e' következendő kútfőkből ered: A' velünk született, és jövény (adventitus) ösztönökből, a' hajlandóságból; az érző eszközök által nyert érzékenységekből, és képzelésből; ez okból; másoknak, és tiszteletre méltó magok' viselkedésből; a' lelki esmértekből; és az ég tájnak (clima), eledelnek, 's testnek állapotjából. Szóljunk egyenként mind ezekről.

[194.]

182. §. Az ösztön.

A' velünk született ösztönnek nagy ereje vagyon az akaratra. Tapasztalluk, hogy midőn az ösztön gyötör bennünket, 's azoñal el tökélli magát az akarat arra, hogy a gyötrelmetől, 's fájdalomtól megszabadúljon.

Tapasztalluk, hogy az éhségnek, szomjúságnak 's a' t kellemetlensége el szenvedhetetlen, és mind addig törekedik rajta az akarat, méglen az éhes és szomjú ember magán nem segít. Az ilyleten ösztönnek okát adni tudjuk, és annak kielégítésével a' vele járó gyötrelmet is meg szüntetjük.

Nehezebb azt meg magyarázni: Miért kívánunk, vagy utálunk meg valamit természeti ösztönből, a' minek okát adni nem tudjuk. Példaúl: Miért kívánja a' gyermek mindjárt születésekor az anya- emlőit, midőn tudni-illik a' tejnek kellemetességét még soha sem érezte? Miért ösztönöztetik a' kotlós tyúk tizenkilentz, és húsz napig is unalmas vára-kozással a' tojáson ülni?

Hogy ezen ösztönökben is, melylyek okát nem adhatjuk, e' meg kívánásnak kút feje legyen a' kellemetlen érzékenységekk kellemetésekre való változása, azt onnan tudjuk, mert valahol csak megkívánást tapasztalunk, ott' mindég kellemetesség fekszik fenekül. Tehát azt is tudhatjuk, hogy vagy a' gyermekkk, vagy az anyának kell akkor kellemetességet érezni, midőn a' gyermek szopik, és minek előtte az szopjék, vagy a' gyermekkk, vagy az anynyának kellemetességet kell érezni, melyly az anyát szoptatásra, a' gyermeket pedig szopásra ösztönzi. Tsak abban nem egyeznek meg a' Böltsék: Mi képpen támad azon kellemetesség a' gyermekben, és az anyában? *Bonnet* így szól erről: *az emlők oly' mesterségesen vagynak alkatva, hogy a' szopás, az az a' gyermek szája által okozot nyomogatás az emlőnek számtalan inaiban gyenge tsiklandozást, és kellemetes mozgást szül, a' mi gyönyörűség nélkül meg nem esik.* Tehát mint előtte

[195.]

a' gyermek szájával nyomogatja anyának emlőjét, addig (azok tejjel meg telvén, következőleg az apró inak nagyon megterheltetvén) az anya fájdalmat érez, melytől a' szopás által meg akar szabadulni; és ez az az indító ok, melyly az anyát szoptatásra ösztönzi. Viszontag a' gyermek száját is úgy alkotta a' természet, hogy a' szopás előtt nemű nemű kellemetlen nyersességet, vagy savanyúságot érezzen, mely kellemetlenséget az emlőkből kinyomogatot tejnek édessége elenyésztet. —

Ugyan a' fellebb említet Bölts okát adja añak is: Miért kèn-szeritődik a' kotlós tyúk a' tojáson ülni? *Kétség kívül való dolog az, úgymond, hogy a' tyúknak belső melegsége a' kotlós tyúk, vagy hideg vízbe mártogatás, vagy bizonyos eledelek által meg hívesítődik; tehát annak a' kotlásra gerjesztő (gerjedező) forrósága elenyészik.* A' tyúk tehát az unalmas forróságtól akar meg menekedni, midőn a' tojásra ül. Ez pedig ki tetszik abból is, hogy ha a' tyúk alá fejr tojás szabású követ teszünk is, szint' úgy ki akarja azt költetni, mint az igazi tojást.

így lehet minden természeti ösztönök felől is gondolkodni. Egyéb aránt ezen ösztönökről azt tapasztalluk, hogy egyik emberben erősebbek, mint a' másokban, mert azokk léptsőjök rész szerént a' természeti mēsekléstől, rész szerént a' képtársalástól, rész szerént pedig a' szokástól függenek.

183. §. A' Szokás.

A' Jövevény ösztön is – a' Szokás – felettébb uralkodik az akaraton. Ha valami velünk született ösztönnek gyakran engedünk, a' kedv mindenkor készebb azon tselekedetnek viszontaglására (ismételésére). Ennek okát már (a' 174. §.) adtuk elő; ugyan ott' megmagyarázván annak erőszakos hatalmát a' megkévánó és utáló

[196.]

tehetségben és annak módját is; miként kellessek az embernek magát valami rosztól elszoktatni. Valóban sok szomorú példaink vagynak arra, hogy a' szokásnak az akaraton való erejét meg-bizonyítsuk. A' gyakorlot tolvaj akkor se tartóztathatja meg magát a' lopástól, midőn már elegendő kintset vert rakásra. Ki a' részegségnek nagyon neki szokot, néha halála' oráján is bort kíván. Ki mitsoda vélekedéseket, 's ok főket oltot szívébe, néha szint' azon vélekedésekkel is hal meg. Innét vagyon, hogy, kit az akasztó fához visznek, azt tetteinek meg bánására veñi gyakran ne lehessen.

184. §. A' Hajlandóság.

A' velünk születet, és jövevény ösztönökön kívül vagynak még más kűtfői is a' megkévánásnak, és utálásnak. Ilyen a' Hajlandóság. Ez mi legyen, már fellebb (174. §.) emlegettük.

A' Hajlandóság különbözik az ösztöntől. Igaz ugyan, hogy minden ösztön hajlandóság is legyen, de ellenben nem minden hajlandóság ösztön is. Az ösztönben csak a' fájdalom bírja az akaratot tselekedetre, de a' hajlandóságban a' dologban leledző gyönyörűség.

A' Hajlandóságnak külömbféle nevezetei vagynak azon dolgokra nézve, melylyekhez hajlandók vagyunk. A' pénzhez való hajlandóság, neveződik *Fősvénységnek*; a' ditsőséghez való hajlandóság *Betsre vágyódásnak* (ambitio) 's a' t....

Hogy a' hajlandóságnak kimondhatatlan ereje vagyon az akaratra példank lehetnek ebben számtalan fellengő teselekedetek. Mi építette fel ama' szörnyű egyiptomi tőveket (pyramis)? Mi szülte Nagy Sándornak győzödelmeit? Mi vette XII dik Károlyt Svedek' királyját leg nagyob veszedelmekbe? Mi birta XIV dik Lajost Frantziák királyját a' tudós emberekhez való nagy adakozásra? Mi mostanában is e' vérengző hadakk

[197.]

tárgya, hanem egyedül a' betsre vágyódás? –

A' hajlandóság kétféle. Ha csak egy dolognak javát illeti, akkor *különösnek* mondódik; ha pedig több dolgot, vagy egész világ' dolgainak javával bajlódik, *közönséges* hajlandóságnak neveződik. A' hajlandó alányra nézve is kétféle; vagy *önön szeretetű* (philan-

ticus), ha az csak a' hajlandó embernek tulajdon javára ügyel; Ha pedig szint' úgy műveli az egész eleven természetnek, vagy is emberi nemzetnek javát, mint tulajdon magáét, akkor a' hajlandóság *egy-indulatúnak* (sympatheticus) nevét viseli. — Amaz osztály tárgyas, emez pedig alányos. Megegyez a' különös hajlandóság az önszeretetével, a' közönséges pedig az *egy-indulatúval*. Bár minden ember *egy-indulatú* hajlandóságba öltözne!

185. §. *A' testi eszközök.*

A' külső érző eszközök is hathatósak az akaratnak valami tselekedetre való indítására. Mennél elevenebb az indító ok; annál hamarab hajlik az akarat. Az érző eszközökkel lelemetes érdeklését pedig leg elevenebnek lenni tapasztalluk. Mindazon által a' külső érző eszközök sem egyenlő erejű érdeklésekre alkalmatosok. A' mit az ember lát, az mindig nagyobb erővel bírja a' lelket tselekedetre, mint a' mit hall. Horátz is bizonysgot tesz erről: Segnius irritant aōs[☆] demissa per aurem, quam quo sunt oculis subjecta fidelibus. Tehat a' dolognak elő-beszéllése nem annyira indítja fel a' vért az emberben, mint az, a' mi szemeink elejébe tévődik. Tzézár' verrel bé-fetskendezet ruhájának mutatásával a' romai népet boszú-állásra bírta Antonius. Lukretia' halvány tetemeinek a' romai nép előtt gyászos tekintete gyökeréből ki irtotta Romában a' királyi méltóságot. India vadon neveht nēpei egy ital éget borért, melyben ők igen nagy gyönyörűséget éreznek, az ott kereskedő Anglusokk rabságába todúlva tódúlnak.

[198.]

186. §. *A' Képzelés.*

A' Képzelésnek is nagy hatalma vagyon az akaraton. Ez előnkbe teszi mind azon indító-okokat, melylyek az akaratot erre, vagy amarra hajthatják, noha nem oly' elevenen, mint a' külső érző eszközök, de még is elevenebben, mint a' fosztogatott pusztá kèpek; mert a' képzelésben nagyon uralkodik a' képtársalás. Innét vagyon, hogy a' szomorú játéokban elő-adot keserves rajzolatok gyakran úgy meg környékezik az ember' szívét, hogy annak lehetetlen magát a' köny-húllatásoktól megtartóztatni. Nèha az embert könnyörületességre, nèha boszszú-állásra gerjesztik. Az erköltsi tudománynak reguláji sokkal erősebben hatnak az ember akaratjára, ha a' képzelés által szolgáltatott eleven kèpedbe borítódnak, mint ha csak pusztá szavakk köntössében tevődne az igazság előnkbe. Azért vagynak tele a' törvény-szerzők írásai pèlda-beszédekkel, hogy azokk borélyja (talán borítékja) alatt az igazság könyebben bè íramolhasson az ember' szívébe, 's ott hamarab fèszket verhessen. Ezen tapasztalás inkább a' tudatlan embereket illeti.

187. §. *Az Ok.*

A' Tudós emberekre nèzve pedig, kik önön tselekedeteiket ok-főkből szokták el intézni, elegendő az akaratnak meg indítására az ok is. Az ok valami dolognak megkévánásakor, vagy utálásakor számot vet magával, az az: előre meg fontolla, mint az egy, mint a' más

☆ aos = animos

részre való indító okokat, meg vizsgálja fenekéből, mely részről vagynak olyanok, melylyek az akaratot megindíthatják. Tehat az ok' meghatározza az indító

[199.]

okokk bizonyosságát, melyly által az ember tudja, hogy azt tselekszi, a' mit tselekednie kell, következőleg, mivel megmenekedik a' tselekedetben való ketségeskedéstől, bizonyosabban és örömostebben kíván, vagy utál meg valamit. Igaz ugyan, hogy a' kedv ily' képpen bizonyosabb a' meg-kívánásban, es utálásban, de még sem olyan hajlandó, mint az érző eszközök, vagy képzelés által meg-határozott indító-okok mellet. Mert, mivel az ok által meg határozot képek ki váltak, azért az azokból származó érzékenységek is ki váltak szoktak lenni. Ezek pedig tudjuk, nem olyan hathatosok az akaratnak meg indítására, mint az elevenek. Hogy mind az által az oknak indító-okai is nemű nemű erőt vehessenek az akaraton, arra szükséges, a' szokás, melyly által azok halmasabb, és öszszeseregletteb sommában vegyék körül a' szívét.

188. §. *Másokk tiszteletre mëlto betses magok' viselete.*

Másokk betses, és tiszteletre mëlto magok' viselete is nagyon uralkodik az akaraton. Tapasztalluk, hogy azokk tselekedete maga után ragad bennünk', kik egyenes erköltsű, tudós, igaz szívű, és virgontz (ébredt) elméjű férfiak; az az: tapasztalluk, hogy az erősebb lelkek más gyengébbeken uralkodnak ańyiból, hogy az ő tselekedeteikk bizonyos arányt szabnak. Ennek az az oka: Mivel érző eszközeink azon férfiakk jeles magok' viselete által, szint' azokk művelésére a' mit ők tselekesznek, már elkészültek; tehát, hogy a' mi akaratunk is szint' arra induljon, nem kevántatik egyéb, hanem hogy valamely kép gerjeszsen-fel bennünk ańak művelésére, a' mit azon nagy lelkek tselekesznek. Ilylen képeket pedig előnkbe adnak az olylyas férfiak. Mivel pedig ditsőségesen vélekedünk azokk tselekedeteikről, tehát azt hitetjük-el magunkkal, hogy azok mind jók és veszelelem nélkül valók, a' miket ők tesznek; következőleg az

[200.]

ilylen vezèrek alat bizonyosabbakk vèllük mi is tēni tselekedeteinket.

Más okai is vagynak ennek, melylyekről már az érzékenységnak tehetségében szóllotunk. Innèt vagyon, hogy azok, kik másokk szívein uralkodni akarnak, minden magok' viseletében; az élésnek módjában, társalkodásban, beszèdjekben, ruházatajokban 's a' t. tiszteletre indító mëltsósággal fēnyeskednek. Pithágorás, Likurgus, Numa, 's más egyèb törvény-szerzők, kik az emberi nemzet eránt tett érdemeket elegendő háladással megjutalmazni nem lehet, az Istennelk társalkodni mondák magokat. Pèldánk lehet ebben századunkk egyik nevezetes hitegetője Cagliostro.

189. §. *A' Pèldák.*

Mely nagy ereje legyen a' Pèldák az akaratnak elégge kitetszik tsak az egy Módiból is. Mert ki ki azon van, hogy magát a' közönséges szokáshoz alkalmaztassa. Kik a' Módit

követik azok tselekedeteinkk nem tsak meglehetőségét, módját, és folyadékjait, hanem nêha magára a' tselekedetre ösztönzô kép̄et is nyújtanak. Mivel pedig annál hamaráb hajlik az akarat, menêl telylyesebbek erôvel az érzô eszközök, vagy menêl keveseb képeink vagynak; tehát azért vagyon az ifjakk, és tudatlanokk oly' nagy hajlandóságok arra, hogy másokk példáját kövessék. Az ifjakk azért, mivel erôvel telylyes eszközeik lévén, mindég kênyszerítetnek valaminek művelésére, és nintsenek egyéb hêjával, hanem hogy (magokk elegendô képek nem lévén) azokat más valakitôl költsönözzék, melyek ôket a' tselekedetre idézzék.

[201.]

A' tudatlanoknak azért, mert önön magoktól tehetetlenek valami új ösvényt kezdeni, félvén attól is, ne talán az új ösvény veszedelmes lègyen, következôleg bátorságosabnak vèlik, azon útát nyomni, melylyen mások minden veszély nélkül járnak. Talán még ezen indító-okok is lehet: hogy ha nem követnêk a' közönséges szokást, mások ôket tsufo-lódva ki-nevetnek, mintha ôk is jobbak leñinek a' Deáknê vásznánál.

Ezen felôl mi majd nem egészen másokk vèlekedésétôl függünk, tudván azt, hogy senki magára nêzve nem bír elegendô okossággal, hanem azt töbnyire másoktól költsönözi. Tehát, hogy jó vèlekedésbe lehessünk mások elôtt, örömetst úgy élünk, mint mások; sôtt nem tsak a' jóban, hanem a' rosszban is másokk követôje vagyunk. Innét vagyon, hogy a' falúsiak a' városiakk szokásait majmollák. Az ifjak, kik Párisból vissza jönnek, ditsekednek nem tsak az ottan tapasztalt szokásokkal, hanem ragadó betegségekkel-is. Azon Aszszonyok is kendôzik artzájokat, kiket a' természet egyêbként is êkes ábrázattal megáldot. Ez az oka, hogy nêmelylyek, nem tudom mi színlet ditsôsêg alat még nem viselnek más köntöst, hanem ha az Pari'sban, Londonban készült: Innét vagyon az is, hogy még most is, nêmelyly agg, el erôtlenedett vèn Törökök (hogy másoknál aláb valók ne legyenek) több ágyasokat tartanak.

190. §. A' Lélek esmêret.

A' lelki esmêretnek kell tulajdonitanunk sok tselekedeteinket. Ez üdôvel származik az ember' szívében, 's nem egyéb, hanem vegyült képekbôl alkotot belsô törvény; melyly

[202.]

által a' dolgokban lévô jót, vagy rosszat fel találni látszatván valaminek, vagy meg kívánására, vagy meg utálására idéztetünk. — Nêmelylyek azt vèlik, hogy a' lelki esmêret egyenesen a' Termeszettôl belênk öntetet törvény lègyen. Mi a' tapasztalásból azt mondjuk, hogy azok megtsalatoznak- mert

- a) Ha a' lelki esmêret velünk született törvény volna, egyenlônek kellenêk annak lenni minden emberben, mindenkor, és az egész vilagon. Lássuk pedig miként különböznek az e' vilagnak nem tsak minden rêszeiben, hanem majd nem minden tartományban is.

- 1) *Madagaskár* lakossinál nem vètek a' gyermeket meg ölni, ná-
- 2) lunk vètek. Misziszippi táján lakó *Jensás* nevü nêpeknél, kik a' napot imádták, midõn a' menykõ ütés (villám szállás) miat lángot vetet volna ugyan azon Napnak Szentelt Templomjok nem volt vètek egy gyermeket a' másik után, az ègõ templom Lángjai köze hányni: Nálunk az ilylyes áldozatokat a' Sz. Iras tiltja.
- 3) A' *Karthágó* bèleieknél se volt vètek a' hadnak szorongatásai közöt, kiválogatott ifjakat sorjában kardra hányni; mi az ilylyenekk tsak hallására is megrettenünk.
- 4) A *Fakirok* (ezek A'siai barátok) lelki esmèretjek jónak tartja, hogy õk õnön testjeikbõl az Isteni haragnak meg engesztelésére a' húst darabonként kime-téljék; a' mi törvényünk az 51^{dik} 'Soltárban mitõlünk mást kíván.
- 5) *Tzipur*s szigetjének Lakossi közöt (Justinus bizonyítása szerént) a' szüz leányok önként áldozatól vivék szüzességjeiket; ez a' mi szüzeinknek lelki esmèretjekhez nem fèr.

[203.]

- 6) A' *Kamtsakaiaknál* jó téteménynek gondoltatot lenni, ha a' fiú a' maga megvénhedett atytyát könyörületességbõl megölte, Nálunk ugyan azon lelki esmèret azt meg nem engedi.
 - 7) Az Indiai *Bráminok* vètkes dolognak tartják, akármilyen barmot megölni; Nálunk meg engedi a' lelki esmèret, hogy õket megöljük, 's asztalainkra tegyük.
 - 8) *Olaszországban* nagyobb vètek Pènteken, Szombaton húst enni, mint embert ölni, nálunk a' lelki esmeret jobban irtózik a' gyilkosságtól, mint a' hús èteltõl.
 - 9) *Spanyol* országban kötelességnek tartotta a' nem Páristákat a Szent Székk itélete szerént tűzre hányni; nálunk ugyan azon lelki esmèret õket nem tsak tűzre nem hányja, hanem (mint ugyan azon egy országnak fiait) èrdemeik szerént a' leg fõb méltóságokk poltzára is emeli.
 - 10) *Diokletziánus* üdejében Laktantzius keményen agyarkodott azok ellen, kik a' földnek alattunk levõ másik felèn, mivelünk ellenkezõ helyhezetben vèték az embereket jární; sõtt ezeket régen eretnekek is mondotta a' tudatlan lelki esmèret; a' tanúlt lelki esmèret pedig arról már most nem is kételkedik. 'S a' t.
- b) Tapasztalluk, hogy a' lelki esmèret velünk együt nevededik, a' Szülõktõl, nevelõktõl vett intések, tanítások ès jó, vagy rossz példák szerént. Olylyan a' lelki esmèret, a' milylyen volt a' nevelés, vagy a' mitsodás okfõket szerzett az ember a' maga vélekedésinek, és tselekedeteinek kormányául. Tudjuk azt, hogy a' tsetsemõs gyermek sokszor az a'nyat is megpofozza,

[204.]

's mind addig nem lát a' gyermek elkövetet tselekedetében semmi rosszat, méglen, vagy kezét meg nem ütik, vagy meg-nem mondják neki, hogy az nem szabad. Azon *intések*, melylyeket gyermek korunkban veszünk, nagy gyökeret vernek a' szívben. Az ily' képpen készült lelki esemény meg erősödik nem csak az által, hogy Szülői-inkk, 's Nevelőinkk, nagyobb szeretetét tapasztalluk akkor mi hozzánk, midőn gyenge szíveinket, néha erőszakkal is arra fordítjuk, merre ők akarják; hanem az által is, mivel látjuk, hogy mások is szint' azt tselekszik, a' mit fellebvalónk tőlünk meg kívánnak.

- c) Gyermeki korunkból fel serdülván, már, mint a' Hit' 's vallásnak, mint a' Hazai törvényekk hatalma alá vettetünk. Ezen törvények még jobban megerősítik bennünk a' jónak, és rossznak érzékenységet, mert mi már gyermek korunktól fogva a' Hitnek, 's országlásnak törvényei szerint neveltetünk; ezen törvényeket már önön magunk is jobban meg gondolhatjuk, 's mind csak azt tapasztalluk benek, a' mi már szívünkbe vagy onn oltva. Érezzük tehát, hogy a' lelki esemény bennünk van, de meg nem tudjuk különböztetni, ha valjon azt a' Nevelés, Hit, s országlásnak törvényei e', vagy a' természetnek sugallása öntötte belénk. Ezen gyökeres lelki esemény másokk példája által mi bennünk még nagyobb gyökeret ver.

[205.]

- d) Végre a' lelki eseménynek szívünkben sikeresebb nevelkedése nem kevésbe szolgál az egy indulatúság is. Látjuk például, hogy a' gyermekek valamely megélemedett ősz emberről tsúfot üznek. Ezt se jónak, se rossznak lenni nem vőlük mind addig, méglen azt, vagy Nevelőinkk, vagy a' Hitnek, vagy az országlásnak belénk oltot törvényeihez nem mernék. De ha ezt nem tennék is, már csak az is elegendő lenne arra, hogy azon ki tsúfolt ősznek állapotjába öltözzünk. Hihetetlen dolog, hogy valaki ne csak ősz, hanem fiatal korában is örömet tsúfot üzetne magából. Tehát midőn az ősz (vagy inkább mi az ősz helyet) ki tsúfoltatunk, azt fájdalmasan szenvedvén rossznak mondjuk.

Ezen gyökerei a' lelki eseménynek üdövel egybe-folynak, és úgy el fogják a' szívünket, hogy érezvén ugyan a' jót, vagy rosszat, annak okát elő nem tudjuk adni, ha csak azt erős figyelemmel ki nem nyomozzuk. Innét vagy on az után, hogy a' minek okát adni nem tudjuk, azt azonnál belénk öntöt, velünk születet természeti sugallásnak lenni véljük, annyival is inkább, mivel az ész mint addig nyughatatlanokodik a' dolog okának ki nyomozásában, méglen valami olylyas álon meg nem állapodhatik, melynek valóságába be nem láthat.

Ha tehát a' lelki eseményt valamire ingerel beűnk', nagy hatalmat üt az akaraton. Nem hëjába nevezik ezt a' Magyarok Kis-bírónak. — Ha pedig ezen hatalmas ösztönt ellenkező hatalmú ok főkkel akarjuk

meggyőzni; arra nem csak ki vált indító-okainkk kell leñi, hanem önön magunkon nagy erőszakot' is tennünk. Ugyan a' lelki esmeretnek rajtunk való hatalmából származik az is, hogy ha ennek idézése ellen olykor valamit tselekszünk, midőn ellenkező fontos okokkal ellenebe nem állhatunk; hogy mondván, oly' nagy fájdalomra, 's bánásra indul bennünk az egész természet, hogy önként keresünk olyyan eszközöket, melylyek gonosz tettünkert boszút-álljanak. Innét vagyon, hogy nēha az anyák, kik önön magzatjaikk gyilkossai lettenek, önként sietnek az ítélő székk eléjébe, 's magok magokat vádollák-be.

191. §. Az Èg-táj, eledel és testnek állapattja.

Az Èg-táj, eledel és a' testnek állapotja is egy olyyan kút fő, melyből a' megkévánás és utálás ilylyen, vagy amolylyan aranyt nyer. Mennél érzékenyebbek az érző eszközök, mennél szabadabbak az inak, mennél szabadabb a' vérnek kerengése, annál világosabbak a' képek, annal elevenebben veszi a' test magába a' tárgyakból tett nyomokat és anál elevenebbek a' képek által okozott érzékenységek is. Szóljunk rendében mind a' háromról.

- a) Az Èg-tájnak külömbsege külömbséget okoz a' megkévánásban és utálásban is. A' meleg tartományokk lakóssi félenkek, tunyák, aszonyi természetűek, búják, igen érzékenyek, Szakallatlanok. Száz Europai katona (így szóll *Javernier*) ezer Indust elverhetne. Sőt az Európai gyermekek is, kik Indiában lesznek e' világra, el vesztik min-

-den bátorságokat. A' hideg èg-táj alatt lakó nèpek bátrak, dolgozók, fèrjfi szívűek, szörösek, nem igen búják, nem igen érzékenyek. A' Moszka (*Montesquieu* bizonyítása szerènt) nem érez, ha csak nem mészáróllák. A' Sinabeliek hitetlenek. Az Anglusok méll, a' Frantziák virgantz eszűek; A' Spanyolok göggel vagynak tele. Az európai eb, ha Guianába, Amerikának egyik tartományjába által vitetik, meg nēmül. —

- b) De az *Eledelnek* külömbsege is külömbféléleg imigyíti meg a' kévánást és utálást. A' mit valaki józan észrel meg kévánt, azt, ha meg-borosodik, már begyéből (nálunk gyomrából) nem szenvedheti. Gyakran a' kire ebéd előtt szörnyen megragudtunk, arról ebéd után már kegyesebben vélekedünk. Az ütközetre készülő katonák éget borral gullasztják-fel Szíveiket az ellenség ellen. A' Törökök ugyan ezen végre opiummal élnek. *Paudius* bizonyítja, egy aszszony felől, hogy akkor volt leg ajtatosabb, midőn magát valamenyire meg itta. Pithágorás önön tanítványainak meg-tiltotta a' babételt, mert tapasztalásból tudta, hogy az az elmét meg tompítja. Ha a' kokas foghagymával hizlaltatik, mód nélkül való dühösségre gerjed.
- c) Végre a' *Testnek külömb fèle állapotjától* is függ a' meg kévánás és utálás. *Zimmermann* azt mondja, hogy a' meg herelt emberek felette nagy hajlandóságok

vagyon minden alakos tsalárdságra. Rēgenten így szoktak vala gyógyítani az orvosok; vērét vették a' betegnek, 's szint' anyi vērē bōtsátottak bele valami más egészséges állatból. Erről *Galenus* azt bizonyítja, hogy egy jeles elméjű

[208.]

ifjúból felettébb ostoba, buta, és tompa elméjű ember vált, ezen gyógyítás által. *Richelieu* kardinálisnak a' boszszú-állásra való nagy hajlandóságot az orvosok anak tulajdonították, hogy az epe az ő testét egészen elfogta. *Julius Tzezar* azt mondá Antoniusnak, és Dolabellának, hogy nem tart se mit is a' potrohos, neki-hízott, és ēkesen fel-fürtözöt hajú Romai polgárokról, hanem a' szikkatt, ösztövēr, és halavány tekintetűekről. A' mire egészséges korunkban hajlunk, gyakran a' nehēz betegség után azt megutálluk. A' minek valóságáról egészséges korunkban meg győztettünk, azt halálunk óráján megtagadjuk. Ennek az az oka: Mivel a' nehēz betegség által az ērző eszközök alkotása egészen el gyengül, a' kēpekk erős, és eleven jelen lēte pedig az eszközök erejétől és elevenességétől függ, tehát nem tsuda, ha valaki azon vëlekedésétől, másnak reā beszélése által, halála óráján el áll, melynek igazságáról egészséges korában magát meg győzte, mert halála óráján eszébe júthatnak oly' világos, és eleven színben azon ok-fők, melyeket vëlekedésének meggyőzésére össze szerzet: tsak azon ok-fők foroghatnak tehát valamivel világosabban, és elevenebben szemei előtt, melylyel mēg valaki által elejébe ☆ tévődtek. Következōleg azokk enged.

Eddig Szóllottunk az esmēretnek, ērzékenységnek, megkēvānásnak, és utalásnak tehetségeiről. Szólljunk már a' lélek rend kívül való állapotjáról is.

Toldalek (*Függelek*)A' lélek \overline{k} rend kívül való állapotjairól.192. §. Ezen toldalek \overline{k} osztálya.

Midőn a' lélek \overline{k} rend kívül való állapotjairól szöllunk, az alatt oly' állapotokat értünk, melyekben a' lélek önön tehetségeitől, vagy egy átaljában, vagy tsak rész szerént megfosztódik. Tapasztalluk, tudni-illik, az emberi természetnek históriájában, hogy némelykor a' lélek mint egy meghasonlik, és különböző kèppen nyilvánkozik-ki az ő ereje, mint azt a' természetnek rend szerént való folyamatja kívánná. A' lelek \overline{k} ilylyetèn állapotjait tehát méltán lehet mondani Rend kívül valókk.

Ilylyenek az Álom, Ájulás, Álmodas, Alva-járás (Noctambulatio) Bolondság, és Részegség. Ezen állapotban meg fogyatkoznak a' lelek \overline{k} tehetségei; mert itt a' lélek nem világos, hanem homályos kèpekre építi az ő munkáit. És mivel szint' olyyan a' lélek \overline{k} tehetsége, mint az alapúl fekvő kövek, tehát ezen állapotban rendetlen az itélet, rendetlen az okoskodas 's a' t. A' homályos kèpekhez alkalmaztatja magát a' lélek azért, mert az ő ereje tsak a' szerént nyilvánkozhatik-ki, a' milylyen arányt adnak neki a' jelen való homályos kèpek. Itt' éppen azt kell gondolnunk, a' mit Sulzer helyesen gondolt; hogy mint a' gyermekben, mint az ifjúban, mint az öregben egyenlő törvények szerént munkalkodik ugyan a' lélek, de az ő tehetségeinek ki nyilvánkozásában lévő különbözet tsak abban áll,

hogy a' gyermek \overline{k} más, más az ifjúnak, és még más kèpei vagynak az öregnek. Szölljunk már mindezen állapotokról egyenként.

193. §. Az Álom, Ájulás.

A' lelek \overline{k} rend kívül való állapotjai közöt leg elsőben adjuk elő az Álmot, azért mert ez mindennapi történet. Az álomban fen-maradnak ugyan az éltető (vitalis) munkák, úgy mint a' vérkerengés, és a' lehelés. – De az elevenítő (animalis) munkák, úgy mint az önséges mozgás, és az érzékenységek már nagyobb, már kisebb leptsőben fel-akadnak. Ha az elevenítő munkák nagyon megszűnnek, akkor az álom méll. Ha pedig, mint az éltető, mint az elevenítő munkák meg szűnnek, az olyyan állapotot A' júlásnak nevezünk. Ebből meg láthatni, mivel különbözzék az álom az ájulástól.

Az álomnak okát sokan különb fèle kèppen akarák meg magyarázni. a) Némelylyek tapasztalásból okoskodtak; némelylyek pedig pusztá államányokat gondoltak-ki. Az álomra nézve két fèle tapasztalások vagynak, azok tudni-illik, melylyek álmat gerjeszteni, és azok, melylyek azt meg ellenzeni szokták. Álmat gerjesztenek a' 'sibbasztó szerek, a' nagy hideg, a' jól-lakás, a' ki fáradás, a' setetben lévő tsendesség, és Blumenbach

bizonyítása szerint, minden, a' mi a' vèrt az agyból le húzza; ilyen a' láb-feredő (nálunk láb-víz). Ellenben az álmot meg ellenzik; a' főnek nagy forrósága, a' nagy

[211.]

gondok, a' meleg víz italok (mint a' thè-fűből készült), minden ösztönök, melylyek az eszközöket, vagy külső, vagy belső képpen érdeklik, és a' meghidegült lábok. Ezen tapasztalásokból némely lélek vi'sgálók azt vélték, hogy az álom onnet következik, mivel, úgymond, az eszközöket (az inakat, az agyat) a' vèr el nyomja, 's az által elevenségeket el veszti. Mások pedig, kik a' tapasztalásra nem ügyeltek, ezen államányt, költötték az álom' okának meg magyarázására, hogy tudni-illik, az inas lélekzetek (spiritus nerveus) meg fogyatkoznak, melyre álom következik. Ezen utolsókk államányját mint addig helyesnek nem tartjuk, méglen meg nem vitatják, hogy inas lélekzetek vagynak, 's tsak azokat követjük, kik a' tapasztalásból igyekeztek az álomnak okát ki-nyomozni.

194. §. Az Álmódás.

Nem mindenkor aluszunk mellen. Nèha az álom hasonló a' szunyadozáshoz. Ezt tapasztalásból tudjuk. Mert nèha érezzük álom közben a' takarónak alkalmatlanságát, és ilyenkor ki-takaródzunk. Nèha az óra-ütéseket is olvassuk álmunkban; nèha érezzük a' szomjúságot, 's arra fel is ébredünk; ha egyik oldalunk a' fekvés miat megtörődöt, a' másikra fordulunk. Ezekből a' következik, hogy az álomban nem mindenkor szűnnek meg a' munkálkozástól minden eszközök, hanem tsak a' látás. Az alat pedig a' képzelésnek tehetsége mindenkor művel valamit, és az alomban ő lèvén kormányozója a' külső érző eszközökk, azokk munkálkodásához ragasztja a' maga erejét.

[212.]

Az Álmódás tehát oly' neme az álomnak, melyben a' külső érzések rész szerint meg szűnnek ugyan, de a' belső tehetések szüntelen munkálódnak. Mivel az álmódásban mintegy különböző személyt veszünk magunkra; abban rend kívül való képeink, 's ok-főink vagynak; neha a' más világon járunk; neha igen boldogok, neha pedig boldogtalanok vagyunk; mind ezen állapotjainktól pedig magunkat egészében el hitetjük; tehát meg érdemli, hogy különös vizsgálás és elmélkedés alá vegyük ezen tsudálatos jelenséget. Itt' tehát tehetségünk szerint három dolgot kell meg magyaráznunk: Miként ered az álmódás? Miként foglalatoskodik, az az: Hogyan társalkodhatnak össze az álmódásban azon képek, mely-lyek az èbren lételben össze nem valának társalva, és ellenben: Miként szakadhatnak azok el egymástól az álmódásban, a' mik az èbren lételben össze társalkodtanak? Végte: Miként történik az, hogy az álom-tárgyakat igaziaknak leñi véljük?

- a) Valamint a' képek, és az álom' közben lèvő érzések, úgy az álmódásnak *eredete* is különb fèle. Az álomképek, vagy az alom' közben lèvő érzésekből származnak,

vagy a' kèptársalás által gyűjtött tárházban vagynak el rejtve. Már fellebb említettük, hogy az álomban nem csak külső érzéseink vagynak, hanem a' képzelés is erősen dolgozik, pedig añál erősebben, mennél kevesebbek a' külső érzések, mely-lyek azt munkálódásában akadályozhatnák. Az álmodás tehát így ered: a' történetből esett érzés fel ingerli a' képzelést, melyly az érzésnek gyengességével meg nem elégedvén, az érzéssel hasonló kèpet kapszol össze.

[213.]

- 1) Ezt példákban kell elő-adni: Ha hőségben (nálunk hévségben, vagy hőségben) vagyunk, azt alattomban érezzük és mivel ezen érzés gyenge; tehát a' képzelés a' melegnek társ-kèpei közül némelylyeket elő-veszen; elsőben a' fának, melyből tűz lehet, az után az erdőnek kèpét, melyben fák vagynak; 's így igen
- 2) könnyen láthatunk egy lánḡal égő erdőt. — Ha a' vèr nagyon a' szívre szolgál, 's annak elegendő ereje nintsen, hogy a' vèrt magától az egész testre el verje, tehát abból némely kellemetlen fojtodásnak érzése ered.

A fojtodásnak érzéséhez ragaszt az eleven képzelés olyan kèpet, melyly a' fojtogatással együtt jár, például; — valami latrokk kèpét, kik az embert halálra keresik: a' latrokk kèpe összesen vagyon társalva a' meredek kő sziklás hegy-völgyekkel, ahol ők lakni szoktak, 's azonnal valami kő szirton találjuk magunkat, melyről gyakran le is esünk. —

- 3) Ha álmunkban szomjuzunk a' képzelés a' szomjúság kèpéhez ragasztja a' víznek kèpét, ennek társa szokot lenni a' forrás; ezé pedig az erdős hegy-alja; ezt általában kellemetes árnyék szokta környékolni, 's így álmunkban gyakran a' hives ernyők alatt jó sort aluszunk, 's a' szép tiszta forrás mellett valamiről álmodunk is.

Mindazon által jó észbe kell venni, hogy tsak akkor lehetnek ilylen álmadásaink, midőn a' testi eszközök elegendően elevenek: mert ha azok igen lankadtak, akkor éppen semmit sem álmadhatunk, mivel az eszközökk érdeklése elegenden arra, hogy a' lankadt érzés által a' képzelésnek hirt adhasson. Ilyenkor méll álomba merülünk.

[214.]

- 4) Gyakran az is megesik, hogy a' rëmitő álmódásokban különbféle erőszakos indulatok támadjanak bennünk', melylyek az inakk egész alkotását, 's a' vèrt egészen megzavarják, úgy añyira, hogy még akkor is reszkednek minden tagjaink, midőn hirtelen fel-ébredtünkre az álom már el-múlt, 's azzal az indulatokat felgerjesztő álom-tárgyak is el-enyésztek. — Ezen felől olyan kèpek is megjelennek az álmodásban, melylyek az èbren-lételben az erősebbektől el valónak nyomva, azért, mert az álomban a' külső érző eszközökk lankadtsága miatt meg szűnnek azok az akadályok, amelylyek miatt az elnyomatott kèp ki nem nyilatkozhatott.

- 5) Gyakran a' kèpek̄k rendje is az èbren-lètelből fogva egész az álmig ereszkedik, 's ugyan azon kèpek forognak elménkben az álmodás' közben is, melylyek az èbren lètelben előttünk forogtanak. Ezeket meg gondolván, könnyen által lát-hatjuk, mi különbféle képpen eredhessen az álmodás.
- 6) Az álmodás így *folytatódik*. A' kèp-társalásnak törvényei szerint sok társ-kèpek vagynak jelen a' lèlekben, melylyek valamiben nem csak egymáshoz hasonlók, hanem nêha egyik a' másiknál világosab, vagy homályosab is. Az álmodásnak folytatását tehát a' kèp-társalásnak azon törvényéből kell meg magyarázni, melyly így szól: *Ha két hasonló kèpek jűtnak eszűnkbe, melylyek közül egyik világos, a' másik pedig homá-*

[215.]

-lyos; tehát (a' mint ez ez èbren-lètelben is megtörténik) *a' homályos kèp helyet magától fel serken a' világos*. Ezt kell érteni a' társ-kèpeknek egész rend-jeiről is, bátor nem oly' mértékben, mint azt az èbren lètelben előadtuk.

- 1) 'Ellenben pedig, mivel az álomban az eszközök lankadtabbak, 's az elmében forgó kèpek kevesebb akadályt szenvednek, mint az èbren-lètelben, tehát a' *homályos társ-kèpek* is fel serkenhetnek, melylyeket az èbren-lètelben elfojtottak az eleven és világos kèpek. Ily képpen gondolkozhatunk a' társ-kèpek rendjeinek homályos tsat-kèpeiről is.
- 2) Ebből az következik, hogy a' mi èbren-lètűnkben szeműnk előtt nem forgot, az az: a' mi a' társ-kèpeknek rendjéből kirekesztve lenni látszatott, az – az álmodásban megjelenik, vagy is, úgy tetszik, mintha azon kèp tsak az álmodásban társalódot volna össze a' többi kèpekkel.
- 3) Ellenben, a' mely kèpek az èbren-lètelben össze valának társalva, 's szeműnk előtt forogtanak, azok közül némelylyek az álmodásban eltűnnek, ki nem tetszhetnek azért, mert az eszközök lankadtsága elégtelen azok fel-serkentésére. Így szakadhatnak el egy mástól az össze társalkodot kèpek.
- 4) Továbbá, mivel minden kèpek egybe vagynak foglalva az üdőnek, helynek, és személyek különbféle környű állásaival; tehát a' kèpnek fel serkentésével szükség-képpen fel' kell a' környű állások is serkenni. Ezek miatt éppen nem tsuda, ha a' kèpek az álmodásban, nem tsak egy másra következnek, hanem

[216.]

megszaggatott, és rendetlen szerben is folyton folynak mint addig, valameddig az eszközök, vagy egészen el nem gyengűlnek, vagy pedig valami igen eleven kèp által erőszakosan érdeklődnek, úgy hogy az egész test meg rettenjen, 's arra hirtelen fel ébredjűnk.

- c) Az vagyon mēg hátra a' megmagyarázásra: Mikēnt vélhetjűk az *álom-tárgyakat igazak*? Midőn èbren vagyunk, az igazi tárgyakat (ötlenyeket) a' kèpzélètesektől

könnyen megkülömböztethetjük. Az igazi tárgyak^{kk} lételéről, mint az érzésekből, mint a' természet-jelenségeinek szokot folyamatjából eléggé meg győztettünk. Az álmódásban sem az érzékenységekkel, sem a' természet' jelenségeinek el szokot folyamatjával nem értekezhetünk a' tárgyak^{kk} igazságáról; mert az érző eszközök lankadtak. Mivel mindazon által a' képzelés igen szabadon, és elevenen dolgozik, tehát nints semmi olylyas ok-főnk, melylyel annak alakosságát meg tzafolhassuk. Így tehát az észben tsak magok a' képzeletes tárgyak uralkodnak, melylyeket a' képzelésnek elevensége, és az érzések^{kk} lankadtsága miat külső érző eszközeink által is érezni látszotunk.

Ha ezen magyarázatokat jól meggondolluk, elegendőleg meg fejthetünk majd nem minden álmódásokat. Azomban vagynak olyan álmódások is, melylyekben (valamint az ébren-létben) természet szerént való renden követik egymast a' társképek^{kk} rendjei. Ezek nevezetnek *rendes* álmódások^{kk}. A *rendetlenekben* a' lélek a' társ-képek^{kk}

[217.]

együk rendjéből a' másakra lépni látszotik, melyly az előbbeni rendel meg nem egyez. Amaz ritka történet, ez pedig majd nem minden napi.

- d) Mint a' *rendes*, mint a' *rendetlen* álmódások^{kk} támadása függ a' testi eszközök^{kk} állapotjától. *Rendesek* az álmódások; ha az eszközök^{kk} elevensége *egyenlő*, az az: *egyenlőleg* munkálkodnak. — Ha pedig *együk* eszköznek elevensége nagyobb a' másikénál, azaz: nem *egyenlően* munkálkodnak; akkor természet szerént *rendetlen* az álmódás is. Vagynak példáink, hogy némelylyek álmokban helyes verseket is tsinaltanak. *Muratorius* egy kardinálisnak kegyelmébe akarván önön ügyét ajánlani, ezen verset készítette álmában: *Et cum multa queas, fac quoque, multa velis*.
- e) Az ilylyen álmódásokon kívül vagynak még *Jövendő* álmódások is, melylyek szerént néha az be-telylyesedik, a' mit megálmódtunk. Példaúl: Némelylyek meg álmódják haláluk' óráját: Némelylyek azt, hogy ötet valami betegség éri; némelylyek különös veszélyeket, melylyek vagy önön magokat, vagy mást valakit érne fognak 's t e' f. Mind ezen álmódások^{kk} (a' menyire azokat tapasztalásból tudhatjuk) természet szerént való okaik vagynak:
 - a) Az első két rend béli álmódást meg lehet az emberi test-nek, és természetnek mivoltából magyarázni. Tudjuk azt, hogy, ha betegségnek, vagy halálnak kell természet szerént következni, a'hoz a' testnek alkatasza lassan lassan készűl. Ezen titkos készület ébren-létünk^{kk}kor nem érez-hetjük, mert azt, mint az érzések^{kk}, mint a' külömbféle képek^{kk} elevensége el nyomja. Midőn pedig, vagy betegség-

[218.]

-hez, vagy halálhoz készülgetünk, az az: midőn az eszközök job része el erőtlenedett, 's az erősebb képek is el múltak, tehát akkor serkenhet-fel az eszközök halkal való meg vesztegetése alatt, a' magát alattomban jelengető halálnak, betegségnek képe. Az álmodásban tehát a' lélek könnyen össze-kaptsolla a' hanyatló testnek képéhez a' halálnak, vagy betegségnek képét; sött ezekek üdejét is. De az üdők meghatározása közönségesen történetből esik-meg. — Ha az után az álmodásnak erősen hiszünk, azonnal ott' terem a' képzelés, mely remítő képek által szem látomást fojtasztja a' testnek eltető munkáit, 's az olyan emberek gyakran akarátja ellen is meg kell betegedni, vagy éppen halni. Ugy hala meg egy bizonyos Anglus, kinek halálát egy aszszony meg álmodván, neki megmondotta. Szegény hitelt adván az aszszony' szavainak, megbetegedett, és minek utánna halála' óráját jó barátinak megmondotta, azon órában valóban meg is halt.

- β) A' Többi jövendölő álmodások oka, vagy a' természetnek titkaiban vagy el rejtve, a' hová be látni mind eddig nem lehetet, vagy történetből esnek meg, vagy éppen merő költemények. Ha történetből bē telylyesednek és okát nem tudjuk adni, azonnal hitele vagyon előttünk, 's magunkkal el hitetjük, hogy jövendölő álmodások vagynak. Nēha meg álmodunk ugyan valami történetet, de történetből tsak akkor telylyesedik-bē, midőn már az abban fen=forgó képekről el felejtkezünk (a' mint is azokról igen könnyen el felejtkezhetünk, mivel nem olyan erősek, mint az érezhetők.) Ilylenkor, ha a' meg-

[219.]

-történt dolognak környű állásai meg nem egyeznek, is a' volt álmodással, meg is el hitetjük magunkkal, hogy az álom — 's igazi környűállások meg egyeznek, 's így a' rendes, vagy éppen rendetlen álmodásból is jövendölőt faraghatunk.

195. §. Az alva-járás.

Nēmelyly emberek álmokban is szint' oly önséges mozgást tesznek, mintha ébren lennének. Ezek hívódnak *Alva-járók* (nostambulones). Az alva-járás tehát oly' neme az álmodásnak, melyben az ember szint' olyan tselekedeteket viszen végbe, mint az ébren létben.

- a) Az alva-járás különbözik az álmodástól, mert ebben az eszközök megfosztódnak a' mozgó tehetségtől, az alva-járásban pedig nagyobb, vagy kisebb léptsőben bírnak az eszközök ezen tehetséggel. Az alva járásnak leg alsób léptsője az, midőn a' kéz az álom-tárgynak máshová tételére meg mozdúl. A' már több, ha a' száj, vagy izesületlen, vagy izesült (talán izeglet, vagy izegletlen) szokat, 's beszédekét ejt; valakit nēven szólít; az ágyból fel kel; 's ehez, vagy amához kap. Azon alvajárás pedig legnagyobb, melyben szint' oly renden folynak a' tselekedetek, mint az ébren létben. Ilylen példakat lehet *Muratoriusban* es *Pastendusban* olvasni.

- b) Itt' peldául tsak egy Frantzia kis-papnak a' történetét adjuk elő. Ez èjjel álmába fel-keelvèn nèki ült azon Egyházi beszèdnek tsinálásához, melylyet nem sokára kell vala nèki a' közönséghez mondania. Midõn a' papirosra tet töb gondolati között ezen szókat írná-le — *ce Divina Jesus*: nem tetszet nèki, ès amit írt kitörölte, ès azt írta helyébe: *ce adorable enfant*: hogy pedig jobban hang-

[220.]

-zanék azon mondás, így jobbította azt meg: *ce-t-ado-rable enfant*. A' kik körül állatták nagyob próbát akarván rajta tenni, el vonták előre azon papírost, melyre mint eddig ír vala, 's újat tevènek annak helyébe. Mindenekk álmétkodására ugyan ott kezdi folytatni írást, hol előbb el-vègte. A' Beszèdnek bè fejezése után ismét vissza tért az ágyba, 's más nap tsudálta, hogy a' beszèd már ki volt légyen dolgozva. —

- c) Ezen jelensègnek megmagyarázása minden környüállásaira nèzve nagy dolgot adot mint akkoráig a' Lélek-vizsgálókk. Mi se szégeljük meg vallani, hogy ezen tsudálatos jelensègnek okát, helyesen meg fejteni nem tudjuk. Meg magyarázuk mind azon által azt, a' meñyire lehet; az álmódásnak mi voltából. Minden álmódásban men-nel mozgóbbak a' testnek eszközei, annak könyebben eshetik meg a' tselekedet. Peldául: Ha valaki azt álmódja, hogy a' tolvajok el akarják õtet fogni; azonnal, vagy párnát, vagy takarót, vagy más egyéb közel lèvõ dolgot (öltönyt — valamit) ragad-meg, 's erősebben bele kapaszkodik, hogy a' tolvajok el ne vihessék. Azon kívül valami össze-viszsa hangzó szókat is ejt. Az ilylyen mozgások az erős képze-lés okozza. Ilylyen képzeletes mozgásokat tapasztalánk némelylyekben akkor is — midõn èbren vagynak. Ha mást valami veszedelmes esésre hanyatlani látunk, arra fel indul, 's megretten az egész test, gyakran el is rikoltjuk magunkat. Sõtt nem tsak ilylyen vèletlen mozgásokat okoz a' testben a' képzelés, hanem olyanokat is, melylyekbõl nemû nemû okoskodás ki tetszik. Némelylyek mël gondolkozások, ès képzelések között magokkal beszélgetnek. Tehát valamint az èbren lètelben, úgy az álomban is kèsz a' beszèdnek eszköze a' képzelés'

[221.]

parantsolatjára. Tsak az kèvántatik az alva-járásra, hogy az eszközök elegendõ erõ-vel bírjanak azokk vèghez vitelére, melylyeket a' képzelés elejekben ád. Innèt kö-nyen által láthatjuk, miért tselekszik az ember nèha valamit, 's miért suttog, beszél maga magával álm közben olyanokról, a' mik össze nem illenek. Ez rendetlen alva járás, mely gyakrabban[☆] meg esik.

(Engedelmet kèrek Tõled Tudós Szerzõ, ha én is ezen helyre valamit olylyast iktatok, a' mi èppen ide illeni látszik: Èn ugyan ezt nem ön-tapasztalásomból

☆ Az eredetiben: gyakrabban.

tudom; hanem még hiteles tanúkk szájából hallottam. Bè vet szokás kedves Hazánkban, hogy a' kisbè oskolákban lèvő tanuló ifjakk Májusban Nèhány Szünnapok adódjanak a' mulatságra. Ugyan ez történt 1787 esztendőben is Kani'sán N. Szala Vármegyében, midőn èn ott a' második Grammatikát tanítanám.

Ezen szünnapokon hivatalos valèk valamely Schanden nevű Bellovári* Tsaplároshoz, kinek fiát tanítottam. Történetből egyszer egy Fő Örésznek (Fő Strà'sa mesternek Majornak**) èkes fia règi tanuló társát, az èn tanítványomat meglátogatván, vele nem kevés üdöig mulatot. Elmente után tanítványomnak atytya beszéllette, hogy azon ifjú alvajáró lett volna előb, de már ugyan az orvosok fáradozása által az alva-járóságtól meg szabadítódott, melyly az ifjúnal ugyan nem minden napi volt, hanem holdnaponként csak akkor jöt reá, midőn a' hold tölteben volt. Ekkor ő az ágyból felkelven az örök*** között (kiknek meg volt parantsolva, hogy azt ne bántanák: hanem mindentüve, a' hová menne, követnék, nehogy valahol szerentsétlenség érhetné) az ajtót, mely be volt zárva, ki nyítván, fejének rázásával, és ru-ru-ru-hangzattal ide 's tová az utszákon járkált; sött a' mi több azt is az egész várossal, örökkel az ifjúnak atytyával, és az ott lèvő Ajtatos Atyákkal bizonyítani kívánta, hogy ezen

[222.]

ifjú a' kazarnának tornyára, melyly, úgy tetszik hat emeletű, fel mászot lègyen, és onnét szentertésen ismét lejöt; továbbá a' maga, tudniillik, a' Schaden tsigás kútjába egyik vederibe álván, a' másikk pedig lántzát kezében tartván, a' vizig le eresztette lègyen, és onnét ismét ellenkező igyekezettel magát felhuzta, a' vederből ki szállot, haza ment és az agyába az emlétet ru-ru-ru hangolással lefeküdt. Másnap a' bágyadtságról, és kitsenes fő fájásról panaszkodott. Ezen alva járásban még töb tudálatosság vagyon, mint az előbbeniben, a' mi a' meg vizsgálásból könnyen kitetszik.)

- d) E' két rendes alva-járára szükséges a' rendes álmodás, a'☆ jelenlevő kèpek' környül állásinak kívált és világos esmèrete szint' úgy valamint az èbren-lètelben. Ha már ezen esmèrettel együt vagyon az eszközökk mozoghatósága, mely szerènt mindenre mozduljanak, a' mit rendes folyamatban elő-ál az eleven képzelés; természet szerènt fognak szint' oly' rendes tselekedetek is támadni, mint az èbren-lètelben. — A' mi kis-papunk tehát agyából fel kelvén, minden meg botlás nélkül asztalához ült, 's írt, azért, mert a' helynek, és az íráshoz tartozó eszközökk környül állásait már az előtt világosan, es ki valtan esmerte. Semit se látot ugyan, de a' szokás által igen esmèretes helyekkel, 's eszközökkel (mint a' jártas Vak) tapogatva könnyen bánhotot. A' beszèdet helyes renden folyó szovakkal, 's tételekkel írta, sött a' hol valami, vagy a' mondásban helyes

☆ rontott szó

[223.]

ki ejtése, ékes hangzatja ellen volt, azt meg is jobbította, azért, mert a' rendes álmodás miat szint' olyly az egyűvè illő gondolatok valának már eszében, mint ha èbren let volna.

Beszélnek az emberek olylyan alva-járókról is, kik tornyok' és házak' tetejére másztanak. Ezen jelenségek magyarázatjába kapni nem akarunk; azért, mert az ilylyen történeteket hitelre méltó semí bolts Irók nem bizonyítják. Az is tsak költemény (Ha a' Bellovári történetnek hitelt adhatunk, vagy meg hitelesíthetjük, úgy látszik, hogy nem költemény) a' mit a' Holdosok (nálunk havikorúkk hívják) felől mesél a' község; mert a' Holdnak nints olylyan ereje, melylyel valami különös ember meg telhetne. Hihetőbb az, hogy az ilylyen emberekk bizonyos üdőben nagyobb és elevenebb a' képzelése.

***) Jegyzés.**

Bellovár nëhai Felséges Királynéktől Mária Theresiától építődöt katonai város, Horváth országnak azon részében, melyly a' Sz. Györgyi, és Varasdi Ezeredhez tartozandó.

****) Jegyzés.**

A' Szent Györgyi és Varasdi Ezeredek Stabjaik az emlétet rendesen épült városban vagnak.

*****) Jegyzés.**

Az ifjúnak atytya, nehogy a' fiának valami baja esnék az èjjeli vándorlásban (alvajárásban) kettős ört rendelt melléje, egyet a' szoba ajtaja elejébe kívül, a' másikat belől. Erről az egész város bizonságot tehet, a' mint az emlétet Schanden Ur mondotta.

En már az üdöböl ki fogyván, midőn ezen történetet hallottam, nem vi' sgalhattam meg a' dolgot volta képpen; azomban méltó volna, hogy még most is ott elő emberektől eránta tudakozódnánk. Mert így a' Havikorúkról való köz vélemény vagy világosságra jönne, vagy más ok főt találhatnánk a' történet' megfejtésére. Az is tsúdálatos, hogy az ilylyeseket orvosság által a' bajtól meg lehet menteni.

[224.]

196. §. Bolondság.

Némelyly emberek, midőn èbren vagnak is erősen el hitetik magokkal, valami olylyas ötlönyökk jelenlétet, melylyek igazán jelen nintsennek. Ezeket bolondokk hívjuk, mert a' képzelt dolgokat èbren-letelekkor is igaziakk tartják és az ilylyen állapot neveztetik *Bolondságnak*. Ennek szint' úgy, mint az alva-járásnak léptsői vagnak. Mert a' bolondság nem szüntelen tart, vagy bizonyos üdőkben meg szűnik, vagy csendes, vagy pedig dühösséggel jár.

- a) Ezen szomorú állapotnak megmagyarázására tudni kell, hogy a' lélek mindenkor egyenlő erővel munkalkodik ugyan, de azon lelki erő ki nyilvánkozásának különbözte az eszközökk különb féle állapotjától függ, melylyek különb képek különb feleségét is nemzi. Ha tehát rendetlenek, és helytelenek a' képek, a' lélek'

munkáinak is rendetlenekk 's helytelenekk kell leni. És ugyan csak azon lelki munka lesz helytelen, melyly a' helytelen képvel meg eg̃yez, a' többiek szint' olyan renden folynak, mint akár mi eszen lèvő más emberben.

- b) Honnèt vagyon pedig az, hogy éppen egy tárgynak kèpe fogja-el anyira az eg̃ész elmét, hogy azt (bátor csak a' képzelésben vagyon is), a' bolond igaznak lenni vélje. Ezt is szint' olyan nehéz megfejteni, mint az alva-járást. Hihető dolog, hogy azon képzeletes tárgynak kèpe a' felettébb érzékeny eszköznek apró inaiba és fonálkáiba úgy be ássa magát, hogy attól, vagy nehezen, vagy éppen nem lehet meg szabadúlni. A' bolondnak eszén tehát valamely képzeletes tárgynak kèpe nagyon hatalmaskodik úgy anyira, hogy (bár más tselekedeteiben megegyezzen is a' többi emberek eszes tselekedeteivel, 's gondolatjaival) csak egyedül a' képzeletes tárgynak határaitban különösen állapodjon meg.

[225.]

- c) *Haller* egy olyan nevezetes bolondról szólt, ki magával el hitette, hogy láb-szárai szalmából volának. Ugyan azért félvén a' láb-szár' töréstől, ülő helyéből soha meg nem akara szabadúlni.
- d) *Bayle* egy tudós fèrjfiúról emlékezik; kit szörnyű hasrágások kínoztanak 's ezen kínok miatt azt vélte, hogy a' gyomrában lovas katonák viaskodnának, 's vagdaloznának.
- e) Némelylyek Atya Istennek, mások királyfiakk gondolák magokat leñi. Amazok a' világ' kormányozásáról, ezek pedig Hertzeg-Kis-Aszszonyokkal való házasulásról és az ellensègnek jövendő béli meg verettetéséről álmodoztanak. Vagnak olyan bolondok is, kiket nehéz meg esmérni, kik legyenek. —
- f) Egy kardinális Szevillában bè-ment a' bolondok' házába; 's azonnal egy a' bolondok közül nagy tisztelettel fogadá ötet, és hoszas vele veló okos beszélgetése után panaszkodot nèki, hogy ötet érdemetlenül hozták lègyen bè a' bolondok közè. Meg esvén a' kardinálisnak szíve az emberen annal inkább, mivel beszédjéből el nem hitethette magával, hogy az valóban bolond lègyen. Azért is fel-tette magában, hogy módot keres az ő kiszabadítására. Kèrte azonban ötet, hogy magyarázná meg külön-külön mind egyikk bolondságát, kikkel egy házban leñe. Rendre járva a' bolondokat, kinek kinek bolondságát helyes renden meg magyarázta. A' többi között egy bolondhoz irtenek, ki magát Jupiternek vélvén leñi, Szevilla' városát rettentő menykövekkel fenyegette. Itt' beszédjét el fordítván az ember, kèrte a' kardinálist, hogy szörnyű égéstől éppen ne féljen, melylyet a' menykö-hullások okozni fognak. Tudna a' kardinális, hogy a' Neptunus

azon szörnyű tüzet vízeivel eloltaná.

- g) Mivel mindnyájunk nagyobb, vagy kisebb bolondságunk vagyon a' képzelésre, melyly által a' képzelt dolgokat igaziakká lenni véllük; tehát tagadni nem lehet, hogy mindnyájan nagyobb, vagy kisebb léptsőben eszelősek vagyunk. Kik nagyon meg szokták az ilyen képzelődéseket, azok eszével nem bírnak a' józan elmének ok-fői, bár mi erősek, 's fontosak legyenek is azok.
- h) A' Bolondság néha dühösséggel is jár, néha pedig kevés üdöig meg szűnik. Mind ezen különös állapotok a' testi eszközök különbségétől függenek. Mind az által bizonyos az, hogy sok bolondokat, nem csak gyógyító szerekkel, hanem lélektudományos orvosságokkal is, helyre hoztanak.

197. §. A' Részegség.

Az eszelőséggel nagyon meg egyez a' részegség, melyben másképp látszanak lenni a' dolgok; mint a' józanságban. A' részegséget bor-szerű italok okozzák, melylyek elsőben a' testi eszközökbe elevenséget öntenek ugyan, de végre mennél többet vészen az olylyas italokból magához az ember, annál jobban meg terheltetnek az eszközök, lassan lassan elbágyadnak, 's utóljára álomba merítik az embert. Ilyenkor a' lankadt eszközök miatt a' lelki erő se nyilvánkozhatik — ki igazán, hanem csak a' szerént, a' minemű érzései és képei lehetnek.

Ezen rend kívül való állapotokhoz kell számlálni minden kellemetes, vagy kellemetlen érzékenységeket is; de csak akkor, ha olylyan léptsőre hágnak, hogy a' nagy erőszak miatt azokat méltán indulatokká mond hassuk.

Ime ezen állapotokban tetszik ki leg inkább, ha a' lélek öñön munkáiban majd nem egészen a' testi eszközök állapotjától függ. De ezt csak a' tapasztalás mondja.

Vége.

A'
Jelenséges Lélekménynek
(Lélek tudományának)
Szisztémája

(Öszmènyje = rendelete)

Lap.

Bè - vezetés

1. §.	Mi a' Lélekmény?	1.
	a) Hány fèle?	1.
2. §.	A' Lélek tudományának kút fejei — forrásai	1.
	a) Az öñön esméretből	2.
	b) A' többi emberek' esméreteiből	2.
	c) Az emberi nemzet' történeteiből	2.
	d) A' Barmok' természeti históriájából	2.
	e) A' Physiologiából	3.
3. §.	Mint válik a' kút-főkből gyűjtögetett esmeretekből Tudomány?	3.
4. §.	A' Tárgynak el érése	4.
	a) A' Lélek-visgálók' jegyzéseiből	4.
	b) Igazi történetekből	4.
	c) Taglásból (Analysis)	5.
	d) A' Testnek természeti törvényeiből	5.
	e) Hajsza!-hasogatás	5.
5. §.	Newton' okfejei (Principia)	5.
	a) Okúltni	6.
	b) Ne keress új okot	6.
	c) Múv-okok (caussae)	6.

	d) Egy fèle tárgyak	6.
6. §.	A' Lélekmény' haszna	6.
	a) Hogy ura lehessen valaki indulatjainak	7.
	b) Mások' társaságában	7.
	c) Tanítók, Nevelők yy	7.
	d) Orvos	7.
	e) Sok tudományokk alapja	8.

I Könyv.

I Szakasz.

A' Lèlekről közönségesen.

1. §.	Köze, és külömbsege az embernek más testekkel	9.
2. §.	Èszre vevès — lèlek	10.
3. §.	A' Lèlek külömbözik a' testtől	10.
4. §.	Mèg is a' testtel szorosan egybe vagon kaptsolva	11.
	*) Jegyzés	11.
	**) Jegyzès	12.
5. §.	A' Lèleknek eszközei	12.
	a) Az eszközök èrzésre èbresztenek	12.
	b) Az önsèges mozgás	13.
6. §.	Azokk szolgálatja	13.
	a) Az agynak alkatása — rèszei	14.
7. §.	Az Inakk alkatása	15.
	a) Azokk magyarázatja	15.
	b) A' Fő-inak Szolgálatja	16.
8. §.	Az inakról tapasztalások	16.
	a) A' Hèjok, vagy hártyájok èrzèketlen	17.

[230.]

	b) Meddig tart az èrzékenység	17.
	c) Az inak' megèrzèketlenülése	17.
	d) Meñyire terjed az èrdeklés' ereje	18.
9. §.	Az Agyról tapasztalások	18.
	a) Zsibbadás az agy' megnyomása által	18.
	b) Folyadékja az agy' megevesedésének	18.
	c) Az agy' èrdeklésének müve	18.
	d) Az agyban változások	18.
	e) Az agy' megsértődése	19.
	*) Jegyzés	19.
	**) Jegyzés	19.
10. §.	Folyadék az elöbbeniekből. A' Lèlek' háza	19.
	*) Jegyzés	19.
11. §.	A' Lelki, és èltető munkákk kütfői	20.
	1) Des Cartes' Lèlek' háza	21.
	2) Varolius' hidja yy	21.
12. §.	Ellenvetés = Az agy, 's inak' fonálkáinak munkálódásáról államányok	21.
13. §.	Az Inakk és agynak' elevenítő ereje	23.
14. §.	A' kényes, és kénytelen nyilvánkozások	23.

15. §. Meg fejthetetlen kérdések a' lélekről 24.
 16. §. Haromféle tehetség a' lélek, vagyis a' lélek tudományának osztályja . . 24.

II Szakasz.

I Rész

Az eszméletnek materiája (misége)

[231.]

17. §. Kép – Tárgy – Jegy yy 26.
 18. §. Vagynak a' lélek' eszméletének léptsőji 27.
 19. §. A' képek megkülömböztetéséhez üdő 28.
 1) Vegyült, és ki-vált képek 28.
 20. §. Okai a' homályos és vegyült képek 29.
 1) Homályosokká lesznek 29.
 21. §. Eleven és lankadt képek 30.
 *) Jegyzés 30.
 22. §. Érezhető, és nem érezhető képek 30.
 * Jegyzés 31.
 23. §. Az eszmélet' tehetségnek módjai \bar{V} altehetségei 31.
 * Jegyzés 32.
 24. §. Leibnitz – Wolf – Kant. Annak osztályja 33.
 25. §. Termő, és újra termő tehetség 33.
 26. §. Ezen osztálynak oka. Kant 34.
 * Jegyzés 35.

II Rész

Az eszméletnek termő tehetségéről.

27. §. Érző tehetség. A külső és belső érző eszközök 35.
 28. §. A' külső érző eszközök 36.
 29. §. Az érezhető észre vevés 36.
 a) Az érző eszközre tárgy hason 36.
 b) Helyhezlet, mód 36.
 c) Az érző eszköz alkalmas legyen, a' nyom 36.
 d) Az érző eszköz az agyál közösülhessen 37.
 e) Az agy az érző eszközökkel együt munkálódjék 37.
 f) A' lélek figyelmezzon a' tárgy érdeklésére 37.

[232.]

30. §. Tapasztalás a' külső érzésekről 37.
- a) külön félék
- α) Tárgyaikra
- β) Nyomokra
- γ) közepszernek állapotjára
- δ) Az érző eszközök_{kk} nevezve 37.
- e) Azokban lévő inakk
- ζ) Agynak
- η) És kedvnek állapotjára
- b) A' nyom fen-maradása 37.
- c) A' lankadt érzést el nyomja az eleven 38.
- d) Az érzések nem függenek éppenséggel a' lelek kényjétől 38.
- e) Az Udósbb embernek nints tiszta érzése 38.
- f) Gyakor nyom 38.
- g) Esméretes nyomok 38.
- h) A' vad emberekk élesebb érző eszközei vagynak 38.
- i) A' Betegségnek művelete 38.
- k) A' tárgy a' mi eszközeinkre nézve 39.
- l) Az érző eszközök tökéletesíthetnek 39.
- m) A' külső érzések csak az illetésnek nemei 39.
31. §. A' Szem 40.
- a) Színekk képei
- b) Az ábrázatok es közök_{kk}
- c) A' tetsző nagyságok_{kk} képei 40.
- d) A' tárgyak' távozatjainak
- e) És tetsző nagyságok_{kk}
32. §. A' Fül 41.
33. §. Az Orr 42.

[233.]

34. §. Az Izles' eszköze 42.
35. §. Az Illetésről 42.
36. §. Tapasztalások a' külső érző eszközökről 43.
- a) Nemes érző eszközök 43.
- b) Két szemmel yy 44.
- c) Halló-trombita, messze látó üveg, tükör 44.
- d) Szaglás, izlés 44.
- e) Az értelemen hatalmaskodnak 44.
37. §. A' reájok tet nyom az agyik ereszkedik 44.
- a) A' húsig terjed 45.
- b) Tébolyog 45.

c) Az elvágott tagokban fájdalom	45.
*) Jegyzés	45.
38. §. Néhány kérdések a' külső érző eszközökről	45.
39. §. Az utolsónak megfejtése. Függős helyhezlet	46.
40. §. Az elsőnek megfejtése. Nem az agyban érezzük a' nyomot	47.
*) Jegyzés	47.
41. §. A' Második meg fejtése. A' Tárgyakat távúllétekben látszatunk érezni	48.
*) Jegyzés	48.
42. §. A' Belső érző eszközök. Az érzési észre vevések	48.
43. §. A' Belső érzés	49.
a) Közép szeretlenül és közepszeresen	49.
b) Személyes azonságok	49.
*) Jegyzés	49.
44. §. A Belső érzésről tapasztalások	50.
a) Függeszkedés	50.
b) Megtökéletesedik	50.
c) Megvesztegetődik	50.

[234.]

d) Fattyú érzés	50.
e) A' belső érzésnek határja	50.
f) A' belső eszközök' egy munkálkodása	50.
45. §. A' Belső eszközök létéle, Fattyú érzések	50.

III Rész

Az esnéretnek formájáról (kül-szabásáról)

46. §. Mi az értelem	51.
47. §. Ezen résznek osztálya	52.

Első Tzikkely

Az Esnéretnek tárgyas formája az öszvellet (synthesis) által

48. §. A' Tárgyas formának munkáji	53.
49. §. Ennek igazi és	53.
50. §. Képes esméretei	55.
a) A' lételnek és nemlételnek, vagyonosnak és hëjánosnak képe	
b) Az együtlételnek és foglatatnak képe	
c) A' mekkoraságè és minémüsègè	
d) Az azonosságe és külömbségè	56.
e) Az egyezetè és ellenkezetè	
f) Az éppenségè és közè	
g) A' matèniájè és formájè	

51. §.	A' jelenséges fogamatok őrzés felet valókka az az (jelenségtelenekké) . . .	57.
52. §.	A' jelenségtelen fogamatok	57.
	a) Az éppenségnék yy	
	b) A' véghetetlennek	58
	c) Az éppenségesen kénytelennek	
	d) A mindenségnék fogamatja	

[235.]

	e) Az éppenséges, és eredendő erőnek	58
	f) Az Istennek	
	g) Az egyszerűnek fogamatja	
53. §.	Az egybe-tsatlás' tehetségé	59.
	a) Az emlékezet' tehetségétől yy	59.
	b) Az általlátás' tehetségének tökéletesítésétől	
	c) – gyakorlástól	
	d) A' kedvnek és elmének állapotjától	60.
	f) A' Testnek állapotjától	

Második Tzikkely

Az esmeret ? alányos formája a' Taglat (Analysis) által

54. §.	Hogyan megy végbe a' Taglat?	60.
55. §.	A' Taglást tökéletessé teszi a' figyelem	60.
	a) A figyelem nagyob v kisebb lehet	
	α) Tartósságára	
	β) Kiterjedésére	
	γ) Erőlködésére, vagy is feszültségére nözve	61.
	b) Érezhető jelek által segítettik a' figyelem	
	c) Gyakorlás által tökéletesedik	
	d) A' Tárgyak yy hasznától yy függ	
56. §.	A' Fosztogató	62.
	*) Jegyzés	63.
57. §.	Az egyeztetés	63.
58. §.	Az esmeretnek felső tehetségé	63.
59. §.	Az a' jegyző tehetséggel jár	64.
60. §.	Az esmeret' felső tehetségének altehetségei	65.
61. §.	Az ítélet	66.
62. §.	Az ok	67.
63. §.	A' felső tehetségnek imigytései	68.

III Szakasz.

Az esmèretnek újra termő (reproductivus) tehetségéről

64. §.	Az esmèretnek újra termő tehetsége szükséges	68.
65. §.	Ezen szakasznak osztályja	69.

I. Rész

A' Kèpeknek újra-terméséről.

66. §.	Miben áll a' kèpeknek újra termese	70.
67. §.	Annak okáról való állományok	70.
68. §.	Mit javasol ez eránt a' tapasztalás	71.
	a) A' kèp az észből ki nem törölődik	
	b) A' kèpnek homályossága	71.
	c) A' jelenlèvő vèlekedésemnek yy folyadékja	
69. §.	A' kèpek' újra termésének módja	72.
	*) Jegyzès	72.
70. §.	Mi a' kèpzelés?	73.
71. §.	Külömbözik e' a' érzéstől? ☆	
	a) Az érzés elevenebb a' kèpzelésnél	73.
	b) A' kèpzelésnek tárgya ñ lehet az érző eszköznek tárgya	
	c)	
72. §.	A' kèpzelés a' testre hat	
	a) A' külső eszköz a' lélekkel együt munkálkodik	74.
	b) Az inak a' kèpzélskor hathatosan fel dűlnak	75.
	c) Az inas-húsokban . . . Készsèg a' mozgásra	75.
	d) Az agy együt munkálkodik	
	e) A' nyilvánkozás a' főben ered	76.
	f) Kèpzelés az értés' eszközével és gyomorral	

73. §.	A' test is viszasza-hat a' kèpzelésre	76.
74. §.	A' kèpzelésről tapasztalások	
	a) Az érezhető nyom könnyebben – megújíthatik	77.
	b) A' külső és belső érzéseket eszünkbe lehet jutatni	
	c) Semmit se kèpzélhetünk, a' mit valaha nem éreztünk	

☆ Egy 'k' betű törölve.

d) Beñünk akaratunk szerént, ès ellen kèpzelések	
e) A' kèpzelésnek is vagy on határja	
f) Señit se kèpzelhetünk üdõ ès tēr nélkül	78.
g) Az eleven kèpzelés elnyomja a' lankadtat	
h) A' felette eleven kèpzelést a' józan ész sem igazgathatja	
75. §. Külsõ fatytyú érzések	79.
76. §. Azokat a' kèpzelés okozza	79.
*) Jegyzés	81.
77. §. A' kèpzelésnek nemei	81.
78. §. Annak munkáji	82.
79. §. A' költõ-tehetség	82.
80. §. A' kèpzelõdésrõl tapasztalások	
a) Füg g a' tapasztalás' határjától	83.
b) A' testtõl yy	
c) Az ètkek' meg emésztõdésétõl yy	
d) Az ègtájnak yy nèmü nèmüségétõl	
e) A' neveléstõl, társalkodástól yy	84.
81. §. Az emlékezet lèptsõivel, y s nemeivel együt	
82. §. Arról tapasztalások	85.
a) Az emlékezet tökéletesedhetik	
b) A' kèp könyebben eszünkbe ötlik	86.
c) Az emlékezet jósága a' testtõl függ	87.
d) A' kortól	
e) Hatható (mivelõ) ès szenvedõ állapot	

[238.]

f) Az emlékezet függ kivált kèppen az agytól	
g) A' kèpek fen-maradnak az emlékezetben	87.
*) Jegyzés	
83. §. A' Megemlékezet	87.

II Rèsz.

A' kèpek' Rendjeinek törvényeirõl. (De legibus
successionis idearum =

84. §. A' kepek' Rendjeinek kútfejei	88.
*) Jegyzés	89.
85. §. A' kèptársalás	89.
86. §. A' kèp társalásnak okáról állományok	90.
87. §. Mit mond arra a' tapasztalás?	90.

*) Jegyzés	91.
88. §. A' kèp-társalásnak közönséges [☆] szabája	91.
89. §. Ebből különb fèle törvények	92.
*) Jegyzés	92.
**) Jegyzés	93.
90. §. A' kèptársalásban lévő tsat-kèp	94.
91. §. Nem minden kèp egyenlő fel-serkentetésü	94.
92. §. Milylyen kèp jút többszer eszünkbe?	95.
93. §. Melylyik kèp serkenti-fel gyakrabban a' másikat?	95.
94. §. Mikor társalkodik össze ^{☆☆} hosszabban két kèp?	96.
95. §. Mi következik a' kèp-társalásból?	96.
*) Jegyzés – a) b) c) d)	96.
96. §. Miért forog ez, és nem más kèp előttünk?	97.
97. §. Honnet ered a' hasonló történetek' várása, az eleven érzés, és eleven érzékenység?	97.
*) Jegyzés	98.
**) Jegyzés	98.

[239.]

98. §. A' kèp-társalásról tapasztalások	98.
a) A' rendszerben lévő képek vizontagos rendben vagynak	98.
b) Udóvel az egyen kéntes kèpekk világossága, és az ő társalások elgyengül	99.
c) A' kèpeknek össze kaptsolásában nem minden függ kényüntől, nem is minden kénytelen	99.
d) Az össze-társalt kèpek el választódhat-nak egymástól	99.
99. §. Hogyan vesztegeti – meg a' kèpzelés az érzést?	100.
*) Jegyzés	100.
100. §. Mely részről serken – fel inkább a' kèp?	101.
101. §. A' társalas által az érezhető nyom a' tárgy kèpével egyesül	102.
a) A' Tárgyáról is kèpeket nyerünk	102.
b) A' tárgyat magát is észre veñi látszatunk	102.
*) Jegyzés	102.
102. §. Az elmének külömbsege miből származik?	103.
103. §. A' kèp társalástól különös jelenségeknek megmagyarázása	103.

III Rész

Az egész esmèret' tehetségének toldalékja

104. §. Ezen résznek osztályja	104.
--	------

☆ Eredetiben: Közönséges

☆☆ Itt egy rontott szó van.

Első Tzikkely
A' Beszed' tehetségéről.

105. §. A' jegyző tehetség kettőféle, és azért 104.

[240.]

106. §. A' Beszed' -tehetség is kettőféle
- a) A' hangok' jegyeik kiejtődhesse
 - b) Ugy nem külömben meg értődhesse
 - a) A' megértés származik a' Hallás eszközeiből 105.
 - β) A' szollásnak erejéből
 - γ) Az emlékezetből, képzelésből yy
107. §. Miben külömbözik a' beszédnek felső tehetsége az alsótól?
- a) Az egyenkéntes képeket, sőt egész rendű gondolatokat meg-
jegyezhetünk
 - b) Azokat közönségesekké és fosztogatottakká is változtathatjuk 105.
 - c) Világos magunktudása vagyon a' közökről
 - d) A' Hang jegyei magán hangzók és ízesültek legyenek
108. §. Ezeknek még más külömbözete 106.
- *) Jegyzés
109. §. A' Mesterséges beszéd 107.
110. §. A' Beszednek természetes eredete vagyon
- a) A' természetben sok test magától, és külömféle képpen hangzik 108.
 - b) Az embernek alkalmas eszközei vagynak a' hangokkal be-vételére,
és ki ejtésére
 - c) Minden nyelvben gyökeres igék
 - d) A' Hangok a' vad embereknel közönséges, és nem fosztogatott
képeket jegyeznek meg
 - *) Jegyzés 109.
111. §. Az erre tett ellen vetés megtáfolodik
- a) Az emberek' eszközei külömbféle képpen vagynak alkalmaztatva

[241.]

- b) A' nyelveknek ki pallérozása – honnét?
- c) A' nyelvek szerzésében sokat teszen az eset yy
- Szükség yy

Második Tzikkely
A' Zseniről (Felleng észről) és az elmésségnek
(virgantz esznek) külömbsegeiről.

112. §. Mi a Zseni? (Felleng ész) 110.

113. §. Arról tapasztalások
- a) A' zseni nyughatatlan, eluszekony yy
 - b) A' maga' határában szerény 112.
 - c) Szerentsés korában a' felvett dologban bele bolondul
 - d) Gyakran maga találmányos, yy
 - e) Mår fiatal-korában gyakran mutogatja magát
 - f) Ha botlik, nagyot botlik
 - *) Jegyzés
114. §. Mi az oka az elmésség' külömségének?
- A. A' testi okokhoz tartoznak 113.
 - a) A' testnek alkatása yy
 - b) A' kor
 - c) A' földnek és levegőnek minémüsége
 - d) Az eledelek - B. Az erköltsi okokhoz tartoznak
 - a) A' gondviselés kisded korunkban 114.
 - b) Az oktatás
 - c) A' társalkodás, példák
 - d) Az életnek módja yy

[242/a.]

122. §. Az érzékenység mindenre nève az eszközöktől függ
- a) Ha a' test beteg yy az érzékenység elveszti az elevenségét
 - b) Minden némű érzékenység kifáraszt bennünk' 127.
 - c) Ugyan azon tárgyak nem ugyanolyan nyomokat élesztenek bennünk' .
 - d) A' mult érzékenységtől sokat költsönöznek a' mindjárt reá követ-
kezők
 - e) A' kisértetlen, és meg meredt érző eszközü emberekben több üdő kell
az érzékenységre
 - f) Az érzékenység fen-marad, ha már a' kèpről megfelejtkeztünk is
 - g) Minden fèle érzékenységet meg ununk 128.
 - i) Bennünk a' testi eszközök is okozhatnak érzékenységet
 - *) Jegyzés
 - **) Jegyzés
123. §. Az érzékenységeket okozó eszközökről tapasztalások
- a) Kifognak a' gyakor éles által
 - b) Magokhoz tèmek, ha nem érdeklődnek
 - c) A' megtellett eszköz kellemetlenséget okoz 129.
 - d) Eleven az érdeklés, ha megegyez az eszközök alkotásával
124. §. Néhány érzékenységes jelenségeknek megfejtése

- a) A' tárgyakban lévő különbség gyönyörködtet bennünk' 130.
 b) A' legerőszakosabb érzékenységek legkevesebb időig tartanak

[243.]

- c) A' tárgyakban lévő különbség gyönyörködtet bennünk'
 d) A' kellemetlen érzékenységek a' velek való gyakorlás által
 kellemetesebbé válnak 131.
 125. §. A' képzelés is természet érzékenységeket
 *) Jegyzés
 **) Jegyzés 132.
 126. §. Rendes érzékenységek
 *) Jegyzés 133.
 127. §. Az egybe-kapcsolt érzékenységek
 *) Jegyzés
 128. §. Mi következik az érzékenységek' foglalatjából
 *) Jegyzés 135.
 129. §. Hogyan folthatnak az érzékenységek egybe? 136.
 *) jegyzés
 130. §. Törvény az ellenbe tett erősebb érzékenységekről 137.
 *) Jegyzés 138.
 **) Jegyzés
 131. §. Törvény az ellenbe tett lankadt érzékenységekről 139.
 *) Jegyzés
 132. §. Az egyféle tárgyakat illető ellenbe-tett érzékenységekről törvények 140.
 *) Jegyzés
 **) Jegyzés 141.
 133. §. Az egyenetlen ellenbe tett érzékenységekről
 *) Jegyzés
 **) Jegyzés 142.
 134. §. Az egybe foglalt érzékenységekről, es azokk rendjeiről tapasztalások-
 ezek közönségesen

[244.]

- a) Az egész érzékenységben lehet kellemetesség 142.
 b) A' kellemetlen rész érzékenység kellemetessé válhat
 c) Kellemetessé válik, ha vegyült
 d) A' kellemetlen a' kellemetes társaságában kellemetessé válik
 e) Két kellemetese kellemetlenne válnak 143.

- 1) Ez kitetszik, midőn
- α) Az izetlen rëszekből jó ízű étek lehetnek
- β) különb fele formákban, és rendekben 143.
- γ) A természetnek, és mesterségnek műveiben
- 2) A' Bor az édességekre izetlen
- 3) A' ruházatban
- 4) A' szerelem 144.
- 5) Ha az eszközök kistszűnek, de nem juthatnak a' művelésre
135. §. Ezekből származó folyadekok
- *) Jegyzés 145.
- **) Jegyzés
- ***) Jegyzés 146.
136. §. Mitsoda képek alkalmatlanok az érzékenységek fel-gerjesztésére?
- * Jegyzés 147.
137. §. Az esmeretnek az érzékenységhez való folyamatja
- a) Az érzékenység függ a' képek módjától yy 148.
- b) A' volt és jövő dolgok is érzékenységet okoznak
- c) Képtársalás az érzékenységek elevenítésére
- d) Ket dolog között a' foglalatnak általlátása
- e) A' bizonytalanság gyötör bennünk'
- f) A' dolgok között való szer feltalálás

[245.]

138. §. A' Múlt, és jövő dolgok mitsoda érzékenységet szűnek? 148.

II Rész

A' kellemetességnek és kellemetlenségnek kút fejről

139. §. Ezen Résznek osztályja
- a) Gyökeres kútfők
- 1) Az eszközök érdeklései
- α) Külső vastagabb érző eszközök
- β) Nemesebb érző eszközök 150.
- γ) A' külső érző eszközök belőlről
- δ) A' belső érző eszközök belőlről
- 2) A' képek, és nyomok közt való szer
- b) Az ágazatos kút fők
- α) A belső jelenségeink
- β) Külső' javaink
- γ) Az egyindulatúság 151.
- δ) Mások' eszének, és szívének szép tulajdonságai
- e) Szép erköltsű tselekedetek
- ς) A' dologban leledző szerszám yy
- η) Képzelés

Első Tzikkely
A' kellemetességnek és kellemetlenségnek gyökeres *kút*
fejeiről

140. §. A' külső érző eszközök által nyert érzékenységekről ezeket tapasztalluk . 151.

[246.]

- a) Az eszközök mineműségétől és állapotjától függ
- b) A' kellemetességnek és kellemetlenségnek érzése megfeszül 152.
- c) Sebesebb a' vërnek kerengése
- d) Az érzékenységek összefolynak 152.
141. §. A' Szép
- *) Jegyzès 153.
- **) Jegyzès
142. §. Az Ösztönök 154.
- *) Jegyzès
- **) Jegyzès
- ***) Jegyzès
143. §. Lehet e' érzékenysége a' léleknek, ha a' belső érző eszközök nem
érdeklődnek? 155.
144. §. A' Lélek az eszközök szabad munkájában gyönyörűséget érez 156.
- *) Jegyzès
145. §. A' Rendtartás – ősz-hang
146. §. Külömb- és egyfésesség 158.
147. §. Újság
148. §. A' Nagy 159.
- *) Jegyzès
- **) Jegyzès 160.
- ***) Jegyzès
149. §. Az Igaz

[247.]

Második Tzikkely
A' kellemetességnek, és kellemetlenségnek ágazatos
kútfejeiről

150. §. Belső Javaink – a) – b) 161.
151. §. Külső Javaink – a) – b) – c) 162.
- *) Jegyzès 163.

152. §.	Az Egy indulatúság	
	a) A mi hozzánk tartozó tárgyaktól	163.
	b) Azokkal, akiket szeretünk	
	c) Azokkal, kik állapotjából a' mi állapotunkk valami részét látjuk	164.
153. §.	Másoknak belső Java a) b)	
154. §.	A' Szomorú, és Víg	165.
	*) Jegyzés	
	***) Jegyzés	
155. §.	A' képzelés	166.
156. §.	Az egy-ügyű mondák, és tselekedetek	
157. §.	Az érzékenységekk legközönségeseb kútfejeiről vèlekedések	167.

III Resz

A' Kedvnek különbféle érzékenységeikből eredő állapotokról

158. §.	Ezen résznek osztályja	168.
159. §.	Az Öröm	169.
	*) Jegyzés	
	***) Jegyzés	170.

[248.]

160. §.	A' Szomorúság	170.
161. §.	A' Reménység	171.
	*) Jegyzés	172.
162. §.	A' Félelem	172.
163. §.	A' Szeretet	173.
164. §.	A' Gyűlölség	
165. §.	A' Tsudálkozás	175.
166. §.	Helyes e' ezen osztály	176.

III Könyv

A' megkèvánó és utáló tehetségről

(A' kèvánýról, és Utályról)

167. §.	Ezen könyvnek osztályja	176.
---------	-----------------------------------	------

I Rész.

A' Kèvanynak és utálynak, az az: Meg- kèvánásnak es utálásnak historiája.

168. §.	Ezen tehetségnek mesterséges igéji (Tárgy-szavai) yy	177.
---------	--	------

169. §. Mik kívántatnak a' megkívánásra és utálásra
- a) Hogy a' megkívánt \bar{v} utált dolog a' képzelésben jelen legyen 178.
- b) Hogy a' tárgyat magát is megismerjük
- c) Hogy a' megkívánt, vagy utált tárgynak el nyerhetőségét magunkkal elhitessük
170. §. Ezen tehetségnek léptsőji

[249.]

- a) Az üdőnek tartóssága
- b) Tárgyak sokasága 179.
- c) A' Tárgynak hathatossága
171. §. Mikor válik a' kíványból, és utályból tselekedet? 180.
172. §. A' kíványnak, és utálynak három ága
173. §. A' Kedvnek egyenlő – töb-nyomatban, és mind egységben lévő helyhezletjéről 181.
174. §. Csak a' töb-nyomatban hajúlhat az akarat 182.
175. §. Miből származik a' hajlandóság, szokás és erköltsi magunk viselete 184.
- a) Hajlandóság 184.
- b) Szokás
- c) Erköltsi magunk viselete
176. §. Az eleven képzelés arányt szab az akaratnak 185.
- a) Eleven képzelése a' kellemetességnek, vagy kellemetlenségnek 186.
- b) Eleven képzelése az érzékenységnek
- c) Az eleven képzelés maga elegendő
177. §. A' kívány és utály' tehetségnek osztályja
178. §. Miként viseli magát az akarat a' felső tehetségben? 187.
179. §. Ezen tehetségnek eredendő okairól állományok 189.
- a) Leibnitz 189.
- b) Locke 190.
- c) Spinoza 190.
- d) Tapasztalás 190.

[250.]

180. §. A' Szabad kényről 191.
- A' Szabadsághoz kívántatik:
- a) Hogy a' tselekedet önséges legyen
- b) Hogy világos, és kivált képekből yy eredjen 192.
- c) Hogy történetes legyen
- d) Metafizikai szabadság

II Rész

A' megkèvánásnak ès' utálásnak kútfföiröl.

181. §.	Ezen rèsznek osztályja	193.
182. §.	Az Ösztön	194.
183. §.	A' Szokás	195.
184. §.	A' Hajlandóság	196.
185. §.	A' Testi eszközök	197.
186. §.	A' Kèpzelés	198.
187. §.	Az Ok	
188. §.	Mások tiszteletre való magok' viselete	199.
189. §.	Pèldák	200.
190. §.	Lèlek' esmèret	201.
	a) Egyenlőnek kellene leñi minden emberben, mindenkor, ès mindenütt .	
	1) Madagaskár	
	2) Jensas	202.
	3) Kárthágo	
	4) Fakírok	
	5) Tziprus	
	6) Kamtsatkaik	203.
	7) Braminok	

[251.]

	8) Olasz országban	
	9) Spanyolban	203.
	10) Diokletianus üdejében Laktantius	
	b) A' lelki esmèret velünk együt nevedik	
	c) Ezt megerősítik bennünk a' Hit, vallás, Hazai törvények	204.
	d) Meg gyökeresül az egy indulatúság által	205.
191. §.	Az èg-táj-eledel-testnek állapota	206.
	a) Az èg-táj	
	b) Az eledel	
	c) A' testnek különbféle állapotja	207.

Toldalék

A Lélek rend kívül való állapotjáról.

192. §.	Ezen toldalek osztályja	209.
193. §.	A' lom – A' julás	210.
	a) Az álom oka	
194. §.	Az A' lmodás	211.
	a) Annak magyarázatja	212.
	a) Az álmódás eredete	212.

1) Hőség	
2) A' vér a' szivre hat	213.
3) Szomjúság	
4) Az álmodásból indulatok	
5) A' képek èbren lètünk ¹ től fogva az álomig	214.
b) Az álmodás folytatódik	
1) A' homályos társ-képek fel serke ² nek	
2) Megjele ³ nek	215.
3) El ⁴ tűnnek	
4) Őszsze foglalódnak az üd ⁵ önek, helynek ☆	
	[252.]
c) Mik ⁶ ént vèlhetjük az álom-tárgyakat igaziak ⁷ k?	216.
1) Rendes, rendetlen álmodások	
2) Jövendölő álmodások	217.
α) Halál, betegség	
β) Titok, eset, költemény	218.
195. §. Alva-járás	219.
a) Külömbözik az álmodástól	219.
1) Frantzia kis pap	219.
2) Ezen jelenségnek meg magyarázása	220.
3) Bellovari alvajáró	221.
b) Az álmodáshoz szükséges yy	222.
c) Tsudálatos alva járók	223.
*) Jegyzès	223.
**) Jegyzès	223.
***) Jegyzès	223.
196. §. Bolondság	
a) Annak meg magyarázása	224
b) Èppen egy tárgynak kèpe fogja-el yy	
c) Haller	
d) Bayle	225.
e) Külömb fele bolondok	
f) Spanyol kardinalis	
g) Mindnyájan	226.
h) Dühösködő. Bolondság.	
197. §. A' Részegség	226.

— . —

☆ Olvashatatlan két betű.

[253.]△

[Megjegyzés a számozatlan baloldalon: A'mely
szók x jegyet viselnek azokat F.I Szűts
Phil. Prof. teremttette.]

A'
Lélekményes nevezetek̄k
Szó-tárja.
A.

Ábrázolat – figura

Agy – cerebrum

Ágyék-hártya – diaphragma

Ágyék-inak – nervi lumborum

Alap – Fundamentum

Alány – Subjectum

Allat – Substantia (Ez a szó *állat* ebből ágazik *ito-állók*). Hucdum improrius vocabuli
állat usus erat pro denominandis aa tibi☆. Praecisa aālis significāō☆☆
Lelkes, vel *Eleven állat*, quasi substantia aāta, quod ipsum etiam aāt e.
= jobb állat, quod subject

Álom – Somnus

Álmodás – Somnium (Somniare dicimus álmodni)

Álmélkodás – Stupor

Alva-járás – Noctambulāō – Somnambulāō☆☆☆ (Alva-járás derivatur ex *alvās* dormitio,
et *járok* ambulo) forte noctambulao etiam bene diceretur Èjjel-járás,
*Èbr-álmos*ság, quasi èbren-álmos

[254.]

B.

Bánat – poenitudo.

Barátság – amicitia.

Barázdolt testek – corpora striata.

Bél – Interna (etiam Intestina ideo vocatur *Belek* quia intus – *belől* sunt.)

Bele-bolondul – Enthusiosta.

Belső-érzés – sensus internus.

△ A lapszámozás a könyv *jobb oldal* lapjain folytatódik. A bal oldalon a lat. magy. szótár talál-
ható lapszám nélkül.

☆ aā rövidítések alá az anima alapszó olvasandó. olvasandó.

☆☆ significao = significatio

☆☆☆ Az utótag: ambulatio.

Beszéd tehetség – Facultus sermonis. *Beszédhetés*.

Bestre vágyódás – Ambitio.

Bets – vèlekedés – Existimãõ [Existimatio].

Bizodalom – fiducia.

Bontogatás – Analysis (quatenus significat Resolũõnem [Resolutionem]).

D.

Dag – Massa.

Ditsőség – Gloria.

Dobda – Pulsus arteriae (Hoc vocabulo rite usus e' D. Sam. *Rátz* in sua Physiologis: exprimit enim Naturalem, eum tacitum pulsus arteriae sonum.)

Dob-Hártya – Tympanellum.

[255.]

E.

Ébren-Létel – vigilia.

Egész-kép – idea totalis.

Egybe tsatlás – combinãõ. [combinatio].

Egybe-illés – symetria.

Egyenesen – directe.

Egyenetlen – indirecte.

Egyenlő-nyomat – Aequilibrium.

Egyet-értő – consentiens.

Egy-szabású – ejusmodi.

Egyeztetés – comparao [comparatio].

Egy-ügyü – Simplex (simplex est, quod partibus caret, quasi quod *unam vicem* habet.

Vicem significat ügy; sic: meas acces defleo, *ügyemet síratom*) vel

Egy-szerű, fortassis ad huc magis exprimettet significãõnem☆ simpli-
cis *Őszinten*, nam *Őszintenség* jam olim in usu erat.

Egy-ügyüsittem – Simplifico – *őszintenitem*. *Őszintétem*.

Együtt-Létel – coexistentia.

Elegyes – mixtus etiam *vegyes*.

Elej – elementum (a' só ilylyen elejkből áll: sal ex talibus elementis constat)

Élesztő-(műv)munka – actio aãlis. [animalis].

Eleven – vividus, vivens.

☆ significãõnem = significationem

Èlev-èrzés (èrzenység) – praesensio.

Èlev-ítélet – praejudicium.

[256.]

Ellenbe – tett – oppositus.

Ellenkezet – repugnatio.

Elmélkedő Fèlleng-ész – Genie speculativum.

Elmèny – theoria.

Elményesen – theoreticae.

Elme ragadtatás – enthusiasmus.

Előzmény – objectum.

Èppenséges – absolutus.

Èppenségesen – absolute.

Èghető-híg – Phlogiston. vide Gulvány.

Egyebes – diversus.

Egyebesség – diversitas.

Ègyèdes – individuum – Singulare. ègȳ ègy.

Egyenetlen nyomat – Superpondium. vide töb-nyomat.

Emlékezet – memoria.

Eredendő – originalis. – erdèti.

Èrezhetőség – sensibilitas.

Èrkölts'-tudomány – Doctrina moralis.

Èrköltsős – moralis-e.

Èrték – intellectus (Non èrtelem quod proprie effectum intellectus significat. Èrtekére adom; do ei ad intelligendum.) Sed èrték significat id etiam, quod quia possidet. = èrreték.

Èrzeny (kényes) – sensitivus.

Èrzenység – sensio doloris, aut voluptatis yy.

Èrzés (èrzemény) sensãõ. [sensatio].

Èrzés felet való (èrzemény felet való) Transcendentalis-e.

Èrző-eszköz (– – műv) organum sensus.

Èrző-tehetség – Facultas sentiendi. Èrezhetőség.

[257.]

Èröltetés Intensio (melius).

Èrölködés Intensio (quia vos prior sensu tantum passi-võ [sic!] usurpavi potest, quod linguo gnarus suaste videt, posterior vero sensu activo, quod quidem hic requisitur).

Èrős – fortis.

Èrőszakos – vehemens – potius coactus.

Esméret – cognitio.

Esméret formája (*Külszabása*) – Forma cognitionis.

Esméret matériája (*misége*) – Materia cognitionis.

Esméret tárgyas formája (– – *ötlönyös külszabása*) – Forma cognitionis objectiva.

Esméret alányos formája (– – – *Külszabása*) – Forma cognitionis Subjectiva.

Ész – mens.

Ész-éle – Acumen (*szem-hegy* – acies visus)

Esmély – conscientia sui (*Fel-eszmélyedet*; redut ad sui conscientiarum.) *Magatudas*, quod vide.

Észre vevés (perceptio) *észre vétel* – perceptum quid.

Eustachius' kürtje – Tuba Eustachiana.

F.

Fagygyas-bőr – Membrana cellulosa.

Fartsok' (nálunk *fartsúk*) *inai* – Nervi ossis sacri.

Fatytyú érzékenység – sensio spuria.

[258.]

Fatytyú érzés – Sensão sporia (Hac expressione ☆ Hungari pro rebus ñ genuinis; ex gr. *Fatytyú virág.*) [Sensatio...].

Felelem – Timor.

Felleng-ész – Genie (quasi *Fellengő ész*. Dicimus *fellengő gondolatok* [melius *felséges*] eminentes cogitāōnes) [cogitationes].

Fel-serkentem – resuscito.

Fel-serkentes – resustitāō. [resustitatio].

Fel-serkenthető – resuscitabilis.

Felső-tehetség – Facultas-superior.

Fèltés – zelotypia.

Figyelem – attentio.

Foganat – conceptus (concipio rem; *megfogom a'* dolgot.. talán job volna *fogantat*).

Foglalás – connexio.

Foglalat – nexus.

Fonálka – fibra.

Fosztogatom – abstraho (videtur significatum psychologicum genuire exprimere. Abstrahere enim e' unam ideam partialem a totali singilletim auffere. Hinc bene Hungari: *megfosztottak mindenétől*) Inde talán job volna *elkülönözöm*.

Fosztogató – abstractio. = *elkülönözés*.

Fosztogatott – abstractus-a-um.

☆ Olvashatatlan szó.

Felső-hártya – epidermis.

Felseges – sublimis-e.

[259.]

Főnek-inai – nervi capitis.

Függelék – appendix (Ezen szóval élt már ez előtt Tiszt. Rêvai Miklós Ur.)

Fül-menés – vestibulum aurium.

G.

Gépelyes – Mechanicus. Hanc vocem usurpavit jam in Urania R.D. Versegi.

Gerentz-velő – Mendulla spinalis.

Gomboly – ganglion.

Gondolat – cogitãõ, (potius fortasse cogitatum quid, nam cogitãõ dici forte melius posset *gon-dolás*, hoc enim actionem, illud effectum acti-onis exprimit. – Sed ut in artibus, ita et en sermone, usus dominatur. Illud vero jam pro actione ipsa recepius.) [cogitatio].

Gyulvány – phlogiston.

Gyülölés – odium (Si dicere liceret potius oditio vide animadversionem ad *gondolat*.)

H.

Habozás – fluctuãõ [fluctatio].

Ha-hogyság – conditio (particula conditionalis Hungaris est: *Ha*; *Hogy ha*, vel *Ha hogy*, sinquodsi.

[260.]

Non est rãõ, cur non possim condere ex talibus particulis substantiva, ut id Latini fecere; ex gr. ex *Heri* – hesternus; cum aliquim ita derivato voces naturam rei exacte excrimant.) [ratio].

Hajlandóság – propensis.

Hál-adóság – gratitudo.

Halló-in – nervus acusticus.

Harag – ira.

Hártya – tunica.

Hathatatlan – impenetrabilis-e.

Hát-inai – nervi dorsales.

Hatok – ago (Physica.) (*Szívemre hatot*; egit in cor meum) Hinc.

Hatás – actio (Suid actio significet, relate ad appetendi, et adversandi facultatem, dicemus inferius).

Hatható – activus-a-um (ez *hatható ember*; est homo activus).

Hathatóság – activitas.

Helyhezet – situs. (In bona situ st oia; jó helyhezetben vagynak mindenek.) [In bona situ sunt omnia].

Hig – fluidum.

Hihető – credibile – probabile.

Hintázás – oscillâo [oscillatio].

Homályos kép – idea obscura.

Hoszalt-velő – medulla elongata (*Nem hoszallom ezen embernek beszédjét*; non capio sodium ex longo hujus hñis [hominis] sermone. *Hoszallott beszéd*, sermo prolongatus.

[261.]

I.

Ideg – Indo (A' kèzijan lèvő szíjat is, vagy húrt, idegnek mondjuk. Est caro tendinosa; ideges hús.

Jegy – Nota – Symbolum. Inter docendum puens dicimus: Hoc bene tibi notes, velim; *ezt jól meg-jegyezd*. – Dum armentarii per incisiones, diversas, in aurículas pecorum factos pecora unius oeonomi ab alterius distinguere volunt, si loguuntur: *Ez a marha ilyen jegyben vagyon* – Sponsaliorum contractorum nota characteristic Hungaris dicitur *Jegy. Jegyben vagyon* – *el vagyon jegyezve*.

Jel – signum (signum datum e; jel adatott adódott).

Jelenség – phoenomen (Erscheinung) vide *tünemèny*.

Jelenséges – empyricus-a.-um.

Jelenségtelen – tale quid, quod ñ è phoenomen.

Jelenségtelenül-ñ empyrice.

Illetvény – relâo (nulla mihi ad hanc rem e' realâo [relatio]; *Ez engem' éppen nem illet*) vel köz. *nints közöm hozzá*.

Imígyítem – modifico (modus, quo aliquid fit, Hungaris audit: *így, imígy, amígy*) Hinc.

Imígyítés – modificâo. [modificatio].

Imígyített – imígyítődett – modificatus-a-um.

Imígyesedem – modifcor (neutro – passivum).

Inak' eresztékjei – processus nervorum.

[262.]

Inas-híg – fluidum nervum.

Indulat – affectus.

Indulatos – affectuosus.

Inger – elater $\tilde{a}i$ (derivatur ab *ingerlem* irrito. Ad exemplum *vezèr* et *vezèrlem*). [animi].

Jó-akarat – benevolentia.

Irigység – invidia.

Ismét-ítem – repeto (repeto idem \hat{a} ac itero. *Itero* derivatum \hat{e} ex *Iterum*, quod Hungaris est *ismét*).

Iszonyodás – horror.

Iz – articulus (izenkènt – articulatim).

Íz – gustus (illud breve, hoc vero longum est).

Izesült – articulatus.

Ízkény – aesthesis – aesthetica.

Ízkényes – aestheticus-a-um.

Ízlés – sensus gustus.

Ízlő-in – Nervus gustatorius.

Jövevény-ösztön – Stimulus \bar{v} instinctus adventitius.

K.

Kedv – animus (Deest ipsi $\tilde{a}i$; *nints kedve*) [animus].

Kegyesség – clementia.

Kellemetlenség – Gratum.

Kellemes – Gratus-a-um.

Kellemetlenség – ingratum.

[263.]

Kemény test – corpus callosum.

Kengyelke – stapes.

Kény – arbitrium (vivit pro arbitrio; *kényjére èl*).

Kénytelen – necessarius-a-um. (omisso *telen* fit ejus oppositum.

Kép – Idea) Ipsa vox Graeca $\iota\gamma\eta\alpha$ non aliud quam *iconem*, *imaginem* denotat. Posset forte etiam Tűn dici, ex: *Szembe* – *eszembe tűnt*, \bar{v} *Ige* ex: *a' gyermeket megigézte*, id est, oculos in vultum infantis defigendo, fortem ejus imaginem $\tilde{a}i$ [animo] impressit. – P. Benyák is *Igének* mondgya, ezen Görög szónak $\lambda\sigma\gamma\omicron\varsigma$ értelmére nözve, melyly ebben: *az ige teste lön*, nem teszen Szavat, hanem idea intellectus divini.

Képes – idealis-e.

Képek-rendje – series idearum.

Képzeles – imaginã. [imaginatio].
Képzelet – ideale (Ideal) imaginatum quid.
Képzemény – phantasma.
Kerenge – Labyrinthus. Tömkeleg *Szabó Dávid*.
Kerengés – circulã. [circulatio].
Keserűség – moeror.
Kètségbe esés – desperã. [desperatio].
Kèvány – appetitio.
Kèványság – desiderium.
Kis agy – cerebellum.

[264.]

Kinevetés – irrisio.
Kis-Szívűség – pusillaminitas.
Kíztés – irritatio (Tsiklandósság).
Kíztőség – irritabilitás.
Kiterjedés – extensis.
Kiterjedt – extensus-um.
Költő tehetség – facultas fingendi. *Költhetőség*.
Könyörületesség – comiserã. [commiseratio].
Következmény – resultatum.
Körter – circus.
Köz – relã (közöm vagyom hozzá. [relatio].
Köz-vetetlen – immediate (*középszerűtlenül*).
Köz vetőleg – (*közep szeresen*) mediate.
Kül – superficies (ex kül -ső).
Kül-szabás – forma rei alicujus.
Külső érzés – sensã externa [sensatio].

L.

Lankadt – debilis-e.
Lap – superficies plana.
Látomány – visio.
Látomos – vizionárius.
Lehetőség – possibilitas.

[265.]

Lekötelezés – Devotio.
Lèlek-háza – Sedes animae.

Lèlek-mény – Psychologia (finem vocit tudomány considerando, forsitan non incepta redderentur multa, $\widetilde{\text{im}}\widetilde{\text{o}}\ \widetilde{\text{ô}}\widetilde{\text{a}}$ [imaginatio omnia] forte scientiarum nomina eadem terminaone, rationem tamen in Hungarico vocabulum radicalium habendo: sic scientiam de $\widetilde{\text{a}}\widetilde{\text{a}}$ [anima] rite tunc diceremus *Lèlek-mény*, non vero *Lèlek'-tudomány*, scientiam vero de sapientia, seu *Philosophiam Böltselkedmény* yy).

Lèlek-tudomány – Psychologia.

Lélekzet – spiritus.

Lèlekvizsgáló – psychologus. *Lelkemész*.

Lelki-esmeret – conscientia moralis.

Létel – existentia.

Löny – ens (ex esse Lönni).

M.

Megemlékezet – reminiscentia.

Megfeszült – intensus-a-um.

Meggondolat – reflexio.

Meghatározom – determino.

Megkèvánás – appetitio. (vide kèvány).

Megutálás – aversão. (vide utály).

Mekkoraság – quantitas (Ezt nagy érdemű Dugonics András' Tudákosságából költsönöztem).

Menedék-szabás – Lex directionis (forte magis genuinum esset *Arány-szabás*).

[266.]

Menyő-hig – fluidum electricum (forte melius *villám-hig*. Verum et *Menyő-hig* et *menedék-szabás* rejecit auctor, et quidem non imerito quia nateram rei voces illa aut non redentur di-recte experimege, aut ad eam exprimendam satis aptae ñ sunt).

Mérhetetlen – imānsus.

Mindenseg – universum.

Miség – materia (*Mi, holmi, akármí*) hunc apte.

Mozdító-in – nervus moveus.

Műszer – organum (quasi instrumentum actionis).

Műszeresség – organizaõ. [organisatio].

Műszeres test – corpus organicum.

Műv – effectus.

Műv-ok – caussa philosophica (quasi $\widetilde{\text{r}}\widetilde{\text{a}}\widetilde{\text{o}}$ effectus) [ratio].

Műv-okos – caussalis.

Művokosság – caussalitas.

N.

Nagy-szívíűség – magnanimitas, animositas.

Neheztezés – indignatō [indignatio].

Nem érzékenyen – n̄ sensitivus.

Nem úgyitva – negative.

Nyak-tsigának-inai – nervi cervicis.

[267.]

O.

Ohajtás – cupiditas.

ok – Rāō (aā irrationale vocamus *oktalan állat*, ergo rationale dici de *okos*, et Rāō - ok)
[Ratio (animal... et Ratio-ok].

ok-fő – principium rāōnis (sicut kút-fő) [rationis].

okoskodás – ratiocinium.

okos Lélek-mény – (-tudomány) Psychologia rāōnalis. [rationalis].

orló Felleng-ész – Genie compilatorium.

P.

Por-szem – Atomus (Hoc vocabulo usus jam ē D Pétzeli).

Portzogó – cartillagó.

Pörölyke – malleolus.

R.

Reménység – spes.

Rémülés – consternatō Rém = Lemur Dugonis [consternatio].

Rendes emlékezet – memoria discursiva.

Rendesség – Symetria (auctor ipse rejecit).

Rend – series. job *Sor*.

Rész-kép – idea partialis.

Rettegés – pavor.

Retze-szabású – retiformis.

Rokonyos tételek – propositiones affines (auctor rejecit).

Ros̄ akarat – Malevolentia.

Rugó – elater.

Rugosság – elasticitas.

[268.]

S.

Szabad – liber-a-um.*Szabad kény* – liberum arbitrium.*Szabadság* – libertas.*Szagló-in* – nervus olfactorius.*Szaporítás* – propagāō. [propagatio].*Szarú - hártya* – tunica cornea.*Szégyenülés* – pudor (potius pudore affectio, nam pudorem Significat *Szégyen*).*Szem-hártyák* – tunicae oculi.*Szer* – proportio (Dugonics.) [sic!].*Szerelem* – amor specificus.*Szeretet* – amor.*Szintítem* – imitor (derivatum ez *Szintén úgy*; eodem modo Szint' úgy festi ez, mint amaz a' képet; denotat imitāōnem). [imitationem].*Szintetés* – imitāō.*Szomorúság* – tristitia.*Szózat* – vocalis.*Szörnyű* – immanis.*Szövékes* – retiformis – implexus.*Szövetség* – nexus.

T.

Taglat – analysis (quatenus opponitur Syntheti)*Tag-mód* – methodus analytika.

[269.]

Tapasztalás – experientia, experimentum (ultimam non videtur rite exprimere).*Tárgy* – objectum (vide előzmény).*Társalás* – associatio.*Társ-kép* – idea associata.*Tartalék* – vasa corporis.*Tartós* – durabilis-e.*Tartósság* – durabilitas-durāō. [duratio].*Távzat* – distantia.*Tèboly-inak* – nervi vagi.*Tehetség* – facultas-potentia.*Tër* – spatium.*Termés-kép* – Idea ināta (Dicimus *Termés-kő* – lapis n̄ arte, sed n̄ factus) [natura]

Természeti merséklés – temperamentum.
Természet' törvényei – leges naturae.
Termő tehetség – facultas productiva. *termelhetőség*.
Tudatos-Felleng-ész – Genie scientificum.
Tudtom – axioma (Dugonics).
Tsel – praxis, (Derivatum ex tselekszem).
Tseles – practicus-a-um.
Tseles-felleng-ész – Genie practicum.
Tsel-tétel – propositio practica.
Tsudálás – admiratio.
Töb-nyomat – superpodium.
Tün – idea.
Tünemény – phoënonenon.

[270.]

U.

Úgyitva – affirmative (derivatum ex *Ugy*, quo Hungari aliquid adfirmare solent).
Úgyítom – adfirmo.
Újra termő-tehetség – facultas reproductiva.
Uralkodó kép – idea dominans.
Utály – aversão (ex utáлом aversor) [aversatio].

V.

Valóság – essentia.
Véghetetlen – infinitus-a-um. – *végetlen*.
Végezés – Conclusio (potius finito. Conclusio rectius diceretur *befejezés*. dicitur quidem conclusum /rectius decretum/ est; el vagyon végezve).
Vegyülek – Ingredientia (comixtum quid).
Vegyült-kép – idea confusa (Hujus oppositum' est idea distincta, quam adpello *ki-vált-kép*, mert a vegyült-képek közül mintegy *ki válik*).
Vékony levegő – aether.
Velünk-született – nativus-a-um.
Vidámság – Hilaritas.
Vigasság – Laetitia.
Világos kép – idea clara.
Villám-hig – fluidum electricum.
Vürgontz ész – Ingenium.
Vizsgálat – observão. [observatio].

[271.]

Viszszált-szer – proportio reciproca.

Viszontagos-szer – idem.

Vítatom – demonstro (et non *vittatom*, nam poe-ma natura alioquia sua longa est).

Ö.

Önnön érzés – sensus intimus.

Önnön esméret – cognitio sui.

Önként – sponte (önözlet).

Önkény – liberum arbitrium (spontaneitas).

Önség – spontaneitas.

Ön- \bar{v} önnön szeretés – philantia.

Ösz-hang – harmonia. (huic opponitur *visz-hang* echo) potius *vegy-hang* – disharmonia.

Öszmény – systema (non inepte, ut mihi videtur, reddi etiam posset *rendelet*).

Ösztön – instinctus.

Öszvellet – synthesis (et in Graeca lingua eadem e' vocis significãõ.) [significatio].

Ötlöny – objectum (derivatur ex. *ötlök*. *Szemembe ötlöt* – oculis meis objectum est.
aut *ötölvény* \bar{v} . *tárgy* – vide *előzmény* – *tárgy*).

Öszinten – simplex (potius in morali significãõne vide *egy-ügyű*) Hinc [significatione].

Öszintenitem – simplifico.

[272.]

U.

Üllő – Incus.

Üreg – vacuum.

Ütközet – conflictus.

Vege

A' mely szók x jegyet viselnek azokat
F. I Szűts Phil. Prof. teremtetle.

A.

Absolutus – eḡensḡges – absoluta qualitas – eḡensḡges minḡmḡ.

Abstractio – fosztogatás – elkülönözḡs.

Abstractus – fosztogatott elkülönözött.

Abstraho – fosztogatom – elkülönözḡm.

Acies visus – szem-hegy.

Actio – hatás. in corpus agere=a' testre hatni.

actio aḡilis – ḡlesztḡ (mḡv) munka [actio animalis]

activitas – hathatḡsḡg (hatosḡg).

Activus – hathatḡ (hatḡ).

Acumen – ḡsz ḡle x ḡles elme.

Adfirmo – ugyḡtom.

adfirmative – ugyḡtva.

Admiratio – tsudḡlḡs..

Aequilibrium – eḡyenlḡ nyomat.

Aesthesis – ḡzkḡny.

aestheticus – ḡzkḡnyes.

Aether – vḡkony leveḡḡ.

Affectuosus – indḡlatos.

affectus – indḡlat.

Ago physice – hatok.

Ambitio – betsre vḡgyas (vḡgyḡdḡs).

Amicitia – Barḡtsḡg.

amor genericus – szeretet.

amor specificus – szerelem.

Analysis – bontogatḡs – taglat Fejtegetḡs – taglḡs.

analytica methodus – taglḡ mḡd.

Animositas – nagy szḡvḡsḡg – job – bḡtorsḡg.

Animus – kedv.

Appendix – fḡggelḡk.

Appetitus – megkḡvḡnyḡs (kḡvḡny).

Athmosphera – ḡg gḡmb – ḡg tḡr.

Associata idea – tḡrs-kḡp.

associatio – tḡrsalḡs.

Corpus callosum – kemény test –
Corpus organicum – műszeres test.
Corpora striata – barázdolt testek – (Síkos testek).
Credibile – hihető.
Cupiditas – ohajtás.

D.

Debilis – Lankadt.
Demonstro – vitatom.
Desperāō – ketségbe esés [desperatio].
desiderium – kívánság.
Determino – meghatározom.
Devotio – lekötelezés.
Diaphragma – ágyek hártya.
Disharmonia – vegy hang.
Directe – egyenesen.
 – – *indirecte* – egyenetlen.
Diversitas – egyebesség.
Diversus – egyebes.
Distantia – távozat.

[276.]

Ce

Doctrina moralis – erkölts tudomány.
Durabilis – tartós.
Durabilitas – tartóság.
Duratio –

E.

Echo – visz-hang.
Effectus – műv (job művelet).
Ejusmodi – egy szabásu – (ollyan).
Elasticus – rugós –
elasticitas – rugósság.
elater – rugó-inger.
Elementum – elej. x eredet.
Empyria – jelenség.
empyricus – jelenséges.
ñ empyricus – jelenségtelen.

Enthusiasmus – elragadtatás.
enthusiasta – bele-bolondult.
Ens – löny.
Epidermis – felső hártya.
Essentia – valóság.
Experientia – tapasztalás.
Experimentum – idem (job tapasztalat).
Extensio – kiterjedés.
Extensus – kiterjedt.
Existentia – Létel – lett. Lettétől meg fosztatott.
Existimãõ – bets-velekedes. [existimatio].

[277.]

F.

Facultas v̄ potentia – tehetség.
Facultas fingendi – költő tehetség – (költhetőség).
facultas productiva – teremtő tehetség (teremtethetőség).
facultas reproductiva – újra teremtő tehetség (újra teremthetőség).
facultas sentiendi – érző tehetség (érezhetőség).
facultas sermonis – beszéd tehetség (beszédhetés).
facultas superior – felső tehetség.
Fibra – fonálka.
Fiducia – bizodalom.
Figura – ábrázat.
Fluctuatio – habozás.
Fluidum – híg.
fluidum electricum – mennykő híg v̄ villam híg.
fluidum nerveum – inas híg.
Forma cognitionis – esméret formája v̄. külszabása (v̄ külje).
Forma cognit. objectiva – esméret' tárgyos külje
Forma cognit. subjectiva – esméret' alanyos
Forma alicujus sei – külszabás – kül.
Fortis – erős.
Fundamentum – alap.
 x o facultas subordinata = altehetség
 x – – productiva = természet
 x – – reproductiva = helyre hozó.

G.

Ganglion – gomboly.

Genie – fellengész x különösség.

sonderling = külön.

Genie compilatorium – ortó☆ Fellengész.

Genie practicum – cseles fellengész.

Genie scientificum – tudós fellengész.

Genie speculativum – elmélkedő fellengész.

Gloria – dicsőség.

gratitudo – háladótság – háladatosság.

Gratum – kellemetesség (kellem).

ingratum – kellemetlenség (kellemetelenség).

Gustatorius nervus – ízelő in.

Gustus – íz.

H.

Harmonia – öszhang.

Hilaritas – vidámság.

Horror – iszonyodás.

I.

Idea – kép. x képzelet – x Tűn – x Tűnet.

Ideale – képzelet. x képzemény.

idealis – képes.

idea officiata – társ-kép (társos kép).

idea officiã – a' képzeletek társaltatása [officiatio].

idea clara – világos kép.

idea confusa – vegyült kép.

– – *debilis* = lankadt –

idea domonans – uralkodó kép.

– – *dissuncta* = kivált –

idea obscura – homályos kép.

idea vivida – eleven –

☆ ortó vagy orló

idea partialis – rész kép.
idea totalis – egész kép.
imaginatio – képzelés.
imitatio – szintítés.
imitor – szintítem.
immediate – közvetetlen.
 mediate – közvetőleg, közepszeresen.
imēnsus – mérhetlen (mèrhetetlen).
impenetrabilis – hathatlan (hathatatlan)
impressio – nyom x nyomdok x illetés.
idea innata – termés kép x termès-t ün.
incus – üllő.
indignatio – neheztelés.
indirecte – egyenetlen.
 directe – egyenesen.
individuum – öggy egy (∇ëggy egy).
infinitus – végtelen – véghetetlen.
Identitas = azonosság –
Illusio = tsalatkozás.
idea conjunctioni = tsat képzelet.

[280.]

Ingenium –virgantz ész.
ingratum – kellemetlenség.
ingredientia vegyelék
 coñixtu quid
instinctus – ösztön – jövevény ösztön.
intellectus – érték (jobb èrtelèk).
intentio – erőltetés (jobb erőlködés).
Interna – belek
Intestina
Invidia – irigység.
Ira – harag.
Irritatio – kisztés – tsiklandóság.
irritabilitas – kisztőség – kizthetőség.
irrisis – kinevetés.

L.

Labirintus – kerenge – Tömkeleg.
Letitia – vigasság.
Lex directionis – arány szabás – (menedék szabás).

Lex naturae – természet törvénye.

Libertas – Szabadság.

[281.]

M.

Magnanimitas – Nagy Szívűség.

Malevolentia – rossz akarat – (r. akaratúság).

Malledus – porolykè.

Massa – Dag = NB Rátz.

Matèria – misèg – mások Szer-nek mondják.

Materia cognitionis – esméret' materiája – misége.

Meatus auditorius – fülmenés, job fülüreg.

Mechania – gépely – mosdony.

Mechanicus – gépelyes.

mediate – (x közvetőleg) – közèszerezen.

immediate – közvetlen.

Medulla elongata – hosszalt velő.

Medulla spinalis – geréntz velő.

Membrana cellulosa – Faggyas bőr.

Memoria – emlékezet. – emlék.

Memoria discursiva – rendes emlékezet.

Mens – ész.

Methodus analytica – tagló mód.

Mixtus – elegyes – vegyes.

Modificatio – imigyítés.

modifico – imigyítem – imigyilem.

Modificor – imigyese dem – imigyesülök.

Moeror – keserűség.

[282.]

Mondolag – predicatum jobb. *mondvány*. Sőt *álltvány* sem volna rossz állapot-ból.

Saltem quod Álltvány tantum adfirmãõnem videt exprimere ñ autem etiam negãõnem ad eogy ego illud prius mondvány (quod satis comode exprimit) praeferrem. Mondolag vero non probo, quia potius orãõnem significat, uti jam ad Szegediensibus tempore consce-rãõnis neo erectae dominus Civico resurpatum in novis hungaricis legimus.

P.

- Pavor* – rettegés.
Perceptio – észre vevés.
Perceptum quid – észre vétel.
Phantasia – kepek. Imagināō képzet v̄ képzelés.
Phantasma – képzemény.
Philantia – ön szeretes (jobb ön szeretet).
Phlogiston – éghető híg – gyulvány.
Phoenomenon – tünemény-jelenség (job jelenvény).
Poenitudo – bánat.
Pondus – nyomat.
Potentia – tehetség.
Possibilitas – lehetőség.
Practicus – tseles.
Praejudiciūm – elev-ítélet.
Praesensio – elev-érzés.
Praxis – tsel. *propositio practica* – tsel tétel.
Prodicatum – mondvány – állatvány.
Principium rāōnis – okfő [rationis].
 – ” *cognitionis* = esmèretnek forrása.
Processus nervorum – inak eresztèkjei.
Propagatio – szaporítás –
Probabile – lehető.
Propensio – hajlandóság.
Proportio – szer.
Proportio reciproca – visszált szer v̄ viszontagos szer.

- Propositiones affines* – rokonyos tételek (allatások).
Propositio practica – tsel tétel.
Psychologia – Lèlekmény (lèlek tudomány).
 – *rationalis* – okos lèlekmény (okolt –).
Psychologus – lèlekvizsgáló – lèlekmész.
Pavor – szegény.
Pusillanimitas – kisszivűség.
Pulsus arteria – dobda.

Speculativus – elmélkedő.

Spes – reménység.

Spiritus – lélekzet.

Sponte – önként.

Spontaneitas – önség.

Sensus – észél-eszközök – észél. *mondik* erköltsi erzékek̄k.

[287.]

Systema = öszmény \bar{v} öszemény \bar{a} verbo öszetni, qd prossus idem est graecum $\delta\sigma\nu$ et $\iota\delta\eta\omega$ öszve állitom, utende et államány \bar{v} áltmány.

Somnus – álm.

Somnium – álmodás.

Stapes – kengyelke.

Stimulus – jövevény ösztön.

Stupor – álmélkodás.

Superficies – kül.

Superficies plana – Lap.

Sublimis – felséges.

Subjectum – alany.

Substantia – allat v. állat.

Superpondium – tört \bar{v} egyenetlen nyomat.

Symbolum – jegy.

Symetria – egybe-illes – öszvállás.

Synthesis – öszvellet.

Systema – öszmény – (rendelet) x

systema v *planum* – tekéllet.

T.

Temperamentum – természeti m̀erseklés.

Tendo – ideg.

tensus – feszült.

intensus – megfeszült.

Theoria – elmény x elmély x elmélet v elmély.

theoretice – elményesen – x elm̀eleg $\bar{\varnothing}$.

Timor – f̀elelem.

Transcendentalis – érzés felett való – felül ható.

veritas theoretica elmény igazság. *theoretice confidere* elmélyni [elmélyedni].

[288.]

Tristitia – szomorúság.

Tuba eustachiana – eustachius kürtje.

Tunica – hártya.

Tunica cornea – szarú hártya.

Tunicae oculi – szem hártyák.

Tympanolleum – dobhártya.

Terminus ige.

U.

Universum – mindenség.

V.

vacuum – üreg.

vasa corporis – tartalékok.

vehemens potius coactus – erőszakos.

vestibulum auricum – fül pitvar.

vigilia – ébren létel.

visio – látomány. *objectum visionis* – látomány, tsuda.

visionarius – látományos x látomos.

vividus v̄ vivens – eleven.

vocalis – szózatós.

Z.

Zelotypia – Feltés.

UTÓSZÓ

Bárány Péter

(Gagy, Abaúj vármegye 1763. szeptember 8 – Uj-Arad, Torontál vármegye
1829. július 26.)

Bárány Péter jórészt kéziratossá életművét Szinnyei József gyűjtötte össze és hagyományozta a huszadik század kutatójára (Szinnyei, 1891. I. 553–554.). Századunk lexikális irodalmi és életrajzi kútfői a Magyar irodalmi lexikon (1963. I. 100.) és a magyar életrajzi lexikon (1967. I. 111.) őrzi emlékét. Pontos életrajzi adatai a piaristák levéltárának katalógusából és az MTA Könyvtára Kézirattárából kerültek elő. Családjára, társadalmi létére a Borsod megyei levéltár anyaga derített fényt. Azok a levelek, melyeket Bártfai Szabó László (1913) említett, tönkrementek az Országos Levéltárban a II. világháború alatt, s azok, amelyekre Olafsson Placid (1940) hivatkozik már nem találhatók az Országos Széchényi Könyvtárban.

Munkái (Bárány, 1789–1829) sokféle tárgykörrel foglalkoznak, ezért mind a magyar irodalom, mind a szakirodalom különböző területein fölbukkant a neve. Publikációs hatást a Magyar anyáknak ... (1790) kezdetű röplapja váltott ki az 1790-es országgyűlés lázas előkészítése idején (Concha, 1882. 367–393.). Az agitatív hangvételű és lelkes monológ hatását keltő 36 lapos kis írásmű máig szólóan őrzi nevét, s még idegen nyelvű irodalomban is (George Barany, 1968. 35.). 1817-ben megjelent két cikkében Széchényi István reformeszméit készítette elő Borsod vármegye leírásával illetve gazdasági reformjavaslattal. Vigjátékot magyarított (1792), melynek sikere a múlt század végéig népszerűsítette, s kivívta számára Bayer József elismerését (1897. I. 185–186.). Szomorúval elegyes vigjátéka Korvinus Mátyás cenzurai okokból kézirat maradt (Gyárfás, 1986.). Hymenaiosza az Ének... (1802) alkalmi előadásra készült és a sok alkalmi színmű, vers és rigmus között feledésre ítéltetett (Gyárfás 1988). Egyéb filozófiai munkái elvesztek. Meglétükre Bárány Ágoston és Kazinczy Ferenc levelezése derített fényt, de Szentkláray Jenő (1913) utánjárása során kiderült, hogy a miskolci árvíz alkalmával odavesztek.

Mostanában kezdik újra felfedezni. Elsőként Gortvay (1953) az orvosi irodalomban elemezte a Tudományos Gyűjteményben megjelent két cikket (1817). Az éhség megakadályoztatásával foglalkozó tanulmányt teljes terjedelmében leköszölte Juhász István (1985) a Magyar Hírmondó sorozatban. Mindkét cikkéről elismeréssel írt Kókay György (1970) sajtótörténetében. A Magyar Színházi Intézet kiadványaiban színháztörténetünk múltjával kapcsolatban bukkant fel a neve (Wellmann Nóra, 1982. 99., 302.), míg Ewald J. L. fordítása A köznép megvilágosodásáról (1791) című tanulmány George Bárány könyvében (1968. 263–264.) a felvilágosodás konzervatív szárnyának világlátásáról, mint jellegzetes példatár került bemutatásra. Első műve a Jelenséges Lélek= ménny Lélektudomány című bölcséleti tanulmány (1789) az MTA Könyvtára Kézirat-

tárában található (Ir.lev. 8^F 10.sz.), s bár a Magyar irodalmi lexikon (1964) szerint is elveszettek hitték, mégis fenntartotta emlékét az irodalmi köztudat. Büky Béla (1986) a kézirat külön életet élő Szószedetét idézte és kereste szavai között a magyar pszichológiai szókincs ősi elemeit.

Ő maga miskolci család sarja, de az Abaúj megyei Gagyban született. A piaristák privigyei kollégiumában tanult, majd a pesti egyetemen szerzett bölcsész diplomát (Gyárfás, 1986.). 1787-ben a Zala megyei Kanizsán tanított grammatikát az alsó osztályosoknak, mint könyvében a bellovári csaplóros históriájával kapcsolatban megemlíti (209–219.). A Magyar Kurirban megjelent pályatétel hatására Pestre utazott és *Koppi Károly egyetemi tanár* otthonában, vagyis a piarista rendházban megírta Magyar Pszichológia néven ismert munkáját. 1790. január 18-án keletkezett a Bétsi Tudós Társasághoz írt kísérő sorait (I. a kézirat II. old.). Ez év áprilisában már Széchenyi Ferenc titkáráként dolgozott: keze írásával készült a könyvtár gyarapodási naplója (OL. Film arch. Departmentum Rev.Lib.C 60.). Széchenyi Ferenc 1793-tól az iványi birtok tisztartójaként alkalmazta. (Bártfai Szabó, 1913.) Az írtásföldek miatt mozgolódó parasztok és a gróf között a békéltető szerepét töltötte be.

Iványban vette feleségül Palásthy tábornok lányát [*Palásti*] *Zsuzsannát*. Három gyermekük született (BL IV. 501/E 1636/1824), *József* a legidősebb még itt Iványban. Ő gazdasági pályára lépett. 1824-ben a Keglovics grófok saájóvámosi uradalmán, majd Uj-Aradon saját földjén gazdálkodott. *János* már Miskolcon született; katona lett, 1824-ben a Ferdinánd huszároknál volt alhadnagy. Degré Alajos (Visszaemlékezéseim. Szépirodalmi K. Bp. 1983.) költészetkedvelő, szelíd, jellemes férfi gyanánt emlegette. *Péter* ugyancsak miskolci születésű. 1926-ban Palásthy Zsuzsanna 13 éves tanulóként mutatta be Széchenyi Istvánhoz írt levelében (MTAK 202/76.). Ugyanitt esik szó Fáni nevű kislányukról.

1803-ban Miskolcra költöztek. Eleinte tisztviselő Bárány Péter a megyénél; majd 1813-tól a Bretzenheim herceg sárospataki és regéci uradalmainak préfektusa. Édesatyja Bárány János* (1738–1814) halálával az insurrectio cassa rendezése szakad a nyakába (BL IV. 501/E 1397/1814). Talán e miatt, talán gyermekei neveltetése és a pályán való elindítása miatt anyagi gondjai voltak, s kisebbik gazdájához Széchenyi Istvánhoz fordult segítségért (Feleselő naplók. 1986. 59–60.).

Miután 1820-tól a Szepessy Ignác féle püspöki javadalmak igazgatója lett Erdélybe költözött. Nem tudjuk, hol lakott pontosan, de Széchenyi István feljegyezte, hogy Gyulafehérvárt találkoztak, 1821. július 17-én; később ígérte, hogy tízezer forintot ad kölcsön Báránynak. Ezen az úton ismerkedett meg Széchenyi István hű barátjával, Weselényi Miklóssal, de itt mélyült el Bárány Péterrel való kapcsolata is (Széchenyi István Naplója. 221., 234.).

Erre utal Bárány utolsó levele, melyet 1826. augusztus 12-én Uj-Aradról írt Széchenyi Istvánnak. Uj-Arad lett haláláig otthona. A Bárány család több tagja élt ott a XIX. század első évtizedeiben (Emlékezés). Bárány Péter fia, József is itt gazdálkodott.

* Bárány János az insurrectio gazdaság ügyi generálisa volt.

A levélben (MTAK Ir. lev. 202/75) névnap i jókívánságait tolmácsolta és kérte a nemrég megalakult akadémia bölcséleti osztályába való felvételét. Feltárta a tudományhoz való hűségesség voltát, tárgyilagosan közölte, hogy élete egész során művelte a bölcséleti irodalmat. Senecát fordított és a tudomány több ágát kidolgozta. A levél fényt derít a Jelenséges Lélek-mény sorsára is. Megtudjuk, miért maradt kéziratban.

Egy jó év múlva, mint felesége leveléből kiderült, nagybeteg lett. 1827. október 29-én Széchenyi Istvánnak írt hosszú, keserves levélben panaszolta el Palásthy [Palásti] Zsuzsánna férje nehéz helyzetét és két kiskorú gyermekének nevelési gondjait. A levél fogalmazásából úgy tűnik, hogy nem tudta a kölcsön törlesztését fedezni és könyöröge kérte Széchenyi Istvánt a további részletek elengedésére. (MTAK Ir. lev. 202/76).

A válaszokat nem ismerjük. Sem a kéziratirodalom (MTAK, OSZKRk, OL, BL, SL, SÁL, HOM Dok. tár és a család miskolci anyagának) lelőhelyein sem Spira György személyes közlése alapján nem derült ki, mit válaszolt Széchenyi István. Annyit tudunk, hogy fiai megbecsült emberként éltek le életüket (Emlékezés). Felesége pedig 1834-ben a mai Szabadság téri Subich–Bárány házban lakott Miskolcon (BL Városi adófizető polgárok. Lajstrom. 1834.). Miskolcon halt meg 1851-ben (Mindszenti templom halotti anyakönyve IV. 190. old.: 1851. február 10.) 80 éves korában.

Bárány Péter 1829. július 26-án hosszú, nehéz betegség után tért ősei útjára. Enyhültebb politikai légkörben, s a tudományos munkálkodáshoz szükséges szabad, nyílt társadalmi feltételek védelmében valósulhatott volna meg életműve.

Abban, hogy a Magyar Pszichológia felkutatására sor került, nagy része van Bíró Ferencnek, a Korvinus Mátyás lektorának, aki feltételezéseknek nem adott lehetőséget és kitartott amellett, hogy a Korvinus Mátyás alapján a Magyar Pszichológiára gondolni lehet, de következtetéseket levonni nem. A Pszichológia felkutatásában köszönettel tartozom az útbaigazításért Berlász Jenőnek, a kézirat szíves átadásáért és a legfontosabb irodalmi adatok közléséért Dr. Fülöpné Csanak Dórának. A lexikális adatok kiegészítését köszönöm Mészáros Istvánnak és Csányi László piarista levéltárosnak, kinek hasznos információi nélkül a piarista Bárány Péter környezete felderítésében sötétben tapogattam volna. A Magyar Pszichológia otthonra találásában köszönet illeti az utat mutató Vekerdi Lászlót és a kaput nyitó Rejtő Istvánt. Köszönöm Tőkei Ferencnek a szellemi inspirációt, a tárgyi segítséget és az erőt, amelyet hitbizományban kaptam tőle, s amellyel szeretnék az üggyhöz és hozzá méltóan sáfárkodni.

A pályatétel

1789. január 31-én egy magyar nyelvű bölcséleti mű megírását hirdeti meg a Magyar Kurir. A közzététele a nyár közepén meginduló új lap, a Hadi és más nevezetes történetek előzetese. Valóban Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztésében június 7-én megjelent a lap, s innen tudjuk, hogy 1790 májusáig várják a pályaműveket bécsi szerkesztőségükbe. Az első helyezett munkáját kinyomtatják, 150 példánnyal és 30 arannyal díjazzák (Kókay, 1979. 125.).

Péczei József (1789) a legszebb antik hagyományok folytatását látta a pályamű felvetésében, s az akadémiák tudományápoló gondolatát üdvözte az eseményben.

Bárany Péter "Koppi Károly a Pesti Fő-oskolában lévő érdemes Tanító Ur" lakásán 1790. január 18-án fejezte be könyvét. Még ez év április 29-re elkészül a Korvinus Mátyással. A lázas alkotás időszaka ez. Ekkor azonban már a Széchenyi család alkalmazottja (Bártfai Szabó, 1913. 458.).

A díjkiosztásra 1791. január 22-én került sor Kerekes Sámuel bécsi lakásán (Kazinczy lev. 11. 92–95., 509.). Délután öt órára hívták meg a vendégeket, kiknek Görög Demeter mutatta be a három pályamunkát. Az első szimbóluma *Areum intestino frangit animum vero remissis*. Időben ez érkezett elsőnek, s a Pálóczy Horváth Ádám műve volt. A Bárany Péteré *Non tanta prurigine leguntur libri, quae scribuntur jeligét* viselte. A harmadik szerző Lélek az, a' mi elevenít szép magyar mondás mögé rejtőzött, s személye máig ismeretlen. Görög Demeter bemutatta a jelen lévő "nyertes tudóst", Bárany Pétert (Kókay, 1979. 125.) Széchenyi Ferenc titoknokát, s Báróczy Sándor agg testőrírő szép beszéde után átadta a zöld erszényt a harminc arannyal. Báróczy Sándor Széchenyi Ferenc határozott kérésére jelent meg. Kassáról utazott idáig, hogy eleget tegyen a megtisztelő feladatnak. Szabadkozva beszélt, mint aki szívesebben áldoz Marsnak, mint Minervának, beszéde mégis az akadémiai beszédek példatárául szolgált a későbbi nemzedéknek (Böthy, 1887. II. 24–25.). Bárany Péter válaszával együtt lekötölte a beszédeket a Hadi és más (IV. 89–95. 1791. január 25.), de kéziratban az MTA Könyvtára Kézirattárában is megtalálható (Ir. lev. 4^r 125). Ezt az eseményt az irodalmi emlékezet híven megőrizte, s bár Bárany Péter művét közel kétszáz évig elveszettnek hitte, neve ennek kapcsán fennmaradt (Kókay, 1970. 391–392.). Váczy János a Marczibányi díj előzetesét látta benne (1915. I. 296–297.). Fraknoi Vilmos felderítette, hogy a Festetich és Széchenyi család nagylelkűsége teremtette a díj fedezetét (1922. 186–192.). Olafsson Placid (1940. 97–127.) kimutatta, hogy a gróf ezekben az években királyi bőkezűséggel támogatta a magyar írókat és áldozott a folyóiratok kiadására is. Waldapfel József (1934) a reformnemzedék szellemi elitjéhez sorolta Báranyt, s éppúgy a nagyrahivatottak között tartotta nyilván, mint később Berlász Jenő (1981. 26.).

Kazinczy Ferenc kétkedéssel fogadta a pályatétel sikerét. Kezdetben lelkesedett, de 1805. szeptember 15-én mégis azt írta Prónay Sándornak, hogy "oly képtelenségek, mint a Széchenyié a legjobb Pszichológiára – s a Péczeié egy tökéletes originál – szomorújátékra, literatúrának nem csecsemő korára való" (Czeizel, 1930. 17–1213.). Az eseményt inkább Báróczy Sándor életrajza szempontjából tartotta fontosnak. Ezzel a céllal ajánlotta Helmezy Mihály figyelmébe az ünnepséget (Kazinczy lev. 11. 150., 590.).

A magyar irodalmi élet első szervezett fórumai a folyóirat-szerkesztőségek voltak. Kassán a Magyar Múzeum és Kazinczy Orpheusa, Komáromban Péczei Mindenes Gyűjteménye és Bécsben a Hadi és más nevezetes történetek Görög–Kerekes okos szervezésében. A pszichológiai pályatétel a bécsi "tudós társaság" fegyverténye volt, ezt elismerték, és érdeklődéssel várták a megjelenő könyvet (Siposné, 1967.). A nyomdai megjelenés azonban késett, mígnem 1792-ben napvilágot látott a második díjat nyert

kézirat, Horváth Ádám pályamunkája (Pálóczy Horváth, 1792.). Bárány tanulmányáról jó ideig szó sem esik. Egyedül Váczy János utal az okra (Váczy, 1915.): "Szelleme miatt, cenzurai nehézségek miatt" írta, de hogy információja honnan származik, nem tudjuk meg (I. 290.). A díjátvevő beszédéből kitűnik, hogy Bárány "e jelenvaló világ legnagyobb bölcsekedőjének" Kantot tartotta.

A szószedet

A Hadi és más (1790. 726., 776., 799.) három folytatásban előtárt egy "csokorral" Bárány szavaiból, a tudós világ véleményére számot tartva. Ez a szószedet a kéziratától függetlenül külön életet élt és szerény volta ellenére hatott a nyelvre és foglalkoztatta a tudományos életet.

Baróti Szabó Dávid Kisded szótárába már 1792-ben találunk nyolc szót a szószedetből (Grétsi, 1967. 459–464.). Ma is élő nyolc szó ez: alany*, inger, közvetlen, látomány, műszer, okfő, rendszer, társkép.

Kilencven év múlva ifj. Szinnyei József kutatás közben rábukkant a szószedetre és rövid utalás keretében le is közölte a Nyelvőrben (Magy. Nyelvőr 1881.). Ez a közlemény további publikációkhoz szolgált alapul.

Szily Kálmán 1902-ben kiadta a magyar nyelvújítás szótárát és ifj. Szinnyei közleményéből kiválasztott hét szót ismertet könyvében: alany, alvajárás, illetmény, képzelet, lény-löny, ősz-hang, rugósság. Könyvének értéke, hogy a szóképzésre is igyekszik fényt deríteni. Ugy tűnt, hogy Szily összegző munkája (1902) a befejező aktus lesz a nyelvújítás szavainak összefoglalásához. Nem így történt.

Pár év múlva, 1907-ben Kornis Gyula a Magyar Nyelvben közölte le hatalmas gyűjteményét, visszanyúlva a XVI. századi tudósok munkáihoz. A gyűjteményben megtaláljuk Bárány Péter 50 szavát, melyek ifj. Szinnyei közléséből származnak.

Legújabbán Gáldi László (1957) könyvében bukkan fel Baróti Szabó Kisded szótára kapcsán az ott megjelent nyolc szó.

A TESz ifj. Szinnyei cikke alapján: Nyr. 10:308. jelzéssel utal a szavaira. Néhol, pl. az *egyed* szónál így: Görög–Kerekes: Hadi tört. 2:727: NSZ. E szónál a TESz fedezi fel az első megjelenést, mivel Bárczi (1941) még 1792-re dátumozza a szó keletkezését. Az eltérés onnan adódik, hogy Bárczi (1941) csak Szily (1902) Nyelvújítási Szótárán át dolgozta fel Bárány hét szavát, míg a TESz felfedezve ifj. Szinnyei cikkét (1881), gazdagabb anyagból reprezentálhatta Bárányt. A TESz válogatása alapján címszó lett az *önismeret*, az *inger*, *alany*, *lény*, *egyed*, vizsgálat, vitat. A TESz adataival való összehasonlítás tárja fel, hogy néhány ma is használt szavunk tőle ered (eredeti munka, belsőségünk, hasonlítás, hosszall, kénytelen, kényszerítődik, körtér, öngyilkosság, lekötelezés, lesben áll, mű, művész, mértékben tart, munkálódik, műelet, összhang, ötlövény, színekép, találmányos, tébolyog, tétel, választó, vehemens, vérkeregés).

* Báránynál még allany.

Az elveszett Magyar Pszichológia árnýéklelke Vélemények, vélekedések, hiedelmek

A kézirat címdoldalán két helyütt bejegyzés állt, melyeket hosszúdad fekete pecsétel tüntettek el. Az egyik pecsét nagyalakú és a jobb felső sarokban foglal helyet (5,5 x 1,5 cm) A mikrofilmről készített nagyítás utáni xerox másolaton kivehető a *Non* kezdőszó, mivel a feketeség a xerox után kopottá vált. Az alsó, kisebb fekete pecsét talán a cenzor nevét fedte. Igaza lehetett Váczy János megjegyzésének (1915. I. 330.), hogy "szelleme és cenzurai okok miatt" nem jelenhetett meg? Ez a kérdés ma sem tisztázott pontosan, mint Bárány másik munkája, a Korvinus Mátyás esetében. Ott a cenzúra pecsétje jól látható a *Non admittitur impressis* szöveggel. Viszont a felette lévő kézirat olvashatatlaná téve húzták át meg át. A Pszichológiáról csak annyit tudunk, hogy nem jelent meg, pedig a pályadíjhoz 150 tiszteletpéldány is járt volna. A Korvinus Mátyásról tudjuk, hogy Széchenyi Ferenc megvásárolts, s erről a leltárkönyv is tanúskodik (Gyárfás, 1986. KM). A Pszichológia sorsa ismeretlen. Az irodalmi közvéleményt eltűnése után is érdekelte a könyv, mely valóságában nem élt, csak árnýéklelkében kísértett végig az eltelt közel kétszáz esztendőn. Kövessük útján e históriát.

Kazinczy említi elsőként 1813. december 6-án Helmeccy Mihálynak, mikor Báróczy életrajzi adatait szedik össze: "Kikerested-e a Magyar Hírmondó leveleiből 1789 táján azon beszédet, melyet Báróczy Bárány Péternek tarta, midőn ez a magyarúl írt Psychológiáért megnyerte a jutalmat?" (Kazinczy lev. 11. 150. 2557. sz.)

Kazinczy talán gyakrabban is láthatta ez idő tájt Bárányt, aki mint a Bretzenheim birtok préfectusa Sátoraljaújhelyt és Sárospatakon intézte a hivatalos teendőket. 1813. október 14-én a lipcei győzelem után levegőbe lövöldöztek, írja Kazinczy Rummy Károlynak. (Kazinczy lev. 11. 153. 2557. sz.: "Der Prefect, betsületes úri neve Bárány Péter" 153.)

Közben megindul a Tudományos Gyűjtemény, s Bárány Péter már az első évben, 1817-ben megírja Borsod vármegye statisticáját... (Gyárfás, 1982.), s neve ott szerepel az előfizetők között, mint Borsod vármegyei táblabíráé. Ez a statisztikai beszámoló, melyet szociográfia is kiegészít, jól sikerült tanulmány volt, erre utal jelenkori méltatója is (Kókay, 1970. 351–352.). Feltűnt ez a kortársaknak is. Kazinczy Dulházy abauji nemesnek ajánlja figyelmébe, hogy a lapnak "Abaúj Vármegye oly Statistica Tábláját küldené meg, mint a melyet Borsodból küldö Bárány Péter" (Kazinczy lev. 15. 429–430.)

Bárány Péter később Uj-Aradra költözött Szepessy Ignác püspök birtokára. Itt él, amidőn 1825-ben hírért veszi, hogy hajdani kenyéradó gazdjának fia, Széchenyi István kezdeményezésére megalakult az Akadémia, a hajdani Magyar Tudós Társaság létrejöttét szervezőtők, létéről álmodozók tervei valóra váltak. Bárány Péter immár megöregedve tollat ragadt hát és 1826. augusztus 12-én István napi köszöntőt írt az ifjú Széchenyinek. E levél függelékében kéri felvételét az akadémia bölcséleti osztályába.

Ez a nagyon fontos levél tisztázza, hogy miért nem jelent meg a pályanyertes Pszichológia. "Görög Demeter úr késett annak kinyomtatásával; a mostani uralkodás alatt [I. Ferenc császár Gy.Á.] kívánta tőlem, hogy a megkoronázott Pszichológiát új formába öntsem. De én azt nem tehettem" (MTA Könyvtára Kézirattár K. 202/75).

E közlés a mű megítélése szempontjából fontos adalék. Egy elfogadott kézirat meg nem jelenése feltételezéseket von maga után, ódium a sorsa felett, az író előrelépését gátolja, eszméi terjesztését gúzsba köti. De nézzük tovább az eseményeket.

Bárány kérelme az Akadémiára való bejutáshoz jogos volt, mert Révainak 1790-ben írt Plánumban a negyven "rendszerént való tag" között ő is szerepelt (Csaplár, 1885. 34–54.). Közülük az Akadémia 1831-ben történt tényleges beindulását már csak Batsányi János, Simai Kristóf, Kazinczy Ferenc és Görög Demeter érte meg. Bárány Péter sem levelezett többé akadémiai ügyekben. Szélhűdés érte, súlyosan megbetegedett. Helyette felesége Palásti Zsuzsanna írja könyörgő leveleit Széchenyi Istvánnak, de nem férje akadémiai tagságáért, hanem családjuk számára a betevő falatért (MTAK Kézirattár K. 202/76).

Bárány Péter betegsége újra a Pszichológiára tereli a figyelmet. Unokaöccse Bárány Ágoston 1827. június 27-én megírta a hírt Kazinczy Ferencnek: "Szegény Bárány Péter bátyámat már kétszer megüté a szél. Seneca magyarra fordítva készen áll nála, s több jeles munka. Maga csak felette lassan épül" (MTAK Kézirattár Irod. lev. 4° 27 és Kazinczy lev. 20. 298. 4798. sz.).

Kazinczy 1827. július 6-án válaszolt. Kéri Bárány Ágostont, hogy a kéziratot vegye magához és Senecát adja ki (MTAK Kézirattár Irod. lev. 4° 27 és Kazinczy lev. 20. 304-6. 3803. sz.). E levélben gyógyszert is javasol Kazinczy. Franciaországból jár hozzájuk rendszeresen egy Coulonain nevű férfi és nadályt gyűjt. Már egy fő-strázsamestert is meggyógyított vele, pedig az össze-vissza volt szurkálva és vagdalva.

Hiába Kazinczy doktorkodása. 1829. július 26-án Bárány Péter lehúnyta szemét és ősei útjára tért. Hogy mi lett Seneca fordításával és a többi munkájával, titok maradt. Bárány Ágoston 1827. augusztus 20-i levelében utalt a kiadás reménytelenségére: "Azt tartom, ha akkor élek, – Senecán kívül Bátyámnak minden munkáji – *melyek számosak* [kiemelés tőlem Gy.Á.] kezemen mennek keresztül. Örvideni fogok, ha édes Hazámmal közölhetem azokat, melyeket most zárva kénytelen a hű magyar tartani." (MTAK Kézirattár Irod. lev. 4° 27 és Kazinczy lev. 20. 335–336. 4822. sz.) Nem sokat változott a Magyar Pszichológia megírása és meg nem jelenése óta eltelt 39 év alatt a politikai helyzet, ha 1827-ben sincs esélye egy Bárány Péter felfogású filozófiai munka megjelenésének. E kéziratok felkutatása után több oldalról ismerhetnénk meg Bárány filozófiai gondolkodását.

Bárány Magyar Pszichológiájának sorsát megpecsételte az is, hogy homályban maradtak a bírálók, nem maradt fenn munkájáról írott észrevétel, lektori vélemény. Széchenyi Istvánhoz írt levelében említette, hogy mind a magyar, mind az erdélyi tudósok az ő munkájának ítélték a pályadíjat. Erdélyből semmi nyom nem derült ki könyvével kapcsolatban. Komplikálta a kérdést a Pálóczy Horváth Ádám 1792-ben megjelent tanulmánya, s később többször előfordult, hogy Bárányéval azonosították.

Bárány halála után elsőként Erdélyi János említi 1856-ban. Szilasy János filozófiai tanulmányához írt bírálatában kitért a bölcséleti műnyelv kérdésére is: "... a nyelv nehéz, a lélek természetes szabályai könnyűek, az írók homályosak ... Dehát mi a lélek Álomélete, a testetlen léleknek a testi dolgok magába fogadása, a képzetek, a nyelv eredete? Ezek aligha olyan könnyűek, hogy Bárány Péter, vagy Horváth Ádám munkái után eligazodhatnánk rajtuk" (Erdélyi János, 121–122.). Azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy Erdélyi János azon filozófusok sorában, akiknek életét és működését fel kell tárni, Bárány nevét számon tartotta, midőn a hazai bölcsészetről írt, mert nézete szerint "Első helyre teendő a bölcsészetnek történeti kidolgozása mind az egyetemen, mind a hazai tudományos irodalomban" (120.).

Azután Kis Áron (1881) teszi szóvá az Erkölcskönyvecskéhez fűzött megjegyzésben: "A nép- és ifjúsági irodalom fellendül. Campe Erkölcskönyvecskéje beszélgető formájú, ilyen a pszichológia is (Danieleik–Ferenczy: Magyar írók). Ennek hasonlóan két régi fordítása van. Az első Bárány Péteré. Ezt nem láttam; rossz nem lehetett, mert Bárány már 1791-ben a Hadi és más közönséges történetekben pályadíjat nyert lélektani dolgozatával" (105.).

Pár évvel később 1885-ben Csaplár Benedek Vérmes remények mérsékelt eredménye címmel elemzi a kor pályatételeit, Bárány Pszichológiáját nem olvasta, "mert a mű elveszett", de a díjátadó-átvevő beszédek alapján leszűrt ítélete szerint "mérsékelt eredményű" lehetett. Feltételezését a könyv meg nem jelentetésével támasztja alá (296–314.).

Ifj. Szinnyi József (1881) találta meg a szószedetet és le is közölte a Nyelvőrben. Ezekből válogat Szily Kálmán (1902) szótárához. Egyre távolabb kerük a figyelem a pszichológiától, pusztán a szavakkal foglalkoznak. Kornis Gyula (1907) is megelégszik annyival, hogy csillag alatt utal Bárány szavainak eredetére: "Bárány Péter is ír ebben az időben egy lélektant 'Szülött nyelvünkön'. ***Lélekről való tudomány. 1790. v.ö. Hadi és más III. 1790. 742 l. és Nyr 10. 308." Ennyi maradt meg 1907-re a műről, s kéziratról lévén szó, talán nem is kevés.

Simai Ödön (1918) sok hasznos információt közölt, de néhol megtévesztő adattal is találkozunk. A pályatétel írására való felhívás, mint tudjuk a Magyar Kurirban jelent meg, a Hadi és más előzeteseként (1789. január 31.). A Hadi és más csak nyáron indul meg. Simai összekeveri a régi újságokat. Bárány saját szavai szerint Koppi Károly lakását nevezi meg lakhelyül Pesten (II). A Pszichológia kéziratának beküldése után kevés idő múlva a Széchenyiék titkára lesz. Csak 1791-ben, a díjátvevés előtt tartózkodik Pozsonyban. Simai Dugonits könyvére hivatkozva (1891) feltételezi, hogy Barczafalvi Szabó Dávid környezetében élt. Erről Dugonics nem ír semmit. Bárány Barczafalvitól a *kerenge, tömkeleg* szót vette át. Tolnai Vilmos 1929-ben így ír: "Barczafalvi szavait eltanulták az olvasók és a szépírók is. Dugonics, Göböl Gáspár, Gellei József, Bárány Péter buzgó terjesztői szóalkotásainak" (Tolnai 1929). Kornis közlése alapján kitűnik, hogy valóban voltak közös szavai: *eszmélet, tündér, képzet, létel, létesül* stb., csak hogy ezek már mind szerepeltek Benyák Bernátnál (Kornis, 1907. és Benyák kéziratai az OSZK-ban), hiszen köztudott, hogy 1777 óta tudatos nyelvújító, hogy magyarul tanít és magyarul tartja tanulmányi versenyait (Horkay, 1977.). Bárány a Benyák Bernát

szavait terjesztette. Azért írja az egyetlen *ige* szóhoz, hogy a Benyáké, mert már sajátjának érezte a műnyelv legtöbb szavát. Talán ez a legtöbb, amit egy ilyen kiváló tanár mint Benyák Bernát kívánhatott.

"Ekkor itt él Bárczafalvi és hatása érezhető Bárány nyelvén." írja Simai Ödön arról a kéziratról, melyről később megállapítja, hogy "úgy látszik el is vészett".

Az viszont, amit az elveszett Pszichológiáról összgezésként elmond, lényegében mindent tartalmaz, amit tudtak róla. "A kéziratban maradt, s úgylátszik el is vészett Magyar Pszichológiának így is megvan irodalmi és nyelvtörténeti érdekessége. Bekapcsolódik Báróczi Sándor életébe, irodalmi szereplésébe, másrészt, több ma élő szó őriz emléket nyelvünkben, melyek nem a hadi és más útján, hanem Baróti Szabó Kisded szótára (1792), de még inkább Szemere és Helmezy közletésével keltek életre, akiket Kazinczy figyelmeztetett a Pszichológiára Báróczi Életrajzához" (Simai, 1918.).

Simai Ödön Bárány Pszichológiájának tartalmi vonatkozásait is érinti: "1792-ben megjelent Horváth Ádám Pszichológiája, aki a szófaragást mellőzi. Tehát fölöslegessé vált a sok, rossz új szóval telített pályadíjnyertes mű" (Simai, 1918. 14., 1–2., 15–17.).

Ezzel a véleménnyel lezárult a Pszichológia történetének első felvonása. Simai Ödön azok kérdésére is megadta a választ, akik a Bárány kortársainak életrajzával kapcsolatban foglalkoztak a pályatétellel vagy magával a Magyar Pszichológiával. Beöthy Zsolt (1887) Báróczi Sándorral egyetemben utalt rá. Fraknoi Vilmos (1902) és Bártfai Szabó László (1913) Széchényi Ferenc életéhez kapcsolódva. Váczy János (1915) Kazinczy sorsa után történő kutatásai közben sok pontos adatot gyűjtött Bárány Pszichológiájához és könyvének első kötetéből kitűnik (297.), hogy érdekelte, mi történt a kézirattal.

Ujat mondani nem tudott Olafsson Placid sem (1940), de Széchényi Ferenc irodalompártolói tevékenységére fényt derítve Bárány Péter kortársairól és szellemi környezetéről eleven képet festett.

Mind a felsorolt kutatók véleménye, mind a díjátvevő beszéd, mind a megtalált és immáron olvasható kézirat arra figyelmeztet, hogy a Magyar Pszichológia helyét a Kant hatása alatti magyar irodalmi alkotások sorába helyezzük el.

A kézirat sorsa

Választ kell adnunk arra a kérdésre, hol volt közel kétszáz évig az elveszettnek hitt Magyar Pszichológia. Új szereplőkkel kell megismerkednünk. Bárány Péter unokaöccsével (1798–1849), Bárány Ágoston íróval és feleségével Bach Borbálával.

A miskolci születésű Ágoston 1820-tól levelezett Kazinczy Ferencsel, eleinte Miskolcra, majd a Torontál megyei Bégaszentgyörgyről és Nagybecskerekéről. A hajdani határőrvidék közigazgatási szervezésében vett részt. Bárány Ágoston verseket, majd történeti tárgyú műveket írt, többek között Torontál vármegye történetét. Magyar-török rokonszavak című kéziratáért (Társalkodó, 1937. 289.) az MTA levelező tagjai közé választották.

1844-ben feleségül vette Bach Borbálát, aki 22 évvel fiatalabb volt nála. 1848 tavaszán a szerbek felláztak Torontálban, s a vármegye helyett Vojvodinát szerveztek.

Bárány Ágoston, aki ekkor már alispán volt a megyében megmentette a főpénztárt, s a pénztárossal és feleségével együtt kocsin menekült Makóra. A vármegyei jegyzőkönyvben Bárány Ágoston életrajzírója, Szentkláray Jenő (1913) erről nem talált említést, a családi iratok utaltak rá. A rendkívüli események Bárány Ágostont megviselték, ágyának dőlt és 1849 április 11-én meghalt.

Perczel Mór rendet teremtett Nagybécskerekén, s az özvegy visszatért otthonába, s itt éldegélt nyugdíjából.

A szabadságharc bukása után az akadémia újra szervezkedett. Körlevélben érdeklődtek a tagok után. Bach Borbála válaszolt Toldy Ferencnek (1852. január 22.). Leírta férje halálát, aki "hagymázás hideglázba esett" s így vetett véget "aggodalmas életének", majd rátért a férje könyvhagyatékára, s felajánlotta "a M. Tudós Társaságnak, vagy más valakinek, ki a tudományosság szempontjából azt bírni ohajtáná". (MTAK Kézirattár Ir. lev. 4^r 61. sz. b. köt.).

Szentkláray Jenő (1913) úgy vélte, hogy a felajánlott könyveket az akadémia nem vette meg, hanem hitelt adott Bárány Dezső miskolci takarékpénztári hivatálnak közlésének, amennyiben a könyvek hozzá kerültek és a miskolci árvíz alkalmával (1882. augusztus 19.) elpusztultak: "Bátyámnak [vagyis Bárány Ágostonnak. Gy. Á.] birtokomban volt munkái, könyvei és ingóságai közül az árvíz következtében egyetlen egy sem maradt meg;" írta, "az én ingóságaimmal egyetemben az övé is megsemmisült" (191.). Szentkláray Jenő akadémiai felolvasásán (1913) ott voltak a Bárány család tagjai, akik mind tanúsították a könyvek megsemmisülését, s így elfogadott tényné vált, hogy a köztük lévő Bárány Péter kéziratok is odavesztek.

Nézzük át az újabb verziót is.

A Magyar Pszichológia nem maradt Görög Demeterék szerkesztőségében, mivel "Görög Demeter úr kérte ... annak átírását", tehát visszajuttatta a szerzőnek, hogy a "mostani uralkodás alatt" megjelenhessen. "De én ezt nem tehettem", mondta Bárány Péter és magánál tartotta a kéziratát. Később megjegyzést is tett még bele: *gépelyes* — mechanikus (hanc usurpavit jam in Urania R. D. Verseyi — így használta már az Urániában tisztelendő páter Verseyi). Az Urániát Kármán József 1794 elején küldte szét, jóval később, mint a megírás ideje volt, így biztosra vehető, hogy utólag még dolgozott rajta szerzője. Gondolhattunk arra, hogy Verseyi Ferencnek volt Uránia című munkája, s arra utalt Bárány. De életművének feltárái ilyen műről nem tesznek említést (Verseyi, 1957.), tehát elfogadhatjuk, hogy 1794–95-ben Bárány Péternél volt a kézírata.

Bárány Dezső tisztviselő állításával szemben feltételeztük Toldy Ferenc gondoskodását, s az MTA nagygyűlései anyagában utalást kerestünk Bach Borbála felajánlására és könyvlistájára. Sajnos 1848–1857 között nem volt nagygyűlés (K 1359). Az Igazgatótanács ülési jegyzőkönyvek mutatói 1846–1853 között hiányoznak (K 1309). Az MTA Könyvtára 1850 körül elkezdett betűrendes állománynaplójában a "B" betűnél nem szerepelt Bárány Péter (K 876). A II. Bölcsészettudományi Osztály jegyzőkönyvei töredékesen legkorábban 1861-ben találhatók, ezért itt sem említették az 1852-ben lezajlott levelezést Bach Borbála és Toldy Ferenc esetleges adásvételéről (K 1522). A mellékpénztári számlák között sem szólt egyik sem Bach Borbála nevére

(K 1631). A könyvtári levelek között sem található sem számla, sem a könyvlista. Viszont 1852-ben, vagyis a felajánlás évében a Magyar Pszichológia mégis Toldy Ferenc-höz került.

Az MTA Könyvtárának 1852. évi Gyarapodási naplójában (K 857) november 24-i bejegyzéssel olvasható, hogy a "titoknoktól", vagyis Toldy Ferentől került a kézirat felvételre a könyvtárba: "1852. nov. 24. titoknoktól *Bárány P. Jelenséges Lélekmeny 8. kézirat.*"

Lényegében tehát egy pillanatig sem volt elveszett a mű. Szerzője halála után Bárány Ágoston őrizte, majd Toldy Ferenc gondossága folytán a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Ennek kéziratárában olvasható ma is (I. lev. 8^r 10). Talán a cím tévesztette meg a kutatókat, hiszen mindenki Magyar Pszichológiát keresett. A kötet alakú kéziratot összehasonlítva Bárány Péter saját kezű levelével (K 202/75 MTA Könyvtára Kéziratár) és a Korvinus Mátyás kézírásával (Quart Hung 189. OSZK Régi Könyvek és Kéziratár) megállapíthatjuk, hogy saját keze írása.

Kant gondolatainak hatása a felvilágosodás kori magyar értelmiségre

Minden generáció jogot formál az előzmények felidézéséhez és az egyéni véleményalkotáshoz. Mátrai László (1954) a magyarországi kantianusok tevékenységét taglalva élt ezzel a joggal: "... a kérdés eddigi kutatói mindössze bizonyos filológiai előtanulmányok színvonaláig tudtak eljutni: kik, mikor és hol fordítottak vagy tanítottak nálunk először Kantot és kik vitatkoztak velük emiatt. De hogy az így átvett kanti tanítás filozófiai tartalmából mennyit vettek át és hogy a kanti filozófiának a német felvilágosodásban betöltött funkciója miképpen változott meg a magyar viszonyok között, erről hallgatnak az eddigi kutatások" (64). Konkrétan Pukánszky Béla cikkére hivatkozik, amely korban a legutolsó, tehát az előzményeket összegezhette (1924).

Pukánszky cikkéből hiányzik Bárány Péter neve éppúgy, mint a cikkét megelőző tanulmányból Behyna Gyula (1875) sorozatából vagy Almási Balogh Pál (1835) filozófiatörténetünket ismertetni hivatott könyvéből. Erdélyi Józsefnek a magyar filozófiatörténet jeles képviselőit összegző tervezetét egyikük sem vette figyelembe (Erdélyi, 1854. 798–804.).

Mátrai László után Szauder József is leírta a felvilágosodás korának kutatási feladataival kapcsolatos teendőket (1969). Hatására Horkay László megírta összefoglaló tanulmányát (1974). Itt tartalmilag is elemezte a Kant szellemében született alkotásokat és az ellenük közölt irodalmat. A nyomtatott könyvek mellett kéziratokra is kiterjedt a figyelme. Ő fedezte fel a pápai, majd debreceni Márton István professzornak a debreceni Kollégiumi Könyvtárban (Lelt.sz.: R–304) őrzött értékes kéziratát, melyben egy Kant tanain csiszolódott értelmű pápai diák vitatkozik egy hagyományos felfogású társával. Megjegyezzük, hogy e kézirat kiadása újabb bizonyítékot szolgáltatna a magyar értelmiség haladó filozófiai felfogásáról, s tanúságul szolgálna ahhoz, hogy a felvilágosodás korának egyik legnagyobb szellemóriása, Kant a tudat és a lélek legmélyebb rétegeit érintve hatott elődeink legjobbjaira.

Horkay László mind Mátrai László kérdéseire, mind Szauder József célkitűzéseire választ adott összefoglaló tanulmányában (1974). Itt tartalmilag is elemezte a magyar kantianusok munkáit az 1793–1802-ig terjedő időszakra vonatkozóan, mindent elmondva, ami értékét tekintve szóra érdemes lehet. Mindenki foglalkozott, aki 1881-ben az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok Kant jubileumi számában szóba jött (Gerecse, 1881. 146–174.). Helytálló megállapításainak nem mond ellent az irodalomtörténet kutatója, Bíró Ferenc (1979) sem. Az elődök kutatásaira is kiterjedt a figyelme. Trócsányi Dezső kéziratban maradt tanulmányai alapján és gondolatait tovább víve derített fényt Márton István, Lengyel József és Köteles Sámuel bátor kezdeményezéseire, s Kant eszméire való friss és értő reagálására.

Horkay egy másik művében Magyar filozófiatörténetében (1977) Szauder József kutatásaival kiegészítve tárgyalta a pápai (18–33.) és a debreceni (33–45.) Kant-iskola történetét: felívelését és politikai okokból történő gyors letiltását. Kitért az erdélyi követőkre is (45–55.). Erdélyben az Erdélyi Múzeum 1813-tól történő négy éves élete tovább vitte a magyar kantianus eszmék terjesztését. Így tekinthetjük természetesnek, hogy az 1881-es kanti centenáriumnak a Kolozsvárt megjelenő Összehasonlító Irodalomtörténeti lapok szentelt egy külön számot, s hogy itt található a magyar kantianus irodalom legteljesebb bibliográfiája. Kóray (1979. 263.) szerint az Erdélyi Múzeumban Döbrentei programértekezése, az Eredetiség és Jutalomtétel szelleme ugyancsak kanti eredetű. Itt Döbrentei azt fejtegeti, hogy az alkotó zseni "új világot terjeszt a lélek munkálódásaira", hogy "kiragadja magát" a megszokottságból és végül "vezérsillagként halad az emberek előtt". Gondolatát megerősítve tegyük hozzá, hogy a Kant szellemében fogant Magyar Pszichológiájában Bárány Péter ugyancsak kiemelten foglalkozik a zsenivel és hasonló gondolatokat vet fel.

A kanti eszmék magyar földön búvópatak módjára hol sötétben terjedtek, hol megcsillantak a napfényben, de *mindig jelen voltak*. A magyar értelmiség legjobbjai merítették tiszta vizéből.

A Kanthoz kapcsolódó magyar művek tartalmát meghatározta, hogy kéziratban terjedtek-e vagy nyomtatásban. A nyomtatott művek kezdettől ellene szóltak, a kéziratok pedig mellette. A Jénából hazatért Rozgonyi József munkáját a "Tiszta okosság vizsgálódása ellen" a lapok is népszerűsítették (Mindenek Gyűjt. 1792. január 2.), viszont Sípó Pál (1813), Kant értő olvasója és latin nyelvű tolmácsolója csak kéziratban terjeszthette könyvét. Erdélyben élő összekötő láncszem volt ő Kant és a magyar értelmiség között. Kéziratának eredeti és másolt példányait szélteben olvasták. Kazinczy is megszerzett egy példányt, s hogy a pestiek könnyebben hozzáférjenek az akkor már működő Nemzeti Múzeum könyvtárának ajándékozta. Ez az esemény már 1813-ban volt, akkor amikor az Erdélyi Múzeum nyilvánosan is szólhatott Kant eszmerendszerében.

Kazinczy szerette Kantot, ez köztudott. Kanthoz és a Tiszta ész kritikája című műhöz a miskolci kisnemes Óváry László és annak Pesten élő barátja, a piarista Koppi Károly vezették (Pályám emlékezete).

Erdélyi Jánostól kezdve minden szakavatott sejtette, hogy Kant igazi hatása a tudomány patinás köpenyének foltjai alatt lapul. A Grundriss der Geschichte der Philosophie (1905, 1908, 1928 stb.) második kötetében Rácz Lajos sárospataki tanár írta a magyar

fejezetet. Megemlíti, hogy Kantnak a szellemi életünkre gyakorolt hatása még nem ismeretes eléggé. "Bizonyosan nagyon korán igen lelkes hívekre akadt", jegyzi meg és ezt igazolták a később kiadott levelek, emlékiratok adatai is.

Kis János költő, szuperintendens evangélikus lelkész Emlékezéseiben (Sopron, 1845–46. 1–2. köt.) az 1790-es évekre utalva írta, hogy az "elméleti bölcselet királyi székében Kant ült" (149–150.). Másutt meg, hogy "Nagy-Mesterházy János ... az akkor tájban elhíresedett Kant' munkáit magános óráiban saját haszonvétele végett nagy tüzzel olvasná" (37.). Kis János személyes ismerőse volt Bárány Péternek, de nem utalt annak filozófiai nézeteire. Nagy szimpátiával emlegette mint a Széchényi Ferenc "tudományos személynökét" és a soproni magyar társaság összekötőjét a gróf és a lelkes tagok között. Kis János maga is Báránynak köszönhette Hercules választása (allegoriás költemény. Anglusból ford. Lowth szerint. Bécs 1791.) kiadását. Bárány Széchényi Ferencnek olvasta fel a művet egy hosszú kociút alkalmával, s a gróft ezalatt a kiadás költségeinek vállalására is meggyőzte.

Csokonai kantianus voltára Kazinczy többször utalt. Vargha Balázs hívta fel a figyelmem arra a Pálóczy Ádámhoz írt levélre (2.523), mely Bujdosó Csokonai – Professzor Kant elnevezéssel ismeretes. Csokonai pedig egy kedves versében Pálóczy Horváth Ádámra árulkodik:

Maglehet, hogy nem múltván
sem Eulerrel sem Kanttal,
Csalja únalmas óráit azzal
a kedves lanttal.

Arra ugyan nem derül fény a költeményből, hogy mennyit sajátított el barátja a königsbergi tudós eszméiből, de a magyar olvasó jó szívvel tudatosítja, hogy nagyon korán rímet fundált a filozófus nevére.

A már említett Acta Comparationisban (Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok 1881) Gerecze Péter emlékeztetett a magyar Fessler Ignác Aurél sorsára, aki 1792-ben mint bécsi kapucinus barát nagy előszeretettel viseltetett Kant eszméi iránt, s hányatott sorsának ez az érdeklődés lett előidézője. Német nyelven két kiadást is megélt (Fessler, 1824 és 1851.), míg magyar fordítása a Bölcskén élő Viezer Jánostól az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.

Érdekes, hogy a cenzúra legfőként a bölcseleti művekre vetette hálóját. A szaktudományos irodalomban lehetett Kantra hivatkozni. Ezt tette Lanhossék Mihály is két kötetes Physiologia Medicinalis (1816) című munkájában. Az orvostudomány méltán elmondhatja, hogy művelői kiadott, nyomtatásban megjelent munkáikban is a kor színvonalán álló művekkel gyarapíthatták tudományuk kincsházát.

A felvilágosodás korának magyar irodalma (Magy. irod. történetek) és Kosáry Domokos kézikönyve (1983) is, úgy tartja számon, hogy 1793–1801-ig Debrecen volt a szabadelvű gondolkodás fészke. Itt működött a korábban Pápán oktató Márton István. Itt élt Deák Nagy Sámuel*, Csokonay jó barátja, aki 1794-ben kiadott kis lélektanában, Campe művének (1788) fordításában konkrétan utalt Kantra (10.). Érdekessége e fordításnak, hogy többen Bárány Pétert tartották számon, mint fordítót. Mivel a

* Deák, néhol Deáki, de Szinnyi (1891–1914) a pathy előnevet tette zárójelbe neve után.

könyvecske nem tünteti fel a fordító nevét, nehéz az igazságtéves. Bárány Péter Magyar Pszichológiájának Elő-járó Beszédében (V) konkrétan utalt Campe művével kapcsolatos tervére: "Bátor én ezen munkát (vagyis a Magyar Pszichológiát. Gy.Á.) későbbén akarám vala közre botsátani; azért, mert azoknak számára, akik ezen tudományban még járatlanok, *Campe* kis Lélektudományát szándékoztam magyarra fordítani: Mindazon által, mivel mind kedves Hazámnak java, mind ezen titokban levő erdemes hazafinak [Széchényi Ferenc. Gy.Á.] ditsőséges akarátja egyszerre szívemre hatott: azért adom most ki ezen munkát, melylyet tsak egy-vagy ket esztendő múlva kell vala közönségessé tennem". Bárány maga is érezte, hogy Kant tudományára való ránevelés előzetes munkákat igényel, hogy az eredmény csak hosszabb és módszeres terv alapján tudna beérni.

Kantnak a felvilágosodás lényegéről szóló nagy hatást keltett nézeteit magyar nyelven Bárány Péter népszerűsítette, Ewald, J.L. A köznép megvilágosodásáról (1791) szóló fordításában. Lapalji jegyzetként, mely két oldalon át folytatódik olvashattuk magyarul, hogy "Kant értelmezése-szerént a' meg-világosodás nem egyéb, hanem az embernek azon tútorság alól való fel-szabadulása, mellybe magát önként vetette volt." (Berliner Monatschrift. 84. Dez. 11–12.). Azt vitatja aztán, hogy a tútorsághoz szokott ember nem tud azonnal élni szabadságjogaival. Az ilyen ember akkor mondhatja magát szerencsésnek, ha jó tútot választ magának. Ezt a gondolatot Bárány a Magyar Pszichológiában kezdte fejtegetni a szabadságfogalom kapcsán. 1791-ben már gyakorlati kérdések is érdekelték. Széchényi Ferencsel együtt gyakorlati megoldást kerestek a magyar nép kibontakozásához. Széchényi deputációs tervezetében (olvasható Bártfai Szabó, 1913. II.) fejtette ki a jó uralkodóról vallott nézeteit és tervet készített a nép fokozatos felemelkedésére gazdasági alapok megteremtésével és a műveltségi feltételek biztosításával. Bár Ewald művét a felvilágosodás ismeretterjesztő irodalmában a mérsékelt jobboldali vonal reprezentánsaként tartják nyilván, itt most azt is meg kell említenünk, hogy visszafogott stílusával, szolid követeléseivel a nép ügyét illetően járható utat mutatott. E kis könyvecske elérte célját: a nemesség széles köreinek szimpátiáját nyerte el mérsékelt követeléseivel, de Kant elveit is bemutatta hol a sorok között, hol apró betűvel szedve, és így közvetett úton bár, de mégis a kanti eszméket ismerő felvilágosodási vonal csatornájába terelte a magyar értelmiség széles rétegét. Híveket toborzott Kantnak, s a felvilágosodás fogalmának szellemes parabolájával nevét a magyarországi hívei lelkébe maradandóan bevészte. A fordítás körül vita támadt. "Egyesek Nagy Mihálynak tulajdonítják", jegyezte meg Szinnyi (1891–1914). A szókincs Bárány stílusára utal. Rajta kívül senki sem használta a nemzetiségek és a telepítettek jelölésére a "vidék" szót, ez Ewald fordításában is előfordul. Mégis, jó tudni, hogy Nagy Mihály is dolgozott a művön és számunkra talán fontosabb, hogy minél több értelmiségi ismerkedett Kant gondolataival, mintsem, hogy melyikük fordítása jelent meg végül is nyomtatásban.

Jellegetes személyiség a magyar kantianusok között Horváth József debreceni diák, kinek korai halála (1796) nagy vesztesége a magyar tudománynak. Csak kéziratok művei vannak, melyek jórészt földerítetlenek. "Ez az ifjú egészen a filozófiára adta magát", írta Deáki Nagy Sámuel Kazinczynak. "Ő kantianus mindenben. Tudományára és ítélet-tételére nézve nálunk hozzá fogható nincs..." (1794. február 15.). A levélhez

csatolta Nagy Sámuel Horváth Józsefnek *A lélekről való vélekedés* című dolgozatát (Kazinczy lev. II. 335., 583.).

Nagy József is (Kant és a ... é.n.), Szinnyei József (1891–1914) is számon tartották a magyar kantianusok között a müncheni származású Dellling Jánost (München 1764–München ?), aki már Münchenben szabadkőműves lett, s a pécsi akadémián e minőségében Kant tételeit is tanította az 1790-es évek elején. Innen elmozdították, Bécsbe menekült, s magánórákat adott Kant tanaiból. 1799-ben tért vissza Münchenbe, ahol főleg folyóiratokban történt publikációival tűnt ki. A bajor Dellling János és a szintén bajor származású Kreil Antal jó barátságban voltak.

Kreil Antal a pesti Universitas-on tanított, s Koppi Károly meghitt tudós körének tagja volt. Nagyon frissen reagáltak a felvilágosodás szellemi kihívásaira, akár Franciaországból, akár Poroszhonból érkeztek az. Koppi Károly 1789-ben írt Paranesisében az ugyancsak 1789-ben született Emberi jogokról szóló nyilatkozat szellemében "fogalmaz a hatalom kérdésében" (Köpeczi, 1986. Irodalomtört. 3–26.). Az 1791-es francia alkotmányra Hajnóczy reagált szinte azonnal, s Rousseau szellemében értelmezte azt. E társaság, éppúgy, mint Bárány Péter és Kazinczy, lazább, erősebb szálakkal kapcsolódott Széchényi Ferenc irodalmi köréhez. Az a *Literator Consensus*, amely 1791. október 3-án Magyar Tudós Társaság alapítása céljából összegyűlt Széchényi Ferenc pesti palotájában tudatában és lelkében az európai felvilágosodás fényét hordozta. (Waldapfel, 1935.). A Révai Miklós Plánumban (Csaplár, 1885. 18.) szereplő literátorok, a leendő Tudós Társaság tagjai tartozhatott a felvilágosodás haladóbb vagy maradibb szárnyához, egyaránt tájékozott, ahogy ma mondanánk, jól informált volt a szellemi áramlatok tartalmát és értékét illetően. H. Balázs Évával értünk egyet abban, hogy a kor személyiségeit az 1790–93-as tevékenysége alapján újra kell értékelnünk.

Kant eszméinek a Martinovics-féle összeesküvés leleplezését követő várható betiltásán (1795) túl személyes, elvi, ideológiai ellentámadás is értett. 1801-ben megjelent a Rosta néven ismert hosszú című pamflet, feltehetőleg Budai Ferenc írása, melynek gúnyos, sokszor drasztikus vagdalkozásaira már nem lehetett válaszolni. A pesti Universitas-on felmentik állásukból Kreil Antalt és Koppi Károlyt. Szűts István György más tanzsékre kerül. Pár év múlva a feszültség oldódott, a két elbocsájtott tanár újra visszakerült a katedrára, de Kant eszméit csak a magánbeszélgetések keretében, könyvtárak és könyvkereskedések védett csöndjében terjeszthették, ezért e titkos tanári tevékenységük csak magánlevelezésekből bontakozik ki.

Az egyetem történetírói is számon tartották a kantianus tanárok nevét és leírták próbatételeiket is (Szentpéteri, 1935.). Mivel e tevékenységük nyoma magánlevelezések burkába zárkozott, Horkay sem tartotta számon a pesti egyetemet a kanti eszmék gócpontjaként. Valójában Horváth István, Markovics János és Rahovecz András levelezéséből bontakozik ki, hogy Kant eszméin nőtt fel már a Pestre költözött egyetem első generációja is, kiket főként Koppi Károly és Szűts István György nevelt a criticizmusra. A betiltás után a Ferenciek terén működő Eggenberger-féle könyvkereskedés zugában, s az egyetem könyvtárában találkoztak, de összejöveteli hely volt Schedius Lajos forradalmi gondolatoktól fűtött szalonja is, ahol Kármán József is gyakran megfordult. Kant tanai igényessé tették az ifjúságot. "Most is – fakadt ki Horváth – midőn a nagy Kant

határt vont a tudományokban, Martini silány positioi taníttatnak ... penészes iratokból". Mindkét tanár közeli kapcsolatban állt Bárány Péterrel. Mint Bé-vezetőjében utalt rá, "Koppi Károly Urhoz, a' Pesti Fő-oskolában lévő érdemes Tanító Urhoz" (II) kérte vissza a kéziratát, ha nem tetszenék a bíráló bizottságnak. Bárány fiatalon szerzett nagy műveltsége Koppi Károly tanári működésének is próbatétele. Bárány Péter a kantianus Koppi Károly egyik elhivatott tanítványa volt.

Szűts István György pár évvel idősebb Báránynál, s a filozófiai szavak magyarításában közvetlen munkatársa. Ő is a piarista rendházban lakott, miként Koppi és Bárány is, amíg a Magyar Pszichológián dolgozott. Így történt, hogy Szó-tárjában x-szel jegyezte meg a Szűts István György teremtette szavakat. Az 1802–1804 között levelező Horváth Istváné is nagy csodálattal emlegették nevét.* Szinnyei (1891–1914) szerint ő is írt empirikus pszichológiát az 1800-as években; sajnos, nyoma veszett.

Az eddig ismertetett magyar nyelvű szakirodalom a magyar kantianus szellem terjedésének kezdetét 1792-re teszi, amikor Rozgonyi József külföldön tanuló diák hazajött és kiadott egy latin nyelvű munkát Jakobi és Reinhold Kant tanítványok tételei alapján bírálva Kantot (Rozgonyi, 1792.). Rozgonyi később Sárospatakra került, ahol nagy műveltsége, világjártsága (Oxfordon is tanult) tekintélyt szerzett neki, s tekintélye fegyverével távol tartotta Kant eszméit a kollégium diákjaitól. Ha elfogadjuk a pesti egyetem kriticismusra nevelését és Bárány Pszichológiáját e szellemi élet egyik produktumának tekintjük, akkor az 1792-es dátumot korábbra kell tennünk.

Bárány 1789 telén kanizsai tanárként olvasta a pályatételt az újságban. 1790. január 18-án már be is fejezte a munkát. Nyilvánvaló, hogy fél év alatt nem tudta volna sem Kantot megismerni, sem a művet megírni. Ő maga is utalt arra, hogy tervei voltak a magyar bölcseleti irodalom és főként a pszichológia meghonosítására, de mint tudjuk Campe kis Lélektudományával akart elsőként jelentkezni. A Magyar Pszichológián ő már jóval korábban dolgozhatott. A II. József Császár halálát (1790. január) követő időszak a II. Lipót uralkodását jellemző kicsit enyhültebb légkör talán alkalmas lett volna művének kiadására, de II. Lipót halála után (1792. március 1.) ez a terv már a reménytelenségbe fulladt. (Kosáry, 1987. és 1987. előad.)

A reformországgyűlésre készülő magyar értelmiség lázas, forrongó két-három éve alatt röplapirodalmában megalkotta a progresszív magyar politikai irodalom alapműveit. De megindította a folyóirat- és újságkiadást is, létrehozta a színházi irodalom majd minden műfajának zsengéit, a szépliteratúra és a tudomány magyar nyelvűségéért írók, tudósok és mecénások áldoztak, ki-ki a maga módján. Ez a pár év alkotásokat termő, áldott kor volt. Tudós társaságokat kívántak alapítani, sajtószabadságot, nemzeti önrendelkezést és egyetemes magyar kultúrát, melyben Széchenyi Ferenc gróf és környezete a főszerepet a nép legalsó rétegeinek szánta. Voltak pillanatok, amikor hitték, hogy Beszenyi György Jámbor szándéka Révai Miklós határozott közvetítésével fegyvertény lesz, de minden másként alakult (Bíró, 1976.).

* Bárány F. I. Szűts Phil Professzort írt. Az Országos Széchenyi Könyvtár katalógusaiban is István Ferenc név szerepel. Szinnyei és az egyetem-történetírók azonban István Györgyöt emlegetnek. Ugyanaz a személy.

II. Ferenc császár trónralépése után (1792. június 6.) két évre már perbe fogták a magyar jakobinusokat, de a gondolatok bebörtönzése korábban kezdődött. Kemény cenzúrai munkára utal, hogy még Széchényi Ferenc sem tudta elérni a Korvinus Mátyás megjelentetését 1790 áprilisában, de az előadáshoz sem kapott negedélyt (Gyárfás, 1987. Színháztud.Szle.). Ezek után reménytelennek tűnt a Kant szellemében fogant Magyar Pszichológia megjelentetése. Kant tanai és minden haladó eszme csak titokban terjedhetett. Erre a folyamatra és Kant nyelvének rejtőzködő voltára utalt Csokonai, mikor Koháry Ferencnek azt írta, hogy "a darabos Oppitz készítette el a német nemzetet arra, hogy egy század után közöttük a *titkos Kant* németül írhasson" (Próza művek. 392.). A magyar írók és általában az értelmiség tehát az anyanyelvén történő tudományos közlésmód miatt is becsülte Kantot, s az anyanyelv művelésére is mintát kapott Königsbergből. A németül írt Kritika – talán nyelvi okok miatt is – csillagokból és csillagködökből áll, akár a Tejút. Nehézkés és nehezen érthető írás. Kelemen János (1987) utalt félreérthető voltára is: "Az 'én' használata persze, feltételezi az 'én-tudatot', de az *éntudat* vagy *öntudat* ... nem azonos az *önismerettel*" (494.). És mégis, ez a gondolata nyitotta meg a lelki kapukat Európa népei számára a *személyiség*, a fenséges *En* felismeréséhez. Ez a csillagfényű eszme belekapcsolódott az "önön tútorsága alól felszabadult" népek tudatába; s a szubjektum felfedezése Kelemen János gondolatát folytatva a "XX. századi tudattalan világának felfedezéséhez tisztította meg az utat". Bárány Pétert pedig, mint az alvásról szóló leírásánál látni fogjuk, nemcsak megérintette a tudattalan mozzanata, de nyelvi eszközöket is talált a leírásukhoz.

Az *En-tudattal* rendelkező ember, bárhogy értette is Kant az öntudatot (etikai vagy fiziológiai értelemben) Európa-szerte, így Báránynál is, a személyiség, az *egyűd* privilégiuma. És ez az előjog az emberi nem egyetemességéé. A személyiség szentségének glóriája lebegett a guillotine alatt vérüket hullatók feje körül, akár a carmagnole dallamára örjögve tobzódó párisi népén, akik a *tútorság alól* felszabadulva tébolyultan ismerkedtek az emberi személyiségjegyekkel és kontrollt kerülve hagyták, hogy életre keljen eddig Csipkerózsika álmot alvó sok ismeretlen vonása is (Mortier, 287–325).

A szent személyiség fogalma belekerült az Emberi jogok dekrétumába (1789), majd az 1791-es francia alkotmányba, hogy megihlesse az amerikai alkotmányt, s alapjául szolgáljon minden demokratikus alkotmánynak. A személyes szabadság közösségi szinten a nemzetadatban érvényesül. Találón mondta egy hajdani alkotmánytörténész, hogy "A nemzetnek szabad emberek véréből kell táplálkoznia, hogy szabad személyiséggé emelhesse magát." (Krisztics, 1931. 217.). A személyiség érzelmi és jogi biztosítékot keres önmaga szabad megvalósulásához. Az állam célja e jogok garanciája. Az ember személyi joga a szabad akarat jogköre biztosítja az akarat szabadság érvényesülését. Mái minden emberi nemzet leghőbb vágya e boldog állapot megteremtése (Köpeczi, 1986.).

Az abszolút monarchiák uralkodói felvilágosult felfogásúak voltak, de amidőn a személyes szabadságjogok dekrétum és alkotmány formulájába ötvözöten léptek a társadalmi rend küzdőterére, defenzívába vonultak, s megvédték uralmi rendszerük aláadását. Kant és a nagy francia gondolkodók eszméinek terjedése ellen a kemény cenzúra módszerét alkalmazták, a magyar jakobinusok perbe fogásával és a felettük való

ítélkezéssel példát statuáltak a reformnemzedék elhallgattatásához. Ne botránkozzunk meg módszerükön, csak azt tették, amit minden hatalom tesz: védi magát és erősítményeit.

Azonban az eszme is teszi a dolgát, éli a maga sajátos életét és terjed. Hazánkban az 1840-es évekre olyan általánosan elfogadott tan volt a kanti rendszer, mintha tan széken oktatták volna, s nem az Eggenberger-féle könyvkereskedésben. Több tanári kézikönyvben találtam fejezetet róla. Kiemelésre méltó Pap János (1806–1850) filozófia professzor munkája, melynek egyik fejezete, "A Philosophia' állapotja Magyarországon" című (76–79.) tanulmány a magyar kantiánusok működésének és műveiknek kitűnő összefoglalása. Szerinte Kant hatásának nyomát a legnagyobb magyar személyiség, Széchenyi István is viseli: "A nagy Széchenyi István gróf munkái is ily elveket mutatnak" vélekedett (1842).

Széchenyi István piarista iskolába járt, Bárány Pétert, ki a keresztelőjén a keresztapa szerepét töltötte be, haláláig tiszteletben tartotta (Szentkirályi, 1987.). Könyvtárában ugyan nem soroltak fel Kant-művet, de a kantiánus környezet hatással lehetett rá. E kérdés megbeszélése azonban már nem tartozik e tanulmány keretei közé (Bártfai Szabó, 1923.).

A magyar kantiánusok munkái kéziratként hatottak és ha nyilvánosan nem: "lop-pal" terjedtek. A kor irodalmát és tudományát e kéziratokkal együtt kell értékelnünk, mivel nem tartalmi silányságuk, hanem szellemük haladó mivolta miatt maradtak manuscriptumok. Felülbírálatuk ma már elkerülhetetlen. A szellemi élet alapos ismerete megkívánja, a politikai múlt miatti félreértések, mellőzések tisztázása pedig megköveteli.

A két megkoszorúzott Pályamű

A magyar nyelvű pszichológiai irodalom kezdeteivel foglalkozó Hermann Imre (1969) Martinovics könyvét emeli ki, amely 1789-ben németül jelent meg Szentpéterváron. A 71 lapos mű a flogiszton* elmélet népszerűsítője. Magyarul Mátrai László gondozásában 1956-ban jelent meg (Martinovics 1789–1956). Sipos Istvánné (1967. 817–825.) a kezdeteket Horváth Ádám (1792), Rác Sámuel (1789) és Fejér György (1807) nevéhez fűzi.

Rác Sámuel könyve hozzájárult a magyar orvosi szaknyelv korai kibontakozásához. Felfigyelt rá Bárány Péter is, hiszen könyvében utal Rác Sámuel "nevezeteire" (Gyárfás, 1983.). Szavai az orvosi irodalom korai kiadványaiban csiszolódtak (Domby Sámuel, 1796.). Rác Sámuel (1778) szókincse beolvadt Bárány Péternek az agy- és az idegrendszer leírásával foglalkozó fejezetébe.

Fejér György Antropológiája (1807) tankönyv, melyet, a Festetich család nevelőjeként tanítványai számára írt. Szép gesztus, hogy Horváth Ádám megjelent Pszicholó-

* A flogiszton szó Báránynál is szerepel: Phlogiston, éghető híg, gulyán, vagy gyulvány. (Lat. magy szót.P.)

giájára többször hivatkozik. Vallásfilozófiai alapokon nyugvó könyvének végén költeményt közöl az emberről, nézeteit is összefoglalja. A lelkes ember helyét az állatok és angyalok között jelöli ki, mert több, mint az állat, de kevesebb, mint egy angyal. Hivatkozásai sokban egyeznek Rácz Sámuel, Domby Sámuel és Bárány Péter forrásaival. Mivel ő az első, aki nemcsak szerzőt, de könyvcímet és impresszumot is közöl, sokban hozzásegített Bárány Péter irodalmi adatainak kiderítéséhez.

Horváth Ádám munkája, mint maga is bevallja kompiláció. Pláton, Arisztotelész, Malabranche, Locke, Epikurosz, Hobbes, Wolf követője. Megjegyzi, hogy "amiben ítéletem szerint hibáztak, ki tettem" (Bevezetés). Érdeme, hogy külön elemzi az anima (kedv), az animus (lélek), a mens (elme), a spiritus (valami testetlen), a ratio (okosság) szavakat, amelyeket eddig "a Deák írók szélire összekevertek" (9.). Az irodalmi forrásokkal céltudatosan nem ismert meg, mert, amint írja "a nevezetekkel, rámutatásokkal, citatiókkal időt, s papirost tölteni alkalmatlannak tartottam" (10.).

A különbség kettőjük munkájában nem formai, mindketten a filozófiai irodalom beosztása alapján írtak. (Horkay, 1977. és Gyárfás, 1986.) Nem is szókinccsbéli, hiszen Horváth Ádám is rákényszerül új szavakra (Kornis, 1907.), hanem tartalmi eredetű. Felfogásuk sarkalatos pontjait vetjük össze.

A lélek-fogalom

Horváth Ádám szerint a "Lélek egy személyes, de testtel öszveköttetett valóság, mely érzékenységek által érez, a maga erejéből képez, a testet eleveníti, gondolkodik, szabad akaratral bír, nemcsak résztelen, hanem testetlen is, okos és értelmes, s olyan, hogy tudja magát és a maga munkáit; és ámbár nem örökké való, de *halhatatlan*" (10.). Amikor leírja a "Léleknek a testtel való közösülését", magyarázatként a leibnitzi összhang elvet ismerteti, mely szerint az Isten minden változás és tett "rendjét előre ellátta és minden a Lélekhez hozzáálló testet kaptasolt" (288–289.). Majd arra a kérdésre, hogy a lélek milyen természetű, így válaszolt: "Elég az nekünk, ha ki hozhatjuk a lélek természetéről közönségesen, hogy ő halhatatlan" (340.).

Bárány a test és lélek viszonyát egy harmadik fogalomnál, az En-nél fejti ki: "... Mégis tsak ugyan azon En vagyok. Tudom, hogy ezen látható testnek minden részei az enyimek, es megse valik ezekből amaz okos, elmelkedő, gondolkodó En. Tudom, hogy ez a ' test tulajdonom; ugyan azért ez a ' test nem az okoskodó En... Tehát En a ' Lélek különbözik a ' testtől de a ' lélek a ' testtel szorosan egybe vagyon foglalva" (10–11.).

A lélek természetére vonatkozó kérdésre, miszerint: "egyszerű, öszszetett, kiterjedt ... levegő-e' pára e' ... (spiritus) vagy nem? Meg nem lehet a tapasztalásból felteni" (24.).

Horváth Ádám az állatok lelkét is elfogadja, s számukra is halhatatlanságot biztosít (Horkay, 1977. 17.). Így ír erről a kérdéstről: "Az isteni mindenhatóságról csak azt mondhatjuk: hogy amint lelketlenné szint úgy teremthette lelkesekké is a barmokat" (365–366.). Majd később: "A Barmok lelke megmarad és lélek lesz a Halál után is" (369.). Konklúzióként ennyit: "De ezt a mi véges elménk ésszel fel nem érheti" (370.).

Bárány az állatokkal kapcsolatban éppúgy fenntartja lépcsőzetes szemléletmódját, mint minden jelenség leírásánál. Növények, állatok, emberek közös tulajdonsága, hogy

van "önségjek" (18.), az állatok ezen túl "kénnyel" is rendelkeznek, míg "az embert, aki eleven, érzékeny es ... okos is a szabad kény illeti" (192.). Másutt a "barmi, okatlan alsó tehetségnek" a vegetatív funkciókat írja le (187.), mely az embernél is fellelhető, de az embernek ezen túl van "felső tehetsége", amely "indító okok által meghatározódik" a megkívánás, utálás és érzékenység mellett ide tartozik a beszéd tehetsége is. A beszéd esetében is érvényesíti lépcsőzetes elveit. Az embernél is fellelhetők a "barmi" beszéd maradékjai a "természetes igékben" (107.). Ezek a természetes beszéd jegyei, "melyeket a' természet ösztöne szerent magunktól ejtünk... Ebben megegyezünk a' barmokkal" (106.). Az ember ezen felől kifejlesztette a Mesterséges beszédet, mely a felső tehetség megnyilatkozása: ezek "csak tsendes lépésekkel jöttek az ő vadságokból ily' fényes állapotra" (108).

Továbbá a barmoknak is vannak homályos képeik ezek "által kerülnek el minden veszedelmet" (109), de "egyedül az emberé a szabadság" (192.), ez a szabad akaraton nyugvó "felső tehetség".

Bárány tehát azt a kérdést, hogy van-e az állatnak lelke, fel sem teheti, mert maga a kérdésfeltevés is ellenkezik az elveivel. Ő nem leszögezett végeredményeket magyaráz, hanem az igazság felé vezető utat járja csendes lépésekkel.

A velünk született képek

Horkay is leszögezte, hogy Horváth Ádám elfogadta a velünk született képek tanát. Valóban, Platonból átvállalva fejtette ki véleményét: "Platon a tapasztalt dolgok örökkévaló képecskéit értette alatta, amelyeket az Isten örökkévalónak teremtett". A tudományok éppen az ilyen örökkévaló dolgok körül forgolódnak, s mivel minden tapasztalat változékony, de a "tudománynak változhatatlan dolog körül kell járnia" vannak ilyen alapképek Formák (16.), ezekkel szemben vannak a Képek, Ideák, melyeket "akármely dolog felől csinál a lélek" (16.).

Bárány a velünk született képek teóriáját a képalkotás, a képes, szimbolikus gondolati tevékenység folyamatán belül megmagyarázza (117–120.). Miután többször leszögezi, hogy csak az érző eszközök* lehetnek kútfejei minden érezhető képnek, minden fogatatrak és a tapasztalásból vett minden axiomának (Tudtom). A képtársalás sokoldalú vizsgálása és az érzékenység szül olyan gondolatokat is, melyekről azok, akik a lélek munkálkodásának lépcsőit nem járták fokkonként végig, azt állítják, hogy velünk születettek, holott az agy szellemi munkájának eredményei "a tiszta értelem fogatatai". Ezek sem nem velünk születettek, sen nem a percepció közvetlen eredményei, hanem merő "hahogyságok" (conditio) vagyis az ősi tapasztalatok közmegegyezései fogalmai, melyek a gondolkodáshoz keretet adnak, amin belül elhelyezzük és elképzeljük az eseményeket: "merő módok ezek, melyek által az érzéseket es képeket könnönségesen észre veszük" (118.). Ezek alatt elsősorban a tér, idő fogalma értendő, azért a tiszta értelem fogatatai, mert nem a kézzel fogható tárgyak, hanem a "lélek valóságára" épültek, s nem adatai az észnek, hanem annak a "nyomra való tekintetét meghatározzák" (118.). A tiszta ész fogatatai az emberi lélek tevékenységének kie-

* Vagyis az érzékszervek.

melkedő eredményei, a "foganatok foganatai". Eredetük ott keresendő, ahol a "bar-mi beszéd" tömegéből kiváltak a mesterséges igék.

A tér és az idő jelenség, s a tárgy is lehet az, ha az érzékenység, a képzelet serkentette fel a képet az elmében. Ez a tárgy képes jelenléte, tehát semmi más, mint annak tudatunkban megjelenő módja. Ez az, amiről inkább tudjuk, hogy "mi nem légyen, mint azt, hogy mi légyen valójában". Nem a jelenlevő tárgy tudati képe ez, de tárgyat tükröz, ha nincs is a közelemben (131). "Ezen nyom is igen távul vagy on a tárgytól, ámbár evvel közepszeresen megegyez. Ez az igazi nyom, melyet a legbelsőbb érző eszköz térszen a lélekre" (120.).

Viszonyuk a valósággal

Lassan kibontakozik világnézetük. Horváth Ádám Pláton idealizmusát vallja magának, s örömmel fogadhatjuk e nagy gondolkodó szellemében fogant munkáját.

Bárány e vonatkozásban nem nyilatkozik. Ő végigjárja a megismerés és a lélek kvalifikált, erkölcsi tevékenységének útját. Nem keres végeredményt, hanem megközelít, minden lelki mozgás útját a jelenlegi vagy hajdani tapasztalatra vezeti vissza. Hajdani tapasztalataink többfélék; vagy "hahogyaságok", vagyis közmegegyezéssel tapasztalatok, mint a tér, idő; vagy ezekből gondolati úton kivált, leképzett képek. Ezek "alattomban" is jelentkezhettek, "titkon" is, "loppal" is érkezhettek, de éppúgy kapcsolatosak a külvilággal, lelkünk, testünk állapotával, mint minden nyom, mely az agyba bevészlik. Bárány, akire Kant eszméi jelentős élményt gyakoroltak, világnézetileg is a befolyása alatt állt. Sándor Pál (1969. 597–626.) feltette a kérdést, hogy milyen világnézetű volt Kant, hiszen életének későbbi szakaszában az isten-fogalom maga is foglalkoztatta. Sándor Pál Kant materialista nézetét véli, mert úgy látja, hogy a mítoszok és képzetek iránt is éppoly szkeptikus, mint a korábbi filozófusok józan ésszel kapcsolatos állásfoglalásával.

Hermann István (1968. 486–520.) Kant teleológiájáról írva végigjárja a cél és célszerűtlenség dialektikus területeit, elemzi Kant életének e fogalom párral kapcsolatos változékonyságát (491.), és a kérdés szépségét éppen megfoghatatlan voltában találja meg.

Bárány Péter nem egyfajta világnézet mellé szegődött, amikor Kant híveinek táborába lépett, hanem éppen ellenkezőleg, az igazságot kereső módszer varázsa ragadta meg.

Az Ének ... materializmusa

Ha világnézete után kutatunk, a Pszichológiája mellett az Ének ... (1802) című allegorikus költeményt is figyelembe kell vennünk. Ezt Széchenyi Franciska és Batthyány Miklós mennyegzőjére írta. Az évszakok erkölcsi és természeti génuszai mondják el a tél, tavasz, nyár, ősz szépségeit és szimbolikus tartalmát, vagyis az emberi léttel párhuzamba vonható tartalmukat. Kórus és Cupido szerepel még rajtuk kívül.

Először a természeti génuszok mesélik el mondandójukat, majd a kórus összegez:

Tavasz	}	Mi Fajzatunk az Élet;
Nyár		

Tavas	Forgandó minden Lételünk
Nyár	Kezdetünk és Enyészetünk
Ősz	Éltünk szül Enyészetet
Tél	Enyészet meg Életet

A szántóvető ember materializmusa ez, aki együtt él a természettel; tanúja is, részese is az örök körforgásnak. Majd, amikor az Erkölcsi geniuszok ecsetelik az ifjúságtól a vénségig érő emberi életutat, eljut az ember az élet végére, ahol minden elött "kiszó-lítanak siralom helyére", Cupido vígasza nem több és nem kevesebb, mint az ember mulandóság ellen vívott harcának köznépi vígasza: aki fát ültet, vagy gyermeket nevelt fel, nyomot hagy maga után a földi lét örökkévaló körforgásában. Ez az egyszerű életfilozófia így hangzik Cupido mondókájában:

Nem múlsz el, ne félj!
 Tsak jámborúl élj –
 Fogsz élni magzatodban,
 Édes maradékokban!
 'S lesz béd halálodban
 Örök Tisztelet

A természeti környezetben élő parasztember szeme előtt pusztult és kelt életre a világ. Így látta ezt Hésziodosz, Vergilius, Földi Mihály. Erről szólnak a dionüszoszi játékok, a mitológia. Az örökélet szimbóluma az örök újjászületés lett. Ez a naív materializmus, ez a köznépi filozófia érdekes módon több halotti beszédben megtalálható. Azt mondhatnánk vígaszfilozófia, mégis, mikor az alig-ember Donits András a halállal vívódó Gvadányi Józsefnek ebben a szellemben írt, kemény realizmus csengett ki soraiból (Gvadányi–Donits, 1799–1831. és Gyárfás, 1987. Észak-Magy.). Reális szemlélet ez, a haláltól való legkisebb riadozás nélkül. Tálasi István is felfigyelt rá, hogy a kiskúnsági protestánsok az úrvacsoravétel előtti bocsánat kérést és megbocsájtást gyakorolták, de nem hitték a feltámadást, hanem azt vallották, hogy az embert az Isten utódaiban életi tovább (Tálasi, 1977.). Így fordulhatott elő, hogy akik kételkedtek a bibliai csodákban, tartottak a néphit természetfölötti lényeitől (Kósa, 1988.). Népünknek a mulandósággal való szembenézéséről alig tudunk valamit. A magyar nép lelki élete a kutatásban az ősi hitvilág függvénye maradt, s a boszorkányokon, szépasszonyokon stb. alig lépett túl. Emellett, vagy ezen belül kialakult sajátosan földhöz tapadt örökélet szemlélet a maga vulgáris, primitív voltában természetközpontú. Rendkívül egyszerű filozófia ez, amit nem az ember, hanem a természet ír évről-évre, apáról-fiúra, körbenjárva, soha abba nem hagyva.

Hogy Bárány egy alkalmi játékba mégis beleszötte ezt a szóra sem érdemes filozófiát, egyedi jelenség. Gondoljuk el a mennyegzőre összegyűlt főúri társaságot, a cenki kastély dísztermét, a girlandokkal feldíszített színpadot, a díszes színpadi öltözékeket, a zenekart, az egész előadást.

Az Ének... azt sugallja, hogy bár megadta a tiszteletet főúri környezetének, sorsa a természettel forrt össze. A természet és az emberi társadalom együttélését kölcsönös létalapként fogta fel (l. a kv. leírásánál a Szabadság c. fejezetet). Osztályhelyezete, miskolci nemes ifjú volta a társadalom centrumába helyezte, akihez főúr és paraszt közel esik.

A Korvinus Mátyásból tudjuk, mennyire aggódott a göbolyéiket terelgető pásztorok sorsáért, de azt is, hogy a szabadság nem azé, aki szabadon furulyáz a havasokban, hanem aki a bölcs Hazai Szeretet szolgálatát elvállalta, aki életét a nép érdekeinek aláveti, vagyis a szabadság a királyi szolgálatot oldja és köti. A természet viszont barátja a parasztnak, főúrnak és királynak, s keblében egyenlőséget biztosít. A tél-tavas-nyár gyönyörűsége egyetemes emberi életérzés, s az őszi szüret ideje mindenki számára be-köszönt. A Bükk erdeinek koronáját dérral lepi be, az ember előtt megjelenik "az alattomban jellegző halálnak képe ... Forgandó minden lételünk..."

S ekkor előlép a tél, tavasz, nyár géniusza, de nem a természet tökéletes harmóniáját zengi, hanem hogy minden forgandó! és az örökélet jelképe Cupidó; és a Széchenyiék, Batthyányiék esetében éppúgy egyetlen feltétele az "édes maradékidban" való továbbélés esélye, akár a kastélyudvaron ökröt sütő népség, katonaság, hű jobbágyság családjában.

A tellurikus élet alaptörvényének nevezi Bachofen (1978) a mulandóság és sarjadás egymást váltogató láncolatát A misztériumok három tojása című tanulmányában (30–60.). Antik sírok kultikus képei és a költők szava segítségével elemzi ezt a népi, ősi filozófiát, s az antik irodalom szép sorait idézi. Plutarchosz írja Apollónioszhoz fia halálára vigasztalásul:

A halandók neme, akár a növényi világ
Mindig körbe halad. Az egyik az életre virul,
míg a másik meghal és lekaszálják.

(Devecseri Gábor fordítása)

Nem önkényes költői képről van szó, hanem az ősi sírfestmények visszatérő szimbolikájának költői képpé emeléséről. Plátonnal bizonyítja e felfogás ősi, elfogadott voltát: "Az emberi nem – mondja Plátón – és az idő egyező természetűek. Amaz ezzel együtt halad és megmarad mellette, s ezen a módon halhatatlan, minthogy mindig gyermekeket és megint azok gyermekeit hagyja maga után, ezáltal mindenkor egy és ugyanazon marad és az örök keletkezés által a halhatatlanságban részesül" (Törvények). Euripidész több helyütt, például az Andromachéban úgy vélekedik, hogy "minden ember számára az életét jelentették a gyermekei" (418. sor).

A kiragadott példák erre a tellurikus alaptörvényre utaltak, de a költői gondolatok mélyében más törvény is bennfoglaltatik. Aiszkhülosz az Áldozatvivőkben az emlékek továbbélésére gondolt, s az emlékekkel együtt az erkölcs továbbvitelére:

Holt férfinak fönttartják hírét sarjai,
mint fakorong a halászhálót a víz színén,
a len szálát a víz mélyéből mentve föl.

(Devecseri Gábor fordítása)

Az ősök hírének ápolása, az emlékek továbbadása, a hagyományörzés kulturális funkciójában benne él az ősi erkölcsök továbbadása is. Az antik költészet a hagyomány és erkölcs szétbonthatatlan egységére mutat rá, s mindig figyelmeztet arra, hogy az elmúlás és újra éledés körforgása biológiai végtelensége mellett az erkölcs továbbélésének folyamata is. Ez a gondolat ragadta meg Bárányt, mikor a kórusnak a szülőket a "Nagy-

ságos Nemzőket” éltető szavai után Cupidó és Nyár szájába adva a szót az ősök és utódok erkölcstovábbadó és -őrző szerepére figyelmeztet:

Chorus. Éljenek Szülőd
 Nagyságos Nemzőid.
 Éljenek víg napokat!
 Éljen a' kedves Pár
 Te gyerek tölts immár! —
 Éljen a' kedves Pár.
 Cupido. Kik élted' gyümölsét.
 Nyár. Szív' 's Észnek erkölsét,
 Gondos kézzel érlelték.

Ez a gondolkodásmód az ókoriaknál a mítoszok életlátásából sarjadt, s megfértek benne az idealista és materiális szemléletek.

Bárány, aki Kant eszméin nevelődött, aki Senecát fordított, aki a test és lélek egységére alapozta Magyar Pszichológiáját a nép üzenetét közvetítette az ünneplő főúri közönségnek. Jellemére, hajthatatlan voltára már utaltunk Széchenyi Istvánhoz írt levele kapcsán, melyből megtudjuk, hogy inkább vállalta könyve kéziratban hagyását, semmint átírja a "mostani uralkodás" ideológiájának megfelelően. Az Ének... materializmusa több, mint világnézeti állásfoglalás. Gondolatainak népi sarjadására világít rá, s a néphez való lelki kapcsolódására mutat.

JELENSÉGES LÉLEK-MÉNY*

I. Könyv. A lélek [Ismeretelmélet].

Bárány Péter Jelenséges lélekmény című művét három fő részre, Bé-vezetésre, Könyvre és Toldalékra tagolja. A mű végén találjuk a Lélekményes nevezetek szó-tárját, magyar-latin és latin-magyar megközelítésben. A kéziratot tartalomjegyzék fejezi be.

A római számmal ellátott előzéklapok I–VIII. után egyes lapszámozással kezdi a Bé-vezetés a lélektudomány tárgyalását. *A lélek* című első Könyv a 9–122. lap terjedelmű. E két rész foglalja magába Bárány Péter ismeretelméletét.

A Jelenséges lélekmény cím pontosan körülhatárolt fogalom. A szerző a Bé-vezetésben leírja, hogy jelenséges vagy tapasztalati lélektudományt ír, elhatárolja magát a metafizikától, mivelhogy "semmi sem adódik elő, hanem csak a mit a' tapasztalásból tudnak". A jelenség emberi és természeti tulajdonság. A megismerő ember csak jelenségeket foghat fel, ezért minden tudása tapasztalati. Maga a test is jelenség, melynek közös tulajdonsága más testekkel a *nehézség*, a *mozdulás*, a *mechanikus (gépelyes)* és *chimikus (választó)* felépítettség. Milyen kapcsolata van a testi jelenségnek a lelki jelenséggel?

Az ember észrevesz magában vagy kívül valamit, ettől *gyönyörűséget* vagy *fájdalmat* érez, azt vagy *megkívánja* vagy *megutálja*, s mindezekről *magatudása* vagyon. "én magam vagyok a' lélek, amennyire én magam *gondolkozok, érzek, akarok*." A lélek különbözik a testtől és annak részeitől. "A hús, a csont nem vagyok", mégis azzal szorosán egyve vagyok foglalva. A lélek mintha megtestesült volna. A test mindenkori állapota a lélektől függ (10.) és viszont.

A kor tudományának színvonalán ismerteti az agy és az idegrendszer felépítését és működését. Kihangsúlyozza, hogy az agy változásai kihatnak a lélekre, de egy rész sincs az agyban, melynek sértődésére mindenkor halál következne, jegyzi meg, s ezzel azt kívánja kihangsúlyozni, hogy nincs az agyban egy kifejezett "lélekház" mint azt Descartes és jó néhány tudós vélte, hanem a "lélek az agy és az inak [idegek] által kötődik a' testhez, 's a' léleknek semmi nyilvánkozása se történhetik-meg az agynak 's inaknak együtt való munkája nélkül, bizonyos, hogy ezen életben mindkettő szükséges eszköz a' lélek minden munkaira nevezé" (19–20.).

Tovább fessegeti a kérdést, mert az emberi lényeket kereste éppúgy, mint akik a lélekházat feltételezték. A lelki működés vonatkozásában kihangsúlyozza az agy szerepét: "Az agynak némely részei nem csak ezekre, hanem a' magatudásra és minden némű képzetésekre [ösztönzésre és akaratlagos cselekvésre] szükségesek. Azt mondom, hogy azon részei az agynak legközelebb való eszközei a' léleknek és így lehet szollani:

* a továbbiakban Jelenséges lélekmény

eme lélekháza a' magatudásnak, gondolatoknak, érzékenységeknek, akaratunk nyilvánkozásainak, és minden önséges mozgásnak székhelye" (20.). Vállalja tehát az agy és az idegrendszer szerepének meghatározó voltát a lelki tevékenységben.*

A Jegyzésben, mely Bárány Péternél ritkán kiegészítés, inkább konklúzió, minden félremagyarázást elkerülendő leszögezi: "Tehát a' lélek önön erejenek minden nyilvánkozásait testi eszközök által viszi vegbe" (20.). A lélekház hipotézist azzal zárja le, hogy "amíg az inakat [idegeket] pontosan nem ismerjük, találgatni nem érdemes" (20.). Éppúgy fölösleges azon elmélkedni, hogy a lélek "egyszerű-e, szerkesztett-e, tűz-e, vékony levegő-e, pára-e, hat-e a testre vagy csak hatni látszik, s ezenközben vagyon-e szüksége közbenjáróra valami *láthatatlan lélekzetre* (spiritus) vagy nem? meg nem lehet a tapasztalásból fejteni" (24.).

Esméret tehetség

A megismerő képességet nevezi *esméret tehetségnek*, melyhez két dolog szükséges: a *tárgyas nyom* [külvilág] és az *észrehevő lélek*. A megismerés eredménye a *kép*, melynek minőségét a *figyelem* határozza meg. A *képek* *vegyüléséből* válnak a *foganatok* (31.). Például ahhoz, hogy az aranyra gondoljunk, nem elég ismernünk annak az aranyra, mint fémre jellemző tulajdonságait, arra a tudati munkára is szükség van, amely a látott fémhez hozzákapcsolja a sárga színt. A sárga szín a kép megalkotásának úgynevezett *nemérezhető* része, mely nagyon fontos Bárány Péter rendszerében, mert a képalkotásnak e két pólusú feltétele kapcsán születhetnek elvont fogalmaink, mint pl. a *lélek fogalma*. Az érzékelt adatok ugyanis a *figyelem*, a *fosztogatás*, az *egybecsatlás*, az *egyeztetés*, az *emlékezés* segítségével új és új relációban tűnnek fel és az *érezhető és nemérezhető képek*, vagyis az érzéketes és elvont fogalmak végtelen sorát foganatosíthatják. Leibnitz és Wolf az esméret tehetséget alsó és felső tehetségre osztották, folytatja Bárány Péter.

Az alsó tehetség, amellyel a "barmok és csecsmők" rendelkeznek: képet alkotnak, van képzeletük és emlékezetük. A felnőtt ember fogalmi gondolkodásra, *kivált képalkotásra* alkalmas. "Kant szerint ezen osztály csak annyiban jó, amennyire általa az esméret tehetség lépcsőit, nem pedig módjait kívánjuk egymástól megkülönböztetni" (33.). "Az én vélekedésem szerint, folytatja, ... feloszolhat az esméret tehetsége *termő* (produktív) és *újratermő* (reproductiv facultas) tehetségre. Mert amaz mintegy nemzi a mi képeinket, ez pedig azokat megújítja" (33.). A termő tehetséget az érző eszközök szolgálják. Az újratermő tehetség "melyek közönségesen *értelemnek* (intellectus) mondatnak ... adnak a mi esméretünknek formát (külszabást)" és e képességünk *összvetlet* (synthesis) és *taglat* (analysis) által munkálkodik" (34.). A 26. pontban utal arra,

* A modern lélektan az idegfiziológiai folyamatot elektromos és kémiai jelenségekből vezeti le, melyek hatására a központi idegrendszer meghatározott pontján létrejön a lelki tevékenység. A Bárány Péter-féle mechanikus vagy gépelyes hatás elektromos jelenséggé finomult. A chimikus-választó hatást elfogadja ma is a tudomány, de a kémia értelmét a vegyülésből és nem a szétválasztásból alkotva fogadta el nyelvünk.

hogy Kant metafizikája és logikája a fenti "szisztémából (öszmény, inkább *rendelet*)" (18.) táplálkozik.

Az érző eszközök

Külső és belső érző eszközöket ismertet. A külső érzékelés eszközei az érzékszervek, melyek működését részletesen leírja. A látás és hallás nemesebb, mint a többi. A belső érzőeszközök alatt nem a szervi érzékelést érti, ahogyan ma értelmezzük, hanem a *gondolkodást és a személyes azonosságot* (ideintitást).*

Bárány Péter az érzetet nyomnak nevezi, mely külső *illetés* hatására születik és "fennmarad az érző eszközökben azután is, midőn már a nyomot okozó tárgy jelen nincsen" (39.). Következtetése a napba nézés utáni foltlátáson alapul. Bár az érzékszervi *illetés* tárgyi eredetű, "mégsem mondják meg nekünk mi a tárgy valóságára nézve, hanem csak (azt) mi a mi érző eszközeinkre nézve" (39.).**

Bárány Péter ezt a Kant által meghatározott belső érzék jelenséget *képzetésnek* nevezi, melyet ma késztető, ösztönző erőnek mondanánk.

Nem idézi soha szóról szóra az emlegetett filozófusokat, könyvekre sem hivatkozik, csak nevekre. Kant hatása intenzíven érvényesül módszerében; a jelenségek okait kutatja szüntelenül, de ahol a tudomány biztosat nem állít, ő is megálljt parancsol fejtegetésének. Az agy és az érzékszervek viszonyát taglalva megjegyzi, hogy az idegek elvágása vagy lekötése érzéktelenné tesz egy bizonyos testrészt, de ebből nem von le következtetést a megismerés agyi funkciójára nézve, mert nem tudja bizonyítani: "Ezen

* A megismerés folyamatát Kelemen János (1978. 78–121.) érzet, észlelet és képzet kategóriája alá vonta. Az észlelet a megismerés érzéki szakasza, de szoros kapcsolata van a beszéddel. Ma már kísérletek igazolják, hogy a tárgy szóbeli megnevezése a pontos tárgyészlelés feltétele. Az érzet tehát, mint az objektív tárgy visszatükrözése egy összetevője az észleletnek. Az észlelt jelenség felidézése a képzet, mely nem szűkülhet egy külvilági tárgy puszta reprodukálására, mivel a felidézéskor telítődik előzetes tapasztalataink adathalmazával, s így egy magasabb fokú általánosítás ölt benne testet.

** Kant a tiszta ész paralogizmusairól szólva jut el a belső tudat olyan képességéhez, mely a külső, empirikus észlelés segítségével nélküli önismeretet tételez fel (Kant, 1787., 1913. 192.). A tapasztalatot Kant jelenségek aperciálásának tartja: az ész jelenséget fogad be, de a befogadáshoz "a tapasztalat tehetségének a priori elvei" szükségtelenek. Kant felteszi a kérdést, nem lehet-e, hogy csak belső érzékünk van, s külső nincs, s az észlelés nem más, mint képzelődés. Hogy ez nem lehetséges, azt az idealizmus cáfolatában írja: "mert ha a külső érzéket is csak képzelnének, azzal lerontanók magát a szemlélő tehetséget", mely a képzeleterőt teremti (Kant, 1787., 1913. 183.). A képzeleterő nagyon fontos; az a tudat kontrollja, mivel az, hogy vagyunk, az Én számára nem lehet empirikus tapasztalat, ezt csak a képzelet segítségével tudatosíthatja a tiszta ész. Még azt is bizonyítanunk kell, hogy külső dolgokról tapasztalatunk van. Feltételhez folyamodunk tehát: feltételezzük, majd bizonyítjuk, hogy belső tapasztalatunk föltétele a külső tapasztalat. "Saját lételem puszta, de empirikus meghatározott tudata bizonyítja tárgyak lételetét a térben rajtam kívül (Kant, 1787., 1913. 182.). Kant empiriája mindig jelenségekhez kötődik, melyeket az észre nézve bizonyít. A belső tapasztalat előzményeként elfogadja a tárgyi világból eredő külső tapasztalat elsőségét, de a kettőt egymás okának már nem ismeri el. Mindkettőt megelőzi "a belső érzék jelensége" s így mindkettő ennek okozata (Kant, 1787., 1913. 358.).

tapasztalás nem vitatja azt meg, hogy a nyom egészen az agyig hatván ott észrevevődik, hanem csak, hogy ezen két eszközöknek együtt kell munkálkodniuk” (45.).

Olyan kérdésekre keres választ, melyek ma is tárgyát képezik az interdiszciplináris kutatásoknak, Miért a bőrünkön érezzük a tapintást, s nem az agyban, miért látjuk a tárgyakat perspektívikusan, miért látjuk ”függő helyzetben, holott a napfénynek sugári minden képet felfordulva rajzolnak a szemnek fenekén?” (47.). Mivel azonban ”semmi sem tevődhetik azon a gondolkodó Énen kívül” (47.), agyi folyamatokkal igyekszik választ adni a kérdésekre.

A *belső érzés* minden kívülről jött hatásnál fontosabb, mert ez a befogadás feltétele, de a képzelet *megvesztegetheti*. Vannak *fattyu érzések*, mint a fülsengés, ezeknek ”határuk van, mint a magatudásnak”. A belső érzés teremti a szép, igaz fogalmát, mely sokban függ képzeletünktől, de ”... származhatnak mibennünk ezen *érzetek* a különféle tapasztalások és végzetek gyűlékéből” (51.).

Mi az értelem?

”Az *esméret tehetség* pedig (amennyire az esméretnek formája tőle függ) Kant szerint legtágabban *értelemnek* nevezetetik” (51–52.). Miképpen és hányféle módon támadhat ismeret az *érzésekből*? Az értelem *írja a képeket*, ”egyszerre *megfogja*, azaz *magatudás* és *eszmély* alá veszi, aztán azt is által kell látnia, mi van a tárgyak között, s közöttünk” majd a képeket *egybecsatolja* (53.). Ez a tárgyat illető *fogantat* vagyis érzéklet. A képeket az idő és tér által viszonyítjuk egymáshoz *együvé gondoljuk*. Így jönnek létre a *hasonlítások*, pl. ez öregebb amannál, továbbá a *tárgyak belső rendjének megértései*: a köben az apró ”kőrészecskéket egymás közt lenni gondoljuk”. Ezek nem *érezhető fogantatok*, hanem ”Kant szerint az *értelem fogantatai* (conceptus intellectus), hogy megkülönböztessenek a *képes fogantatoktól* (conceptus ideales), melyek az esmeret formájának képzeletét nemzik (ideale)” (55.).

Az ismeretek képes formáját alkalmazta Linné a rendszerében, viszonyítva és összehasonlítva az élővilág tárgyait. Az összehasonlítási alap külsődleges, nem olyanok, amely nélkül a tárgyak el nem lehetnének”, ezért Kant szerint ezek ”*képes hasonlatos fogantatok*” (56.).

Vannak fontos *képes fogalmaink*, amelyek állandóan jelen vannak a tudatunkban. Ezek dialektikus tudatpárként élő jelenségek:

”*Létel és nemlétel képe; Együttlétel és foglalat képe*
Mekkoraság és minéműség képe
Azonosság és különbség képe
Egyezet és ellenkezet képe
Eppenség és köz képe
Matéria és forma képe” (58.).

A jelenségek világa az *érzékletes valóság* (orbis sensualis). ”A *tiszta értelem fogantatai* Kant szerint (noni intellectus puri) az érzésen [érzékin] kívül valók: transzcendentálisnak nevezetnek” (58.). Ilyenek a *lönyökben levő eppenségek* (absolutum)

foganatja, a vegtelen, a szűkségszerű, az universum, az eppenséges eredendő erő, az Isten, az egyszerű. Ezekről hiányosak az ismereteink, "azaz tudjuk, mik nem legyenek, nem tudjuk pedig mik legyenek magokban" (58.).

Bárány Péter úgy látja, hogy az emberi gondolkodás sarkalatos pontja a képekkel való tevékenység. Ugy tűnik, jelenidejűnek a *nyomot* tartja, a *kép* a már rögzült észlelet, s ezért múltidejű. "A képekben egybekapcsoltakat a lélek vagy elválasztja, vagy összekapcsolja", így képződnek újak. *Taglatnak* nevezi a képek részletezéséből eredő egyedit. Ezek *egybecsatlása* maga az új összefüggés, melyből a *kivált kép* származik. A kivált kép már egy kikövetkeztetett új ítélet. A kép tehát a nyom tudatosult formája. A *képzelés* nála a felidéző szándék hatására "észbe vett" gondolat, melyet néha *emlékeztetnek* is említ. E témakörön belül tárgyalja meg a *képzemény* fogalmát. Költői tehetséget vagy a költészettel való foglalkozás tehetségét érti alatta: "Horátz a' versszerzesnek mestersegéről írt jeles könyvében szép példát adott a' kezeményekről" (83.). A képzelés mint láttuk a gondolkodásra fölserkent képpé rögzült nyom, mint mondja: "gyermekben, kutyában megvan" (82.).

A taglat és az egybecsatolás útján alkotott kivált képek megteremtéséhez a léleknek erőre van szüksége és ez a *figyelem*. Figyelemmel csak az ember rendelkezik. "Nem kell egybekeverni avval, mely a kutyában vagyon, mikor fülel. Mert az ember ezen figyelmet bizonyos végre és önön akaratajából intézi valamire" (60–61.). Az embernek is van hasonló figyelem érzete, mint az ebnek, de erre *kénytelen ösztönöztetik* (60–61.).

Az általánosításhoz *fosztogatás* útján jutunk úgy, "hogy az egyenként való tárgyak kepéből a' megkülönböztető jegyeket kihagyom". Mik ezek a jegyek? ezek "figyelmeztetnek azon kepre, melyhez ragasztva vannak, mint a' cegér a' borra". Ez a lélek *jegyzőtehetsége* (symbolika). Majd a beszéd és a zseni leírásakor erre bővebben fényt derít.

Összefoglalásként leírja, hogy a jegyzőtehetség következtében tudunk dolgokról és fogalmakról ítéletet alkotni, s vagyunk képesek a jelenségek okát kikutatni. "*Okoskodni* nem teszen egyebet hanem egy *ítéletből kifejtteni* vagy a *képek tárgyas foglatatját* (mediate) (közepszeresen) atallátni; vagy Kant szerent valamit az *ok-főből* (principium) megismerni" (69.).

Az esmeretek újratertő reproductív tehetségéről

Hogyan gyarapodna az ismeretünk, ha a képek a lélekből eltűnnének? veti fel a kérdést Bárány Péter. Szerencsére képeket nemcsak *termesztünk*, "hanem azokat eszünkben fenntartjuk" a *képzelet*, az *emlékezet* és a *megemlékezés* (reminiscencia) segítségével. Ennek módját a *képek rendjének törvénye* szabja meg, feltétele pedig azon képesség, mely "az esmeretek tehetségét előre megkevénya" (71.).

Hogy miképpen "tartom fenn es újítom meg a' kepeket" elmondja a bölcsek: Hobbes, Wolf, Hartley, Bonnet, Malabranche, Descartes, Locke, Sulzer nézeteit. Közülük egyik sem oldja meg azt a kérdést, hogy "hogyan termeszthet egy *materiális kep lélekzetes kepet*" (71.). "Az en velekedésem az, folytatja, hogy a' lélekben soha semmi kep sem aluszik el egészen, hanem minden kep mar világosan, mar homalyosan jelen vagy on az észben" (71–72.). a könyvélményeké is. A felhalmozott *homályos és világos képekből*

áll össze ismeretünk tárháza az *eszmély* (73.). Az ismeretek halmazában "a' józan esz tesz különbséget valódi és hamis" vagy mesebeli tárgyak között. A józan esz ez esetben az egyéni és társadalmi tapasztalat eredménye, s példaként felhossa, hogy mindenki tudja, mi a különbség a ló meg a Pegazus között. A lélek munkájára hatással van a klíma, az égtáj, az étel, a szeszital, a kor, a testi állapot.

"Az erősen bevesett (*érezhető*) nyom könnyebben megújul" és minél nemesebb *külső és belső érzés* nyomán keletkezett az emlék, annál maradandóbb. Így például az érzékeny és szomorú játékok alkalmasak nemes emlékképek bevésésére (77.).

"Semmit sem lehet képzelni, amit valaha vagy ne éreztünk vagy az erőszerszözök által eszre nem vettünk volna (77.) és semmit sem képzelünk idő és tér nélkül. Csukott szemmel "szorosabb hatarba zarjuk a' kepzelt, mert megátoljuk avval a' körülötünk levő dolgok reank ható nyomait." (78.) A friss képzetek elnyomják a korábbiakat "sőt ha felette eleven, meg a' józan esz se szedheti rancba" (78.). Kagliostrót említi, akinek kóklersága sok hívet toborzott. mert az embereket befolyásolta a friss élmény, s nem a józan eszükre hallgattak vele kapcsolatban. Vannak látomásra hajlamos emberek, őket a németek Ein neues Sonntagskind-nek nevezik (80.). Ezért félt Hobbes a kísértetektől, "bátor nem hitte, hogy Isten legyen" (81.). A képzelet mind költői tehetség, mind túlfűtöttség tekintetében függ a *tapasztalat határától*, a testi állapottól, az égtajtól, a neveltetéstől, a műveltségtől.

Az emlékezet tehát a képköztést követő folyamat: "Egy kepet *bevenni* annyit tesz, mint azt az *eszbe benyomni*, hogy arról a' tárgynak jelen nem létében is világos *magunktudása* legyen" (85.). Meghatározza a jó emlékezőtehetség ismérveit: "Annál jelesebb az *emlekezet*, mennél több kepeket, mennél hamarabb és mennél több *akadályok* között foghatunk meg és mennél *serényebben, hívebben és tökéletesebben* juttathatjuk eszünkbe a' kepeket" (85.).

Mint láttuk, az agy és a lelki tevékenység kapcsolata szerfelett érdekli, s korának minden új ismeretét megemlíti, amely e kérdésre rávilágít: "Ha az agy megnyomódik vagy megevesedik, írja, nagy kár esik az emlékezetben" (87.), melyet befolyásol a gyakorlás, a kivált képek sokasága, a testi állapot és az életkor. A bevésés és a ráemlékezés folyamatát nagyon érzékletesen írja le: "Az *érezhető nyom* nem csak leereszkedik az agyba, hanem fennmarad vagy mast természet maga helyett" (87.). A folyamat eredményét, vagyis az egyszer már látott, érzékelt kép felidézését nevezi *megemlékezetnek* (reminiscenciának).

Majd a folyamat részleteit taglalja. Egyik kép felingerli a másikat, pl. a rossz szag hányingert okoz. Ez a *képek rendjének törvénye* (*Leges successionis ideae*). Másik fontos törvény a *képtársalás törvénye*, mellyel részletesen és bőven foglalkozik.

A képtársalás

Áttekinti a tudomány világát és látja, hogy a tudósok egy része *lélektudományi*, más része *fiziológias* okát keresi. Hobbes, Hartley, Descartes, Locke, Malabranche, Bonnet, Condillac, Tiedemann, Genuai Antal, Mayer nézetére hivatkozik. Eberhárdra hivatkozva írja, hogy egyetlen kép sem áll függetlenül a tudatban, hanem "minden kép

mellett, melyet észrevettünk, vagyon egy *vegyült mellékkép*” melyek ”a’ lélekben meg nem szakadva fekszenek, csak a’ tárgyakra nevezve egyenként” (91.). Ha bennünk a képek sorának egy része *felserken* ”felserken az egész *rend*” (92.). A gondolkodásnak ez a képessége segíti elő a tudományos rendszerek megalkotását: Hume, Home, Perárd, Wolf, Mayer rendszerét. Nem csak lineárisan járhatom végig a *rendet*, hanem össze- gyűjthetem a többiből is az engem érdeklőt, sőt az emlékezet is fölserkenti a képeket (*együttlélet törvénye*). Hasonló kép hasonlót serkent (*következtetés törvénye*). A tárgy tulajdonsága alapján felserkenő képek Bárány Péter szerint a *rend törvénye* szerint viselkednek. Végül megállapítja a causationes, *művokság* törvényét, amely az érzékszervi benyomások alapján keletkezett képtársalásra vonatkozik. Ha különböző rendszerből gyűjtöttem az engem érdeklőt ”ezen *csatkep* által az en *gondolataim tarházának kulcsát* egészen hatalmam alá veszem” (94.). ”A képek felserkenésének es a képtársalásnak egyaránt lépcsői vagnak” (94.). Vannak *uralkodó képeink*, ezek könnyebben serkennek fel, a *szomszéd-képek* világossága is meggyorsítja a felserkenést, mert ”jobban figyelmez a’ lélek rea” (95.). Végül ”annál szorosabban összetársalkodik ket kep es azok viszonylagos felserkenése annál bizonyosabb, mennel jobban *figyelmeztünk* mind a’ kettőre, mikor észrevettük ... mennel többet *gondoltuk őket együtt* ... mennél több *foglalatallat vagnak egybekapcsolva*, azaz mennél hasonlóbbak egymáshoz” és akkor az összekapcsolt képek ”mind összességgel állnak előttem, mintha csak *egyes egyedül való nyomok* volnának” (96.).

A képcsatlakozás útján keletkezett képzetek néha a képzelet világába tartoznak, s aki nem keresi elemzés útján az eredetüket, *velünk született képeknek* tekintheti őket, vagyis *igazi lönyöknek*, melyek ”sok lélektudományos csatlakozás” okai lehetnek (96.). Az idea média, a *köz-kép** vezérel egyik képről a másikra, mely néha homályos, annyira, ”hogy megcsatlakozom, mintha egyikről a’ masikra ugrottam volna, vagy azt velem, hogy azon kep hirtelen az eszembe ötlött ... Csaknem elhitetjük magunkkal, hogy azokat vagy a’ természet vagy éppen valami *természet feletti löny* öntette belénk” (97.).

A képtársalásból vezet le és érdekesen világít rá a szólásmondások keletkezésének lélektani feltételére. ”Ha egy jelenségre gyakrabban más jelenség következik, képeik bennünk összetársalkodnak, úgyhogy, ha egyik felserken, azonnal rea varjuk a’ masikat is, mint valami jövődőt, ezen épül a *hasonló történetek várása* ... Az ilyen várást nevezzük *elev-érzésnek*” (97.). Ha pedig nem tudjuk pontosan, mit várunk, pl. egy vicc csattanóját, de körvonalait érezzük, az az *elev-érzékenység*.

A téveszmékre is kitér. A képek *szerben* (sorban) vannak. Ha a láncból kiesik egy szem, ez a felejtés. Az elfelejtett adatot a képzelet pótolja ki. Így keletkeznek a téveszmék, mert ”a’ *képzelés* gyakran kidolgozza azt, ami az *erezhető nyomban homalyos* vagy *lankadt*, sőt azt meg is vesztegeti” (100.).

* Bárány Péternek a köz-kép az idea media felvetése a képek kapcsolódásánál az átmenetet feltételezi a gondolkodásban és az irrealitás kiküszöbölését szolgálja. Kelemen János (1978. 91.) a képekről írva megállapítja, hogy a képzet érzéki eredetű, de átmenetet képez a megismerés elvont, logikai fokához. Átmeneti jellege főleg abban mutatkozik meg, hogy a dolgok empirikus jegyeit együttesen ragadja meg, egy közvetett logikai út érdekében. Alanyi természetű, de fizio- logiai oldala is van; lényegében az egész személyiség pszichikus tevékenysége.

A gondolkodásmódunk, a lelkiállapotunk, egész emberi tartásunk összefügg a *benünk uralkodó képekkel*. A Vezuv kitörésekor egészen mást jegyzett meg a szakács, a politikus, a katona és a festő, mert "Minden embernek vagy *tulajdon határja*, melyben *önön gondolatjai* foglaltatnak. Vagynak *tulajdon képei* és *egybekapcsolni való tulajdonságai*" (103.).

Az esmeret — tehetségnek toldalékja

Külön fejezetet szán a beszédnek és a zsenialitásnak, mivel ezek "sem a' termő, sem az újratermő tehetséghez nem tartoznak, hanem mind a' kettőt előre megkevénják" (104.).

A *beszéd* eszköze a *jegyzőtehetség*, mely kétféle. Egyik, hogy a "képeinket megjegyezzük ... az emlékezet, képzelés és képtársalás útján ... ez közös a barmokkal is" (105.). A *másik jegyzőtehetség* jellel *jeggyel* (signum) ellátott. Ez a beszéd. A beszédhez "nem minden érezhető kép tartozik", amely felerken, hanem amely *jeggyel* a *másikhoz úgymint jegyzetthez* (sygnatum) ... kapcsolódik ... s ennek ... *kiváltságos magatudása* vagy *on*" (105.). Az a képalkotás, amely a barmokéval hasonló az *alsó tehetség*. A *beszéd felső tehetségével* egész gondolatokat rögzíthetünk, s általa "vilagos magunk tudása vagy *on* a

*hang és kép között, úgymint a
jegy [jel] és jegyzet között*" (106.).

Ez a kapcsolat az alsó tehetséghez szükséges képességeken kívül megkívánja a' *figyelmet, fosztogatást, hasonlítást, értelmet és különböztetést* (106.). A *barmok beszéde* a *természetes beszéd*. A szavak útján hangzó beszéd a *mesterséges beszéd*. A mesterséges beszédben a *felkiáltó igék* megtartják "ezen barmi beszéd maradékait" (107.).

A *mesterséges beszéd* tehát a felső tehetséghez tartozik. "Természetes-e vagy természet felett való" teszi fel a kérdést. "Ha a' természet alkalmas eszközöket nem adott volna arra, hogy *igék szerent beszéljünk*, kénytelenítődünk volna, bátor kevesebb haszonnal úgy beszélni, mint most a' nema emberek, csak merő *jelek* által" (109.). A beszéd tehát nem természetfeletti, hanem az emberre nézve természetes jelenség. Míként a beszéd a lelki tevékenységek között a különleges, azonképpen a zseni az emberi nem különleges megjelenése.

Megkülönbözteti a *zsenit* a *felleng-észt* és az *elmés embert* a *virgontz-észt*. Mi a különbség közöttük? "A zseni többet térszen, mint az olyan józan ész, amely könnyen tanul, amelynek *jó emlékezete, egyenes ítéllete, szorgalmatossága és elegendő készsége* vagy *on* arra, hogy mást valami tudós dologban kövessen ... A zseni jele ha valamit az igazságra vagy szépségre nevezve *önön* magától feltalál" (11.). Van *tudós, izkényes* (esztétikus), *közönséges* (univerzális), *oroginális, partikuláris, orló* (kompilationis), *spekulatív* (elmélkedő), *cseles* (praktikus) zseni.

A zseni "*lankadt*, mígnem azon határba nem kerül, melybe őt a' természet rendelte ... A maga határjába különös *serenységgel és készséggel* dolgozik" (112.). Mala-branché például rossz tanuló volt mindaddig, amíg az érdeklődési körének megfelelő témához nem ért. Gyakran olyan gondolatot ragad meg a zseni, amely "az ő találma-

nyának agyát már megvetette. Newton a ' csillagászat *szisztémáját* (rendeletét) Keplernek hányt-vett tapasztalásiból vonta ki" (112.).

Az *elmésség különbözőségére* nagy hatással van a *nevelés*, az *oktatás*, a *társalkodás*, a *példák*, az *életmód*, s jelentősen befolyásolja a vallás vagy az ország törvénye. Végezetül szép tömörséggel leszögezi: "Szabad vallásban s országban jobban virágoznak az elmék" (115.).

Végül összefoglalja az I. könyv mondanivalóját: "az érzések nem egyebek, hanem csak az *illetés* különféle nemei". Az *illetés* pedig a *nyomnak* (*ellenállás*) *magatudása*, vagyis tudatba vétele. A sokféle nyom formája, minősége, *együttléte* befolyásolja az *illetést* és "szükségképpen meghatározza az érzések különbségeit is" (119.). Leibniz úgy vélte, hogy a *színek*, *hangnak érzései*, a legelső nyomok velünk születettek. Ezzel Bárány Péter nem ért egyet, mert jó lenne (Haller vélekedése ellenére) a képek között es a' fenynek vagy hangnak tetsző határai között a mi érző eszközeinkre megis lenne valami tekintet" (119.). Mert, bár az igazi nyom az, "melyet a legbenső érzőeszköz tesz a lélekre", de ez a "tárggyal középszerűen megegyez" (120.). "A lélek magatudásából és a magatudásnak törvényeiből, melyek a nyomokat illetik, válik az egész eszmélet tehetség ... *elményje* (theoria), melyből minden tehetségek megmagyarázódhatnak, melyekről eddig szólottunk" (120.).

II. Könyv. Az érzékenység tehetségéről

Bárány Péter második Könyve az "érzékenység tehetségéről", továbbá a "kellemtességnek kútfejéről" szól. A 122–176. oldalon olvasható.

"Mit teszen érezni es megismerni?" teszi fel a kérdést a második könyv elején. Az érzékenység kategórián belül ugyanis két lelki tevékenységet érint. Az első, amit érzésnek nevez a megismeréshez szükséges érzelmi adaptáció. A második fogalom, melyet mindig érzékenység névvel nevez az érzelmekről, a megérzésekről, az esztétikai élményekről, a kedvről, hangulatról, ösztönről, szokásról, hajlamról szól.

Megjegyzés

Bárány Péter feltett kérdésére a tudomány többféle választ adott napjainkig. A latin *sensatio* szót Bárány érzésnek fordítja, ma érzékletnek mondjuk. "Mégis a pszichológusok nagy része – éppen az egyszerűség tekintetében – különbséget tesz két változat: a tulajdonképpeni érzéklet (szenzáció) és az észlelés (percepció) között. A megkülönböztetés legrégebb (még Wundt-tól származó) formája: az érzéklet elemi, tovább nem bontható élmény (pl. a zöld szín látása), az észlelés összetett (pl. egy arc látása). Más megkülönböztető jegyeket is felhoztak. Sok pszichológus kételkedett e megkülönböztetés realitásában és egységesen percepcióról, észlelésről beszélt" (Pszichol. alapfog. 1978. 45–46.).

Ujabbban figyelembe veszik az érzékleti élménnyel kapcsolatban azt is, hogy nemcsak információfelvételtől van szó, hanem feldolgozástól is, amihez olyan ingerhatásokra is szükség van, amelyek pl. a tárgy tőlünk való távolságáról, méretéről, környe-

zetéről szólnak, s a legtöbb esetben szükség van múltbéli ingerhatások nyomaira is mind a felfogáshoz, mind az értelmezéshez. Bárány Péter kitér ez utóbbi szempontokra is.

Elsőként a megismerés feltételével, az érzelmi indíttatással foglalkozik. Az érzelmek a megismerési tevékenység megindítói. Ezt az érzelmi minőséget alanyi és tárgyas tartalommal ruházta fel. Az a tárgyas észrevevés, ha valamiről konstatálom, hogy például *zöld*. A tárgyas észrevételkor kellemetesség vagy kellemetlenség "háramlik ream" (122.), melynek észlelése az *erző* lélek egyik képessége, az *érzőkenység*. Az *érzőkenységet* nevezi "alányos észre vevésnek", mert a tárgy hat reám "a' ki erzek". Itt, a pszichológiai megközelítés során adja meg az *alany* szavának értelmezését is. Az alany maga a megfigyelő lélek, aki számára "alapul fekszik a magatudás", aki okszerűen megismer és a megismerést az *érzőkenységével* indítja el és minősíti. A megfigyelő léleknek az *érzőkenység* oldaláról nézve neve van: "A' lélek az *érzőkenységekre* nézve mondatik *kedvnek* (animus)" (123.).

A képzalkotás tárgyas eredetű akkor is, ha egy-egy kép gondolati úton keletkezett. Bárány szerint ez is észrevevés (észrevétel) (perceptio) (31.). A *kedv* (animus) a megismerés folyamatában az *érzési észrevevéshez* (érzemény) (sensuales perceptiones) kapcsolódik, s ez a léleknek a tárgyi megismerést meghaladó kvalifikált tevékenysége, mely a *belső erző eszközök* segítségével fejti ki hatását. Négy *belső erző eszközt* ismert: a *Belső érzést* (sensus intimus), az *Igaznak érzését* (sensus veri), az *Izkénnyt* (gustus) és a *Lelkiismeretet* (conscientia, Gewissen) (48.). Ez a bizonyos *Belső érzés*, "melyet Loke meggondolatnak (reflexis) nevez" a forrása a gondolkodásnak, *érzőkenységnek*, akaratnak, a személyes identitásnak, vagyis azonosságnak "az én állapotomra, es nyilvánkozásaimra nevez" (49.) Tehát a *belső érzésemnek* "mint lételemnek (existentia)" alanya vagyok, nem tárgya, s az a fajta magatudás, mely a kellemes és kellemetlen érzéseket termi és hordozza, vagyis a *kedv* (animus) a lélek *belső ügye*. Ez az első alkalom, hogy Bárány a lélek szó latin megfelelőjét leírta, s hogy a többféle lehetőség közül az animust ragadta meg, arra hívja fel a figyelmünket, hogy számára a lélek lényege nem a lehelés, nem a valahonnan való eredet, de nem is a létel, mint állapot elsősorban, hanem a sensus intimus, az érzelem.

"A mi eszméletünk soha sints *érzőkenység nélkül*" (128. A képzelet tartja egyensúlyban az ismeret és a *kedv* munkáját és össze is kapcsolja egyúttal. Az *érzőkenységek* lehetnek tartósak, feszültek, történetesek (contingens), más oldalról nézve homályosak vagy világosak. A *kedv* állapota befolyásolja a testet, a légzést, a *belső elválasztású mirigyeket*. A lélek változatosságra törekszik, "minden *érzőkenységet* megúnunk, ha azokat más *érzőkenységgel* fel nem váltjuk" (128.). Vannak az embernek jellegzetes érzelmi állapotai. Ilyen pl. az, hogy még a legnagyobb jólétet is megúnja az ember, ha egyhangú az élete. A királyok is lemondtak már a trónról s "más életre adták magukat" (130.). Ilyen jelenség, hogy a legerőszakosabb "érzőkenységek a legkevesebb üdőig tartanak", hogy örömet okoz a változatosság, hogy a kellemetlen *érzőkenységeket* is megszokja az ember "a vele való gyakor élés által", s hogy a "bánatnak orvosa az üdő" (131.).

"Nem szükséges, hogy a tárgy az *érzőkenység* fel-serkentésére mindenkor jelen legyen, mert arra az *ő képes jelenléte* is elegendő" (131.), sőt néha a rá gondolás, a

képzelet által teremtett érzékenység erősebb, mint a tárgyhoz kötődő. A lélekben ritkán van egyszerre egyféle érzékenység, mivel a *kedv állapotja* mindig az embert érintő többféle benyomás eredménye (133.). Ezek az egybe kapcsolt érzékenységek, melyek sokféle ráhatás eredményeként jönnek létre. Hatnak ránk a rangban felettünk állók szokásai, véleménye, ítélete, a közhangulat, a testi állapotunk jó vagy rossz volta. A sokféle hatás alatt kialakult "középszerűs érzékenység" a legtartósabb. Azok, amelyek a legvilágosabban bontakoznak ki a "jelen nem lévő ellenbe tett érzékenység" következményeként (138.). Az érzékenységek súlyozottak. A bosszúság hamar elszáll, a tragikus események emléke sokáig él. Az érzékenység befolyásolja az emberekről és az emberek cselekedeteiről alkotott ítéletünket. Akit kedvelünk, annak a fősvénysége takarékoságnak, tékozlása adakozásnak tűnik. A képzelet az "alávaló tulajdonságokat megnevesíti" (141.).

Olyan érzelmek boncolgatására is kitér, amelyekről drámai elemzések alkalmával lehetne szólni. Ezek az *egyenetlen ellenbe tett érzékenységek*, amikor az ember a sors, a környezet és saját természete által felbolygatott helyzetben keresi az érzelmi fogódzót, s nem biztos, hogy a döntése saját érdekeit tekintve helyesnek bizonyul-e, de az sem, hogy a környezete kedvezően reagál erre a döntésre. Ekkor még közbeszólhat a sors vagy vakvégzet. Bárány azt az érzelmi állapotot elemzi, amikor az ember tetteit az az érzélem motiválja, mely *titkon* "elhiteti velünk, hogy azon kellemetlenség nekünk nem ártalmas" (142.). Ide sorolja az állatviadaloiban való gyönyörködést és a színjátékok élvezetét, a közcsapások, a törvényes halálos büntetések, a harcban elkövetett "szörnyű mészárlások" keltette benyomásokat. Vizsgáló szeme előtt semmi nem marad titokban. A társadalmi morálok máza alatt lappangó Énünk oldalát érinti, mikor a felsorolásban az általánosról a személyesre tér: "Szerelmesünk halálán való szomorodás, melyre önként vágyódunk, azért, hogy a veszedelem nehezen ne essék" (142.).

A hajdanvolt nagy élményekre való emlékezés, "... melylyet a képzelés szerez", a saját erőnk, s bátorságunk tudata, s minden, ami a "fonyásztó várásnak unalma" ellen védekezésül felfrissítő kép a lélekben. Mendelssohnra hivatkozik itt, amidőn a "tárgyas és alányos kellemetességből" magyarázza a kérdést (142.).

Miként az ízeket speciálisan érzékeli az ember és az édesre nem kívánja a bort, ahogy a változatosságot igényli ételben, ruházatban, úgy a szerelemben is. A változatosság igénye miatt vágyódik az ember a legvidámabb napjaiban is a mélabúra, s "Beszélj bár neki a' világról: azonnal eszebe tűnik az elhervadt virágnak kepe miat, hogy az ő jó barátja is elhervadt" (146), keresi hát a lélek az örömben a bánatot, s csak akkor értékeli az örömet, ha az a bánat tengerén kis sziget.

Sulzer után tér ki a homályos és világos érzékenységek taglalására. Sulzer szerint a homályos erősebb a világosnál. Vitába száll vele, mert nézete szerint csak akkor van a homályos érzékenységnek előnye a világossal szemben, ha mennyiségileg megelőzi azt és "összszeséggel erősebbek..., mint külön külön a világosak és elevenek." (148.) Homályos érzékenység alatt érti a régi, fakult érzelmeket, amelyek egyike, másika "az én elméből kifordul" és azokat, amelyeket a figyelem nem illetett elegendő erővel. Homályos az is, amely az esmérettel, vagyis annak képeivel nem "társalódott" össze. A múlt és jövőndő dolgok kevésbé hatnak a "mi kedvünkre", mert a "szemre neze

távul valók”. "Azért viszket a' tolvajnak tenyere oly' könnyen, mert felette távul kezeli magának az akasztófát" (149.).

A' kellemetességnek és kellemetlenségnek *kútfejeről*

Gyökeres kútfők a külső érző eszközök által nyert érzékenységek. A szemünk közvetíti a szépet.

A Szép

Mégis a szemmel látható szép mellett a füllel felfogott szép hangokat is értékeljük, és a képtársalás útján keletkezett érzelmi benyomásainkra is mondhatjuk, hogy szépek. Szép a természet és az emberi alkotás, pl. egy szekfü vagy a Péter templom Rómában. Tetszenek a "derekak", vagyis háromszögek, de "legjobban a kerek hosszúk", mivel ezekben legnagyobb a különbféleség "egy részetskének sinta a' kerek hoszban máshoz hasonló helyhezletje" (153.). Itt érti meg az ember Mendelssohnt, mikor azt mondta "A' szépség nem egyéb, hanem a' különbféleségben való egység". A szépség meghatározása egyéni kérdés és társadalmi ráhatás eredménye. Ezért fontos szerepe van a megítélésben az *ösztönnek* és a *szokásnak*.

Gyökeres ösztön "a nyúgodalom, munkálkodás, táplálás és párosodás" (154.). Az ösztön a szokásokban nyer kifejezést és együtt munkálkodik az értelemmel. Minél szabadabban tör át a lélek az ösztön, a szokás, az értelem gátjain, annál boldogabb, s több gyönyörűsége telik a tevékenykedésben. Ehez a *Belső érzés* adja a formát; ez a:

Rend-tartás – ösz-hang

Több esztétikai és etikai kategóriát tárgyal a tételen belül. Összhang a "szeresen egymást követő hangok folyamatja", de az illendő viselkedés is; és a *lélek külső és belső tökéletessége* (157.). Az összhang nem jelent egyhangúságot, hiszen a lélek a változatosságban megújul és a belső rendet megerősíti. A szerző is könnyedebben bánik írásművével, "ha szabadon és könnyen dolgozott légyen a művön" (158.). Felszabadulása a léleknek az újdonság varázsa is.

Ujság

A szellemi munkát végző embernek is jól szolgál minden Ujság, mert "töb olyan kepeket szolgáltat az elmének, melylyek még az abban lévőekkel nintsenek össze társalva". Érdekesekek a váratlan és véletlen dolgok is, melyek csak azért nem azok, mivel *títokban* mindig lesi őket a lélek. A szokott kép viszont könnyebben és elevenebben tűnik elmenkbe és "nem kell neki mas, idegen kepre nezve lesbe állni" (159.). Ugyancsak a könnyű észrevevés miatt értékeljük sokra a nagy dolgokat.

A Nagy

A nagy, a szörnyű, a felséges, a mérhetetlen olyan fogalmak, melyek a változatosságot jelentik a köznapival szemben, míg

Az Igaz

az az alap, melyre a szellemi munka épül. Sokra becsüljük hát "az olyyan termékeny igazságot, mely szerént a mi tudományunk' épületjének héjánosságait kipótolhatjuk" (161.).

A kellemetes és kellemetlen ágazatos kútfői a mi *belső javaink, kipallérozott eszünk és szívünk, külső javaink*, mint a *becsületünk, egészségünk, gazdagságunk*. Ide tartozik az *egyindulatúság*, vagyis szimpátia és *mások megbecsülése*, lelki, testi javainak értékelése.

A Szomorú és Víg

alapvető kútfői az érzékenységnak. "Elegendő példáink lehetnek ebben a Szomorú játékok" (165.). A szomorú történetekben jeles emberek képe lép előtérbe, akik veszedelemben forognak, néha gonosztévők tettei indítják szívünket könnyörületességre. Vegyes érzelmek ezek, mert gyönyörködünk az emberi jelességekben és bánkódunk ezek veszedelmén. A kellemes és kellemetlen érzelmek hálójában vergődünk. A víg dolgok a "közönséges értelem ellen" vannak, s főleg akkor tetszenek, ha senkinek ártalmára nincsenek.

Ezek után a kellemes és kellemetlen érzékenységek ágazatos kútfői sorában leírt két jelenséget, melyek a drámaelemzés lélektanához sorolhatók.

A *képzelés* alatt a színész munkájáról, a drámai hatásról ír. A képzelés felidézés útján okoz érzelmeket, ezért tetszik a *szintítőnek* "helyes munkája, mert abból nem csak az éles képzelés, hanem a szintítőnek hathatósága is kitetszik" (166.). Tehát a színészi munka értékelése már élő valóság volt 1789-ben. Nemcsak a feltételt, hanem a kritériumokat is leírja: "Azert kellemesebb pedig a' szintézés, mennel nehezebb munkát kívánt es meg-is menél jobban eltalálta az eredeti tárgynak képét a szintítő" (166.). A piarista színjátszás és drámaelemzés hatása világi színjátszásunk több pontján is kimutatható. A színházelméleti próbálkozások első nyomaival találkozhatunk a Magyar Pszichológiában.

Az egy-ügyű mondák és tselekedetek

Ez alatt a naív kiszólásokat érti, azokat a szavak felidézte kedves fordulatokat, melyektől a színházi előadásban a derű nemes percei okoznak örömet a léleknek.

Vélekedések

Az érzékenység legközönségesebb kútfőiről. Epikuros, Platon, Leibniz nézetét ismerteti. Epikurosszal nem ért egyet, mert nem fejt meg, honnét származik a szív nyugodalma, melyet a legnagyobb kútfőként fogad el. Platonnal sem ért egyet, mert hogyan lehetne Isten minden érzékenység kútfeje, ha nem tudjuk, "hogya a lélek a testtől megválva telylyes gyönyörűségre talál e' vagy nem" (167.). Leibniz minden érzékenységet a tökéletességből vagy tökéletlenségből származtat. De "valjon hogyan lehet a tökéletesség kútfeje a' nevetésnek" és fordítva. "Mi minden érzékenységek' kútfejének tartjuk az erző eszköznek érdeklését. Mert azt tapasztalluk, hogy semi érzékenységre se gerjedhetünk fel, ha csak valami tárgy vagy *külső* vagy *belső* eszközeinket nem érdekli" (167.).

Bárány könyvében az érzékenység, kedv és indulat tartalmilag is, nyelviileg is érdekes kapcsolatban áll. Az *érzékenység* nem más, mint a kellemes vagy kellemetlen "magatudása". A lélek az ő felfogásában a testtel szorosan egybe "vagyon kaptsolva" és a könyv folyamán sehol sem mutat rá egyetlen pszichológiai tevékenységre sem *lélek* értelemben. A *kedv* szó után zárójelbe tett *animus* latin szó tehát figyelemre méltó jelenség, melyhez az indulatok kapcsán tér vissza újra. A tudósok, írja, a lélek változásai-

nak magyarázatához az "indulatok theóriáját (elményjét) koholták ki. Minden érzékenység helyett ezen szóval éltenek – Indulat." Ő csak az *erőszakosabb érzékenységeket nevezi indulatnak*, mert az érzelmeket termő lélek állapotát *kedvnek* nevezi. Descartes felosztását veszi alapul a kedvről szólva.

Először az *örömről* ír, melynek székhelye a szív, s kapcsolata van a *dobdával*, vagyis érveréssel. Jele a *mosolygás*. A hirtelen erős öröm halál oka is lehet. A *szomorúság* "olyan állapota a kedvnek, melyben fájdalom uralkodik" (170.), alfajai az irigység, könnyörületesség, bánat, szegényülés (pirulás), alázatosság, keserűség. A szomorú ember szívesen van egyedül. "A szomorúságot és keserűséget eszelősség is követi" (171.). A reménység rokon érzelem az örömmel: jövődő öröm, melyet bizakodva, kisszivűen, vagyis kételkedve, nagyszivűen (animositással), a gyönyörűség óhajtasával, sőt néha féltékenyen várunk. A reménység a betegnek fél gyógyulás, ellentéte a *félelem*, mely "oly unalom, mely a jövődő roszból ered" (172.). Nemei a *rémülés*, a *rettegés*, az *eszonnyodás*, a *habozás*, a *kétségbe-esés*. Ez utóbbinak "nem tsak tekintete vad, hanem az öngyilkosságra is készsége vagyon". A *rémülés* néha "azon szem-pillantásban ... egyszerre meg-öszíti" az embert.

A *szeretet* érzelem körébe tartozik a barátság, szerelem, *kegyesség*. Ez utóbbi a "nálunknál kisebbhez való szeretet". Az *ajtatosság* (*le-kötelezés*, devotio) a nálunknál nagyobbhoz való, míg a "Hála-dóság a jótévőkhöz való szeretet" (174.). Descartes és Terentius példáin mutatja be a fenti érzelmi állapotokat.

A *gyűlölség* vagy kemény harag, melyben "megholtak szíve meg-repedett", és amely árt az egészségnek (175.), éppúgy, mint alfajai a gyűlölség, rosszakarat, harag, meheztelés. "A ki haragszik, elsőben úgy tetszik, mintha felne; de vegre neki dühödik." Míg a *Tsudálás* és *almélkodás* hatására "az érzékenység a' szemeket és kezeket fel emeli, a' testet megmerevíti; az ertelmet és szózatot gyakran meg gátolja, ... [néha] halált okoz, a' hajszálatokat felborzolja" (175.). Mindezen állapotok a physiognomia és a physiologia fejlődésével részletesebb elemzést kapnak majd. "De erre még üdő kell" (176.).

III. Könyv. Az erkölcs eredetéről

Bárány harmadik könyvében a "megkévánó és utáló tehetségről" ír a 176–208-ig terjedő oldalakon.

Honnan ered az ember erkölcsi magaviselete? erre az örök kérdésre keresi a választ harmadik könyvében. Leibniz, Locke és Spinoza tanításain át jut el a maga sajátos álláspontjához.

A *cél* és *kedv-ösztönzések* kívánsággá *szerveződnek*, de "nem mindenkor szülnék cselekedetet". Elvileg kellene olyan pillanatunknak lennie, amikor kizárólag kellemes vagy kellemetlen érzelmek uralkodnak bennünk vagy a kedv néha közömbös (*egyenlő nyomtat, több nyomtat, mindegyesség*). De ilyen soha nincs a lélekben. Ezért, ha a lélek él is azzal a különleges képességével, hogy dönteni tud, a döntése mindig befolyásolt: függ a hajlandóságtól és szokástól (183.).

Mindkettő terméke és determinálója a léleknek. Eredetük a képekben keresendő. Ha szemléleti vagy gondolati síkon új kép kerül az agyba, ez "soha sem fordul ki teljesen eszünkből, hanem fennmarad bár homályosan is", de a hatásuk alatti érzékenységek is homályos lesz, mígnem ennek "oka (a kép) ... végre egészen elhomályosodik, s nem hagy maga után egyebet, hanem csak a *készítést*, melyhez a' testi erző eszközöket lassan lassan szoktatja" (184.). Éppígy borul homályba az érzékenység is, amely, mint ok a "gyakorlott tselekedetre való *készséget*" motíválja. Erre hajlik a kedv egyre jobban-jobban, mígnem szokás kerekedik. A szokás tehát a hajlandóság eredménye, s mivel a hajlandóság okát meggátolni nehéz, "nehez a tselekedettől is elállni" (185.).

Ezektől a szokásba vett cselekedetektől függ az ember *erkölcsi magaviselete*, mivel a szokás az emberben "lassan természetté válik", ezért nem kell a "Sátány nyakába vetni" az emberek rossz iránti készségét (185.).

Az eleven képzelet befolyásolja az érzelmeket, a hajlam kialakulásának belső ereidőit. Ezek lehetnek alanyi természetűek, de mások rábeszélésére is kialakulhatnak. A hajlam indítóoka, mely a *kedv-ösztönt* mozgatja az *inger*. Ha a hajlamot már sok vegyült kép motíválja, szokássá válik, mint például a dohányzás (187.).

Az indítóok által meghatározható megkívánás vagy megutálás tehetsége az *akarat*, mely *felső, okos tehetség*. Szolgája a megfontolás (*tanátskozás*), segítségével döntünk. Döntésünk függhet észbeli (*elményes*) és gyakorlati (*tseles, practicus*) alapon álló ítéleten. De akár így, akár úgy nehéz a döntés, mert a világos, homályos és ki-vált érzékenységek egybefolynak, s befolyásolják a kedv-ösztönt és így az ítéletet is. Ezért kell a gondolkodó embernek szüntelenül érzelmei és hajlamai oka után kutatni, hogy döntései az oki kútfőkből közvetlenül történjenek és ne befolyásolják fattyú érzelmek, hanem az *elményes ítélet* oldalára hajoljon (189.).

Megkérdézi a nagy bölcselkedőket, hogy nézetük szerint honnan ered az a kedv ösztön, amely megkívánásra ingerel. *Leibniz* szerint piciny gátak vannak, melyeket áttör a kedély. *Locke* szerint az unalom unszolja a leleket arra, hogy a kellemest a kellemetlennel váltogassa. *Spinoza* a magatudást nevezi meg okként. Mert a kő is mozog, mikor *hengereg*, s ha "tudná, meggondolhatná igyekezetét, melylyel mozdul, szint úgy megkívánhatna valamit, mint az ember". Bárány szerint nem elég a megkívánáshoz a magatudás, mert ha a kőnek "magatudása (*eszmélye*) lenne is, de *kepzetése* nem lenne (amit megvitatni nem lehet) mégsem kívánhatna meg valamit emberként, mert nem hajulhatna szint úgy mint az ember erre vagy amarra" (190.).

Bárány a tapasztalás indítékai alapján úgy vélekedik, hogy a képzelés nyugtalanítja az érző eszközöket a kellemes vagy kellemetlen dolgok *megkostolására*. Innen származik az a nyugtalanság, melyet "a lélek szüntelenül munkálkodó ereje ki akar elégíteni" (190.). A léleknek ez a képessége a *szabad kény*.

A szabad kény az emberi természet nagy lehetősége, általa birtokolja a szabadság érzetét. E fogalom kifejtésére külön fejezetet szenteltünk. [Lásd 41. oldal.]

Az erkölcsi döntések mindig akarat eredetűek. Befolyásolhatják őket mások becses *példája*, saját *lelkiismeretünk*, de befolyásolhatják tőlünk független biológiai és geográfiai feltételek is, például a *testi kondíciók*, általános testi adottságaink, az *égtáj* és a meteorológiai viszonyok.

A hajlamból eredő ösztön és szokás emberenként ugyan változik, mégis kialakultak az ösztön rabjainak általános emberi típusai. A *fösvények*, a *dicsvágyók*, a *becsvágyók*. Az ifjúság hajlamait az emberiség nagy *példázataival* kell a jó ösztönélet felé terelni, hogy a természetükben a szép emberi vonások üssenek tanyát. A példák a képelet útján serkentik az ifjúságban az erkölcs helyes döntéseit. A lelkiismeret, melyet a magyarok *kisbírónak* neveznek emberenként, vidékenként változik. Érdekes példákat hoz fel többek között Madagaszkár, Kartágó, Ciprus szokásaiból, bráminokról, fakírokról, olasz és spanyol szokásokról, Missisipi-menti népek furcsaságairól. A lelkiismeretről írt fejezet könyvének legszebb része. Önállóan megírt alkotás, a magyar ősi szókincsre támaszkodva. A lelkiismeret a hajlam, az ösztön és a nevelés végeredménye, az ember *belső törvénye*. Nem velünk született, hanem lélektudományos kategória, s így eredete, munkáinak oka kikutatható. Csakhogy a lelkiismereti tevékenység gyökerei a lélekben idővel egybefolynak, "és úgy érezzük a rosszat és jót, hogy annak okát elő nem tudjuk adni" ezért velünk születettnek, sugallatnak véljük. Ha tehát a lelkiismeret valamire ingerel bennünket, nagy hatalommal üt az akaraton. Ha a lelkiismeret parancsai ellen akarunk cselekedni "önnön magunkon is nagy erőszakot kell tennünk" (295–296.). (Hexendorf, 1963.)

Az erkölcsről írt fejezetéhez Zimmermann könyvéből, Bonnettól stb. merít példákat, figyelembe veszi Leibniz, Locke és Spinoza tanításait, de mind szókincsét, mind állásfoglalását illetően önálló dolgozatot ír. Az érzelmek, a kedv (animus), a hajlam és az ösztön munkáinak együttes célja a lelkiismeret kiművelése. Az ember belső Én-jének képe, a logos szimboluma a lelkiismereti döntés. Erre irányul minden nevelési cél, ennek érdekében műveli az ember a "szomorú játékokat" és az "erköltsi tudományok reguláit". Minden példázat arra való, hogy "az igazság könnyebben bé-iramolhasson az ember szívébe, 's ott hamarabb fészket verhessen" (194.).

A szabadság fogalom

A szabad kény fogalmát latinul liberum arbitrium-nak jelöli. Ma inkább szabad ítéletet mondanánk az arbitrium szó fordításaként. A szabad kény azonban sajátos fogalom, Bárány könyve megértésének egyik kulcsszava. A kövel kapcsolatos példáján keresztül bontakoztatja ki az alapeszmét, hogy csak az embernek van szabad ítélete. A természet és az ember viszonyáról Kant többször írt ilyen értelemben, vagyis a természet törvényeiben való okság és a szabadság által való okság összehasonlítására a transzcendentális eszmék és a tiszta ész antinómiáinak harmadik összeütközésében.

Az összeütközés két összetevőjének egyikében állítja, hogy nincs szabadság, hanem minden a természet törvénye szerint történik. A másik teóriában kifejti, hogy igaz ugyan, hogy a természet törvényei alól kilépni nem tudunk, mégis van képességünk, amely a törvény felé emel minket. Ez a cselekvés előtti indíttatás, egy törvény, mely más jellegű, mint a természeti törvény, mivel az ember belső törvénye: morális törvény.

Mikor Bárány az akarral, mint felső tehetséggel foglalkozik, Spinózát a kő példázatból kiindulva bírálja. Igaz, hogy a kőnek nincs *magatudása*, *eszméje*; s ha lenne?

akkor nem kő módjára hengeregne? ebből még a természet törvényei helyett nem lépett egy másik törvény elő, amely a hengeredésnek okot és célt adjon. A kő esetében még ha eszmélye lenne sem lenne elég, mert a belső törvény, amely a magatudást szabályozza nem tulajdona. Az ember rendelkezik ezzel a belső törvénnyel, ez a szabadság, az inger pedig, amely a szabad cselekvést serkenti a *képzetés*. Ez az, "melylyet a lélek munkálkodó ereje szüntelenül ki akar elégíteni" (190.). *Ez az erő a megkívánás eredendő oka*, mely Locke rendszeréből kimaradt, mivel ő "nem határozta meg, hogy ... mi gerjeszt bennünket azon kívánságra?" (190.)

A növényekről, állatokról írva új fogalommal ismertet meg, ez az *önség*. A növény-féléknek, az állatoknak és az embernek is van önsége. Az állatoknak ezen túl a *kény* is sajátjuk. Az embert, aki eleven, érzékeny "s egyszer's mind okos is, a *szabad kény* illeti". Disztingvált fogalomrendszert állított fel. Az önség a biológiai, a kény a fizikai mozgás. A szabad kény a lélek mozgása "maga a' *szabadság*" (192.). A biológiai, fizikai és a lélek mozgása között minőségi különbség van. A kő kő marad, bármilyen fizikai vagy biológiai manipulációnak vessék alá. A szabadságtörvény önálló, független ezektől a törvényektől, s nem kíván a természet-törvény helyébe lépni, mert ha megtenné, Kant szavai szerint "akkor nem volna szabadság, hanem ugyancsak természet" (Kant, 1787, 1913., 297., 299.). Tehát csak magáé az emberé a szabadság.

A szabadság gyakorlásának lelki mozgatórugói nincsenek mindig egyenlő állapotban. Minél erősebb okok hatnak az ítéletre, a szabad kény annál hatékonyabban működik, s ingerel a cselekvésre. A lélek ilyen tekintetben a mérleghez hasonlít, mely soha nincs *egyenlő nyomatban*, hanem mindig ezt az egyenlőnek nevezett állapotot keresi. Döntéskor, úgy tűnik, mintha egy pillanatra beállt volna az egyenlő nyomat állapota, de nem biztos, hiszen a *szabad cselekedetnek* Bárány által meghatározott három feltétele szinte kizárja a mérleg nyelvének középén való beállását. Feltétele elsőként, hogy önséges legyen, vagyis ne mondjon ellent az élőlényekre vonatkozó egyetemes biológiai törvényeknek. Feltétele továbbá, hogy az ember lelki tevékenységének felső kategóriáiból eredjen. Érzékenység impulzálja és a tudati tevékenység során a sok lehető kép közül kiválasztott, tehát szelektált kép csatlakozzon az érzékenységhöz. Végül, hogy "minden egyéb cselekedetek közül választódhasson ki" (192.). A harmadik feltétel *történetes* (contingens) cselekedet. A contingens szót átvitt értelmével viszonyban állónak fordíthatnánk. A viszonyok között hozott döntés nem lehetséges csak akkor, ha rendelkezik az ember a *tanácskozás* képességével, vagyis fontolgat, latol, felméri a lehetőségeket, a saját belső tartalékait, a lelkierejét. Ha az okok gyengék, az ítélet határozatlan, a szabad kény elül, nem lendül cselekvésre az ember. Nem elég az indítékok közül egy-egy: például a tudati indíték, ha azt érzelmi és *történetes* feltételek nem motíválják. "Mit ér tudni, 's azzal nem tudni elni?" sóhajt fel Korvinus Mátyás (IV. 4.). A másik, mikor a történetes viszonyok az ember döntése ellenére történeti okokból érvényesülnek. Korvinus Mátyás király volta ilyen döntésből ered. Létének bemutatásához Bárány újra a kő metaforájához fordul, de más tartalommal: "Boldog az a páásztor, kinek súpja hangzik magános völgyekben ... Száz királyi szék sem er fel azon kövel, melyen ő ül." (III. 6.) Bárány, a kor gyermeke az ember és természet viszonyát a létel mód vonatkozásában kedvezőnek ítélte meg és kereste az emberi személyiség és a ter-

mészet rokonvonásait. Erre utal már az is, hogy nyíltan vállalja az ember számára az *önséget és kénytet*, mely a növényi és állati lényeket fejezi ki, s csak a velük való azonosulás után lép tovább az emberi lény felé, s határozza meg annak tartalmát a *szabadságban*. Ez a "történetes"* szemléletmódja, mint módszer jellemzi a könyvét.

Mindig, mindennek az okát kutatja. Az ismeretelmélet terén e kutatómunka a képtársalás vagy asszociáció magyar nyelvű klasszikus leírását eredményezi. Az érzékenység ismertetése során Leibniz és a nagy ókori filozófusok nézetével szembeállva azt állítja, hogy az érzelmi élmény csak tapasztalati élménnyel együtt válik érzékenységgé. A szabadság, mint erkölcsi kategória megítélésakor egy olyan komplex feltételrendszert határoz meg az akarati tevékenység motíválásához, amely felülemelkedik az empirikus szemléletmódon, s az embert, ki a feltételeknek egyszerre alávetettje és ura, erkölcsi szemlélyé emeli, aki a tapasztalati célok végességének feltételei helyett az emberi lényeg örök feltételeit vállalta.

Bárány számára Kant filozófiájában az volt a heurisztikus élmény, hogy Kant nem az igazság milyenségét kutatta, hanem hogy mely úton jutunk el hozzá, s mint az angol filozófusok, kiknek iskoláján felnőtt, az ismeret forrását, *határját* járta körül. Ez a heurisztikus hatás beszédre, írásra, cselekvésre készítette, s egy mű keretébe öntve "átélte és megismerte a világot".

Toldalék a lélek rendkívüli állapotáról

Bárány kiegészítő fejezete a 209–226. oldalon olvasható.

A szabad akarat érvényesülésének gátja Bárány szerint sok esetben maga az emberi lélek, mely néha "önnön tehetségétől vagy egyáltalában vagy csak rész szerént megfosztódik", s ilyenkor a szabad akarat tehetsége veszélybe kerül. Ez a lélek "rendkívül való állapotja". Pálóczi Horváth Ádám 1792-ben megjelent Pszichológiája a beteg lélekkel nem foglalkozott, így e tárgy első magyar leírójának Bárány Pétert kell tekintenünk.

A lélek ereje olyan, mint az épületet tartó kövek. Ha megbomlanak, összeomlik az épület. Így omlik össze a lélek is, ha "rendetlen az ítélet, rendetlen az okoskodás" (209.). A lélek ilyenkor másként mutatkozik meg, mint azt a "természetnek rend szerént való folyamatja megkérvánna". Ilyen állapot az álom, az álmodás, az ájulás, az alvajárás, a bolondság és a részegség.

Az *álom* és az *ájulás* alatt a lehellet és a vérkeringés fennmarad, de az ájulás esetében "nemcsak az önséges mozgás és az érzékenység szűnik meg, ... [hanem] az elevenítő munkák is (210.). Az ájulásról ismeretterjesztő munkákban korábban is foglalkoztak (Antall, 1961.), de az álommal csak a költészetben (Birtalan, 1983.).

Az álomnak különböző fázisai vannak: néha szunnyadozunk, néha csak a látás szűnik meg, a képzelet működik és a "külső" érző eszközök munkálkodásához ragasztja a maga erejét" (211.). *Álmodozás* alatt azt érti, mikor ál munkában más világon járunk, s néha nagyon boldogok vagy boldogtalanok vagyunk. Bárány mindennek az eredetét

* lépcsőzetes, következetes, alulról építkező

kutatta, az álomét is. Toldalékjában többet foglalkozik az *álmodozással*, mint a többi fogalommal, indokolt tehát, hogy ezzel a kérdéssel mi is alaposabban foglalkozzunk.

Az álmodás

”Nem mindenkor alszunk méllen, Néha az álom hasonló a szunnyadozáshoz ... Nem mindenkor szűnnek meg a munkálkozástól minden eszközök, hanem csak a látás. Az alatt pedig a képzelésnek tehetsége mindenkor művel valamit, és az álomban ő lévén kormányzója a külső erző eszközöknek, azoknak munkálkodásához ragasztja a maga erejét” (211.). *Álmodozás* alatt pedig azt érti, amikor álmunkban ”néha más világon járunk, néha igen boldogok, néha igen boldogtalanok vagyunk” (212.). Csokonai Az álomhoz című költeményében így ír erről:

Most az öröm arany hegyeit ígéri,
Az áldás javait bő marokkal méri,
Majd a félelemmel rettentí lelkünket
S a kétség szélére viszi életünket. (1794)

Bárany Péter *csodálatosnak* nevezi ”ezen jelenséget”, s bár itt említi, hogy kiemelten kíván vele foglalkozni, mégis az álmodozás szót többé nem írja le, hanem az álom lesz fejtegetése tárgya. Arra kíván feleletet kapni, hogy a.) miként ered az álom, b.) mik az álomképek különös sajátosságai és végül c.) miért érezzük az ”álom tárgyakat igazinak”.

a.) Miként ered az álom

Erre így válaszol: ”A történetből esett érzés felingerli a képzelést, melyly az érzésnek gyengeségével meg nem elégedvén [vele] hasonló képet kapcsol össze” (212.). Tolakszik a kérdés, hogy honnan veszi a képzelés azt a képet, amit az érzékeszervek által összegyűjtöthöz kapcsolhat. Pár sorral előbb fogalmazta meg, hogy ezek vagy az álom vagy az álomképek közbeni ”érzékenységekből származnak” vagy a ”képtársalás által gyűjtött tárházban vagynak elrejtve”. Csokonai költeménye elején a szunnyadozás, elalvás és az álomképek megjelenése közötti állapotot így festi:

Lágy karjain fáradt érzékenységeinket
Ringatja s egy másik világba tesz minket,
Hol sok ezer képpel elménk játszodtatja
Valóság képébe tűnő ábrázatja.

Az a sok ezer kép, amely a költő szerint is valóságosként tűnik elő, Bárany Péter szerint a *képtársalás* segítségével kapcsolódik egymáshoz és jelenik meg. A képtársalás nála az észlelés, az emlékezés és a képzelet rugója; egy végtelen lánc, mely az embert a külvilághoz és a lélek mélyéhez köti. A lélek felszínén vannak a *világos képek*, a mélyben a *hományosak*. Ezek a gondolat *tárházából* törnek fel a *köz-kép* segítségével (96.). Ha álmunkban szomjasak vagyunk, példázza, friss forrás mellé álmodjuk magunkat. Mind ez akkor lehetséges, ha a ”testi eszközök elegendően elevenek” mert ha azok lankadtak, akkor ”mell álomba merülünk” (213.). Vagy ahogy Csokonai írta:

Apolgató karral kötésink feloldja,
Ellankadt erőnkhez új erejét toldja,

Arra tehát, hogy a mély álomban voltak-e álmokképeink, nem tudunk visszaemlékezni, mert a *testi eszközök* ehhez nem elég elevenek. Majd sorra veszi, milyen álmaink vannak.

Meglepően nyilatkozik a *rémítő álmokról*. Onnan indul ki, hogy e rossz álmok hatása alatt még felriadva is reszketünk, csak lassan nyugszunk meg, amikor az "erőszakos indulatok ... elenyésztek". Gondolatjel után folytatja: "Ezen felől olyan kepek is megjelennek az álmodásban, melyek az ébrenlétben az erősebbektől *el valónak nyomva* azért, mert az álomban a külső érző eszközöknek lankadtsága miatt megszűnnek azon *akadályok* amelyek miatt az elnyomott kép ki nem nyilatkozhatott" (214.). Itt fejt meg a homályos képek fogalmát. Azokat a képeket minősíti homályosnak, melyeket elnyomnak az erősebbek.

Freud előtt a tudat felszíne alatt lévő lelki tartalmakról a pszichológia kézikönyvei, tankönyvei nem írtak, mivel a tudatalatti, a tudattalan még ismeretlen fogalom volt. Akadályokról, gátokról is a reflexkísérletek kapcsán beszéltek. A filozófusok írásaiban több megállapítást találunk az álomra vonatkozóan. Locke és Hume is foglalkozott vele. Descartes 1648-ban már a csecsemőkori benyomásokra alapozta bizonyos szagok iránti ellenszenvünket. Bárány Péter után jóval később Bolzano prágai matematikus, paptanár hitszónoklataiban 1839 táján elmondta, hogy "Álmaink mutatják, hogy lelkünk szakadatlanul tevékenykedik ... álmunkban folytatódik sokszor igen élénken lelki tevékenységünk és éppen ezért az álom az önismeret kitűnő forrása. Fel kell deríteni szorongásaink okát az álmunkból" (Hermann Imre, 1946. 37.).

Bárány Péter is felfedezte, hogy az álom személyiségünk legbelsőbb bugyraiból érkező üzenet; ősi és titkos képek rejlenek ebben az önmagunk előtt is ismeretlen mélységben. E gondolatai alapján a pszichoanalitikus irányzat előtörténete a Toldalék, s Bárányt a magyar pszichológiatörténet modern irányához kapcsolja. De nézzük tovább, mit mond még az álomról.

Elértünk tehát az álomnak arra a pontjára, amidőn a tudat gátlásaitól megszabadulva eltemetett emlékképeket idéz elő.

b.) Hogyan folytatódnak az álmokképek?

A lélekben őrzött *társképek felszerkenése* útján. Néha a friss benyomások, a *világos képek* társulnak, máskor "a homályos társképek is felszerkenhetnek, melyeket az ébrenlétben *elfojtottak* az eleven és világos képek" (215.), tehát azon kép, mely a "társképeknek rendjéből kirekesztve lenni látszatott, az az álmodásban megjelenik" (215.). Vagyis úgy látszik, mintha az álom során keletkezett volna, holott a lélek tárházában, a képek sorában megvolt, "ámbar *homályosan*".

Ha az elnyomott szót alkalmazták is a régi pszichológia könyvek, szerepére az indulatok során tértek ki. Akadályokról pedig, ha beszéltek, a tanulás kapcsán tették. Ezt a fogalmat azonban, hogy *ébrenlétben elfojtott képek* csak a legújabb irodalomban találjuk meg. Modern szemléletmód és erőteljes nyelvi kifejező erő bontakozik ki Bárány soraiból. A folytatás is érdekes, mikor arra keres választ, hogy miért tolakszik elő álmunkban egy bizonyos kép. Ez szerinte "az üdőnek, helynek és személyeknek különböző környüállásaival" magyarázható. Ezek az álmokképek nem sorjázhatnak mindig

szép rendben, hanem "megszaggatott és rendetlen szerben is folyton folynak", mígnem "egy eleven kép által erőszakosan is érdeklődnek [ingert kapnak] úgy, hogy az egész test megrettenjen, s arra hirtelen felébredjünk" (216.). Itt az álomból való kimenetel útját írta le, melynek végén egy hirtelen jött külvilági inger hatására felriadunk.

c.) Miért hisszük az álom tárgyakat igazinak?

Mivel az "érző eszközök lankadtak" nem tudunk meggyőződni, mi az "igazi tárgy (ötlöny) és mi a képzeletes". Ébren-lételben az igazi tárgyról "mint az érzésekből, mint a természeti jelenségeknek szokott folyamatjából eléggé meggyőződhetünk" (216.). Az álomban viszont nem, mert az érzékszervek nem működnek, a képzelet viszont "igen szabadon és elevenen dolgozik" (216.), s a képek tárházából rendszer nélkül szedegeti a "világos és homályos képeket". Néha előfordul, hogy az álmokképek "a természet szerent való renden követik egymást", ezek a *rendes álmódások*, melyek nagyon ritkák. Gyakoribbak a *rendetlen álmódások*, mikor a lélek a "társképeknek egyik rendjéből a' másikba lépni látszik" (217.). Muratorius például álmában latin verset fabrikált, mely éppen beillet egy kardinálshoz írt kérelmébe. Ez a ritka "rendes álmok" példája (217.).

A jós álmokat "merő költeményeknek" nevezi, s megmagyarázza eredetüket arra a példára építve, hogy mi történik akkor, ha valaki megálmodja saját halálát vagy másvalaki megálmodja az övét. Ez nem természetfeletti jelenség, hanem természetes, mint ahogy a betegség és halál "természet szerent következik, a'hoz a testnek alakítása lassan, lassan készül. Ezen titkos készülgetet ébren létünkben nem érezhetjük (217.). De ha betegséghez vagy halálhoz készülgetünk, megjelenik a' magát alattomban jelengető halálnak képe" (218.). A népmesékben a halál a maga alattomos módján nem személyesen jelenik meg, hanem elküldi a hírmondóit. Az egyik elviszi a láb erejét, a másik az érzékszervek biztonságát, a harmadik a szív vígasságát, s csak ezután jön Ő személyesen, hogy megjelenése inkább vigasz legyen az embernek, mint rettenet. A régiek számára gyakran családi tradícióként jelent meg a hírmondó. Gárdonyi Géza egyik elbeszélésében egy magyar parasztszaládban a férfiak három nappal haláluk előtt meghallották a kotlóstyúkot, ahogy hívta s csibéit. Ekkor felkészültek és harmadnapra méltósággal meghaltak. Bárány ebben a fejezetében a halálvárás és meghalás ősi magyar tradícióját írta le, foglalta tankönyvi tétellé. De hogyan folytatja?

Ha erősen hiszünk az álomnak, "ott terem a képzetés" és az embert "akaratja ellen is" beteggé teszi. Ilyen alapon a hiszékeny, gyenge akaratú embert halálba lehet küldeni anélkül, hogy büntett nyomát hagyná maga után. Egy ánglus "hitelt adott" egy jószágosznak, s képes volt a megjósolt órában meghalni.

Az álommal kapcsolatban még sok minden van, fejezi be, amely még feltáratlan és a "természetnek titkaiba vagon elrejtve" (218.).

Megjegyzés

Büky Béla a pszichikumra vonatkozó korai szókincs elemzésekor (1986) foglalkozott az álomnak a tudattalanból való feltörését kifejező nyelvi hagyományokkal. Ugy vélte, hogy a XV. század emberét ájtárta "a tudattalan mozzanata anélkül, hogy erre nevük, kifejezésük lett volna (12., 14., 113–114., 134–135.). Viszont az ősvallási korból

ránk maradt rület vagy látat illetve ezek későbbi nyelvi megfelelője, az ihlet, ihlés – vagy az extázis – szóban tovább él az elfojtottnak a tudatba való előretörése. Erre a folyamatra a XX. században Carl Gustav Jung svájci pszichológus hívta fel a figyelmünket.

Bárány ösképeket, szimbólumokat itt nem említ, de használja az *elfojtott* szavunkat: az eleven képek által elnyomott, tudatalatti réteget érti alatta. A *világos képekkel* szembeállítja a *homályos képeket*, amelyek az alvás alatt a lélek tárházából kilépnek és álmokképeket öltve megjelennek.

A *történetből esett érzés* alatt a tapasztalat emlékképeit érti, amelyeket a lélek elraktároz és amelyek "az erősebbektől el valának nyomva" és csak akkor lépnek elő, ha az érzékszervek működése lecsöndesül, s ezáltal megszűnnek útjukban az érzékszervek felállította tudati *akadályok*.

Az alvajárás

Az alvajáró, a havas, holdas, havikorú, a lunátikus személye és betegsége magára vonta elődeink érdeklődését. Bárány Péter Muratorius históriájával kezd, de szerencsére nem tud ellenállni a csábításnak és saját hallomásait is leírja, élvezetes mesélőkedvvel. Értékes életrajzi adatokat árult el ezáltal.

A "Bellovári Tsapláros históriája"

"Engedelmet kérek Tőled Tudós Szerző, ha én is ezen helyre valami olyast iktatok, ami éppen ide illeni látszik." E mondattal vezeti be a belovári csapláros históriáját. Bárány 1787-ben a "Nemes Szala vármegyei Kani'sán" tanított az alsóbb iskolában grammatikát. A májusi szünnapokra meghívást kapott egyik tanítványa édesapjától, a belovári csaplárostól, hogy töltsen a szünetet náluk. Elfogadta a meghívást, s a csaplároséknál ismerkedett meg egy másik ifjúval, a belovári hadtest ezredesének "ékes fiával", akiről a csapláros elmondta, hogy "valaha alvajáró lett volna", de az orvosok meggyógyították. "Tsak akkor jött rá, midőn a Hold töltében volt." Ekkor felkelt az ágyból, kiment az örök között, akik parancsot kaptak, hogy mindenhová kövessék, aztán hangoz *ru-ru-ru kiáltásokkal* az utcán idestova járkált. Majd vissza a kaszárnya udvarra, ahol felmászott a kaszárnya hat emeletes tornyába, onnan leereszkedett, s ment egyenesen a csaplárosék kertjébe. Ott a csigás kút egyik vedrébe beállt, a másiknak láncát kezében tartván leereszkedett "és onnan ismét ellenkező igyekezettel magát felhúzta. Kiszállt a vederből, hazament és az ágyába az emlétet ru-ru-ru hangzattal lefeküdt" (221–222.).

Megjegyzés

Az alvajárással kapcsolatban egy nyelvi jelenségre szeretnénk kitérni. Az alvajarást ismerte népünk a nyelv kifejlődésének ősi állapotától kezdve. *Havasnak, havikorúnak* nevezte talán tabumegjelöléssel az alvajárót. Köztudott, hogy a szó a holddal van összefüggésben (TESz). A holdkórosság mellett habókos, bolondos értelemben is használták. Ennek az ősi szóhasználatnak a tudományos nyelvben való megjelenése nem kizárólag Báránynál fordul elő. Kovács Mihály 1825-ben ugyancsak használta, de szélesebb fogalomkörben. Általában a beteg elmeállapotú embert értette alatta.

Büky Béla adata alapján a havas szó már a Münchener Kódexben is szerepelt (1986. 12.).

Az álomkór, Károlyi Gáspár szerint holdkórosság, szerepel a Bibliában, Máté evangéliumában. Kóris Lajos református lelkész szerint a vakság és az álomkór tipikus keleti betegség és nem hiedelem. A modern tudomány nem foglalkozik vele, a fiatalkorban gyakori idegrendszeri túlérzékenység ma más módon mutatkozik meg. Már Jókai sem hitte igazán, s a Debreceni lunátikusban magát a kórt is karikírozta.

Bárány korában még nagyon komolyan vették, olyannyira, hogy az álomkór hatása alatt elkövetett tettekkel a kor jogtudománya is foglalkozott. Az 1792-es országgyűlésre készülődve a deputációs bizottságok egyikének a büntetőtörvénykönyv megújítására kellett javaslatot adni (Szász Béla, 1936.). A javaslat negyedik paragrafusa kitér a nem beszámíthatóak bűncselekedeteire. Ilyenek az "elmeműködésük hiánya miatt bűnt elkövetők, amilyenek az *alvók*, *alvajárók* cselekedetei" (18.).

Bárány Péter az alvajárás ismertetését azzal fejezi be, hogy ez egy *Tsudálatos jelenség*, melyre magyarázatot nem talál, de szerinte érdemes lenne vele mélyebben foglalkozni. Ismerve Bárány Péter könyvét ezt a megállapítást meglepőnek kell találnunk, mivel a képtársalással, a képek működésével, mint belső érzékenységgel mind az álmot, mind a tudatalatti lelki működést meg tudta magyarázni. Választ talált arra a kérdésre is, hogy "Vagynak-e velünk született képeink" és meglepően reális szemléletmóddal ad rá nemleges választ. Megmagyarázza, hogy a régi és új képeink sora olyan, mint egy puha lánc, amely közé könnyen új láncot iktat a gondolkodó elme, kiválasztván a tudat raktárából az oda illő adatot. Láttuk, hogy a képek megszokott rendjébe iktatott új adat (Tudtom, axioma) nézete szerint forrása lehet képzavaroknak, de nagy tudományos felfedezéseknek is, hiszen a gondolat megszokott rendje az agy új adatától minőségileg megváltozik. Talán éppen azért, mert kierőszakolt mechanizmussal meg sem kísérli az alvajárás magyarázatát adni, teszi hitelessé a szavát, szavatolja tudományos szemléletmódja tisztaságát.

A bolondság

"Némely emberek, amidőn ébren vagynak is erősen elhítetik magokkal valami olyan *ötlönyök* jelenlétét, amelyek igazán jelen nincsenek. Ezeket bolondoknak hívjuk, mert a képzelt dolgokat ébren-lételkor is igaziaknak tartják és az ilyen állapotot nevezik bolondságnak" (224.). Ennek is "léptsői vannak, mint az alvajárásnak", vagyis "bizonyos üdőkben megszűnik, vagy csendes vagypedig dühösséggel jár".

A tudatba beágyazott képek zavarával magyarázza. A képzavar a lelki élet zavarát eredményezi. Azt, hogy mi a magyarázata egy kép elhatalmasodásának az elmében "nehéz megfejtetni, mint az alvajárást. Hihető dolog, hogy azon képzetes tárgynak képe a' felettébb érzékeny eszköznek apró inába és fonálkáiba úgy béassa magát, hogy attól vagy nehezen vagy éppen nem lehet megszabadulni" (u.o.). Aztán érdekes eseteket ismertet. Haller bolondja elhítette magával, hogy lábszárai szalmából vannak. Ugyanezt az esetet Kovács Mihály (1825) is leírta Makrobiotikájában. Bayle tudós bolondja hitte, hogy hasában lovas katonák viaskodnak. Némelyek atyaistennek, mások királyfinak képzelik magukat. "Vannak olyan bolondok is, akiket nehéz megesezni" s leírja egy sevillei kardinális látogatását és tapasztalatait egy elmegyógyintézetben. Olyan históriák ezek, melyeket a kézikönyvek egymásnak adtak, s a 19. században már történetként jelentek meg Poe, E.T.A. Hoffmann, Csehov és mások műveiben.

”Mivel mindnyájunknak nagyobb vagy kisebb bolondságunk vagy on ... kik nagyon megszokták a képzelődést, azok eszével nem bírnak a józan elmének okfői, bármi erősek és fontosak legyenek is azok” (226.), írja a normálisnak elfogadott, de meggyőzhetetlen emberről, az emberi nem jelentős százalékáról.

A gyógyításról azt mondja, hogy nemcsak gyógyító szerekkel, hanem ”lélektudományos orvosságokkal” is gyógyíthatók. Sajnos, egyetlen eljárást sem említ.

Ezúttal az ötlöny szavára hívnám fel a figyelmet. Kitaláció, melyet ő a szótára alapján az ötlök, ötlövény, szembe ötlík és a lény, nála löny szavak ötvözeteként újít. Nem rossz szó, nem is mond ellent a nyelv szabályainak. A kitalált lényekre ezen kívül nincs más szavunk.

A részegség

”Az eszelősséggel nagyon megegyez a részegség, melyben másképp látszanak lenni a dolgok, mint a józanságban”. A részegség fokozatait is leírja, de dühöngő, kötekedő részeg nem említ, csak aki elbágyad, s elalszik.

Egyéb rendkívül való állapotok

Ide sorolja a kellemes vagy kellemetlen események hatására fellépő indulatokat. Mivel ezeket külső hatás váltja ki, előbb vagy utóbb, de helyreáll az ember lelki egyensúlya. Az öröme korábban, a bánaté később gyógyul. Nála nincsenek reménytelen állapotok. ”A bánatnak orvosa az üdö” (131.), írta korábban. Ha figyelembe vesszük fiatal korát és az 1790-es országgyűlést megelőző és követő nemzeti reménykedés álomvilágát megértjük bizakodó szemléletét az emberi elme letragikusabb állapotáról.

Megjegyzés

Birtalan Győző és a felvilágosodás mentálhygiénéjével foglalkozó szerzők többsége kiemeli a ”hypochondria” elterjedtségét. Szinte kideríthetetlen, hogy a szentimentalizmus név alatt ismert nagy érzelmi hullám, mely Európa fölött áthömpálygott oka vagy okozata-e a hypochondriának. Sydenham angol betegségnek nevezte (Birtalan, 1983.), de később, Csehovot olvasva úgy érezzük, hogy az orosz értelmiség sem maradt mentes alóla. Tudták a franciák is, hogy vannak ”édes fájdalmak”, mint azt Zimmermann (l.o.) könyvében megjegyezte. Gluck zenéjében mesél arról a szomorúságról, amiről Byron költeményeiben, mondván: ”érezni, hogy vagyok, még ha fájdalommal is”. Bárány is ír *édesded fájdalomról* az érzelmekről szóló Könyvében. Vegyült érzelmeknek nevezi, amikor a lélek ”szenved, s a test megadja magát”. Lenhossék Mihály (1804 és 1825) kompendiumában rátapintott e betegség lényegére. Találó elemzése, esetleírása és diagnózisa alapján Hermann Imre (1966) úgy vélte, hogy a pszichoszomatikus betegség korai, kitűnő leírását adta. A magyar költészet jelzőt is talált az édesded fájdalomhoz, mint érzelmi állapothoz: keseredés, mondta Csokonai, s ki tudná találóbban jellemezni.

A kor minden költőjében, Ányosban, Daykában, Csokonaiban, Bessenyiben élt a melankólikus életérzés. Kármán József Fannija a melankólia korának tipikus képviselője. A melankólikus hangulat évszaka az őszi, napszaka az este. A realitásoktól egyre távolabb kerülő ember valójában álomvilágba hull, amint azt Szauder József Estve és álom című könyvében ihletett átérzéssel és tudományos pontossággal megírta.

Bárány Péter a "Lélek rendkívül való állapotjáról" szóló Toldalék-jában megírta a kor nézetét is erről az állapotról. Elsőként, hogy az álom az, ami leginkább foglalkoztatta a kor gyermekét, s a vele kapcsolatos álmjárás. Kant fölfedezte a személyiséget, s egyre többen éreznek rá arra, hogy az ember álmában is megéli a személyisége lényegét, de akkor az Én-tudat nem közvetlenül jelentkezik, hanem a lélek mélyéről, tükör által, homályosan, nem pedig színről színre. Ez a felfedezés rendkívüli érdekessége miatt került a Toldalékba, s nem azért, mintha az álom rendkívüli állapot lenne. Emellett a "bolondság" jelentősége szinte eltörpül. Általában nem tartotta végzetes, gyógyíthatatlan betegségnek. Öröklött elmebajt nem is említett. A kor járványos lelki kórságát, a Hypochondriát "képzeltőlésnek" nevezte, s rossz beidegződésnek tartotta, mellyel, ha elhatalmasodott, "nem bírnak a józan elmék okfői". Ilyen helyzetben azért vannak sokan, mert a "különböző környüállások, az ég-táj, az élésnek módja 's a közönséges szokások" befolyásolják az *együdet* személyiséget arra, hogy a kóros állapot benne kifejlődjék, avagy a kedvező állapot szerint épen maradjon a lélek. Lényegében a mai lélekgyógyászat fő vonásai csírájukban fellelhetők a Toldalékban.

Érdeme e viszonylag rövid írásnak, hogy minden mondata egy tömör gondolati mag, amely tovább munkál az olvasó tudatában, mivel Bárány ízig-vérig a kor embere, a kor emberének lelkivilágát is megírta az emberre jellemző általános tudnivalók mellett. Ugyanazzal az élettérzéssel írt, amivel a költők, s lényegében ugyanazt mondta el, amit a költők, de tudományos megfogalmazásban. S mivel munkájának formája az értekező próza, nagyon pontosan, konkrétan, a költészet aranyköde nélkül vetette papírra az emberről szóló vélekedését. Abban a korban, mikor az ember egyik legközvetlenebb szövetségese a hold, amikor a valóság eltörpül az álom és az álmódózás lelki élménye mögött úgy véljük, hogy a tudományos megközelítéstől elvárható az álom mibenlétének kutatása, ennek leírása. A képekkel, mint a lelki működés alapsejtjeivel foglalkozó asszociációs pszichológia a legalkalmasabb módszer az erősebbektől elnyomott homályos képek, az akadályok, gátak leírására, s arra, hogy az álom az ember boldog állapota, amikor az erős képek a sutba szorulnak és fölszabadultan törnek elő és garmadával a tudat kontrolljának fintort mutatú titkos képzetek. Meggyőződésünk, hogy a XVIII. század kéziratos irodalmában akad még mű, amely a tudattalan mozzanatát megírta, de mivel az akadályok legyőzése és a mélyből való előretörés a tudatalatti lelki világ működésének formája, éppúgy kéziratban maradt a leírás, mint a Bárányé, mert valami módon nagyon emlékeztetett a forradalomban lezajló társadalmi folyamatokra.

A tudattalanból előtörő képek viselkedése emlékeztet a tudattalan tömegekére: ha legyőzi az akadályokat, ellenállhatatlan erővel tör elő. Dehát túl képeken, lelki élményeken, holdon, tömegeken és gátak mögé szorított, elnyomott substantiákon, nem különös, hogy a forradalom élménye az első magyar bölcséleti műben leíratott és nem egy feloldhatatlan nemzeti tragikus Én-tudat előrevetítése, hogy szó sincs forradalomról; hiszen ez csak álom: a léleknek rendkívül való állapotja.

Irodalmi, történeti és költött személyek

(Bárány Péter irodalmi hivatkozásainak feloldása)

ANTONIUS, Marcus (i.e. 82–30) római államférfi.

BARCZAFALVI SZABÓ Dávid (1752–1828) író, szerkesztő, nyelvújító. Túlzásai miatt sokat támadták, nyelvrontással vádolták. Új szavai negyedrésze így is áment a köztudatba. 1784-ben és 1786-ban a Magyar Hírmondó szerkesztője. p. 263.

BARÓTI SZABÓ Dávid (1739–1819) költő, műfordító, a nemesi nemzeti mozgalom idején az úgynevezett klasszikus triász egyik tagja. Egyik megteremtője az első magyar nyelvű irodalmi folyóiratnak, a Magyar Múzeumnak. (1788)

BÁRÓTZI (Bároczi) Sándor (1735–1809) a testőrírók egyike. Óvatos nyelvújító. Inkább fordít, mint eredetit alkot. Ő adta át Bárány Péternek a pályadíjat 1791. január 22-én Bécsben.

BAYLE, Pierre (1647–1706) francia történész, filozófus. Dictionnaire historique et critique (1695–1697) című szótára a felvilágosodás eszmeáramlatának egyik nagy hatású előkészítője. Descartes iskolájának egyik tagja, de minden kötelelet szétszakít a hit és az ész között. Szkeptikusságára jellemző, hogy nemcsak a vallási tanok, de még a matematikai tételek érvényességét is kétségbe vonja. p. 225.

BENYÁK Bernát (1745–1829) piarista tanár, író, a magyar bölcséleti műnyelv megteremtője. A pesti piarista gimnáziumban nyilvános magyar nyelvű vetélkedőket rendez. Mind nyelve, mind oktatási módszere is nagy hatással volt Bárány Péterre. A Korvinus Mátyás ötödik felvonásához ezek a vetélkedők szolgáltatták a modellt. p. 263.

BLUMENBACH, Johann Friedrich (1752–1840) göttingai egyetemi professzor, akit kortársai magister Germaniae címmel tüntettek ki. Anatómus, antropológus. Már Cuvier előtt összehasonlította a zoológiát az összehasonlító anatómiával. (Szemere Samu. Hegel Encyklopedia II.) Bárány Péter két munkáját ismerhette, De generis humani varietate nativa. Göttingen 1775. Továbbá a rendkívül népszerű, 12 kiadást megélt Handbuch der Naturgeschichte (1780–1783) című kézikönyvét. Az orvosok között hazánkban is közzismert volt Introductio in historiam medicinae. 1786. c. könyve. p. 210.

BOERHAAVE, Hermann (1668–1738) leideni orvostanár. Tudományos híre, előadásmódja a világ minden tájáról vonzotta az orvosokat. Tanai előadásai mellett könyvein át és a tanítványok idézetein, jegyzetein át terjedtek. Leideni szobrán ez áll: Salu-

tatio Boerhaavii genio sacrum. Bárány Péter Boerhaave komor kedvű tanítványát emlegeti, aki minden tanult betegséget átélt (p. 75). Kovács Mihály 1825-ben kiadott könyvében (*Macrobotica*) már Monrora hivatkozva mondja el ugyanazt az esetet. Bárány a gutaütés hatását is rá hivatkozva ismerteti. p. 87. Ismerhette Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae medicae c. munkáját.

BONNET, Charles (1720–1793) francia természetbúvár és bölcész. A francia és az angol akadémia tagja. Vizsgálódása a kereszténység lényegére és a halál utáni létre terjedt ki. Locke-kal és Condillac-kal együtt minden képzetet az érzéki észlelésből származtat, s nagy szerepet ad az idegszálaknak. Az idegszálak keltik a gondolatot, de működésük nem azonos a gondolattal. Minden lelki funkció az idegszálak rezgése által keletkezik. Bárány is ilyen értelemben idézi. p. 90. Könyveit franciául írta. 1779–1783 között maga adta ki 18 kötetben *Ouvres d’histoire naturelle et de philosophie* c. összegűjtött munkásságát.

BRAUNSCHWEIGI herceg JÁNOS FRIGYES (1625–1679) Braunschweig, Lüneberg és Hannover ura, aki rendkívül költséges háztartást vezetett, de sokat áldozott a művészetekért is. Ő bízta meg Leibnizet a wolfenbütteli könyvtár felügyeletével. p. 165.

CAESAR, Gaius Julius (i.e. 100–44) római patricius és államférfi. Családját Aeneas-ig vezette vissza. A senatus diktátori hatalommal ruházta fel, melyet ő társadalmi és politikai reformok végrehajtására használt fel. Indíttatását meg nem értő párthívei március idusán ősi módra, közös tördöfésekkel ölték meg. p. 208., 197.

CAGLIOSTRO, Balsamo Giuseppe Alessandro (1743–1795) olasz szerzetes, majd alkimista, bűvész és hírhedt kalandor. 1789-ben Rómában halálra ítélték szabadkőműves voltáért. Egyszerű emberekkel és királyi személyekkel egyaránt elhitette, hogy felfedezte a bölcsek követ. Erre utal Bárány is. p. 78., 200.

CAMPE, Joakhim Henrik (1746–1818) pedagógus és ifjúsági író. Basedov intézetében tanár, majd igazgató. Itt adta ki *Erköltkönyvetskéjét* (magyarul Földi Ferencről Komáromban 1789, másik kiadásban Nagyszombatban 1790. Ez állítólag Bárány Péter fordítása. Második kiad. Szebenben 1794.). Ifjúsági almanach sorozatot szerkesztett 1884-ig. Kiadta az utazások történetét 1740-ig bezáróan. Ő írta át az ifjúság számára a *Robinson Crusoe*t. Braunschweigi származású volt, s őt bízta meg a herceg az ottani iskolaügy rendezésével. p. V.

CHESSELDEN, William (1688–1752) nagy angol sebészként ismerteti Billroth Tivadar (*Általános kór- és gyógytan ötven előadásban* 1866. p. 12.). Szemműtétet is végzett. Bárány Péter Lichtenberg könyvéből idézhette szemészeti észrevételeit. p. 47–48.

CONDILLAC, Etienne de (1715–1780) francia filozófus. Locke ismeretelmélete nyomán a szenzualizmus hirdetője. Minden ideánk a külső világból származik, az érzék-

szervek közvetítésével. Az érzelmeket is átalakult érzeteknek magyarázza. Az érzetek tehát azok az elemek, amelyekből az egész lelki élet felépül. A *Traité des sensations*-ban (1754) egy szobrot vesz fel, mely érzetek felfogására képes és ezen bizonyítja be, hogy szaglás, látás stb. útján hogyan lehetséges az egész világ megismerése. Bárány Péterre nagy hatást gyakorolt Condillac szemlélete, de könyve írásakor már kételkedve fogadja nézeteit. p. 90.

DESCARTES, René (Renatus Cartesius) (1596–1650) francia filozófus, matematikus és természetkutató. Az első modern gondolkodó, az újkori ember szemléletmódjának ad hangot, de hat is az új szemlélet kialakulására. A tudományban mindent előlről akar kezdeni, s részletesen leírja módszerét is, amely örökéletű szabálya marad minden tudományos elmélyülésnek. Nála a *Cogito* fogalma az, hogy magunknak kell belátnunk azokat az igazságokat, amelyekre tudásunkat építeni akarjuk, s eljutni az igazság alapkövéhez. Az igazságoknak gondolataink súlya és tisztasága ad esélyt ahhoz, hogy kimutatható igazságok maradjanak vagy pedig a vizsgálódás mozzanatát túl nem élve elbukjanak és hatásosabb tételekkel alátámasztott igazságnak adják át helyüket. A *Cogito* az egyetlen bizonyosságunk, maga a gondolkodás ténye a biztosítéka a valaha is megtalálható igazságnak, melyről még azt sem tudom pontosan, hogy milyen kategória: véges-e, mint enmagam vagy végtelen, mint az Isten. Descartes Canterbury-i Szent Anzelm ontológiai istenbizonyítását újítja fel, mely geometriai és matematikai tételek alapigazságaiban látja Isten létének bizonyítását. Istentől kapott tulajdonsága minden földi anyagnak a kiterjedés és mozgás. A mozgás maga nem más, mint állandó helycsere a testek között, vagyis örvényszerű körmozgás.

Bárány Péter Descartesnak az emberi szervezetről és a lélek helyéről vallott nézeteit érinti, ismerteti, de nem ért egyet. Descartes szerint az embert gondolkodó lelke emeli a gépszerű állatok fölé. Benne a gondolkodás és a kiterjedés egyszerre vannak meg. Az élet központi szerve a szív. Az életszellemek a vérből válnak ki és ők az összekötő szervek a szív és a lélek között. Ezek finom páráként szállnak a tobozmirigy (*glans pinealis*) (Báránynál fenyő ikrás hús) felé. Az agyvelőnek ezt a páratlan [s érdekes módon, funkcióját tekintve máig vitatott] szervét tekinti Descartes a lélek székhelyének. Az életszellemek továbbítják a benyomásokat a lélekhez és így keletkeznek az érzetek. Az érzetek közvetítik a lélek akaratát az izmokhoz. Descartes szavaival: "Végül pedig legfigyelemre méltóbb mindebben az életszellemek keletkezése. Ezek nagyon finom szellőhöz és nagyon eleven lánghoz hasonlítanak, s folyton nagy mennyiségben szállnak fel a szívből az agyba, innen pedig az idegeken keresztül az izmokba mennek át és mozgatnak minden tagot." (Descartes: *Értekezés a módszerről*. Ford. Szemere Samu. 1958. Akadémiai K. 1980.) Bárány ellenérveit lásd a 21., 70–72., 90. oldalon.

Descartes az érzelmeket is az életszellemmel hozza kapcsolatba. Érzelmek akkor keletkeznek, mikor az életszellemek a szívbe visszatérnek. Alapérzelmek: a csodálat, tisztelet, megvetés, Isten szeretete, szeretet, gyűlölet, vágy, öröm, szomorúság. Descartes etikai nézetei, szabadságról alkotott eszméi erősen hatottak Bárányra, mert ő is többre becsüli a társadalom javát a maga érdekeinél, de hatott Kantra is, aki az ember kiemelkedő vonásának tartja, hogy a saját egyéni érdekei ellenében is képes az igazság-érzetének megfelelő döntést hozni. p. 174.

DIOKLETIANUS, *Caius Aurelius Valerius* (284–305) egyszerű származású bátor római katona, később okos uralkodó. Katonai és politikai konszolidációját kormányzati reformok követték. A kereszténység terjedése ellen kemény rendelkezésekkel lépett fel. Ellentmondásos korban élt, de szigora még egy időre megszilárdította Róma hatalmát. p. 203.

DOLABELLA, *Publius Cornelius* (i.e. 69–43) katona, Julius Caesar és Antonius kortársa, Cicero veje. Cassius városának elvesztése után egy közkatonával szúratta le magát. p. 208.

DUGONICS András (1740–1818) író, piarista szerzetes 1774-től egyetemi tanár, a nemesi ellenállás legünnepeltebb írója. 1784-ben megjelent matematikai művével hozzájárult a magyar matematikai és fizikai műszókincs kialakításához. p. 81., 261., 265., 269.

EBERHARD, Johann, August (1739–1809) német filozófiai író. Leibniz eszméi hatottak rá. Kant ellen lépett fel. Kantnak külön értekezésben kellett védekeznie ellene. (Über eine Entdeckung nach der alle neue Kritik der Reinen Vernunft durch eine altere entbehrlieh gemacht werden soll. 1790.) Lenhossék Mihály (1816. I. p. 132.) és Fejér György (1807) is sokszor hivatkozik rá. Bárány a memória szelekciójával kapcsolatban az időszükségletnél hivatkozott rá. p. 28.

EPIKUROROS (i.e. 341–270) a hanyatló antik világ filozófusa. Rideg, józan ész és finom, sohasem mohó élvezetvágy jellemezték. p. 167.

EUKLIDES (i.e. 300 körül) görög matematikus. Stoicheia c. munkája a matematika elemeinek legrégibb ránk maradt rendszeres összefoglalása. p. 112.

GALENUS, Claudius (i.e. 131–199) római orvos, természettudós, filozófus. Commodus király udvari orvosa. Műveit arabra is lefordították, így egyetemes hatást gyakorolt a művelt világra. p. 207.

GENUAI (Gennai, Genovesi) Antal (1712–1769) olasz bölcseész, nemzetgazdász, író. Leibniz, Wolf, Descartes hatása alatt tanított a nápolyi egyetemen, míg el nem tiltották. Támogatói segítségével azonban új, nemzetgazdaságtani tanszéket nyitottak számára, ahol olaszul adott elő. p. 90.

GÖRÖG Demeter (1760–1833) író, szerkesztő, Bécsben a királyi családnál nevelő. Kerekes Sámuellel együtt adták ki 1789-től a Hadi és más nevezetes történetek című újságot. Ennek meghírdetett pályatétele volt a magyar nyelvű bölcséleti mű megírása, melyet Bárány Péter is megpályázott.

GRANT Lichtenberg könyvéből idézett szerző.

HALLER, Albrecht (1708–1777) svájci költő, orvos, botanikus, anatómus, filozófus. Göttingai professzor, az utolsó polihisztorok egyike. Bírálta Linné rendszerét és egy természetes rendszert állított fel. Bárány Péter Linnéről Haller szemléletmódja

művének első és második kiadását is (1787), p. 33., 34–35., 55., 56–57., 231. Olvashatta a *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können* (1783) című fejtegetését is, az előbbiek analitikus megvilágítására, p. 67.

KÁROLY XII. (1682–1718) svéd király. Erényeivel, vallásos érzésével, s tiszta erkölcsös életével érthetetlen ellentétben állt szeszélyes, bosszúálló természete. Hadjáratokat vezetett a szomszédos népek ellen, de a Gusztáv Adolf teremtette nagyhatalmat mégis elvesztette. Rákóczi Ferencet nem támogatta, Mazeppa kozák hetmannel összeszövetkezett, aki csúful rászedte, s ettől kezdve fordult meg Károly hadiszerencséje, p. 196.

KEPLER, Johann (1571–1630) német csillagász. 1609–1618 megállapítja a bolygók mozgási törvényeit, p. 112.

KLOPSTOCK, Friedericus Gottlieb (1724–1803) német költő, a klasszikus verselés meghonosításával előkészítette a német klasszicizmust. p. 87., 172.

KOPPI Károly (1744–1801) történetíró, közgazdasági gondolkodó, piarista pap. 1780-tól 1784-ig a kolozsvári akadémián, majd 1795-ig a pesti egyetemen tanított. Báránynak mestere és mentora, p. II.

KURIAT, Curatius l. Horatiusok.

LACTANTIUS, Firmanus (III. század vége felé–330) latin egyházi író, Diokletianus császár fiának nevelője. Szép stílusáért keresztény Cicerónak is nevezték. Munkáiban fellelhető tévedései miatt Geláj pápa 495-ben azokat apokrifnek nyilvánította. p. 203.

LAJOS XIV. (1638–1715) a Napkirály. Uralma alatt (1643–1715) szilárdult meg Franciaország abszolutizmusa. p. 196.

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm (1646–1716) német filozófus, természettudós, matematikus. Az egységes tudományos nyelv és szemléletmód kidolgozásán fáradozott. Megalkotta a monád fogalmát. Ezek a legkisebb anyagrészek, melyeknek képzeleik vannak. A legalsó fokot a szervetlen testek képviselik, az állatok, majd az emberek monádjai következnek. Az ősmonád az Isten. A harmoniában a monádok és a tünemények összehangzanak, mint két egyformán járó óra. Bárány Péter szerint, Leibniz nem fejti ki, mik azok a monádok (pitziny gátak), p. 33. A harmónia elmélettel kapcsolatban is fenntartásai vannak, mivel az érzékelést befolyásolják a körülmények és az érző eszközök maguk. p. 119.

LEO X. pápa (1475–1521) Pápasága alatt (1513–1521) sokat tesz a művészet és irodalom fellendítéséért. Neki köszönhető a Szent Péter templom befejezése. Ehez búcsút hirdetett s így okot adott Luther Márton fellépéséhez, akit nem tudott elhallgatni. 1520-ban bullát adott ki ellene. p. 172.

LESSING, Gotthold Ephraim (1729–1781) braunschweigi születésű német író, a XVIII. század racionalizmusának legjelentékenyebb képviselője. Könyveiben sok bölcs mondás található. Bárány Péter a zseni természetével kapcsolatban idéz egyet. p. 113.

LICHTENBERG, Georg Christoph (1742–1799) német író és fizikus, a göttingeni egyetem tanára. (Szemere Samu. Hegel: Encyklopédia II.) A sokat emlegetett könyveiben valóságos példatárat tartogatott a kor antropológusai, orvosai, pszichológusai számára. Utal rá Fejér György (1807) is (Elegyes írások I. köt. 206., 259., 309. lapjain, máshol "ama híres Lichtenberg gyűjtemény") Aforizmákat is írt francia szellemességgel. Bárány Chesselde és Grant kísérleteit merítette könyvéből. p. 48.

LUKURGOSZ gyakori görög mitológiai és történeti személynév. Az egyik mondai alak nem hitt Dionüszosz isteni voltában és kikergette országából.

LINNÉ, Carl von (1707–1778) svéd természettudós, a növény- és állatrendszer megalapítója. Szerinte minden faj külön keletkezett, tehát a fajok száma változatlan. Bárány Péter a tudományos gondolkodásmóddal ellentétnek véli ezt a rendszert és bírálja, p. 55.

LOCKE, John (1632–1704) angol filozófus, közgazdász, a materialista filozófia irányzatának egyik fő képviselője. Hatása Bárány könyvén végig érezhető. Locke reflexion elméletét, mely szerint az elmélkedés is az ideák forrása lehet, elfogadja, p. 49. Ismeretelméletének minden fejezetét végigkíséri Locke: Értekezés az emberi értelemről I–II. c. műve (újabb ford. Dienes Valéria. Akadémiai K. 1964.). Első kiadása *An essay concerning human understanding*. 1689–1690. A dolgokat Locke fogta fel elsőként a megismerő alany és a megismert tárgy viszonya gyanánt. Bárány az alany szót máig szívesen alkotta meg e rendszerhez. A tárgy szavunk már ismert volt, p. 70–71. Locke nyomán keresi a tudás és a hiedelem határait, bár nem hivatkozik rá minden esetben. Locketől származik az az elv is, mellyel a gondolkodó embert meghatározza. A gondolkodó ember és a kiterjedt valóság függvénye az ismeret, mint Descartesnál, de tudatunknak nincs emberfölötti jellege, az öntudat a vizsgálódó ember reális, egyéni tudatává válik. Ez Báránynál a belső érzés leírásánál nagyon szépen kidomborodik, p. 49.

Locke szerint ír a hajlandóságról és szokásról, s keresi mindkettő lelki és társadalmi eredetét, p. 184. Az erkölcsi magunk viselete leírásánál, az erkölcsi élet szabályozóinál is Locke reflexió elméletéből kiindulva keresi a normatívák lelki eredetét, melyre Locke csak részlegesen adott számára választ. Azt a motívumot, hogy "Mi gerjeszt bennünket kívánságra" Locke nem határozta meg. Vagyis nem derítette fel "a megkívánásnak eredendő okát", p. 190.

LUKRETIA Tarquinius Collatinus tisztalelkű, szép felesége, akit az utolsó római király fia Sextus Tarquinius csellel magáévá tett. Lukretia apja törével szíven szúrta magát. Haláláért bosszút állva a rómaiak megszüntették a királyság intézményét. p. 197.

MALABRANCHE, Nicolaus de (1638–1715) oratorianus szerzetes, filozófus, aki az isteni szubsztanciába olvasztotta bele a világot. Bárány Péter a képek újratерemtésével

kapcsolatos nézetét említi nem egyetértő módon, p. 70., 71. Erről Malabranche a *La recherche de la vérité on l'on traité de la nature, de l'esprit de l'homme* (1674–1675) című könyvében olvashatott. Malabranche felfogása alapján írta meg Fejér György *Antropológiáját.* (1807)

MAYNERS I. MEINERS. (?)

MEINERS, C Korában népszerű tudományos szerző. *Grundriss der Geschichte der Menschheit* (1790) című könyvét Lenhossék is említi. (1816) Kis János fordításában Meiners Kristófnak oktatása. Győr. 1798. jelent meg. Báránynál a képek felserkenése és újratermése során adódik alkalom nézete ismertetésére, p. 92., 93.

MENDELSSOHN, Moses (1729–1786) német filozófus. Sokat tett a filozófiai gondolatok népszerűsítéséért, a közérthetőségért gyakran feláldozta a gondolatok szépségét. Az emberi természet változatosság utáni vágyánál említi őt Bárány Péter, p. 128., és a szépség meghatározásakor, p. 153.

MONTESQUIEU, Charles de Secondat (1689–1755) filozófus, a francia felvilágosodás első szakaszának kiemelkedő képviselője. Leghíresebb műve az *Esprit des Lois* (1748) nagy hatást gyakorolt kora politikai gondolkodására és a polgári jog- és történelemszemléletre. Locke politikai eszméiből táplálkozott, eszménye az angol alkotmány volt. Valamely nép törvényei, intézményei, természeti és erkölcsi jellemvonásai sajátosak és egy másikra át nem ruházhatók. Leírta állítása igazolásához a különböző népek életmódját, nemzeti és faji karakterét. Innen idéz Bárány Péter, p. 207.

MÓZES a Lévi nemzetségből való héber pátriárka. Kivezette népét egyiptomi fogásából és szövetséget kötött Istennel. Megírta az Isten rendeléseit és a világ mitológiai eredetét. Erre utal az idézet a 160. oldalon.

MURATORIUS, Lajos, Antal (1672–1750) olasz tudós és könyvtáros. Történeti forrásműveket gyűjtött. Bárány egy róla szóló mendemondát idéz az álmában való vers-költésről, p. 217.

NAGY SÁNDOR, III. Alexandrosz makedón király (i.e. 356–323). Meghódította a Földközi-tenger egész keleti medencéjét, legyőzte Dareiosz perzsa napkirály hadait. 33 éves korában Babilonban halt meg járványos betegségben. p. 196.

NEWTON, Isac (1642–1727) angol matematikus és fizikus. Nagy eredményei a mechanika területén vannak, s ezzel megalapozta a klasszikus elméleti fizikát. p. 112.

NUMA POMPILIUS Róma második szabin származású igazságáról híres királya, akivel a monda szerint Jupiter is szívesen elbeszélgetett, s egyszer egy paizsot is küldött neki az égből. p. 78., 200.

OSSIAN Macpherson, James (1738–1796). Az ó-gall dalokat gyűjtötte, angolra lefordította és Ossian neve alatt kiadta. Kazinczyra, Kármánra, Petőfire, Aranyra is hatott, p. 87.

PASCAL, Blaise (1623–1662) francia matematikus, filozófus. A descartesi rendszert az erkölcsstan oldala felől támadja. Az ésszel szemben a szív megismerésének felőbbbségét hirdeti. Már fiatalon örök nevet szerzett magának a matematikában. Erre utal p. 112.

PASTENDUS p. 219.

PAULIUS, Johannes (1450 körül–1530 körül). Népszerű trufatárat szerkesztett, pl. p. 207.

PAUSZANIASZ (i.e. kb. 510–468) spártai hadvezér. Plataiai mellett aratott nagy győzelmet a perzsa hadakon. A spártai abszolutisztikus királyság vezette görög nagyhatalom megeremtésén fáradozott sikertelenül.

PÉCZELI József (1750–1792) író, műfordító, református lelkész Komáromban. Megalapította a Komáromi Tudós Társaságot. 1789-ben megindította a Mindenest Gyűjteményt, az első magyar népszerű tudományos folyóiratot. Sokat fordított. A magyar nyelvűművelés egyik leglelkesebb híve volt. p. 267.

PEYRONIE Mr. de la. Holbach is említi A természet rendszere című könyvében (81. old.) Mr. de la Peyronie agykísérletét. Eltávolították egy ember koponyacsontját és masszírozták az agyát. Ettől letargiába esett. Bárány Péter a lélekházzal kapcsolatban említi, p. 21.

PLATO (i.e. 427–347) görög filozófus. Szókratész tanításait dialógus formájában írta le, s rendszert dolgozott ki, melynek lényege, hogy a tapasztalt, az érzékelés által megismert világ csak látszat, utánzata annak a világnak, melyet, mint a dolgok ősképeit, a gondolkodás ismertet meg velünk. Ez az igazi világ, melynek valóságai az ideák, p. 167.

PYTHAGORASZ (i.e. 580–570 körül–500) görög filozófus. Egyiptomban szerezte bölcsességét. Itália déli városában Krotonban szövetséget szervezett és megvetette matematikai-filozófiai iskolája alapját. Ennek lényege, hogy a világon minden számbeli viszonyok szerint van rendezve, p. 207.

RÁCZ Sámuel (1744–1807) orvos, 1777-től a budai egyetem tanára. Uttörő munkásságot fejtett ki az orvostudomány magyar nyelvű művelése terén. p. 154.

REGULUS, Marcus Atilius (i.e. 256 körül) római hős. Harcolt a punok ellen, míg nem azok fogságába került. Öt évi raboskodás után hazaküldték egy követséggel, hogy rábeszélje a rómaiakat egy kedvező békekötésre. Regulus óva intette honfitársait a karthagóiakkal kötendő békétől, de szavához híven visszatért a fogságba, ahol hosszú kínzással álltak bosszút rajta. p. 160.

RÉVAI Miklós (1750–1807) nyelvész, költő, piarista szerzetes. 1783 decemberétől 1784 májusáig a Magyar Hírmondó szerkesztője. Sajtó alá rendezte Orczy, Barsay, Bessenyei műveit és sokat fáradozott egy tudós társaság létrehozásán. 1802-ben a pesti

egyetem magyar nyelv- és irodalom tanára. Az úgynevezett klasszikus triász egyik tagja. Mint nyelvész elsőként magyarázta a nyelvi jelenségeket történeti módszerrel. p. 209.

RICHELIEU herceg Armand Jean de Plessis (1585–1642) 1622-től bíboros, 1624-től XIII. Lajos főminisztere, az abszolút kormányzati rendszer kiépítője. Pártolta a tudományt és művészetet. A korabeli életrajzírók (Schulz 1803) bosszúálló természetét emelik ki. Ilyen értelemben ír róla Bárány a p. 163., 208.

Rue de la keréketörése, p. 75.

SCHULZE, SCHULZER lásd *SULZER*.

SENECA, Lucius Annaeus (i.e. 47–i.u. 65) Néró nevelője. Etikai írásai, filozófiája sokban hasonló a kereszténnyel. Állítólag Pál apostollal levelezett. p. 113.

SPINOZA, Benedictus (1632–1677) amszterdami születésű, Portugáliából menekült zsidó család tagja, filozófus. Pantheista, régi kultúrák, régi világ itt felejtett embere. Míg Descartes dualista, ő monista. Az erkölcs áll tézisei középpontjában. Szerinte az ember maga nem egyéb, mint a sustancia modusa (Isten része), szabad akaratról nála szó sem lehet. Ha az ember mégis szabadnak tartja magát, az csak azért van, mert nem ismeri a cselekvésre ösztönző okokat. Azonban nagy különbség van a tudatlan ember szolgálata és a bölcs "szabadsága" között: amaz szabadnak hiszi magát, holott a vágyak kényszere alatt cselekszik — emez belátja, hogy minden cselekedete szükségszerű. Az akarat vagy törekvés alapszenvédély, melyből a lélek önfenntartási szenvedélye táplálkozik. Ez az elv olyan szerepet játszik nála a szenvedélyek elméletében, mint az erő megmaradásának elve a fizikában. Erre utal Bárány, p. 190.

STRABO (STRABON/i.e. 60–i.u. 20) görög földrajzi író, geográfus. *Geographica* című 17 részből álló főművét Gaurianus latin fordításában először 1470-ben adták ki, majd Aldus Párizsban 1620-ban. Bárány a népek szokásainak leírásánál merít belőle, p. 165.

SULZER, Johann Georg (1720–1779) berlini tanár, filozófus, több jelentős esztétikai mű szerzője. *Allgemeine Theorie der Schönen Künste einzeln nach alphabetischer Ordnung* I–IV. köt. első kiad. 1771–1774., új kiad. 1792–1794., harmadik kiad. Frankfurt–Leipzig, 1789. Később másoktól való toldalékokkal népszerűvé vált művében Leibniz–Wolf-féle nézetek alapján rendszerbe foglalta az angol és francia esztétikusok nézeteit. Lenhossék Mihály (1816. Vol. 2. p. 37.) és Fejér György (1807. p. 421.) is hivatkoznak rá. A miskolci Lévay Könyvtárban lévő példánya alaposan használt volta mutatja, hogy keresett tanári kézikönyv volt. Bárány azt az érdekes gondolatát ragadja ki, hogy a rejtett (nála homályos) érzelmek erősebbek a kimondott, nyilvánvaló érzelmeknél, p. 147. Továbbá az idős és ifjú ember lelkivilágáról szóló, ugyancsak figyelemre méltó összehasonlítást, p. 209.

SZÜTS István György (1756–1821) bölcséleti doktor, piarista pap. 1776-ban lépett be a rendbe Privigyén. Utána Kőszegen tanít 1772–1782. Később pesti gimnáziumi

tanár. Kézírtos műve *Psychologia empirica, Historia philosophiae, Logica, Methaphysica, Philosophia practica*. Ezeket Szinnyi emliti (Magyar írók... 13. köt. 1174–1175).

OSZK kézirattárában 1986-ban a *Philosophia empirica* nem volt föllelhető.

TERENTIUS, Publius T. Afer (i.e. 190–159) karthagói születésű latin író. Rab-szolgaként került Rómába. Vigjátékait a legtisztább irodalmi stílusban írta, nem tett engedményt a szellemességnek sem. p. 174., 177.

TIEDEMANN, D. Antropológiával és pszichológiával foglalkozott. Fejér György (1807) két művét is megemlíti: *Untersuchungen über den Menschen* és *Tiedemanns Handbuch der Psychologie. I. Kants Schrifte. Originalen über die empyrische Antropologie nach Kantischen Grundsätzen*. Bárány azt a gondolatát emeli ki, hogy a képtársalás (asszociáció) okát Tiedemann és Genuai Antal a szokásban látják, p. 90.

UNZER, Johann August (1727–1799) altonai és hamburgi német orvos és fiziológus. A lélekről írt fejtegetésében felismeri és nevén nevezi a reflex mechanizmust, mint a tudat közreműködése nélkül az agyba hatoló és onnan reflektálódó idegműködést. Lenhossék (1816) sokat idéz folyóiratából *Der Arzt eine medizinische Wochenschrift von Unzer*. Hamburg–Leipzig, 1769-től. A könyvéből: *Philosophisches Betrachtungen der menschlichen Körper überhaupt*. 1750. magyar könyvtárakban több is található. Megjegyzendő, hogy Lenhossék halála dátumát – 1809 – helytelenül írja. Bárány a külső, fattyú érzéseket, vagyis az érzéki csatlódások leírását meríti könyvéből, p. 79.

XERXES, KSAJARSA perzsa nyelven. Két perzsa király neve. I. Xerxes, a bibliában Ahasvérus i.e. 85-ben került trónra. Hódításairól, erőszakosságáról és nagy dőzsöléseiről híres. Merénylet áldozata lett. Második fia II. Xerxes, Artaxerxes 425-ben lépett trónra és 45 napig uralkodott. Piarista iskoladramák gyakori alakja. Bárány az értelmetlen cselekedet illusztrálására (a tenger megvesszőzése) említi Xerxest, p. 165.

VERSEGHY Ferenc (1757–1822); 1794-ig Verseghy költő, író, nyelvtudós, pálos rendi pap. 1783–1784-ben szerzett Budán phil. doktorátust a szép mesterségekből. Esztétikai írásai Sulzer, Engel, Batteaux, Ramler utánérzetek. (A szép mesterségekről. Magy. Múz. II.; Mi a poézis, Ki az igazi poéta 1793.) A Martinovics per egyik fő vádlottja, kilenc évet tölt börtönben. Később Sterne és Herder híve lett. A nyelvújításban Révai és Kazinczyék ellen szólal fel. Írt szatírákat (Rikóti Mátyás) és nevelési regényt (Kacziajfalvi) p. 259.

VIEUSSENS, Raymond (1641–1716) orvos, fiziológus. 1683-ban adják ki *Neurologia universalis* című munkáját, melyben foglaltakra vonatkozik az utalás, p. 21.

VERGILUS (VIRGIL), Publius Maro (i.e. 70–19) latin költő. Augustus császár udvari költője. Aeneas című eposzával a latinok és a császári család eredetét írta meg. p. 87.

WILLIS (WILLISIUS), Thomas (1621–1675) angol orvos, századának egyik legnagyobb tudósa. Az oxfordi egyetemen a természetfilozófia tanára. A klinikumot egybekapcsolta a bonctannal és a fiziológiával. Az idegrendszerrel foglalkozott. A mozgást az agyvelőből eredő és az idegekben keringő életszellem hatásával magyarázta. A lélek házát a csikos testbe helyezte, p. 21. Holbach (i.m. 81. p.) Mr. de Peyroneval együtt emlegeti agykísérleteit. (p. 100.)

WOLF, Christian (1674–1754) a hallei egyetem tanára 1707–1723, ahol vallástalansággal vádolták és el kellett hagynia a katedrát. II. Frigyes 1740-ben visszahívta. Filozófiája kevés eredetiséget mutat. Ő Leibniz tanainak népszerűsítője és sok esetben közlöje. Folytatja Leibniz törekvését a fogalmak világosságára és pontos meghatározására. Korának egyik legnagyobb hatású tanítója lett. (Szemere Samu. Encyklopedia. II.) Fejér György is forgatta Psychologia empiricáját. Bárány az eszmét tehetség kapcsán, mint a Kant előtti nézetek képviselőjét állítja Kant nézeteivel szembe, p. 33.

ZIMMERMANN, Johann Georg (1728–1795) hannoveri udvari tanácsos, nagy hírű orvos és bölcész. Egyik könyve a Geographische Geschichte der Menschen. Leipzig, 1778., sok érdekes esetet említ a világ dolgairól. Ez is afféle példatár, mint Lichtenberg könyve (l.o.), Muratorius vagy Strabon írásai. Lenhossék Mihály (1816. I. p. 198.), Fejér György (1807. p. 228.) és Bárány (a heréltek magatartására) utal tőle, p. 207.

Birtalan Győző (1983) kiemeli a kor betegségéről magányba menekvéstől (Ueber die Einsamkeit. Frankfurt–Leipzig, 1785. 3. köt.) írt könyvét. Zimmermann helyes szemlélettel utalt arra, hogy a magányra szüksége van a léleknek, s elhatárolja ezt az aszkéták magányosságától. A magányt a lélek munkái és a szellemi tevékenység teszik gazdaggá. Mindezek mellett "léteznek édes fájdalmak" (p. 51.). Zimmermann nevének említése nélkül hasonlóan ír Bárány, p. 141.

Irodalom és az Utószó rövidítései feloldása

- Almási Balogh 1835* Almási Balogh Pál: Tudományos művelődésünk története. Egyt. ny. 1835. 211 p.
- Alexander 1924* Alexander Bernát: Magyar filozófia. 213–233. In: Alexander Bernát: Tanulmányok. Bp., 1924.
- Antal 1969* Antal József: Az egészségügyi felvilágosítás és egészségnevelés Magyarországon a 18–19. században. Com. Hist. Art. Med. 1979., 86, 25–34.
- Apáczai Csere 1625–1659* Apáczai Csere János: Magyar logikácska és egyéb írások. Előszó, vál., jegyz. írta: Szigeti József. Kriterion. Bukarest, 1975. 214 p.
- Apor Péter 1736* Apor Péter: Methamorphosis Transylvaniae. Előszó, vál.: Kócziány László. Szöveget gond. Lőrinczy Réka. Kriterion. Bukarest, 1987. 182. p.
- Bachofen 1978* Bachofen Johann Jakob: A mítosz és az ősi társadalom. Gondolat. Bp., 1978. 466 p.
- Bácskainé 1939* Bácskainé P. Zsuzsa: Benyák Bernát és a francia irodalom. Szeged, 1939.
- Bakos 1976* Idegen szavak és kifejezések szótára. Szerk.: Bakos Ferenc. Főm.: Fábíán Pál. Akadémiai K. Bp., 1976. 927 p.
- Balanyi 1943* A magyar piarista rendtartás története. Irta: Balanyi György, Bíró Imre, Bíró Vencel, Tomek Vince. Bp., 1943. 328 p.
- Baldo 1984* Baldo, Italo: L'antropologia kantiana. Kants-Studien, 1984. 172, 79–85.
- Bánóczi 1882* Bánóczi József: A bölcselet magyar nyelve. Magyar Nyelvőr, 1882. 1876–1879.
- Barany, George:* Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791–1841. Princenton, New Jersey, Princenton Univ Press. 1968., 478 p.
- Bárány 1763–1829*
Jutalomfelet a magyar tudós társaság felállítása iránt. Hadi és más... 1791., melléklet. (Szinnyei 1891–1914 adata. Fellelhetetlen.)

A magyar anyáknak az országgyűlésre egybe-gyűlt ország' nagyai' s magyar atyák' elejébe terjesztett alázatos Kérések. Pest, 1790. Név nélk. 32 p.

Der ungarischen Mütter an die zum Reichstag versammelte Magnaten und Unarische Väter gestellte bemüthige Bitte. Aus der ungarischen Sprache übersetzt, und den Deutschen Damen gewidmet. Gedruckt in Römischen Reich 1791. Név nélk. 32 p. (Petrik szerint a kiadó neve fikció. 18. századi titkos nyomda terméke.)

Ewald, Johannes Ludwig: A' köznép' megvilágosodásáról, ennek hatáiról és hasznairól. Irta német nyelven — —. Bétsben, Hummel Dávid betűivel. 1791. Ford. Bárány Péter 154 p. + 1 t.

Korvinus Mátyás. Egy Vitéz, Nemzeti, Szomorúval elegyes víg játék öt szakaszokban. Törvényes Jegyzetekkel együtt Vertesz Friderik Augustus Kelemtől. A Pesten lévő Magyar Mindenségben Az ékes Tudományok' Tanítójától Magyarul ki-dolgoztatott Bárány Péter által. 1790. (OSZK Kézirattár Quart. Hung. 189.)

Megjelent: Korvinus Mátyás egy vitéz, nemzeti, szomorúval elegyes vígjáték 1790-ből Werthes Frigyesztől Magyarul kidolgozta Bárány Péter. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kézirat szövegét közzé teszi és tanulmányával ellátja Gyárfás Ágnes. Miskolc, 1986. Magyar Játékszín Uj folyam első darabja. 193 p. 22 ábra.

Talált gyermek. Víg-játék öt szakaszokban. [Brühl Jakab után szabadon átírta Bárány Péter. Pest, 1792.] Magyar Játékszín Első folyam első darabja. 88 p. [Címlap nélk.]

Ének Méltóságos Gróff Batthyáni Miklós Urnak és Méltóságos Gróff Széchényi Franciska Kissaszszonynak menyegzői öröm-napjára 5-dik octoberben 1802-dik esztendőben. Sopronban Nyomtattatott Siess Antal Jósef Betűivel. 10 p.

Debrecenyi Bárány Péter: Borsod Vármegye Némelly Statistikai Tekéntetekben. — — által. Tudományos Gyűjtemény 1817. IX. köt. 49–63. [nagy ív alakban].

Bárány Péter: Magyar országon az éhség meg-akadályoztatására tészlő gondolatok. Tudományos Gyűjtemény, 1817. VIII. köt. 51–65. p.

Ujabban: Tudományos Gyűjtemény 1817–1841. 1. köt. 51–65. Vál., szerk., jegyz. és utószót írta: Juhász István. Magvető kiadó 1985. Magyar Hírmondó sorozat.

Kézirat:

Jelenséges Lélek-mény (Lélek-Tudomány). Irá Bárány Péter. [1790] (MTA Könyvtára Kézirattár Egyh. Bölcs. 8 r. 10.)

- Baranyai 1920* Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Bp., 1920. 361 p.
- Bárczi 1941* Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. 1941. H.n. 348 p. + 1 t.
- Bárczi Géza–Benkő Lóránd* — Berrár Jolán: A magyar nyelv története. Szerk. Benkő Lóránd. Tankönyvkiadó. Bp., 1980. 586 p.
- Bárczi 1980* Bárczi Géza: A magyar nyelv múltja és jelene. Összeáll., szerk.: Papp László. Gondolat. 1980. 529 p.
- Baróti Szabó 1792* Baróti Szabó László kisded szótára. 3500 címszavas kiadvány. 1792.
- Bártfai Szabó 1913* Bártfai Szabó László: A sárvári — felsővidéki gróf Széchenyi család története. I–II. köt. Bp., 1913.
- Bártfai Szabó 1923* 1. Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára.
- Bayer 1897* Bayer József: A magyar drámairodalom története 1867-ig. Akadémiai K. Bp., 1897. 567 p.
- Behyna 1875* Behyna Gyula: Kant hatása hazai bölcseletünkre. Figyelő. 1875. Sorozat a 40–42. számokban.
- Benda 1952–1957* A magyar jakobínusok iratai. Sajtó alá rend.: Benda Kálmán. I–III. köt. Bp., Akadémiai K. 1952–1953.
- Benda M. szógyűjt.* Szógyűjtemény a XVI. század magyar köznapi gyógyászati nyelvéből. Összeáll.: Benda Mária. Bp., 1979. 96 p. Kézirat. Semmelweis Orvostört. Múzeum. I. XVI. sz. Orv.Kv.
- Benkő Lóránd 1960* A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp., 1960.
- Benkő Lóránd* 1. Bárczi Géza–Berrár Jolán.
- Benkő Lóránd* 1. TESz.
- Benkő 1882* Benkő Sámuel: Miskolc város történeti-orvosi helyrajza. Topographia oppidi Miskoltz historico-medica. Kassa, 1782. Ford.: M.Kiss Júlia. Sajtó alá rend., tanulm. írta: Szabadfalvi József. Herman Ottó Múzeum kiad. Miskolc, 1976.
- Benyák 1820* Benyák Bernárd József magyar versei. 1820. Bécs, Pichler bet. 75 p.
- Benyák 1783* Benyák Bernát: Deák nyelvműben gyakorlott nevezeteknek magyarítását előadó lajstrom. Manuscripta in re oratoria 1777. Nem teljes kiadása: *Takács 1891* és *Kornis 1907* l.o. Benyák kéziratok az OSZK Régi könyvek és kézirtárában és a Piarista Levéltárban (Bp.).

Berlász 1981 Berlász Jenő: Az 1790. évi értelmiségi mozgalom. 25–30. In: Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1866. OSZK. kiad. 1981.

Berrár Jolán l. Bárczi Géza, Benkő Lóránd.

Berze Nagy 1958 Berze Nagy János: Égig érő fa. Pécs. 1958. 389 p.

Bíró 1976 Bíró Ferenc: Bessenyei és íróbarátai. Bp. 1976.

Bíró 1979 Bíró Ferenc: A felvilágosodás kori magyar irodalom értelmezéséhez. ITK 1979. 316–328.

Birtalan 1983 Birtalan Győző: A felvilágosodás mentálhygienéje külföldön és Magyarországon. Orvostört. Közl. 1983. 102–104, 45–75.

BL Borsod megyei Levéltár, Miskolc.

Bod Péter 1766–1982 Magyar Athenas. Vál., sajtó alá rend., jegyz. és utószót írta: Torda István. Magvető. Bp., 1982. 256 p.

Bóka–Pándi 1957 l. A magyar irodalom története.

Bornemisza 1578–1977 Bornemisza Péter: Ördögi kísértetekről... Semptén Pünkösdtájba 1578. Közreadta a Magyar Helikon. Vál., szerk., utószót és jegyz. írta: Nemeskürty István. 1977. 168 p.

Bucsay 1986 Bucsay Mihály: A realitás kérdés a kriticismuson belül és a kriticismuson túl. Magyar Filozófiai Szle. 1986. 30, 1–2, 86–128.

Budai 1801 [Budai Ferenc]: Kant szerint való filozofiának rostálgatása levelekben. Magyarra fordítva és jegyzésekkel meg bővítve. Név nélk. Pozsony, 1801.

Burján 1908 Burján János: Latin-magyar szótár középiskolások számára. 2. kiad. 1908. 847 p.
Burján János: Magyar-latin szótár középiskolások számára. 2. kiad. 1906. 324 p.

Büky 1986 Büky Béla: A pszichikumra vonatkozó szókincs korai rétege a magyarban. Akadémiai Kiadó. Bp., 1986. 189 p. + 1 térk.

Büky 1983 Büky Béla: A lelki élet szókincsének eredete. Magyar Pszichol. Szle. 1983. 40, 312–322.

Cassier, 1982 Cassier, Ernst: Kant und Hume. 77–85. In: Hume und Kant. Interpretation und Diskussion. Texte von Lewis White Beck. Vorwort G. Funke. Szerk.: W. Farr. Freiburg–München, 1982.

- Campe 1788* Campe, Joakim Henrik: *Kleine Selenlehre für Kinder*. 1788. 1. még Deáki Nagy Sámuel.
- Comenius 1675* Comenius, Johannes Amos: *Orbis sensualum pictus*. A látható világ két nyelven. Coronae. 1675. 327 p. + Index és mutató t. 10 p.
- Comenius 1842* A világ képekben a' magyar ifjúság számára... Comenius szerint... németből magyarra ford.: K. Karcsai Tóth János. Pozsonyban 1842. 110 p. + Foglalat 2 p.
- Concha 1882* Concha Győző: A 90-es évek reformeszméi és előzményeik. 3. közlemény. Budapesti Szemle 1882. 29, 367–393.
- Cörver 1744* Cörver Elek: *Philosophiae omnium recentissime, quam experimentatem quidam vocant, ac mechanicam methodus totaque ratio summarie exposita nomine...* 1744.
- Csányi 1987* Csányi László piarista levéltáros személyes közlése. Bp., Mikszáth Kálmán tér 2. Piarista Gimnázium épületében.
- Csaplár 1885, 18* Csaplár Benedek: Vérmes remények mérsékelt eredménye. Figyelő. Szerk. Abafi Lajos. 1885. 19, 269–314.
- Csaplár 1885, 18* Csaplár Benedek: A nemzeti törekvés akadályai. Figyelő. Szerk. Abafi Lajos. 1885. 18, 34–54.
- Császár* Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra, a XVIII. században. Értekezés az MTA Nyelv- és Széptudományok köréből. XXII. köt. 537–682.
- Csathó 1781* Csathó Ádám: Magyar grammatika vagy-is hazanyelvnek gyökeres megtanulására való intézet ugyan a' Magyar Nemzeti Oskolák számára. Budán, 1781. 240 p.
- Csokonai* Csokonai Vitéz Mihály minden munkája: Prózai művek; Műfordítások; Versek. Összegejt., a szöveget gond., jegyz. írta: Vargha Balázs. Szépirod. Kiadó. Bp., 1981.
- Czeizel 1930* Czeizel János: Küzdelem a magyar nyelv, a magyar tudományos társaság és a magyar színészetért. 171–213. In: Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése. Bp., 1930.
- Deáki Nagy Sámuel*: *Psychologia Campéből*. Pozsony és Komárom, 1794.
- Deme 1985* Deme Zoltán: Verseghy könyvtára. Akadémiai Kiadó. Bp., 1985. Irodalomtörténeti Füzetek. 113. 103 p.

- Descartes* Descartes, René: Válogatott filozófiai művek. Ford.: Szemere Samu. 2. kiad. Akadémiai Kiadó. Bp., 1980. 240 p.
- Diószegi 1957* Diószegi Vilmos: Dobbal való kötés-oldás. Néprajzi Közl. 1957. II. 128–134.
- Diószegi 1978* Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Akadémiai Kiadó. Bp., 1978. 142 p. + 41 kép.
- Dobossy 1963* Dobossy László: A francia irodalom története. Bp., 1963.
- Domby 1807* Gyárfás Ágnes: Domby Sámuel nyelve. 33–69. In: Domby Sámuel élete és munkássága. Akadémiai pályamunka. 95 p. + 18 t. 1983. Szótárral. Szótár nélkül. I. Gyárfás 1983.
- Domby 1794* Domby Sámuel: Orvosi tanítás a gyermekek' nyavalyáinak meg-emérésekről és Orvoslásokról. Pest, 1794.
- Dömötör Tekla:* A magyar nép hiedelemvilága. Corvina. Bp., 1981. 261 p.
- Dugonics 1891* Dugonics András följegyzései életéből. Olcsó Könyvtár. Bp., 1891. 210 p.
- Dümmerth 1987* Dümmerth Dezső: Horváth István ifjúsága. Egyetemi élet Pesten a napóleoni időkben. 301–341. In: Dümmerth Dezső: Írástudók küzdelmei. Panoráma. Bp., 1987.
- Éder Zoltán 1978* Éder Zoltán: Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. Akadémiai Kiadó. Bp., 1978. 315 p.
- Emlékezés* Emlékezés a Debreczeni Bárány család néhány tagjáról. Kiegészítés a családfához. D. Bárány Gyula, 1940. 11 p. Miskolc. Kézirat. Herman Ottó Múzeum Dokumentáció-tár. (60.134.1 sz.)
- Énekeskönyv* a magyar reformátusok használatára. Próbakiadás. Bp., 1957. 756 p.
- Erdélyi 1854* Erdélyi János: Szilasy János filozófiai tanulmánya. Bíralt. 117–125. In: Erdélyi János: Filozófiai és esztétikai írások. Sajtó alá rend.: T. Erdélyi Ilona. Vál, szöveget szerk.: T. Erdélyi Ilona és Horkay László. Bp., Akadémiai Kiadó. 1981.
- Erdélyi 1851* Magyar közmondások könyve. Szerk. és kiadja: Erdélyi János. Pest, 1851. 461 p.
- Fábián Pál* Az akadémiai helyesírás előzményei. Akadémiai Kiadó. Bp.
- Fejér 1807* Fejér György: Anthropologia vagyis az ember esmértetése. Budán a Kir. magy. Univ. betűivel. 1807. 257 p.

- Feleselő naplók.* Széchenyi István és Wesselényi Miklós. Vál, szerk., a tanulm., szó- és névmagy. írta Maller Sándor. Helikon. Bp., 1986. 285 p.
- Ferenczy Jakab—Danielik József:* Magyar írók életrajzgyűjteménye. Pest, 1856.
- Ferri 1883* Ferri, L.: La psychologie de l'association depuis Hobbes jusque' à nos jours. Parizs, 1883.
- Fogarasi 1845* Fogarasi János: Magyar és német segédszótár pótléklul minden eddig megjelent magyar-német zsebszótárakhoz. Német-magyar rész. Pesten, 1854. 211 p.
- Fogarasi 1852* Fogarasi János: Legújabb és legteljesebb német és magyar szótár, legújabb helyesírás szerint és az újonnan alakított vagy felélesztett szavakkal bővítve. Pest, 3. jobb és egy, a legújabb magyar szavakat tartalmazó toldalékkal bőv. kiad. Pest, 1852. 893 p. + 44 p. told.
- Fogel 1911* Fogel Sándor: Adatok az idegenszerűségek történetéhez. Miskolc, 1911. 64 p.
- Fraknoi 1915* Fraknoi Vilmos: Gróf Széchenyi Ferenc 1754—1820. Bp., 1915. 284 p.
- Freud 1934* Freud Zsigmond: Álomfejtés. Bp., 1934.
- Freud 1923* Freud Zsigmond: A halálöszön és az életöszön. Bp., 1923.
- Gáldi 1975* Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Függelékül Pais Dezső, Bárczi Géza, Mészöly Gedeon hozzászólása. Akadémiai Kiadó. Bp., 1975. 586 p. + 8 t.
- Gáldi 1962* Kássai József magyar-diák szó-könyvének 1815 körül szerkesztett befejező része a Toldalékokkal. Bevez., tanulm. kiadja: *Gáldi László*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1962. 328 p.
- Gerecze 1881* Gerecze Péter: Beitrage zur Geschichte der Kritik der reinen Vernunft in Ungarn. Acta Comparationis Litterarum Universarum. 1881. Új sorozat, 5, 10, 146—174. [Magyar címe: Összehasonlító Irodalomtörténeti lapok].
- Gortvay 1953* Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. köt. Bp., Akadémiai Kiadó. 1953. 322 p.
- Grétsi 1967* Grétsi László: A magyar szóalkotó pályázatok múltja, jelene és jövője. 459—464. In: A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni Nemzetközi Nyelvészkonferencia előadásai 1966. aug. 24—28. Szerk.: Imre Samu—Szathmári István. Bp., Akadémiai Kiadó. 589 p. Nyelv-tud. Értesítő 58. sz.

- Gyárfás 1982* Gyárfás Ágnes: Bárány Péter statisztikája Borsod vármegyéről 1817-ből. Borsodi Műszaki Ipargazd. Élet. 1982. 27, 3, 81–90.
- 1985* Egy abaúji ifjú a pesti Universitason. Észak-Magyarország, 1985. május 17.
- 1986* Bárány Péter, egy elfelejtett literátor a felvilágosodás korából. Herman Ottó Múzeum Évkönyve. 1986. 24. köt. 187–198. p.
- 1986 K.M.* I. Korvinus Mátyás. Bárány Péter munkáinál.
- 1986. dec.* Gvadányi József öregkora és halála. Gvadányi József (1725–1801) és Dónits András levelezése. Észak-Magyarország, 1986. dec. 13.
- 1987* Bárány Péter leírása a lélek rendkívüli állapotáról. Borsodi Szemle. 1987. 32, 4, 68–75.
- 1987 MSZI* "Magyarul ki-dolgoztatott Bárány Péter által." Bárány Péter két dráma magyarázata. Színháztudományi Szemle. 1987. 24, 5–20.
- 1987 Szó-tár* Bárány Péter Magyar Pszichológiájának szószerzője. Magyar Könyvszemle. 1987. 103, 126–137.
- Hadi és más 1790* Hadi és más nevezetes történetek 1790, 726., 777., 799.
- H. Balázs Éva:* Bécs és Pest-Buda a régi századfordulón 1765–1800. Magvető. Bp., 1987. 341 p.
- Hegel Encikl. III.* Hegel: A szellem filozófiájának enciklopédiája. III. Ford., jegyz. ellátta Szemere Samu. Akadémiai Kiadó. Bp., 1968. 377 p.
- Heller Ágnes:* Az ösztönök ... Gondolat. 1978.
- Hermann Imre 1946* Mi a lélekelemzés? 36–42. In: A mai lélektan. Bp., Budapest Intézet kiadása. 1946.
- Hermann Imre 1961* A magyar pszichológiai irodalom kezdeteiről. Kézirat. 1961. 31 p.
- Hermann Imre 1966* Tanulmányok a lélektan történetéhez. b.) A XVIII. század végi, XIX. század eleji magyar lélektan. Pszichológiai tanulmányok. 1966. IX. köt. 685–696. p.
- Hermann István 1968* A kanti teleológia problémáiról. Magyar Filozófiai Szle. 1968. 12, 486–521.
- Hét évszázad* magyar versei. Szerk.: Király István, Klaniczay Tibor, Pándi Pál, Szabolcsi Miklós. I–II. köt. Bp., Szépirodalmi Kiadó. 1978.
- Hexendorf 1958* Hexendorf Edit: Szótanulmányok a szellemi élet középkori magyar kifejezésanyagának köréből. Bp., Akadémiai Kiadó. Nyelvtud. Ért. 15. sz.

Hexendorf 1951 Hexendorf Edit: MONDÉK, együgyű igék, elrejtett mondékok. Magyar Nelv. 1951. 47, 243–249.

Hobbes 1. Ferri, L.

Holbach 1770–1978 Holbach d': A természet rendszere. A természeti és erkölcsi világ törvényei. Ford.: Bruckner János, Győry János, Szentmihályi János, Vajda Endre. Ford. átdolg., bev. írta és jegyz. ellátta Mátrai László. 2. átdolg. kiadás. Bp., 1978. Akadémiai Kiadó. 564 p.

Horánszky 1907 Horánszky Lajos: Bacsányi János és kora. Bp., 1907.

Horkay 1974 Horkay László: Kant első magyar követői. 201–228. In: Irodalom és felvilágosodás. Szerk.: Szauder József–Tarnai Andor. Gondolat. Bp., 1974.

Horkay 1977 Horkay László: A magyar nyelvű filozófia története a XVII. század közepétől a XIX. század végéig. 1977. Kézirat. 98 p.

Horváth Ádám 1792 Pálóczi Horváth Ádám: Psychologia azaz: a lélekről való tudomány. Iratott 1789. eszt. Pesten. Trattner. XVI + 392 p. + 2 t. 1792.

Horváth Ambrus 1940 Koppi Károly működése (1740–1801). Szeged, 1940.

Horváth János 1976 A magyar irodalom fejlődéstörténete. Akadémiai Kiadó. Bp. 1976.

Horváth János 1901 Báróczi Sándor. Budapesti Szemle. 1901. 107, 104.

Hume: Értekezés Hume: Értekezés az emberi természetről. Ford.: Bence György. Gondolat. Bp., 1976. 916 p.

Hutás Magdolna 1. R. Hutás.

Ipolyi 1854 Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. 1854. 2. kiad. I–II. köt. Bp., 1929. 516 p. 2 t.

Kant 1787, 1913 Kant Immanuel: A tiszta ész kritikája. Ford.: Alexander Bernát–Bánóczi József. 2. átdolg. kiad. Bp., 1913. 731 p.

Kant Kant Immanuel: Vallás a pusztá ész határain belül és más írások. Vál. és bev. írta Hermann István. Ford. és jegyz. írta Vidrányi Katalin. Fordítást az eredetivel egybev. Bence György. Gondolat. Bp., 1980. 418 p.

Kant's ges. Kant's gesammelte Schriften. Herausg. von der Königlich Preusslichen Akademie der Wissenschaften. Berlin, Band I. 1902; Band II. 1905; Band IV. 1903; Band V. 1908; Band VI. 1907; Band VII. 1903.

Kant egyéb 1. Tengelyi.

Kassai József 1. Gáldi.

- Kazinczy Ferenc: Báróczy Sándor emlékezete.* Hazai és külföldi Tudósítások. 1810. I. félév, 195–198.
- Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete.* Bp., Aigner. 1879. Nemzeti Könyvtár. Szerk.: Abafi Lajos. — — Művei. 3. köt. 317 p.
- Kazinczy lev.* Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi Váczy János. 1–21. kötet. Bp., 1890–1911.
- Kazinczy lev.* Kazinczy Ferenc levelezése. 23. köt. 2. sz. pótköt. 1927 óta. Szerk.: Balázs Jenő, Dusa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. Bp., Akadémiai Kiadó. 1960. 594 p.
- Kelemen 1974* Kelemen János: A lélek és a nyelv. A felvilágosodás nyelvfilozófiai hagyatékának értelmezéséhez. 1974. I.: 412 p. Kandidátusi disszertáció. MTA Könyvtára Kézirattár (D 6385).
- Kelemen 1977* Kelemen János: A nyelvfilozófia kérdései. Kossuth Kiadó. Bp., 1977. 325.
- Kelemen 1978* Tudat és megismerés. Kossuth Kiadó. Bp. 1978. 210 p.
- Kelemen 1987* Kelemen János: "A tiszta ész kritikája" és a felvilágosodás. Világosság. 1987. 28, 487–495.
- Kenyeres Ágnes:* Egy könyvtár hétköznapijai. Szépirodalmi Kiadó. Bp., 1985. 251 p.
- Kis Áron:* A magyar népiskolai tanítás története. II. köt. Bp., 1881. 105 p.
- Kis János:* Emlékezései életéből, maga által feljegyezve. Sopron, 1845–1846. I–II. köt. Kulcsár ny.
[Egyik újabb kiad.: Berzsenyi Dániel művei. Kis János emlékezései. A vál, a szöveggond. és a jegyz. Orosz László munkája. Szépirodalmi Kiadó. Bp., 1985. 1130 p. Magyar Remekírók sorozat. A névmagyarázatoknál Bárány Péter neve nem szerepel.]
- Kis lélektan 1961* Kis lélektan. Szerk., bevez. írta, jegyz. ellátta P. Faragó Katalin. Bp., 1961. 127 p.
- Kniezsa 1959* Kniezsa István: A magyar helyesírás története. 2. jav. kiad. Tankönyvkiadó. Bp., 1959. 35 p. Magyar Nyelvészeti Füzetek.
- Kókay 1970* Kókay György: A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei 1780–1795. Akadémiai Kiadó. Bp., 1970. 510 p.
- Kókay 1973 II.* A magyar irodalomtörténet bibliográfiája II. köt. Szerk.: Kókay György. Bp., Akadémiai Kiadó. 1973.

- Kókay 1979* A magyar sajtó története. I. köt. 1707–1848. Irták: Fenyő István, Kókay György, Kosáry Domokos, T. Erdélyi Ilona, Ugrin Aranka. Szerk.: Kókay György. Akadémiai Kiadó. Bp., 1979. 831 p.
- Kornis 1907* Kornis Gyula: A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése. Magyar Nyelv. 1907. 3, 97–104; 145–153; 193–201; 241–250; 301–307; 348–356.
- Kornis 1929* Kornis Gyula: Magyar filozófusok. Bp., 1930. 229 p.
- Kósa 1988* Kósa László: A református egyház és a magyar néphagyomány. Confessio 1988. 12, 1, 24–31.
- Kosáry 1983* Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Bp., 1983. 757 p.
- Kosáry 1987. előad.* Kosáry Domokos: A felvilágosodás Európában és Magyarországon. Bp., 1987. Előadások a Történettudományi Intézetben. 7. 23 p.
- Kosáry 1987* Kosáry Domokos: Magyarország a felvilágosodás kori Európában. Világosság. 1987. 28, 533–540.
- Köpeczi Béla:* A francia felvilágosodás. Gondolat. Bp., 1986. 521 p.
- Köpeczi 1986* Köpeczi Béla: A francia és a magyar felvilágosodás. Irodalomtörténet. 1986. 68, 1, 3–26.
- Kraus 1821* Kraus, Ludvig August: Kritisch-etimologisches medizinisches Lexicon... 1821. Göttingen, 665 p.
- Krisztics 1931* Krisztics Sándor: Politika I. köt.: Alapvetés, társadalom-államtan, alkotmánytan. Bp., 1931. 495 p.
- Kunt 1985* Kunt Ernő: A magyar parasztság halálképe. 1985. Miskolc. Kandidátusi disszertáció. MTA Könyvtára Kézirattár (D 11.026). [Megjelent: Gondolat. Bp., 1987.]
- Laufenauer 1899* Laufenauer Károly: Előadások az idegélet világából. Bp., 1899. 235 p.
- Lenhossék 1816* Lenhossék Mihály: Historia physiologiae. Vol. I.: 51–159. In: Lenhossék Mihály: Physiologia medizinalis. I–II. köt. Pestini, Thomas Trattner. 1816.
- Locke 1689, 1964* Locke: Értekezés az emberi értelemről. I–II. köt. Ford.: Dienes Valéria. Akadémiai Kiadó. Bp., 1964.
- Lovas 1930* Lovas Rózsa: A lelki jelenségek nyelvi kifejezéseinek jelentéstanához. 1–2. rész. Magyar Nyelv. 1930. 26, 287–297., 359–365.

Magyar életrajzi lexikon I–III. köt. Szerk.: Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó. Bp., 1967., 1981.

Magyar felvilágosodás. Szöveggyűjtemény a kor irodalmából. Szerk.: V. Kovács Sándor–Kulin Ferenc. Tankönyvkiadó. Bp., 1984. 340 p.

A magyar felvilágosodás breviáriuma. [Összeáll.:] Koroda Miklós. Anonymus kiad. Bp., é.n. 189 p.

A magyar hírlap és ... 1. Kókay 1970.

A magyar irodalom története 1849-ig. Szerk.: Bóka László–Pándi Pál. Irták: Bán Imre, Gerézdi Rabán, Klaniczay Tibor, Pándi Pál, Szauder József, Tóth Dezső, Vargha Balázs. Bibliotheca. Bp., 1957. 492 p.

A magyar irodalom története. Főszerk.: Sőtér István. 3. köt.: A magyar irodalom története 1772–1849-ig. Szerk.: Pándi Pál. Akadémiai Kiadó. Bp., 1965. 3. változatlan lenyomat.

A magyar irodalom története. Szerk.: Klaniczay Tibor. Irta: Nemeskürty István, Orosz László, Németh G. Béla, Tamás Attila, Görömbei András. Kossuth Kiadó. Bp., 1982. 657 p.

Magy. irod. tört. bibl. 1. Kókay 1973.

Magy. irod. lex. Magyar irodalmi lexikon. I–III. köt. Szerk.: Benedek Marcell. Bp., Akadémiai Kiadó. 1963–1965.

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. Szabó László: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp., 1926. 192 p. L. Bártfai Szabó 1926.

Magyarország története 10 kötetben. Szerk.: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története 1700–1848. Főszerk.: Mérei Gyula. Szerk.: Vörös Károly. Akadémiai Kiadó. Bp., 1983.

Magyar sajtó tört. 1. Kókay 1979.

Magyar történeti kronológia az őstörténettől 1970-ig. Szerk.: Gunst Péter. Tankönyvkiadó. Bp., 1971. 4. kiad.

Mándl Antal: A német felvilágosodás. Gondolat. Bp., 1968. 228 p.

Marczali Henrik: Az 1790-es országgyűlés I–II. Bp., 1907.

Marczali Henrik: Alkotmánytervezetek 1790-ben. 313–341. In: Marczali Henrik: Világtörténelem – magyar történelem. Vál. sajtó alá rend., bev. tanulm. írta: Gunst Péter. Gondolat. Bp., 1982.

- Martinovics 1776* Martinovics Ignác: Filozófiai írások. 1776. Ford.: Kolozsvári Grandpierre Emil. Bev., jegyz. ellátta Mátrai László. Magvető. Bp., 1956. 15 p.
- Mátrai 1954* Mátrai László: A magyar felvilágosodás kutatásának néhány filozófiai problémája. 1954. 56–66. In: Mátrai László: A kultúra történetisége. Gondolat. Bp., 1977.
- Mátrai 1973. Élmény* Mátrai László: Az élmény felfedező (heurisztikus) hatása. 46–56. In: Élmény és mű. Gondolat. Bp., 1973. 223 p.
- Mátrai 1977. Megértés* Mátrai László: "Megértés" és "értelem". 32–40. In: Élmény és mű. Gondolat. Bp., 1973. 223 p.
- Mátrai László: Régi magyar filozófusok.* XV–XVII. század. Vál., bev. és jegyz. ell. Mátrai László. Bp., Gondolat. 1961. 239 p. 9 t. Nemzeti Könyvtár. Filozófiatörténet.
- Mátrai G. 1830* Mátrai Gábor [Rothkrepf]: A muzsikának közönséges története és egyéb írások. Vál., sajtó alá rend. Gábry György. Függelék: Várnai Péter: Egy magyar muzsikus a reformkorban 1954. Magvető. Bp. 1984. 550 p. Magyar Hírmondó sorozat.
- Mérei 1987* "Nekem nincs absztrakt mondanivalóm." Beszélgetés Mérei Ferencsel. (Hernádi Miklós) Magyar Tudomány. 1987. 32, 7–8, 588–597.
- Mészöly 1982* Mészöly Gedeon: Népünk és nyelvünk. Gondolat. 1982. 611 p.
- Mészöly M. 1952* Mészöly Miklós: Az ugor kori sámánság magyar szókinszbeli emlékei. Magyar Nyelv. 1952. 48, 46–61.
- Mezei Márta: Történelemszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában.* Bp., 1958.
- Miskolczi 1907* Miskolczi István: A kegyes-tanítótrendiek privigyei kollégiumának története. Vác, 1907. 127 p.
- M. nyelvtört.* 1967 I. Bárczi Géza–Benkő Lóránd–Berrár Jolán.
- Molnár József–Simon György: Magyar nyelvemlékek.* Egyt. tankv. Bp., 1976. Tankönyvkiadó. 287 p.
- Mondolat.* Dicsfalom. 1813.
- MOSz 1902* Magyar oklevél szótár. Legnagyobb részüket gyűjtötte Szamota István. Szerk.: Zolnai Gyula. 1902–1906. 1210 p.
- MoLSz 1901* [A magyarországi latinság szótára.] Glossarium-mediae latinitatis regni Hungariae. Szerk.: Bartal Antal. Bp. 1901.

- Moreau 1983* Moreau, Joseph: Le temps la succession, et le sens interne. In: Moreau, Joseph: La problematique Kantienne. Párizs, 1984.
- Mortier Roland*: Az európai felvilágosodás fényei és árnyai. Vál. tanulm. Gondolat. Bp., 1983. 407 p.
- MTAK* Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár.
- Nagy Endre*: A magyar esztétika történetéből. Felvilágosodás és reformkor. Kossuth Kiadó. Bp., 1983. 534 p.
- Nagy József* (Halasi): Két filozófus Pláton és Kant. Bp., [1925.].
- Nagy József* (Halasi): Kant és a magyar szellemi élet. 169–174. In: Nagy József: Két filozófus Pláton és Kant. Bp., [1925.].
- Nagy József* (Halasi): A filozófia története. 2. kiad. 1927.
- Nagy József* (Halasi): A pszichológia fő kérdései. Bp., é.n.
- Nagy László*: Irodalom és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon. 1690–1790. Kandidátusi disszertáció. 1986. MTA Könyvtára Kézirattár. (D 11.878).
- Novák 1984* Novák Rudolf: A megismerés és gondolás kanti megkülömböztetéséről. Magyar Filozófiai Szle. 1984. 28, 3–4, 329–339.
- Nyisztor 1926* Nyisztor Zoltán: Modern babonák. Bp., 1926. 117 p.
- NySz 1891* Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. Szerk.: Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond. Bp., 1890., 1891., 1893.
- OL* Országos Levéltár.
- Olafsson 1940* Olafsson Placid: Gróf Széchenyi Ferenc irodalom pártolása. Pannonhalma, 1940. 220 p. Pannonhalmi Füzetek 26.
- OSZK Rk* Országos Széchenyi Könyvtár Régi Könyvek és Kéziratok tára.
- Pais 1975* Pais Dezső: A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Sajtó alá rend.: Kázmér Miklós. Bp., 1975. Akadémiai Kiadó. 344 p.
- Pallas lex.* A Pallas nagy lexikona. 16. köt. + 2 pótköt. Bp., 1891–1903.
- [*Pápai Páriz* Ferenc: Latin-magyar szótár 1708.] 1024 p. Címlap nélk.
- Papp János 1842* Papp János: A Philosophia Historiája. Kézirat. Lévy József Tudományos Könyvtár. Miskolc, (11.645).
- Péczeli 1789* Minden es Gyűjtemény. Szerk.: Péczeli József id. 1789.

Péter Zoltán: Bölcsészeti leánygimnáziumok részére. [Debrecen.] é.n. [Lélektan, logika, módszertan, tudomány rendszertan, filozófia, filozófiai rendszerek.]

Piarista rendtartás, oktatás, életforma. 1. Csányi László.

Prónai 1899 Prónai Antal: A piarista iskolák kezdete. Bp., 1899. 136 p.

Pszichol. alapf. 1978 Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája. Szerk.: Bartha Lajos. 4. átdolg. bőv. kiad. Tankönyvkiadó. Bp., 1978. 207 p. [5. kiadás 1988.]

Pukánszky 1924 Pukánszky Béla: Kant első magyarországi követői és ellenfeleik. Protestáns Szle. 1924. 294–303.

Rácz S. 1778 Orvosi oktatás. Stoeckel után ford. Rácz Sámuel doctor. Budán, 1778.

Rácz–Takács 1974 Rácz Endre–Takács Etel: Kis magyar nyelvtan. Gondolat. Bp., 1974. 312 p.

Rácz Lajos 1888 A logos-tan eredete és kifejlődése a görög bölcseletben. Sárospataki Lapok 1888. 38, 40–43.

Rácz Lajos 1900 Kant és a censura. Budapesti Szemle 1900. 104, 1–29.

Rácz Lajos 1928 Die ungarische Philosophie. 348–357. In: Die Philosophie des Auslandes. Szerk.: Tgaugott Konstantin Oesterreich. Berlin, Mittler–Sohn. 1928.

R. Hutás 1981 R. Hutás Magdolna: A szaglást és ízlést kifejező magyar igék szótörténeti és jelentéstörténeti problémái. Magyar Nyelv 1981. 77, 436–448.

R. Hutás 1985 R. Hutás Magdolna: Az érzékelést (észlelést) jelölő magyar igei struktúrák történeti vizsgálata. Magyar Nyelv 1985. 81, 414–434.

RMGlossz. Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Szerk.: Berrár Jolán–Károly Sándor. Akadémiai Kiadó. Bp., 1984. 805 p.

Rozgonyi 1792 Rozgonyi József: Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani. Ad viros clarissimos Jacob et Reinhold. Pestini 1792.

Rozsnyai 1983 Rozsnyai Ervin: Rousseau és Kant. 1983. Disszertáció. MTA Könyvtára Kézirattár. (D 11.224.)

Rubinstein 1974 Rubinstein, Sz. L.: Az általános pszichologia alapjai. Akadémiai Kiadó. Bp., 1974. 3. kiad. 1103 p.

SáL Sátoraljaújhelyi Levéltár. Sátoraljaújhely.

- Sándor 1969* Sándor Pál: Kant és a vallás. Magyar Filozófiai Szle. 1969. 13, 597–626.
- Simai 1918* Simai Ödön: Bárány Péter Magyar Pszichológiája. Magyar Nyelv. 1918. 14, 1–2, 15–17.
- Siposné 1967* Sipos Istvánné: A magyar nyelvű pszichológiai irodalom kezdetei. Pszichológiai Tanulmányok, 1967. 10, 817–825.
- Sípos Pál 1813* Sípos Pál: *Discussiones philosophicae e lucubrationibus hybernis*. 1813. Kézirat.
- SL* Sopron megyei Levéltár. Sopron.
- Soltész–Szinyei* Görög-magyar szótár. 2. újonnan átdolg. és bőv. kiad. Szerk.: Soltész Ferenc–Szinyei Endre. Sárospatak, 1875. 734 p. + 2 t.
- ”Sorsotok előre nézzétek”* A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla–Sziklay László. Akadémiai Kiadó. Bp., 1975. 447 p.
- Spinoza* Spinoza, B.: *Etika*. Ford.: Szemere Samu. Magyar Helikon. Bp., 378 p.
- Spira György* történész. A leendő Széchenyi Archivum szervezője.
- Szász Béla 1936* Szász Béla: Az 1792-es büntető törvényjavaslat törvényszéki orvosi szempontból. 16–19. In: Finkey Emlékkönyv. Pécs, 1936.
- Szauder 1969* Szauder József: A XVIII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai. ITK 1969. 131–175.
- Szauder 1979* Szauder József: *Az estve és az álom*. Bp., 1970.
- Széchenyi István Naplója*. Gondolat. Bp., 1978.
- Szentágothay–Réthelyi 1985* Szentágothay János–Réthelyi Miklós: *Funkcionális anatómia*. I–III. köt. Medicina. Bp., 1985.
- Szentkláray 1913* Szentkláray Jenő: Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkássága. MTA kiadása. Bp., 1913. 185 p.
- Szentpéteri 1935* Szentpéteri Imre: *A bölcsészettudományi kar története*. Bp., 1935.
- Szily 1902* Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*... 1–2. rész. Bp., Hornyánszky. I. rész: 1–403 p. Bp., 1902., 2. rész: 405–662 p. Bp. 1908. [Egybe-kötve.]
- Színházi Hírek* 1780–1803. *A Magyar Hírmondó, a Hadi és más nevezetes történetek és a Bécsi Magyar Hírmondó tudósításai*. Sorozatszerk.: György Eszter. Összeáll., utószót-jegyz. írta Wellmann Nóra. Magyar Színházi Intézet kiadása. Bp., 1982. 475 p.

- Szinnyei 1920* Szinnyei József: Magyar nyelvhasználat. 6. jav., bőv. kiad. Bp., 1920.
- Szinnyei ifj* Szinnyei József [ifj.]: Nyelvújítási adatok. III. Lélektani műszók. Magyar Nyelvőr. 1881. 10, 308–309.
- Szinnyei 1891–1914* Szinnyei József [id.]: Magyar írók élete és munkái. 1–14. köt. Bp., 1891–1914.
- Szirmay 1806* Szirmay Antal: Magyarázattya azon szóknak, mellyek a' Magyar Országí Polgári 's Törvényes dolgokban elő fordulnak... Kassa, Ellinger. 1806. 54 p.
- Takáts 1891* Takáts Sándor: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. 1891.
- Takáts 1901* Takáts Sándor: Egy elfelejtett nyelvújító Benyák Bernát. Magyar Nyelvőr 1901. 30, 424–431.
- Tálas 1977* Tálas István: Kiskunság. Bp., 1977.
- Tengelyi László*: Kant. Kossuth Kiadó. Bp., 1988. 276 p.
- TESz* A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. Főszerk.: Benkő Lóránd. Bp., Akadémiai Kiadó. I–III. köt.: 1967–1976; IV. köt.: 1984.
- XVI. sz. Orv. kv.* XVI. századi orvosi könyv. [Lencsés György könyve.] Bev. ellátva köz-zéteszi Varjas Béla. Kolozsvár 1943. 655 p. + 1 t. Erdélyi Tud. Intézet kiad. [A műhöz készített betűrendes szövszedet l. *Benda M. szógyűjt.*]
- Toldy 1851* Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Példatárral. 1851. Szépirodalmi Kiadó. 1987. Bp., 246 p.
- Toldy 1864–1865* Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig. Rövid előadásokban. 1864–1865. Szépirodalmi Kiadó. 1987. Bp., 510 p.
- Toldy 1864* Toldy Ferenc: A magyar költészet története az ősi időktől Kisfaludy Sándorig. 1867. Szépirodalmi Kiadó. Bp., 1987. 385 p.
- Toldy 1859–1860* Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. 1859–1860. Szépirodalmi Kiadó. Bp., 1987. 243 p.
- Tolnai 1929* Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. 1929. A magyar nyelvtudomány kézikönyve 12. füzet. 143 p.
- Tordai Zádor*: A magyar karteziánizmus történetének vázlatja. Magyar Filozófiai Szle. 1962. 6, 72–81.
- Tőkei 1977* Tőkei Ferenc: A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése. Kossuth Kiadó. Bp., 1977. 501 p.

Tőkei Frenc személyes közlése.

Trócsányi 1960 Trócsányi Zoltán: Írók egyéni nyelve a XVII–XVIII. században. 33–41. In: Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk.: Pais Dezső. Akadémiai Kiadó. Bp., 1960.

Tud. Gyűjt. 1817–1985 Tudományos Gyűjtemény 1817–1841. I–II. köt. Vál, szerk., jegyz. és utószó: Juhász István. Magvető. Bp., 1985. Magyar Hírmondó sorozat.

Túróczi–Trostler József: Magyar irodalom – Világirodalom. Bp., 1961. 511 p.

Uj Testamentom azaz a mi urunk Jézus Krisztusnak új szövetsége. Magyar nyelvre ford. Károlyi Gáspár. Az eredeti szöv. egybevetett és átdolg. kiad. Bp., Brit és Külf. Biblia-Társulat. 1926. 269 p.

Váczy 1915 Váczy János: Kazinczy Ferenc élete és kora. I–II. köt. Bp., 1915. I. köt.: 330 p.

Vekerdi 1976 Vekerdi László: Önkény és értelem. Valóság. 1976. 62–73.

Vekerdi 1987 Vekerdi László: Fények és történelem. A felvilágosodás természettudománya. Világosság, 1987. 28, 524–532.

Verseghy 1957 Verseghy Ferenc (1757–1822). Szolnok, 1957. [A mű végén Bibliographiai vázlat.]

Vidrányi 1972 Vidrányi Katalin: Második Fordulat. Világosság. 1972. 5. melléklet. 34 p.

Vörös 1987 Vörös Imre: Fejezetek a XVIII. századi francia-magyar fordításirodalmunk történetéből. Akadémiai Kiadó. Bp., 1987. 196 p. Modern Filológiai Füz. 41.

Waldapfel 1935 Waldapfel József: Ötven év Pest és Buda irodalmi életéből. 1780–1830. Bp., 1935. 254 p.

Waldapfel 1963 Waldapfel József: Magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp., 1963. 250 p.

Wellmann Nóra 1982 1. Színházi Hírek.

Szó-, fogalom-, hely-, névmutató

E mutatóba a könyv jellegzetes szavait, a tudományos, és szorosabban véve a bölcséleti rendszer fogalmait, a földrajzi helyneveket és a személyek neveit tüntettük fel.

A szavak és a tudományos rendszer fogalomtára a Bárány Péter könyvében leírtak alapján került a szóban forgó mutatóba, melynek célja a *jellegzetes szavak és fogalmak* kidomborítása, esetenkénti értelmezése, de nem célja előfordulásuk összes lelőhelyének felsorolása: csak a szóra vagy fogalomra legjellemzőbb adat(ok) közlése. Ugy véljük, hogy minden szó és minden előfordulási hely feltüntetése egy terjedelmesebb mű: Bárány szavainak szótárát nyújtó munka feladata lenne.

A földrajzi nevek és személynevek esetében viszont már teljességre törekedtünk.

Bárány a könyve végén latin-magyar és magyar-latin *Szó-tár*at állított össze. E *Szó-tár* saját szavain túl a kortársak és főként Szűts F.I. (Szűts István György) nyelvújítási szavait tartalmazza. Bárány *Szó-tár*-a tehát nem tükrözi a műnek, csak tartozéka. Ezért a *Szó-tár*-ból csak azokat a szavakat emeltük ki, amelyeket a könyvében le is írt. A *Szó-tár* egy fogalomhoz több alternatívát ajánl. Előfordult, hogy a mutatóba nem a *Szó-tár* címszava, hanem az adott címszó egy variánsa került, mivel Bárány ezt használta. Bárány következetes volt a fogalomrendszerében, ezért nem engedtünk a csábításnak, hogy egy új nyelvújítási-bölcséleti szótárt hozzunk létre, hanem következetesen Bárány szellemi arculatának kidomborítására törekedtünk a jelen mutató segítségével is.

A mutató címszava vagy Bárány Péter saját szava, természetesen Báránytól eltérően dőlt szedéssel, vagy olyan szó, amely általunk adott mai nyelvi formában utal Bárány ma már ismeretlen, szokatlan alakú szavára. Az ilyen címszavakat szögletes zárójelbe tettük: [].

Ugyancsak szögletes zárójelbe került minden szó vagy mondat, amely értelmezés céljából került a címszavak alá.

Kerek zárójelben maradt minden szó, amelyet Bárány maga is kerek zárójelbe () tett.

Ferde vonalak között / / az irodalmi utalások találhatók.

A címszavak utáni szám *Bárány itt közreadott könyvének eredeti lapszámár* adja meg.

A mutató a mű tartalmát is szeretne adatszerű feldolgozásban reprezentálni. Ezért, ahol szükségesnek tűnt, a már említett módon szögletes zárójelben röviden *leírtuk a fogalom lényegét*. Ezzel az olvasónak szeretnénk volna gyors segítséget adni a szöveg tartalma megértéséhez és a továbbolvasáshoz.

A megértéshez azonban, ahol lehetett, Bárány Péter egy-egy mondatát közöltük. Ezek a mondatok mellőzve minden írásjelet közvetlenül kapcsolódnak a címszóhoz vagy, ha lapszám után következnek, *pontos vessző* előzi meg leírásukat.

Feltüntettük azt a körülményt is, ha a korabeli vagy későbbi szakirodalomban *Bárány Péter publikált szavával* találoztunk, s megadtuk a publikáció lelőhelyét, melyek feloldva *irodalomjegyzékben* is megtalálhatók.

A jelentős lélektani szavaknál hivatkoztunk *Büky Béla* (1986) szavaira, melyeket a Huszita Bibliából merített. Ha a Bárány Péterre nagyon jellemző, népi bölcsességre utaló felfogás és tárgyalásmód tűnik fel, gondolatait megerősítendő párhuzamként *Erdélyi János* (1851) közmondásgyűjteményére hivatkoztunk. Néhol a régi magyar irodalom adott példát a dokumentált szó előfordulásához: *Apáczai-Csere János* (1625–1659), *Bod Péter* (1766–1982), *Comenius Amos János* (1675) stb. A hivatkozások lelőhelyadatai az irodalomjegyzékből kideríthetők, éppúgy, mint a szótárak, szaklexikonok, enciklopédiák stb. könyvészeti leírása.

Pontosan megtalálhatók a Bárány-féle *Szó-tár*-ban a *szervek anatómiai* elnevezései, ezeket tehát fölöslegesnek tartottuk a mutatóban külön kiemelni. Az érzékszerveket és a *nemes érzőeszközöket* (látás, hallás) nagyon részletesen leírta, de a többi háromét is; ezért ezekre a mutatóban mindig csak utalás történik: *öt érző eszközök* címszó alatt. Mivel a szaglást és ízlést nem különítette el élesen, ezzel részletesebben foglalkoztunk.

[*aesthetika, transcendentális*. Kant észkritikájának első része. Tan az érzéki észrevezés a priori elveiről, formáiról, vagyis a "szemléleti formákról" a térről, időről. Bárány átvette Kant aesthetikájának alapelveit.]

Ényvvári 1923.12.

Kant 1787–1913. 47–69.

aesthesis – *ízkény*. *aestheticus* – *ízkényes* 139, 158, 262

L. külső és belső tökéletesség.

agy = *cerebrum* 13, 14, 18–20, 23, 230

agy belső eszközei: semmi képpen nem nyilvánkozhatik a' lélek, ha csak az agynak belső eszközei nem érdeklődnek. 155

agynak alkatása. Kis agy, nagy agy, hosszalt velő. 14–15, 229

agynak apró fonálkai [sic!/] bizonyos képpen egybe kötődjenek. L. még Bonnet. *Condillac*. 90

[Az agyi idegeket nevezi így, melyeket Domby Sámuel 1807-ben *érzőin-ként* emleget: "A fej a fő helye minden érzőinaknak." /219/ Másutt *agyvelőszál* a terminus technicus. /Fejér György 1807./]

agynak elevenítő ereje 23, 230

agy ... lélekháza a maga tudásnak, gondolatoknak, érzékenységekk̄, akaratunk' nyilvánkozásának és minden önséges mozgásnak műhelye. 20

agyarkodott 203

ágyas Némely agg ... vèn Törökök ... ágyasokat tartanak. 201

ajtatos 207. Ajtatos Atyák 211. Le-kötelezés, ajtatosság, devotio 174

ájulás 209, 210

akarat 199: *Felső (okos) tehetség*, melyben a' megkévánás 's utálás tehetsége indító okok által meghatározódik. 187, 189

[Szótárában csak rossz- és jóakarat. Male- és benevolentia.]

akarat és képzelet 185–186

akarat, ösztön, szokás 195

aksziomák, tudtomok 118 l. *axiomák*

alakos családság 207

alakosság Mivel [az álomban] a' képzelés igen szabadon és elevenen dolgozik, ... nints semmi olyas ok-főnk melylyel annak alakosságát megtzáfolhassuk. 216

alány, subjectum 253

[Bárány publikált szava: *címszó a TESz-ben* Hadi és más 1790, Baróti Szabó 1792, Szinnyi ifj. 1881, nála *allany*, Szily 1902, Kornis 1907.]

alanyos, subjectivus, a' képzelések kútfeje. 89

alányos forma, esmèret alányos formája: A tárgyat meg akarja esmèrni. 52

alattomban [tudat alatt]: [Ha álmunkban melegünk van] ... azt alattomban érezzük, és mivel mind ezen érzés gyenge; tehát a' képzelés a' melegnek társ képei közül némelyeket elő veszen. 213;
Alattomban jelengető halálnak képe 218;
... gyakran [okát adni nem tudjuk] miért tartjuk ezt vagy amazt igaznak, Szépnek, vagy rosznak: mindaz által ebből nem következik, hogy ő nekik eszközöket kell szabni [velünk születettnek kell gondolni.]
Lehetnek ezeknek homályos okaik, melyek alattomban igazgathatják ezekre nézve ítéletünket ... 50–51

álhatatos: ... semmi érzékenységben se lehetünk álhatatosak. 130

álhitűség [től mentes] a' jeles elméjű ember 164

alkalmatosság: A' legkisebb alkalmatossággal 114

államány, pusztá államány, hypotheses 4 [hamis képzet]:

A' képzelés annál szabadabban játszodozhatot, mennél nehezebb az államányokat igazi lönyökre (entia) változtatni ott, ahol a' tapasztalás hallgat. 22;

... államányokat koholtak ... 22

állanyag — subjectum, ellenyeg — objectum. [Szűts István szava. Lat.mag.y.szót. O-betűnél a lap alján. Bárány a szót nem használta.]

állapot, hatható (mívelő) és szenvedő állapot 87, 237

állat, substantia 253

állat, lelkes √ eleven állat, job állat 253. L. még substantia.

allatos Feltétel, propositio VI

allatások, rokonyos tételek, propositiones affines. Lat.mag.y.szót. P. betű.

[Csató (1781,4): A névszót nevezi allatos névnek.]

[*állati lélek*]: mi nálunk és a' barmoknál az érzésnek, hallásnak és beszédnek eszközei oly szoros foglalatban vagynak... 104, 107

állatvány, mondvány, predicatum. [Szűts F.I. szava. Bárány a könyvében nem használta, a Lat.magyszót. M betűjéhez iktatta be a magyar szót; valószínűleg utólag, mivel itt talált hozzá helyet. L. még mondalog. Értelme kinyilatkoztatás, jósige. L. Ige.]

állatviadal, miért szeretjük 142

almának valósága 38

álmod 88

álmodás 211: A' kép-társalas sok időtlen ítéletek (prejudicium) kútfeje ... az álmodásnak pedig és a' gondolatok egész határjának legnagyobb mestere. 103

[A Bécsi Krónikában leírták az 'álomnak látása' fogalmat, mégis úgy találta Büky (1986. 132), hogy álmodás alatt egyaránt értették az alvást és álmoképet. /Az álmokép és árnyéklélek kapcsolatáról l. Büky 1986. 14/]

álmodás eredete 212

álmodás értelme: alvás, elalvás 211–212

álmodás, látás, képzelés 211

álmodni, somniare dicimus 253

álmodozás tehát oly' neme az álomnak, melyben a' külső érzések meg nem szűnnek ugyan, de a' belső tehetségek szüntelen munkálkodnak. 212

álmodozások [álmodás értelemben] 217

álmodoztanak 225

álmosító szerek 23

álmot gerjesztenek a' 'sibbasztó szerek 210

ál munkban nëha ... az órát is olvassuk. 117

a' loppal jelenkedők ... legtovább tartanak [érzékenységek] 145

álom 117, 127–128, 209–210, 212: Az agynak elevenítő ereje a' betegségek által megromlik, az álom által megvidül. 23

álom [álomba merülés, elalvás értelemben] 210–211

álom közben "... miért suttog, beszél maga magával ..." 221

álom: *vèrengző ütközet* 83

alsó, oktalan, barmi tehetség 181, 1. még akarat, felső tehetség.

alvajárás, noctambulatio 209, 219: Mi se szègeljük megvallani, hogy ezen tsudálatos jelenségnek okát teljesen megfejteni nem tudjuk. 220

[Bomemisza Péter (1578, 1970.29): "Vagynak sok *éjjeljárók*: kik sok gonoszságot miennek, de végre elhagyá őket. Mikor eljű veszedelmeknek ideje." Laufener Károly (1899. 208–212) sem jut közelebb a somnambulancia okához. Az idegbetegségek között tárgyalja, mert, mint mondja, az ideges ember képzelőereje élénkebb, mint az egészségesé. Nyisztor (1926. 67–68) babonának véli, de feltételezi, hogy élénk képzeletű gyermekek és gyenge idegzetűek meg is cselekszik, amit álmodnak. Freud (1934) a halálösztönről szólva leír egy ideges gyermeket, aki éjjel nemcsak felsírt, de járkált is. Bellini: Alvajáró-ja /ford. Deáki F. Sámuel. előad. 1824. Kolozsvár, stb./ a kor hiedelmének adott hangot, méghozzá operaszínpadon.]

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinyei ifj. 1881, Szily 1902, Kornis 1907.]

alvajáró: holdnaponként tsak akkor jött rá, midőn a' hold töltében volt, 221. L. még alvajárás;

Az ajtót, mely be volt zárva kinyitván, fejének rázásával és ru-ru-ru hangzattal ide 's tova az utszákon járkált. 221;

... szókat 's beszèdeket ejt, valakit nevén szóllít; az ágyból felkel; 's ehez, vagy amához kapkod. 219;

... alvajáró lett volna előb. 221

alvás, dormitio 44, 117, 253

A' már több, ha a' száj ... beszèdeket ejt. 219

amely, amelyik, mely, mily

[*anatómiai nevek*] 1. öt erző eszközök

anglusok mell [méla] a' frantziák virgontz eszüek 207

Antonius 197, 208

anyag, matèria, misèg, mások szer-nek mondják. Lat.magý.szót. M betű

anyám lelke jelenik meg a' másvilágról. 74

apadekok, gödrök és távüllètek vagynak 48

arány szabás, menedék szabás, lex directionis 255 [irány]

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinyei ifj. 1881.]

asztagosan; magánossan vagy asztagosan 60

axioma, tudtom 118, tudom 73–74, l. még aksioma

átkoz: ... nem atkozhatod egyedül a' természetet, ha tompa, kába buta eszed vagyon.
115

[Áld, átkoz a lélek egy fészkeből kelt ősi szavunk. Büky (1986. 16–17) pszichológiai szókészletünk jelentős elemének ítéli meg.]

azonosság, identitas Szűts F.I. szava. Lat.magy.szót. I betű

azonosság és különbség kèpe 56

babètel 207

babonáság 7

Balaton: Vagynak érezhető nagy tárgyak, például a' Balaton tava. 160

balvány, osztiákok fa bálványai 165–166 [vö. Büky 1986. 15.]

bálványnak lelke 166

bánat 131, 243

bánhatott [foglatatoskodhatott] 222

barmi, oktalan, alsó tehetség 187

barmi beszéd maradékjai 107

barmi, önkényes fosztogató tehetség 62

Barmok' természeti Históriaja, tehetsége, indulatja, ösztönei, tselekedetei 2

Barmok homályos kèpei és érzékenységei 191

bàtorság, nagy szívűség, animositas. Lat.magy.szót. A betű

Bayle egy tudós férfiúról, aki azt vélte, hogy gyomrában lovas katonák viaskodnak. 225

befejezés, conclusio, végezés 270

begyéből, nálunk gyomrából 207

bèl, [belől] ideo vocatum Belek quia intus — belől sunt. 154

[Népi hiedelemben a bel lélek eredetű; vö. Lovas 1930; Büky 1986. 97, 109, 157.]

Bellovár ... Mária Theresiától építődött katonai város ... a Szentgyörgyi és Varasdi Ezeredhez tartozandó. 223 [Belovár — Kőrös vm. székhelye. Eredeti neve: Bélavár. Vö. Századok 1872. 127.]

belső érzékenységek hármak. A' közönséges értelem a' főnek első része alatt meg-fogja a' külső érzékenységtől bè-vett dolgokat. Elmélkedő erő, belső nézés, az ember elméjében forgó kép a' fő teteje alatt ... Az emlékező elme a' főnek hatsó részei alatt ... 132, 48

belső érzékenységek kútfeje a' képzelés 132

belső érzés, sensus intimus 48–49, 233

belső érzés határja 50

belső érző eszközök ... négyen vagynak: *belső érzés*, sensus intimus, az igaznak érzése, sensus veri, az ízkény, gustus és a' lelkiismeret, conscientia, Gewissen. 48

belső érző eszközök az érzési észre vevések 48–49

belső érző eszközök létele. [Az igazat, szépet, rosszat belső eszközeinkkel érzékeljük. Ezek] különböző tapasztalások és végezések vegyületeiből származhatnak. 50

belső javak [a kipallérozott ész, szív, a boldogság.] 162

belső jelenségeink az észnek, szívnek tulajdonságai 151

Belsőségünk 49, l. még bel

belső törvény l. lelkiismeret, lelki esmèret 201

bélyeg l. jegy, jel 90, 71

Benyák 263, l. ige

[*benyomás*] l. nyom, nyomdok, illetes, impressio

benyomni, észbe 85

beszéd: A' mar töb, ha a' száj ... beszédeket ejt. 220

beszéd eredete 108

beszéd, szónoklat 220

beszéd tehetségeről 104

beteg 242: Ha a' test beteg, az érzékenység elveszti elevenységét, 127

betegség èri 217

betegség, titkos készület [lappangó betegség] 217

Bèstben szállás 86

betsre vágyódás 196, l. még böts

betsület 162

bets vèlekedés, existimatio 254

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinyei ifj. 1881.]

betű vetès 55

bír: ... külömbféle érzékenységre bírnak bennünk' ... 142

bizonytalanság gyötör bennünk' 148

Blumenbach az álmodásról 210

Boerhaave képzelés által gyógyított 75

Boerhaave komor kedvű tanítványa 75

boldog, boldogtalan 32

bolond: ... bár más tselekedeteiben megegyezzen is a' többi emberek tselekedeteivel ...
tsak egyedül a' képzeletes tárgynak határjaiban különösen állapodjon
meg. 224;
Okosokat bolondokká tettek. 18

bolondság 224

Bonnet a képek megtartásáról 70

Bonnet a képtársalás okáról 90

Bonnet száz fontos emberek vagyon nègy fontos agya 19

Bonnet a velünk született ösztönről 194

bor az édességekre szint' oly ízetlen ... 144

borèly: ... a' pèlda-beszèdek borèlya, vagy inkább borítèkja alatt ... 198

bor-ízű 39

boszorkány, ördögös, költött, hamis történet, kísértetjárás, rémítő kép 81

boszszállásra való nagy hajlandóság [Richelieu] 208

bölds: Ha valami bölds munkából igen kitetszik a' faradságos elme törés, akkor a' lélek is meg fárad ... 158

Böltsekedésnek sistemáját, rendeletjét III

Böltsekedmény, lélektudomány, lélekmény, Psychologia III 265

böts; kevés böts vagy 130 [becsület, érték]

bü bájos: ... meghalt anyadnak lelkét valamely bü bájos elődbe teremti. 44

Cagliostro 78, 200

Campe kis Lélektudománya V

Cartes 1. Descartes

cél 134

Chesselden, Grant próbája vakon született ifjún 48

Ce Divina enfant [isteni gyermek] 219

Ce-t-adorable enfant [imádandó gyermek] 220

Ciprus 202

Condillac a képtársalás okáról 90

Cosmologia IV

cs = *ts*

cz = *tz*

dag, massa 254

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881, Szily 1902.]

Deákne vászna 201

Derekak [háromszögek] 153

Descartes a képek megtartásáról 71

Descartes a képtársalás okáról 90

Descartes kedvelte a kancsal embereket 96

Descartes lélekháza 21

Descartes etikája 4, 174

devotio-onis, le-kötelezés, ajtatosság 174, l. ott

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881]

Diokletianus 203

dobda, *pulsus arteriae*. Lat.mag.y.szót. P betű

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.,
itt: *dobda*, ér verés, *pulsus*.]

doboltka: ... nem tsak fülünknek *doboltkája* feszül meg ... 74

[Rácz Sámuel latin mintára alkotott tükörszava a *dobhártya* (1782)
honosodott meg a nyelvünkben.] /*membrana tympani*/

dohányzás 187

Dugonics 81, 265, 267, 268, 269

Dunába merülő hajó 77

dühösködő bolondok 225, 252

dühösség 226

eb 207

ebből a' következik... 6

Eberhard a vegyült mellékképekről 28; 91

èbr — álmosság *quasi èbren* álmosság 253

èbren létel, -lét 215, 219: A' mi *èbren* létünkben 216

Az *èbren* lételben elfojtottak az eleven és világos képek. 216

èbreszt, érzésre 12, 229

èdesded fájdalom: ... vagy on mind azon alt: oly *èdesded* fájdalom is, melylyel semmi
érzékeny testi gyönyörűség fel nem èr. 141

egészség [a külső javak egyike] 162

èget bor 207

èghető-hig, gyulvány, *phlogiston*. Lat.mag.y.szót. P betű [Kant (VIII. 103) írt róla]

Égtáj, eledel és testnek állapotja 206

Égtáj, hatása 76

èg tèr, *atmosfera* Lat.magy.szót. A betű

egy [használja határozatlan néveléként, számnévként és összetételekben szent, szent személyiség értelemben. Büky (1986. 16) a sámánkori emlékekből kiemelt.tartalmú szónak tekinti: Egykő, egyház stb.]

egybe-kapsolva: ... mert ezen kép sem határral nints körülkerítve (kertelve) hanem a' másikkal *egybe* vagyon kapsolva. 91

egybe-kevert *érzékenység* 141

egybe-tsatlás' *tehetsége* a' tulajdon képpen való tudomány 59

egyebes, *diversus*. Lat.magy.szót. D betű [különböző irányú, elkülönített Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881 itt: *egyebes*, *egyéb* féle.]

eg̃y edes, *singulare*. Lat.magy.szót. S betű.

eg̃y *egy*, *singulare* 256; *egyedes*, *individuum* 256

*eg̃y*enként, *eg̃yedesen* 91

[TESz (IV.58): *egyedes*: *egy* → *egyed* / *egyedül* → *egyed*, *egyedül*. Az *egyed* Báránynak tulajdonított szóként címszó a TESz-ben. Az *egy* 'igy' szent jelentésű szóból képezve. Publikált szava: Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., itt: *egyedes*, *magános*, *singulare*.]

eg̃yedesen: A' képek huzamosan és meg nem szakadva folynak a' lelekbe, és tsak a' tárgyakra nézve fekszenek *eg̃y*enként, *eg̃yedesen*. 91

eg̃yenetlen nyomat \bar{v} töb nyomat, *superpodium*. Lat.magy.szót. S betű

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

*eg̃y*enkéntes, *eg̃y*enként való, *singularis* 82

*eg̃y*enlő-nyomat, *aequilibrium* 255: A' kedv ilyenkor *egyenlő*-nyomatban vagyon. 181 [Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., itt: *egyenlő* nyomat, *egyarányúság*, *aequilibrium*.]

Egyèria Nimfa 79

*eg̃y*ezet és ellenkezet kepe 56

*eg̃y*ezettetés, *comporao* 63, l. még *egyezet* [*comporāo* = *comporatio*]

*eg̃y*féleség, [eg̃yhangúság] 158

[eg̃yhangúság] l. *eg̃y*féleség

eg̃y-indulatú [azonos]: Bár minden ember *eg̃y*-indulatú ha' indóságba öltözne! 197

egy-indulatú hajlandóság ... az emberi nemzetnek javát, mint tulajdon magát ... műveli. 197

egyindulatúság [a hozzánk tartozó tárgyakkal, emberekkel, érzelmekkel] 151, 162–163

egy kerékbe forog 35

egyrendszerben levő képek viszontagos szerben, proportio reciproca vagynak. 98;
... a' képzet tulajdonságai, műv-okai és maga a' löny is melyben az okfő vagyon. 92

együd 48

együgyitem, *együgyűsitem*, *egyszerűsitem*, *őszintèntenitem*, *simplifico*. Lat.magyszó. S betű

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790. Szinnyei 1881., itt: *eggy ügyűsitem*, *eggyitem*, *simplifico*]

együgyű, *egyszerű*, *őszinten*, *simplex* 255: ... egy ügyű mondák és tselekedetek 166;
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., itt: *eggy ügyű*, *eggyes*, *simplex*.]

egyút lételnek és foglatatnak képe 56; *egyút létel* 144

egyút lételnek törvénye, coexistentia. [Az asszociáció egyik törvénye] 92, 1. még kép-társalás, társalás, hasonlatosságnak törvénye

egyveleg 11

Ein neues Sonntagskind 80;

[A magyar néphit az Ujhold vásárnaphoz fűzi hiedelmét. Aki ilyen napon születik, látó lesz, érzékeny, különleges. /Dömötör Tekla 1981. 188–181./ Perinet zenés játékát, melyben Dérnyé sokszor és szívesen lépett fel, Horváth József fordításában Ujholdvásárnapi gyermek címmel adta közzé. A magyar népnek nem egyszerűen vásárnapi, hanem Ujhold vásárnapi különcei vannak. A fordító alkalmazkodott a néphagyományhoz. /Előadták többek között 1809-ben Pesten, 1826. X. 24. Brassóban, 1832. V. 26. Rozsnyón stb./]

éjjeli vándorlás, *alvajárás* 223

éjjel-járás, *forte noctambulatio etiam bene diceretur*: éjjel járás. 253

éjszaki nèpek képzelődései 84

ékesen hangzó versek 139

ékes fia 221

èktelen hangzású versek 139

el-badjadunk [elbágyadunk] 126

elegyes 255

elej, elementom: a'só ilyen elemekből áll 255;

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei 1881., Kornis 1907.]

Elejink 93

èles elme, ész èle, acumen. Lat.mag.y.szót. A betű

èles eszű 18

élésnek módja 84, 200

èlesztő lelekzer, spiritus vitale 71

èlesztő lélekzet, Descartes, Locke, Malabranche vélekedése 90;

[Szemere Samu /1958–1980/ *életszellemnek* fordította.]

èlesztő műv, munka, actio animalis 255;

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

èlesztő szé̄szet vitalis spiritus: ... ezen vélekedések gyenge alapon épültek. 22

életnek módja 114, 244;

[Domby /1807/ már életmódot ír /40/.]

[*életszellem*] 1. *èlesztő lélekzet* és *èlesztő szé̄szet*

eleven állat vel lelkes állat 253

eleven èrzékenység: Ha az érzékenységek valamennyire kiterjedtebb nagyságúak, akkor hívatnak eleveneknek. 125

eleven képzelgés, Cagliostro 78

eleven és lankadt képek 30

elevenítő erő 23, 230

eleven, animalis munkák az önseges mozgás és az érzékenységek. 210

elev-èrzékenység ezen felette homályos várás 97

elev-èrzés, elev érzékenység, praesensio 27, 97, 155, 255;

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei 1881., Kornis 1907.]

elev ítélet, idétlen ítélet, praejudicium 255

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

elfojt valami bennünket 126

elhervad: ... kiknek a testek a' mertéktelen élet által, elhervad: azok az ő képzelések is elhervad. 76

elhervadot virágnak képe 146

elhitetem magammal 74

elkülönnözöm, elkülönözés, fosztogatás, abstractio 258

ellenbe tett érzékenység 138, 140

ellenség 207

ellenvetés 21, 230

ellenzeni 101

ellenyeg, objectum; allanyag, subjectum. Lat.magy.szót. O betű, Szűts F.I. szava /?/

elme "... egyikk virgontz, másikk találmányos, harmadiknak mell, a' negyedik kö-zönseges 's a' t.elmèje." 103;

[Büky /1986/ megfigyelései a Huszita Biblia fordításánál: elméjének gondolata /124/, elméjében megbolondul /128/, elmével figyelmeztet /121/, több esetben kedély, kedélyállapot /150/ és lelki egyensúly /133/. Az animus = elme fordításnál józan ítélőképességet, szándékot, akaratot értelmeztek. /60–61/]

elme-el acumen 68

elmélet, elmèleg, elmény, theoria. Lat.magy.szót. T betű. Szűts F.I. szava, kivéve az *elmény* formációt.

elmèlkedésben való gyönyörűség 155

elmèlkedő fellengész, genie speculativum 111, 256;

[Az összetétel Bárány publikált újítása. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

elmélyülni, theoretice confidence. Lat.magy.szót. T betű

elmènek különbsége 103

elmény, theoria 256, Lat.magy.szót. T betű: A' lelekk magatudasából és a' magatudasnak törvényeiből, melylyek a' nyomokat illetik, válik az egész

esmèret' tehetség' historiájának elmènyje /theoria/. 20;
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei 1881.,
Kornis 1907.

A szóalkotás mellett a teóriákra építkező tudományos gondolkodás-
módra is ráterelte a figyelmet.]

elmèny, igazság, veritas theoretica. Lat.magy.szót. S betűnél a lap alján.

elményes ítéletet [hozunk] az egybe folyt világos, homályos és vegyült érzékenységek
határjait [felismerve]. 189

elmesség, ingenium 32, 68: Nem minden idő 's kor barátja az elmességnek. 114

elmesség, különbségei 113

elme-törès [nehéz szellemi munka] 158

el-nyomja az erősebb a másikat [érzékenységet] 139, 140, 145

előbbsenyi 81

előmenetel [előadás, kifejtés, közlés] ellenvetés az előmenetelről 21, 230

[*élő szervezet*] organum, műszer, elszer. Lat.magy.szót. O betű.

előzmény, objectum mellé írta Szűts F.I. szavait is: ötlöny, ötölvény, *ötlet*. Lat.magy.
szót. O betű.

elragadtatás 81, l. még álom, álmódás, látomosság, látomos, alvajárás;
[Büky /1986. 134—135/ az ősi hitvilág szavának tartja.]

első szempillantásra 159

elszakaszt VII

èlszer pro viventis, műszer, organum. Lat.magy.szót. O betű.

èlszer és test organicum corpus. Lat.magy.szót. O betű.

eltávoztat [távoltart, elidegenít]: ... ezen tárgyat magunktól eltávoztatni igyekszünk.
177

èltető, vitalis munkák ... a' verkerenges és a' lehelés. 210

eltökèllük magunkat 187

elvonván figyelmemet 62

ember eleven, érzékeny és okos test ... az ő kèpei és érzékenységei kiváltak ... a' szabad
kény illeti. 191

emberi nemzet 2

emberi nemzet történetei 2

emberi nemzetnek java 197

emberül: ... ki azokat széjjel nem fejtí, azaz: a' maga kèpeinek eredetét emberül ki nem nyomozza. 99

emésztés 154

emlèk, emlèkezet, memoria. Lat.magy.szót. M betű.

emlèkezet 85–86; ... függ kiváltkèppen az agytól. 87, 238

emlèkezet, kèpzelés, megemlèkezet 32

emlèkezet lépcsői 's nemei 84–85

ÉN vagyok. Tudom, hogy ezen látható testnek minden részei az enyimek, és mégse válik ezekből amaz okos, elmèlkedő, gondolkodó Ên. Tudom, hogy ez a' test tulajdonom; de ugyan azért ez a' test nem az az okoskodó Ên. Nem is lehet megmutatni, hogy a' testből ... ilyen erő nyilvánkozott volna ki. Tehat Ên a' Lelek különbözök a' testtől ... [de] a' Lèlek a' testtel szorosan egybe vagyon foglalva. 10–11

ÉN ... kètféle tárgyak vagynak ... jelenlevők; és olyanok, melylyek amaz Ênhez tartoznak. 35

ÉN semí se tevődhetik azon gondolkodó Ênen kívül. 47

ens okos Löny I.

[Comenius /1675. 6/ tömören ennyit ír: esse, ens = valóság, vagyonság. Pallas Lexikon /6. 179/ szerint a skolasztikusoknál minden létező dolog. Ens entium a dolgok dolga, Isten. Ens rationis, ami csak a gondolatban van. Ens reale a valóságban van.]

entia, Löny 22, I. ens

Epikuros az érzékenységről 167

éppenséges, absolutus 256, éppenség és köz kèpe 56;

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei 1881., Kornis 1907.]

éppenséges eġyenlő nyomat 184; [Írásmódja: eppenseges]

éppenséges és eredendő erőnek, vis primitiva, foganatja 58, 235

èppenségesen, absolute 38

èppenségesen kénytelenek, absolute necessarius fogamatja 57–58

éppenségnek fogamatja 58

ércdarab, melybe a' természet különféle érceket kevert 143

èrdekelnek, érdekelnek, [gerjesztődnek] 123

érdéklés: Mi minden *èrzékenységek*' kútfejének tartjuk az *èrző* eszközök *érdéklését*. 167;

Ha a' kép felserkentése az eszközöknek középseres *èrdeklésétől* függ, akkor vagyon ezen törvénynek az újra termő tehetségben helye. 93;
L. még *ingerlés*.

érdéklés ereje 17

eredendő, originalis zseni 111

eres hártya, choroidea tunica 40

eredet, elej, elementum. Lat.mag.y.szót. E betű.

eredeti, eredendő, originalis 256

erek 11

èrezhető és nemèrezhető kèpek 33, 73

èrezhető észre vevés 231: Hogy a' lélekben èrezhető észrevevés, sensitiva perceptiva támadjon, az *èrző* eszközre valamely külső tárgynak kell hatnia, [ez] alkalmas legyen a' nyomok bevételéhez ... semmi se gátolja ... szövetségét az agygyal. Az Agynak bizonyos részei is együtt munkalódnak az *èrző* eszközzel. A' lélek figyelemmel vegye a' tárgynak *èrdeklését*. 36–37

èrezhető nyom 77, 81, 100

èrezhető tárgy, ötling 31

èrezhető világ, orbis sensualis 57–58

èrezhető világon kívül lévő tárgyak [melyeket] mint jelenségek[et] èrezni nem lehet ... neveztetnek *èrzésen kívül* valóknak, transcendentalis. Kant szerint a' *tiszta ész fogamatjainak*, nomines intellectus puri. L. ott 57

èrezni és megesmèrni 22, 242

erköltsi èrzèkekk̄, sensus mondik /sic!/. Lat.magy.szót. S betű.

erköltsi Filozofia /sic!/. V.

erköltsi magunk viselete; eredete Locke-tól 184

erköltsi magunk viselése a szokásba vett tselekedetektől függ. 185

erköltsi tudomány 8, 103

[Benyák szószerdetében /1777/ már szerepel a fogalom. /Vö. Kornis 1907./]

erköltsi tudományok regulái sokkal erősebben hatnak az ember akaratjára, ha a' képzelés által szolgáltatott eleven képekbe borítódnak, mintha csak puszta szavak köntösében tevődne az igazság előnkbe. 198

erő 140, 112

erőlködés, eröltetés, intensio. Szűts F.I. szava. Lat.magy.szót. I betű.

erőszakos, vehemens, potius coactus 257

[Bárány Péternek tulajdonított, publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

Erscheunung vide tünemény 261

érték, intellectus; Ërtékére adom 256 /Szűts F.I.: erteték/

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

èrtekezünk 216

Èrtelem olyan tehetség, melyly által a' foganatokat ki-váltan gondolk. 66

Tiszta èrtelem foganatja például az ember lelkéről való foganat ... Jelenséges èrtelem által [olyanokat gondolunk,] melyekben valami èrezhető vegyülék van, például arany óra. 66

Èrtelem, intellectus 51–53: Az újra termő tehetséghez tartoznak minden tehetségek, melyek egy közönséges nèv alatt *èrtelemnek*, intellectus mondatnak. [Ezek] adnak a' mi esmèretünknek formát, külszabást [és e képességünk] *összszvellet*, *synthesis* és *taglat*, *analysis* által munkálkodik. 34. Az esmèret tehetsége pedig, amenynyire az esmèretnek formája tőle függ, Kant szerènt legtagabb[an] *èrtelemnek* neveztetik. 51–52 [Büky /1986. 125/ a Huszita Bibliában úgy találta, hogy az érzelmet, érzelemvilágot, a sensust fordították értelemnek, később a felfogás és megtartás, az intelligencia szava lett.

Hegelnél az Intelligenz jelentése nagyon tágkörű; átfogja nemcsak az értelmet és az észet, hanem az érzékelés, szemlélés, emlékezés, kép-

zelés, újatalkotás, érzés stb. képességét is. Szemere Samu /Hegel Encikl. III. 373./ ezt az összetett fogalmat az *elme* szóval fordította.]

Èrtelem a beszédben 106

Èrtelem fogamatja, conceptus intellectus, a' foglalat fogamatja 55

"Kant szerent az *èrtelem fogamatjai* ..., hogy megkülönböztessenek a' *képes fogamatoktól*, conceptus ideales, melyek az esméret formájának képzetét nemzik, idealae." 55

[Külső hasonlatosságon alapuló asszociációt ért alatta. Olyan tudományos összehasonlítást pl., amely csak a formai jegyeket veszi figyelembe, s elhanyagolja a dolgok belső tartalmának összevetését. Ilyen alapon bírálta Linée rendszerét.]

Èrtelem, ítélet, ok 65–68

Èrtelem gyökeres hibáit megorvosolni a' képek ezen széjjel-szedése nélkül lehetetlen volna. 100

értés eszköze; képzelés az értés eszközével és a' gyomorral 236

èr verés 1. dobda [Rácz S. (1778. 12.) ugyanígy]

èrzékenyes, *èrzékeny*, sensitivus. Lat.magy.szót. S betű.

[Bárány Péter publikált szava lett. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

I. érzékenység, *sensio*, mely alányos észre-vevésnek mondatik. 122, 1. még 123–124, 133, 138, 140–147, 255 [itt az elev érzés után zárójelben]; nem egyeb, hanem magatudása a' kellemetességnek. A' lélek az érzékenységekre nézve mondatik kedvnek, animus. 123; Mindazonáltal fen maradhat bennünk az érzékenység, bátor lankadt legyen is. 147

I. érzékenység, *öröm*, szomorúság, reménység, kívánság, félelem, kétsebbeesés, szeretet, gyűlölség, tsudálás 168–176

I. érzékenység, *sensio doloris* aut voluptatis 256

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

II. érzékenység [lelki megbántódásra való fogékonyság értelemben]

L. *édesded fájdalom*. [Finomlelkűség értelemben]

L. *jónak és rosszsznak érzékenysége*

[A szónak erről az értelméről szóló a mondás: Hol az érzékenység nyertes, vesztes a nyugodalom. /Erdélyi 1851. 421./]

II. érzékenység a kèpekk mòdjától és sokasagától függ. 148

III. érzékenység, belsõ 132

III. érzékenység, és esmèret: Az érzékenységkor szenved; az esmèretkor pedig mûvel a' lèlek. 123

III. érzékenység formája: rész-érzékenységek, *sensatio portialis* egész érzékenységek, *sensatio totalis*, fő-érzékenységek, *sensatio primaria*, s ezektől nyer a' kedvnek állapota nevet. 133

III. érzékenység kútfeje Platon, Epikuros, Leibniz szerint 167

III. érzékenység kútfejének tartjuk az érzõ eszközök érdeklését. 167

III. érzékenység különbsége függ a' lelektől magától is; 128

III. érzékenység [mint a' képzelet termèke] 131

III. érzékenység széke kiváltkeppen a' mellben vagyon. 123

III. érzékenység tárgyat úgy illenek egymáshoz, mint a' közepszerű a' tzelhoz, a mûv-ok a' mûvhez; vagy a' rész az egészhez; vagy a' jegy a' jegyzethez. 134

érzékelés ereje 17, 230

érzelem 1. érzékenység és eleven érzés

[Büky szerint /1986. 118./ a Bécsi Krónikában az érzelem érzékelés értelemben szerepelt.]

éremény, érzés, sensatio 256

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

éremény felett való, transcendentalis-e 256, 1. még *érezésen kívül való*

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

ézés, sensatio 13, 1. még *éremény:* A' testnek nem minden részei alkalmasak arra, hogy az illetéskor ézésre, *sensatio* ébreszék a' lelket, ilyenek a' tson-tok, idegek /tendo/ 's a' t. ... érzékenyek a' testben minden tagok, valahol tsak inakra találunk ... Igazán tehát az inak érzékenyek az emberben és az a' mi azokkal egy természetű. Ilyen az agy, *cerebrum*, gerentz-velõ, *medulla spinalis* és a' hosszalt velõ, *medulla elongata*. [Benyák 1777 óta tanította e szót. /Kornis 1907./]

ézés mindekor eleveneb, mint a' képzelés. 73

èrzés nèha meggátolódik 44

èrzés, szín, hang 119

èrzési észrevezés, érzemények, sensuales perceptiones 48

èrzési észrevezés, a' Belső érző eszközök 48–49, 233

èrzésen kívül valók, transcendentalis, Kant szerènt a'tiszta èrtelem fogantjai, rationes intellectus puri. 57

[Màsutt]: érzés felett való fogantatok 57, 257

èrző eszközök, műszerek 1, 35–45. L. még: öt érző eszközök, érezhető észrevezés, külső érző eszközök.

èrző eszközök szövetsége az agygyal 37, 231

èrző hártya, retina 40

èrző műv, érző eszköz, organa sensus. Lat.magy.szót.O betű.

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., itt: érző műszer. Kornis 1907.]

èrző tehetség. A' külső és belső érző eszközök. 35–50

esdegélünk a' kellemetesség után... 189

esmér, conscientia sui, fel-eszmélyedet magatudása vagy, önesmèret. Lat.magy.szót. C betű.

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

esmér l. ismer, ismer

esmèret az érzékenységgel viszább szerben vagy, az az: valamint nagyobbodik a' ki-vált esmèret, úgy kisebbedik az érzékenység. 123;

Esmeretkor művel a lélek. 123

esmèret alányos formája, forma cognitionis subjectiva 60, 257 ... se képeket nem serkent a' tárgyakról, se azon képeket nem intézgeti: hanem egyedül tsak azt illeti; ki a' tárgyat meg akarja esmérni, Ezen nyilvánkozása az értelemnek neveztetik Taglatnak, analysis, mely tudniüllik azt, a' mi egybefoglalva, és vegyülve vala, szálanként kifejti. 52–53

[Kant /1787–1913. 33–35./: analitikus és szintetikus ítéletek külömségéről.]

esmèret érzékenység és képzelet 124

esmèret és érzékenység tehetségének szükséges folyamatja 179

esmèret formája, külszabása v. külje, Forma cogniscionis. Lat.mag.y.szót. F betű. 52, 60, – formájának képzelete 55

[Bárány Péter publikált fogalma. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

esmèret felső tehetség, 1. beszéd és zseni

esmèret képes formája 55–56

esmèret tárgyas formája 53

esmèret tehetség 32–33, 51, facultas cognoscendi;

Az esmèretnek tehetségét legtöbbben állítják lenni az *èrző eszközökben*, sensus, a' *képzelésben* imaginatio, 's ennek két ágaiban: a' *képzelődésben*, phantasia és *megemlékezetben*, reminiscentia; a' *figyelemben* továbbá attentio; *fosztogatásban*, abstractio, *egybetsatolásban*, combinatio, *egyeztetésben*, comparatio, *értelemben*, intellectus, *ítéletben*, judicium, és az *okban*, ratio, ennek ágaival együt, azaz: az *elmésséggel*, ingenium, *ész élével*, acumen, és *beszéd-tehességgel* együtt, facultas sermonis. 32

esmèret tehetség Kant szerint 52

esmèret újra termő tehetség reproductivus 68, 236

esmèretben minden tehetségek egymásra vonúlnak 's egy kerékben forognak. 35

esmèretkor művel a' lélek 123

esmèretlen: Az ilyen esmèretes dolog, melyből az esmèretlent kitanúlhatjuk, neveztetik ok-főnek, principium. 67

esmèret széke a' főben, az érzékenysége kiváltképpen a' mellben vagyon. 123

ész, mens 257; *Észnek* nyomra való tekèntete. 64–65

ész, ingenium

[Benyák 1777 óta tanította ebben az értelemben. /Vö. Kornis 1907./]

északi népek képzelődése ... tunya és lankadt. 84

ész-ele, acumen 257

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881. /itt: ész-hegy/]

eszelőség: néha a' szomorúságot és keserűséget eszelőség is követi. 171

eszembe jut: Milyen kép jut többszer eszünkbe? 94

eszembe tűnnek 64

eszköz, *érző eszköz* \bar{v} műv: Az eszközök érzésre ébresztenek. 229

eszközök foglalatja: Ha Meyners az eszközök foglalatja által azt érti, hogy ... az egyik kép a' másik által felsejken, akkor ezen törvény a' termő tehetseghz tartotik. 93

eszközök foglalatja törvénye 93

eszmély 53, 73, 1. még eszmély: ... a képek ... valóban egymástól nintsenek meg-válva, hanem a' mi magunktudásában, eszmélyünkben egy huzamos, continuens egészet csinálnak. 91

eszmély: ismereteink tárháza 73, 91 [a lélek magatudása a képekről, amelyek benne valaha is megfordultak.]

észre vevés, *percepcio* 118, *észre vétel*, *észrevevés*, 10 *észrevevés* 10, 31, 48, 112, 258: Az ember észrevesz valamit 10; meg sajdít 185

[Báránynál az észlelés, perceptio összetettebb tevékenység, mint az érzékenység, érzés, sensatio. L. ott. A sensatio-t mai nyelvhasználattal érzékelésnek mondjuk. Érzékelünk, Bárány szerint *érzünk* egy szint; egy arcot viszont észlelünk, Báránynál: *észre-vezük*. A percepciót, mint összetett pszichológiai tevékenységet a XVIII. sz. óta ismerjük /Pszichol.alapf. 1978.45/ 1. még külső érzés.

Bárány terminus technikuszainak értelmezését megnehezíti, hogy latin megfelelőket használt, s csak ritkán németet, Kant viszont németül írta A tiszta ész kritikájának mindkét kiadását. Bánócziék külső és belső *érzékeknek* fordították azt, ami Kant szerint "megismerésünkben a szemlélethez tartozik. /1787–1913. 65/ Kantnak azonban nem volt célja az érzéki megismerés alapfolyamatának részletezése. A jelenségek és az a priori tudati tartamok vizsgálata kötötte le a figyelmét, mert nem pszichológiai, hanem logikai úton akarta a gondolatok ősi kontúrjait, a kategóriákat kritika tárgyává tenni. Szemere Samu a német *Wahrnehmen* szót fordította észrevevésnek, mely "etimológiája szerint annyi, mint in Wahrheit nehmen, azaz a tárgyat igazságában felfogni. Az *észrevevés* eszerint nem passzív befogadása az érzéki adatoknak, hanem egyben aktív, kategoriális feldolgozásuk tapasztalati igazsággá." /Hegel: Encikl. III. 357. Szemere Samu jegyz.]

Bárány *érzési-észrevevés* = sensualis perceptione 48 fogalma igyekszik megfelelni a Szemere Samu által észrevevésnek fordított hegeli fogalomnak.]

Esztétika 8, 139

Euklides tudákos feltételei

európai eb, ha Guianába, Amerikának egyik tartományába által vitetik, megnehmúl. 207

eszünkbe jut: Milyen kép jut többszer eszünkbe? 94

étel: Ki vastag ételekkel él, annak az esze is vastag. 114

étek megemesztődéséről 83

evesedés: ... folyadékja az agy megevesedésének 18

fa ezüst ágai, arany gyümölcsei lennének. 82

fa-bálvány 165

fa-láb, " ... fa lábát fájlalta." 45

fájdalom, elvágott tagokban 45

fájdalmat érez 10, 129, 141

fakírok 202

falusiak a városiak szokását majmolják 201

falusi együgyűség 158

[*fantázia*] Phantasia, képzek Szűts F.I. szava. Immaginatio kepzet ṽ képzelés. Phantasma, képzemény. Lat.magyszó. P betű.

Fartsok, nálunk fartsik inai 257

farsok = ren; csipőtájék az embernél. [Büky 1986.82.]

fatytyú érzékenység, fatytyú érzés, sensatio spuria. Lat.magyszó. S betű, 50, 51, 79, 237

fatytyú virág 258

fej, fé, fí, fő, caput calva NySz 1329-ből. Bárány: főnek inai, fő [fej] inak, l. ott.

felèbredünk: 117

Félelem és reménység között függő állapot gyakran elviselhetetlenebb, mint a bizonyos veszedelem. 161

Feleszmélyedet-magatudás, Esmély, conscientia sui 257

felhàborodás 125

fel-indulás 140

Felküldő igék interjectiones minden nyelvben fen-tartják még ezen barmi beszédnek maradékjait. 107

fellül ható, érzés felet való, transcendentalis. Lat.magy.szót. T betű.

felséges Rehulus, Horatz, Mózes tettei, gondolatai 160, 258

felserkenés 95

felső, költő tehetség 82

felső, okos tehetség; akarat 187

feltétel, állatas, propositio VI, V.4

fenekéből által látván 4

fenekül [alapul] 194

fényeskednek 200

férjfi-szívü 207

feszül a' szem, a' fül 74, 75: ... nem tsak fülünknek doboltkája feszül meg ... 79

feszült, intensivus 124

feszült érzékenység 124

Fiatl korunkban legeleveneb szokot lenni a' mi emlékezetünk. 87

Figyelem: Ezen önkényes figyelmet, mely tsak az embernek tulajdona, nem kell egybe-keverni avval, melyly a' kutyában vagyon, midőn fülel. 60

Figyelem hogyan gyengülhet el 145

Figyelem nyisson utat az eszközök által beveendő nyomra. 147

Figyelem [szerepe] a' beszédben 106

figyelmez a' lélek 95

fogatok 31, 58, 70, 1

fogatok, jelenséges fogatok 66

fogatok, keletkezése 31

fogatok, képes, hasonlatos, Kant szerent Meggondolat – 56

fogatok lehetősége, possibilitas, hahogysága, conditio 259

fogاناتok, tiszta értelem fogاناتjai 66

fogاناتok, zöld fa és a' lélek kèpe 30–31

[*fogانتاتás*] fogانات, conceptus 1 [értelémé]

fogانتat 1. fogانات

fogفأجás 78

foglalat fogاناتjai 1. tárgyas formák 55

foglalat, szövetség, nexus. Lat.magy.szót. N betű.

foglalattal vagynak egybekapcsolva a' kèpek 96

fojtodás 213

folyadèkja [befolyása] 76

folyadek kèppen 92

folyton folynak 216

fonálka, fibra 14: Fonalkák, mint a' hegedű húr kisztősek /irritabilitas/
[Bárány a hegedű húr hasonlattal már közel került az ideg szavunkhoz,
melyet azonban csak a XIX. században honosított meg Bugát Pál.]

fontosan; rèszenként fontosan megvizsgálja. 61

foṁyásztó várásnak unalma 142

[*forma, külső és belső*] 157

forma, külszabás 35, 54

forog: Miért forog ez és nem más kèp előttünk? 97

forog: Eredendős kék festékekkel bemázolt tál fehérnek tetszik, ha gyorsan körül forog.
37

forró hidegben lévő ember 84

fosztogatás: kiválik, mintegy kifoszlik 63, 62, 235

fosztogatás, elkülönözés, abstractio. Lat.magy.szót. A betű.

fosztogatás, taglat |Ez Szűts F.I. szava| *fejtegetès, taglás*, analysis. Lat.magy.szót. A betű.

fosztogatás a' beszédben 106

fosztogatás tehetsége, facultas abstrehendi 62

fosztogató tehetség, facultas abstrehendi 82

fosztogatott képek, idea abstracta 63

fő [fej] inak szolgálatja: szagló-, látó-, szem-mozdító-, indulatos-, ízlő-, fèltre vonó-, halló-, téboly-, nyelv-inak. 16

fő inainak alkotása: nyak-inak, hát-inak, ágyék-inak, Fartsok-inak /talán fartsik-inak, nervi ossis sacri/ 15

fő kérdés 189

fő Örésznek (Fő Strá'sa mesternek Majornak ékes fia ... 221
[Mindhárom régi katonai rangot ma ezredesnek mondjuk.]

fősvénység [oka a hajlam] 196

Fusstapfen [helyesen Fussstapfen], talplábnym 266

függeszkedés függeszkedünk 50, 233: Mennél jobban függeszkedünk azokra, amik mi kívülünk vagynak, annál nehezebben vehetjük észre azt, ami bennünk művelődik és ellenben. 50

függős helyhezlet 45, 46, 149, 233

fül 41

fül üreg 259

füst: Ahol füstöt látok, tudom, hogy ott tűz van. 54, 1. egybecsatlás tehetsége.

füsből oly mesterséges ábrázatokat lehet tsinálni, hogy gyakran a' meghalt Atyadfiának képe is előttem forog. 80

fűszerszámos és álmosító szerek 23

Galenus 207

Genuai Antal a' képtársalás okáról 90

[*geometria*i ábrák, mint a szépség alapelemeinek hordozói] 153

*gépe*yes, mechanikus 9, 259
[Comenius 1842: gépe]yek]

gerentz-velő, medulla spinalis 13

gondolás, gondolat, cogitatio 259

gondolatim tárházának kultsa (tsatkep) 94

gondolatok külszabása [Kantnál kategória] 62; nagy gondolat 160

gondolkodás 49

gondolkodik e' mindenkor a' lélek? 116, 242

gondolkodó Én 47

gondolom [főnév] mēglen ezen *gondolom* az èrzéssel egybe nem folyik. 47

gondviselés kisded korunkban 114

Görög ország s Róma fénylett hajdani szabadságában. 115

Grant 1. Chesselden

groenlandusok 30

gullaszt, *gyullaszt* 207

gutaütés 175: A' kiket a' guta megüt, gyakran megfejtkeznek a' lönyök nevezeteiről.
87

[Rác S. (1778. 244) ugyanígy]

gyanakodás 174

gyermek, ifjú, öreg 209

gyógyul, gyógyító szer 226

I. gyomor 23, 76, 207: Gyomrában lovas katonák viaskodának. 225

I. gyomor, émelygés 17

II. gyomor lélek értelmű: "... gyomraból nem szenvedhet más valakit." 89

[Gyomromban van, belemben van: a lélek helye a népi hiedelemben.
/Lovas 1930/]

gyökeres lelki esmèret: ... meg nem tudjuk különböztetni, ha valjon azt' a' Nevelés ...
e' vagy a' természetnek sugallata öntötte belénk. Ezen gyökeres lelki
esmèret mások példája által mi bennünk mēg nagyobb gyökeret ver.
206

gyökeres ösztönök ... a nyugodalom, munkálkodás, táplálás, és párosodás. 154

gyönyörűséget èrez 10

gyönyörűség, fájdalommal egy 129

gyönyörűségnek kívánása 190

győzelem 196

gyulvány, phlogiston 259 "èghető hig, gulvány, phlogiston". Lat.magy.szót. P betű;
l. még gulvány
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.,
itt: gyuladó híg]

ha, particula conditionalis Hungaris est: Ha; [helyesen: conditio]

hadaz botjával a levegőben 166

*ha-hogysá*g, conditio [helyesen: conditio] 259:

A' tiszta értelemnek fogamatjai tsak merő hahogyságok, melyek alatt;
ès merő módok, melylyek által az érzéseket, ès kèpeket közönségesen
èszre veszük. 118

[Burján /1908. 173/: con+dico, egyesség, megegyezés, szerződés, fel-
tétel, állapot, sors, viszony, minőség, stb. A könyv leírásánál, a fogal-
mak értelmezésénél a *megegyezés*, néhol közmegegyezés szó bizonyult
alkalmasnak a körülíráshoz. A szó a bölcsélet tudományába beépült
kategória fogalmat közelíti meg, amely a létről szóló legáltalánosabb
logikai tartalmakat foglalja magába. Másik értelmezése szerint a tiszta
ész törvényszerűségeivel teremt tudattartamot a tapasztalat adataiból.
Kant 12 kategóriáját négy fő csoportba rendszerezte: mennyiség, mi-
nőség, viszony, mód. Báránynál a mennyiség, minőség és viszony je-
lenti a hahogyságot; a módot külön említi. L. még *gondolatok külsza-
bása*.]

[*hajlam*] l. hajlandóság

hajlandóság, propensio 77; hajlandóságból szokás kerekedik 184

hajlandóság, *egy indulatú* hajlandóság 147

hajlandóság, *gyakorlott* tselekedetekre való készség 184–185

hajlandóság, *kètfele*. Ha tsak egy dolognak javát illeti, akkor különösnek mondódik; ha
... egész világ javával bajlódik, közönséges hajlandóságnak neveződik.
197

hajlandóság *külömbözik az ösztöntől*. Igaz ugyan, hogy minden ösztön hajlandóság is
lègyen, de ellemben nem minden hajlandóság ösztön. 196

hajlandóság, *különös* 197

hajlandóság [Locke szerint] Miből származik a' hajlandóság, szokás ès erköltsi magunk
viselete. 84

hajlandóság, önön szeretetű 197

hajlandóság; velünk született jövevény ösztönökön kívül vagynak meg más kútfői is a' megkívánásnak és megutalásnak. Ilyen a' hajlandóság. 196

hajszál-hasogatás 228

hajszálhasogató 5

hajúl, hajúljon 188

hála-dóság 174

halal, betegség 19, 217, 252

halálnak kepe 218

halál, *nemlétel* 56; lettétől megfosztott. Lat.magy.szót. E betű; ... a' lelek a' testtől megváltván ... 167

halála orája 218; *halálok* órája 217

halálos büntetés 143

[*halál után*] ”... a' lelek a' testtől megváltván ...”

halkal [csendes, csendesen történő]: Az eszközök halkal való megvesztegetése. 218
[Bod Péter /1766–1982/ szövegértelmezője – Torda István – szerint
lassan, kis erővel. /508/]

halmazat 123, *képek halmazatja* 124, *halmasabb* 199

Haller a bolondságról 224

Haller egy nevezetes bolondról 225

Halló trombita 44, 233

hamis elragadtatások ... jelenségek ... boszorkányokról ... 81

hang-jegyeinek magánhangzókk (Szózatossakk) (vocalis) és ... izesültek (articulatus) ...
kell leŋiek. 268

hangok a' vad embereknél 109

hangok is tetszenek, ha rendben, azaz: szép szerben vonúlnak egymásra. 154

hangok tágos értelemben, csak jegyek ...” 105

hányt-vetett; Keplernek hányt-vetett tapasztalási 112

harag 174

háramlik az illetődés 122

Hárlem 75

Hartley a' kepek megtartásáról 70

Hartley a' kèptársalás okáról 90

hasonlatos, képes, Kant szerint Meggondolat' fogantjai 56
(conceptus reflexionis) l. ha hogyság

hasonlatosságnak, similitudinis törvénye [az asszociáció másik törvénye]: A' hasonló képekk közös részképeik vagynak. Ha tehát egy hasonló kép felserken; felserken azon kèpnek rèszkepe is. L. kèptársalás, társalás, együttlétel törvénye.

hasonlítás a beszédben 106

hasonló történetek várása. Elev èrzés, elev èrzékenység 97–98

hasrágás 225 [népi szó, melyet Rác S. (1778) és Domby (1807) is így írt]

[*hatás*] l. műv-effectus

hatható elme 68

hatható ember activus-a-um; homus activus 260

hatható és szenvedő állapot 87

ható activus. Lat.magy.szót. A betű; hatok, ago physice.

Haza, Kedves Hazámnak java

Haza java 179

hazai törvények hatalma 204

hava, holdas, havikorú 222–223

Havikoriakról való közvélemény 223

hegedű húr 22

Hèjok, vagy hártájok èrzéketlen [inaké] 17, 229

helyhezet: Jó helyhezetben vagynak mindenek. Situs. 260
A' mi szomorú helyhezetünkben. 144

helyhezet, függős 45

helyhezlet mód 36, 231

helyhezletes és rendes emlékezet 85

hengeredvén 41

herèlt, *megherèlt* emberek 207

higak; *vèrből*, s más *higakból* 11

hirtelen eszembe ötlöt 97

I. história [ismertetés, leírás]: Ezen tehetségnek *històriája* lèszen a' következendõ könyvnek tárgya. 25

II. história [esemény] 218

hit 204

hitegetõ: Századunk egyik nevezetes hitegetõje Cagliostro 200

hiteles tanúk szájából hallottam 221

hivatalos valèk 221

hívég [v.sz. sajtóhiba; helyesen: *hívség*, l. ott]

hívség, *hívtelenség* 138

Hobbés a keptársalásról

Hobbés félt ejtszaka a' kísértetektől, bátor nem hitte, hogy Isten vagyon. 81

Hold: Holdnak nints olyan ereje, melylyel valami különös ember megtelhetne. 223

Hold töltében volt 221

Holdasok, nálunk havikorúak¹ hívják 223

/Vö. TESz II. 125–126./

Nestroy: Rozika a holdas lány c. zenés darabját Komlóssy Ferenc magyaráította. /Előadták 1839. VIII. 27. Kolozsvár./

Holdnaponkent csak akkor jött rá, midõn a' hold tölteben volt. 223. L. Ein neues Sonntagskind.

homály 91

homályos érzékenység erősebb lehet a világosnál. 125, 142; Sulzer. 147.

homályos érzés Így tehát, a' mit képzelünk a' homályos érzés helyét foglalja el, főkep',
 ha a' képzelt dolognak a' homályos érzéssel valami hasonlatossága
 vagyon. 100

homályos és vegyült képek okai 29, 182

homályos és világos érzékenység 147

homályos magatudás 117

homályos megkívánás 179

Home a keptársalás törvényéről 92

Homér képzelődései különböznek Ossianétól. 84

Horátz a versszerzésnek mesterségéről ... 83

Horátziusok 160

hoszszallot beszéd 260

hoszszalt velő, medulla elongata 13

hottentották 109

hőségben, nálunk hévseggben vagy hőségben 213

Hume a keptársalás törvényéről 92

hűség, hívség 138, l. még hívé

iconem: Ipsa vox Graeca *ιδηα* (sic!) non aliud, quam iconem, imaginem denotat 263
 [Burián /1908/: icon, iconis acc. icona, kép, képmás] l. kép.

iconem, idea kép, 263

Idea, kép, képzelet – Tűn, Tűnet. Lat.mag.y.szót. I betű.

[Burián /1908/: idea, ae – *ιδεα* (sic!), eszme. *ιδηα* (sic!) tünemény,
 P. Benyák szerint idea in intellectus divini. A görög λογος, kép, ige,
 tűn, igéz, Szózat. L. még ige, kép.

idea in intellectus divini 263

[L. idea, ide, igéz, Szózat, tűn, iconem, imaginem Isten igéje, szava,
 beszédje, kijelentése az apostolokhoz és azok írásaiiban az ó- és új-
 szövetségben. Ha a héber *Dabar* szót vesszük alapul, az *ige* jelenthet
eszmét is. Az Alexandriában élt zsidók Krisztus születése előtt szó,
 beszéd, eszme, idea értelmet tulajdonítottak a *logosz* szónak. Az idea
 szót Pláton értelmezésében olyan fogalomnak is vették, mely által a

világ teremtetett, majd Krisztust nevezték logosznak. Így azonosul a keresztyén hittanban a logosz az ideával, mely János szavai szerint Krisztusban testet öltött és lakozék mi közöttünk. /Pallas lex. 9. 727./ /Uj-Testámentom, János I: 14/]

ideg, *tendo*: A' kezjjan levő szíjat is, vagy húrt; idegnek mondjuk. 261

[Bárány az *in*-t érti alatta /l. ideges-hús/: a nyers in kipreparálva hasonlít a vonós hangszerek húrjához, idegéhez, a nyíl idegéhez.

Nem mai értelemben tehát, de Bárány Péter publikált szava lett. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

ideges hús 261

idetlen ítéletek 103

idezès /sic!/ 206: ... idezzétek vissza Tisztelendő Koppi Károly Urhoz ... II, 206

idő 57, 78 l. még üdő

[Legjobb orvos az idő. /Erdélyi 1851. 197./ Bárány mondását] l. üdő.

[*idő és tér* által való viszonyítás]: A tárgyakat együve gondolhatjuk, vagy az üdő, vagy a' ter, spatium szerint. Az üdő szerint: a' mint a' tárgyak egymásután következnek. Például: ez az ember öregebb amannál. A' tér szerint: a' mint a' tárgyak egymás közt vagynak belsőképpen valami lönyben. Például: a' kőben az apró kő részetskék ... 54

Igaz 51; Az Igaz a közéletben, ha nekünk hasznunkra vagon, tetszik, nem tetszik pedig, ha kárunkra szolgál. 160

igazi, *realitás*. Lat.magyar.szót. R betű.

igaznak érzése, *sensus veri* 49

igazság 161

I. Ige, *kép* 263

[Bárány az Ige fogalmát és képi eredetét latin, magyar és görög szavakkal írta le a Kép szónál. Ezért fordítás helyett a szócikk tartalmát foglaljuk össze. A kép szavunkat a görög *ιδεα*-ra (sic!) vezeti vissza, s nem csak 'képi' /iconem/ értelemben, hanem a látomást, tüneményt, igézetet is demonstrálva. Hatásosabb szónak találja a *Tün Szembe-eszembe* tünt kifejezést vagy *igeként*: a gyermeket megigézte. Az igézés ugyanis nem más, mint hogy valaki lelki szemeivel a gyermek arcába mélyed és lelki képét belevési. Professzor Benyák is idea intellectus divini-ként l. ott/ Igének mondja a *λογος* értelmét és nem szózatot ért alatta.

Bárány Kant szavával szólva a jelenséget maga magától, mint magánvalótól megkülönböztette. /1787–1913. 67./ De elfogadta, hogy a

jelenségben a tárgyak, de még a sajátságok is, amelyeket neki tulajdonítunk, valósággal adottak. /66/ Az *Ige* a jelenséges lélekmény alapszava, maga a tárgyiasult kép, amely nem más, mint lélegzetes képpé nemesedett anyagi valóság. A *kép* tehát, nemcsak a kézzelfogható tárgyak (iconem/ percipiálása lehet, de lehet *látomás* és lehet emberi gondolat, érzelem, akarat képe is, sőt lehet az *Ige* szavakat sem igénylő *igézet*, mert aki *igéz*, az gondolati képet közvetít. A nép hitvilágának még ma is élő lelkiaktusát megidézte a tudomány csarnokába és helyet adott számára. Az *igézést* lélektani folyamatnak fogta fel és *akaratátvitelt értett alatta*. Magát a lélektani fogalmat /igézés/ használta fel egy szó /Ige/ eredetének megvilágításához. Az *igézés* kapcsán meg sem említi a szemmelverést, a rontást, mivel tudta, hogy mind a célt, mind az eljárásmodot tekintve is különböznek egymástól. Dömötör Tekla is külön fejezetben foglalkozik az *igézéssel* /1981. 146./ és a rontással. /143./

A *tűnik* és *igéz* között az alany szempontjából annyi a különbség, amennyi a percipiálás /tűnik/ és akaratátvétel /igéződés/ között lehet. Ez azért figyelemreméltó példázata Báránynak, mert általa nyelvi védelmet talált Benyák racionalizmusához, aki szerint a *λογος* és az *Ige* egy fogalom: a megtestesült akarat.

Büky /1986. 127./ szerint a Huszita Bibliában az Isten szava, tanítása az *ige*. Az *ige* testté lőn azt jelenti, hogy az isteni beszéd öltött testet. Garay János: A jós *Ige* /bem. 1836. jan. 19. Pesti Vigadó/ c. darabja hordozza e jelentéstartalmat.]

II. *ige*: mesterséges *igékk*, Tárgy szavakk megmagyarosításában ... VII, 85

III. *ige*: Nemelyékk jobb az emlekezetjek az *igekre*, nemelyékk az *igazi dolgokra* nêzve. 85 [elvont fogalom]

igen távúl léteken hatnak 29

igèz: a' gyermeket megigèzte. 263, I. *Ige*

[Laufenauer Károly /1899. 211./ a szuggesztíóról írt előadásában kitért a népi gyakorlatra is: "Az *igézés* ... abban állott, hogy valamely egyénnek sok ideig szemébe nézett a boszorkány, s aztán átkát susogta rája. S ha az illető csuda-gyermekek szült, a nép úgy fejezte ki magát, hogy a boszorkány megigèzte."

Erdélyi /1851. 199./ gyűjtött olyan mondásokat, amelyek közel állnak Bárány lélektani szemléletéhez: *Igèzt* volt neki, azaz észrevette, hogy a lelkébe láttam.]

igy, *imígy*, *amúgy*, *imígyítem*, *modifico* 261

imígyitődett, *modificatus* 261

ijednek a magok árnyékától 100

illendőség 157

illet, *illevény*, köz, relatio: Ez engem éppen nem illet, nints közöm hozzá 261;
Egymáshoz való közökre, *illevényekre*. 86;
A szemet illeti a napfény 39

illetés, nyomdok, nyom, impressio. Lat.mag.y.szót. I betű, 13, 42, 233
Szűts F.I. szava a két első.

illetés eszköze [tapintás] 42–43

illetődni [benyomást szerezni] 42

illevény, relatio 53, 68, 261:
Vagyon tehát közös, *illevényes* Mindegység, de eppenséges nintsen.
183
[Relatio értelemben Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790,
Baróti-Szabó 1792, Szinnyei ifj. 1881., Szily 1902., (itt *illevény*/Kornis 1907.)]

ilyeseket 223

imádás: De ha valaki az osztiákokk fa-bálványához való hajlandóságát, s anak imádását olvassa, inkább ... 165

imaginatio, képzelés. Lat.mag.y.szót. I betű.
L. idea, kép, ige, igéz, Szózat, idea in intellectus divini, tűn, logosz, iconem.

imígyedés 70

imígyítetett, *imígyítődött*, *modificatus-a-um* 261

imígyítem, *modifico*: *imígyesedem*, *modifico*, módosítom 261
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

imígyítés, módosítás 63, 76, 261: ... a' testre tekintek, mintha anak színét 's a' t kö-zepszeretlenül látnám, holot tsak a szín az ő imígyítésével együtt. 96
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

inahusok 11

inak [idegek] 11, 19–20

inaknak, *alkatása* [idegrendszer] 15–16 fő, -nyak, -hát, -ágyék- Fartsok *inak*.

inaknak megérzékenyülése 17, 230

inaknak elevenítő ereje 22–24, 230

inaknak kisértősége: Kik születésektől fogva az inakk nagyobb kisértősége miatt alkalmasok a' látomosságra, azokat a németek így nevezik: Ein neues Sonntagskind. 80, I. ott.

inas hús, musculi 13

Domby [1807] inahúsának nevezi az izmot.

inas lélekzet [tudománytalan feltételezés]: ... helyesnek nem tartjuk, méglen meg nem vátják, hogy inas lélekzetek vagynak ... 211

indiai Brahminok 203

[*India népei*] = indiánok 197

individuum, egyedes; singulare, egy egy 256

individuum, öggy egy, v'öggy egy. Lat.magy.szót. I betű.

indulat 7, 229: ... rend kívül való állapotokhoz kell számlálni minden kellemetes, vagy kellemetlen érzékenységeket is; de csak akkor, ha olyan léptsőre hágnak, hogy a' nagy erőszak miatt azokat méltan indulatokk mond[juk] ... 226
[Bárány a Physiologiától és Physiognomiától várta, hogy] meghatározzák mind azon jelenségeket, melyek minden indulatkor a' testben lenni szoktak. 176

indulatlan vagyon a lélek 125

indulat és felháborodás 125

[indulatos, puszkaporos – mondja a népnyelv. /Erdélyi 1851. 201./]

inger, rúgó, elater 262

inger, elater animalis, az a' mi a' tselekedetre bírja a' lelket *kedvösztönnek* ingernek, elater animalis ... neveződik. 178

[Inger, kedvösztön, kisértés, kisértődés, kisértetés. E szavakkal írja le a lélek felajzott állapotát, mely soha nem állati ösztöneredetű. A kedvösztön is a lélekre hatott nyom jele.]

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Baróti-Szabó 1792., Szinnyi ifj. 1881., Szily 1903., Kornis 1907.]

intellectus, értelem: újra termő tehetséghez tartoznak minden tehetségek, melyek egy közönséges nèv alatt értelemnek, intellectus mondatnak. 34

intellectus, Érték, jobb érteték, értékére adom. Lat.magy.szót. I betű. Szűts F.I. szava.

intenzív, feszült, feszült érzékenység 124

intés: Azon intések, melyeket gyermek korunkban veszünk, nagy gyökeret vernek a' szívben. 204

írámolhasson 198

író: ... sebes írónak fejében vagynak ugyan minden betűnek kèpei, melyeket a' papírosra teszen ... 27

íromány [algebrai jel] 55

irtózkodás: ... a' kèpzelt irtózkodást az ételre viszzük által. 141, l. még tsemer.

ismeret l. esméret

ismèteben, repeto, ismètelem, repeto. Lat.magy.szót. R betű.

[*ismétel*,] viszonyol 185

ismèteitem, job ismètelem, repeto. Lat.magy.szót. R betű.

ismèt-item, repeto 262

Istennek ... foganatja 235: Támadnak tehát mi bennünk azon fogamatok, melylyek̄ tárgyait a' jelenségek közöt fel nem találhatjuk; melyeket őrző-eszközeink' vizsgálása alá nem vonhatunk, következésképpen, a' melylyekről semit egyebet nem tudunk, hanem tsak azt a' mit az elme' vezèrlès magában foglal. 58

[Kant szerint /1787–1913. 31./ "magának a tiszta észnek mellözhetetlen feladatai: Isten, szabadság, halhatatlanság."] l. *jelenségtelen fogamatok*.

Azért fèlt ejtszaka Hobbes a' kísértetektől ... bátor nem hitte, hogy Isten vagyon. 81

[Holbach Baconra hivatkozva mondja, hogy az emberek ugyanazért félnek a haláltól, mint a gyermekek a sötétségtől. /1770–1978. 186./. Bárány a képes, hasonlatos fogamatoknál /l. ott/ lételnek és nem lételnek kèpéről beszél, de az isten-fogalmat nem említi.]

italok 76

itélet, judicium 32, 66–67, 68; ... két fèle szokot lenni: vagy elményes, theoreticus ... vagy tseles, practicus, amaz világos és kivált kèpekben; emez pedig akár mineműeken epül. 188

itélet, értelem, ok 65, 66

itélet tehetség 67

ítélkezés 140

ítélni anynyit teszen, valamiről valamit úgyítani vagy nem. 67

ittas vagy részeg ember 84

ittèt vagyon [innét vagyon] 206

iz, articulus, izenként, articulatim 262

[Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

iz, gustus, illud breve hoc vero longum est. 262

[Bárány különbséget tesz az *iz*, articulus rövid i-je és az *íz*, gustus hosszú í-je között, akár a népnelyv.

Míg Bárczi és a TESz csak hosszú í-t fogad el, addig Erdélyi minden értelemben rövid i-t ír: Sem ize, sem büze. Ő neki is izibe esett. /1851. 208./] 1. még szaglás, ízlés, öt erző eszközök

[Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

izesült, izesületlen, talán izeglet vagy izegletlen 219

izesült [mássalhangzó] 105, 240 /izesült hangzók, articulatus/ 106

izgató eszköz 4

ízkény, gustus 48

ízkényes, aestheticus zseni 111

ízlés, sensus gustus 263

[Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.] Részl. 1. szaglás

ízlés eszköze 42

játszó személyeknek karakterjeik 139 1. még téatrom

jegy [jég] 166

I. Jegy, Nota, Symbolum, Jegyben vagyon, el vagyon jegyezve. Ezt jól meg-jegyezd, Ez a' marha ilyenlen jegyben vagyon. 261, 1. még jel, bélyeg, szimbolum. [Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

II. Jegy, [pszichológiai szakszó] A' jegyek érezhető képek. 64–65;

A' mit a' tárgyban tapasztalhatok, 's meg különböztethetek a' képre

nèzve jegynek, nota, a' tárgyra nèzve pedig meghatározásnak, determinatio mondatik. 26; jegy-jegyzett 134;
... egy kèp a' Jegy a' másikhöz, a' Jegyzetthez ... 105

jegy, symbolica az *esmér*et *felső tehetség*e. 64

jegyez 261

jegyző tehetség 64–66, 235; ... kèpeinket úgy egybe foglaljuk, hogy beñünk e^{gy}ik mindenkor a' másikhöz vezessen ... az èrző eszközök, emlékezet, kèpzelesnek és a' kèptársalásnak műve ... Közös a' barmokkal is. 104–105; [Mitől különb az ember jegyző tehetsége?] ... a' Jegy, signum, nem minden èrezhető kèp, melyly èn benem mást felsekent, hanem csak az, melylyet *fel-tett Szándekból* arra választottam. 105;
A' kèpek ... megtestesítésére ... tulajdonítjuk a' lele^kk jegyzőtehetségét. 65

jegyző tehetség két fèle 105, 239

jegyzések: A' Lèlekvizsgálók' jegyzéseiből 228

Jel, signum, signum datum e; jel adatott, adódott. 261. A lat.magy.szót. N betűnél a Nota, jegy, jel-nél.
[a *jel* fogalmat megixeli: Szűts F.I. szava. Ezt máshol a jel-lel kapcsolatban nem tünteti fel.
Bárány Péternek tulajdonított, publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881.]

Jel, jegy, symbolum. Lat.magy.szót. S betű.

[Bárány szimbolum értelemben is szívesebben használja a jegy szót. A jel szóból Erdélyi János újított egy szimbolum tartalmú szót, a *jelviség*-et, mert szerinte a közmondásoknak szó feletti értelmük van, mihez képest jelentésük jelvi. /1851. 436./]

jelenéseket boszorkányokról 81

jelenség, különös, a szokásra nevezve 134

jelenség, phenomen, Erscheinungen vide tünemény 97, 261. Lat.magy.szót. P betűnél jelenvény is.
[Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881.]

jelenségek, el-ragadtatások 81, l. el-ragadtatás

jelensegek sommája neveztetik èrezhető világnak, orbis sensus 57

jelensèges fogamatok, conceptus immanentes 57

jelensèges Lèlektudomány, Psychologia Empirica VII

jelenségtelen fogamatok amelyekről semmi egyebet nem tudunk, hanem csak azt, a' mit az elme' vezèrles magában foglal. [A fogalmak felsorolásával együtt az 58. oldalon]

jeles elmèjű emberek 164

jónak és rossznak èrzékenysége: Gyermeki korunkból [hozott nevelési] törvények mèg jobban megerősítik beűnk a' jónak és rossznak èrzékenysége. 206

józan ember 84; józan észre hoz 78

jövendölő álmodás a' természet titkaiba vagy elrejtve, ahová belátni mind ez ideig nem lehetett. 218

jövendő dolgok 176, 244

jövendő okainak, kèpeinek elev várása 97

jövevény ösztön, stimulus \bar{v} instinctus adventitus 262, l. még hajlandóság.
[Bárány Péter publikált fogalma. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

[*Julius*] *Caesar* 197, 208

Jupiter: ... egy bolondhoz irtenek, ki magát Jupiternek vèlvèn lenni ... 225

kakas foghagymával hizlaltatik, mód nélkül való dühösségre gerjed. 207

Kamtsatka 203

Kani'san n. Szala vèrmegyében 221

Kant az esmèret tehetsegéről, Leibniz, Wolf 33–34

Kant; az esmèret módjai. A fogamatok származása 34

Kant; az èrtelem èrtete fogamatjai, conceptus intellectus 55, 57, l. tárgyas formák, gondolatok külszabása, tiszta èrtelem fogamatjai, hahogyságok.

Kant, a képes, hasonlatos fogamatok Kant szerènt Meggondolat fogamatjai, conceptus reflexionis. 56;

... amennyire ezen èrezhető vilagon kívül lèvő tárgyakat illetik, melyeket, mint jelenségeket èrezni nem lehet, és amelyek se mii jelenségekben se találkoznak, neveztetnek èrzésen kívül valókk, transzcendentalis, Kant szerent a' tiszta èrtelem fogamatjainak, rationes intellectus puri. 57, l. ott.

Kant az okfőkről 67

Kant a' termő és újra termő tehetségéről 34–35, 231

Kant a' tiszta értelem foganatjairól 57

káprázat, phantasma 110 [hallucináció]

kaptsolva 91, l. még katszolni

karitsál a' tyúk 107

Karthago 202

kárt vallottunk 161

[*kategória*] gondolatok külszabása, ha hogyság l. ott

katona, ütközetre készülő 207

katszolni 65

kazarnának tornyára ... felmászott. 222

I. kedv, animus 128: A' lélek az érzékenységre nêzve mondatik kedvnek. 123; nints kedve 262

II. kedv, 169–176, öröm 169, szomorúság 170, reménység 171, félelem 172, szeretet 173, gyűlölség 175, tsudalkozás 175

II. kedv állapotját, status actioni: A' lélekben egyszerre leledző érzékenységekk formájából származik. 133;
az érzékenységek' székében lévén ... 168;
nem lehet más állapotban, hanem tsak töb-nyomatban 184

II. kedv [a szokás előzménye] Ha tehàt a' hajlandóságnak okát meggátolni nehèz, nehèz a tselekedettől is elállani. És így ragadtatik az embernek kedve arra, a' mitől magát vissza nem vonhatja. Ez a' szokás eredete. 185

II. kedv ösztön, inger, elater animalis 178: Az, ami a' kedvet megkévánásra, vagy utá-lásra ingerli, kedvösztönnek ingernek neveződik. 187

Kedves Hazámnak java VIII

kedvetlenség az örömbé fêrkezik, és azt megkissebbíti. 140

kelevény: Az agyban tett változások, úgy mint: kelevények, tsapások, gyakran nagy változást szűlnek a' lelekben is. 18

kellem, kellemetesség, gratum. Lat.magy.szót. G betű.

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.,
/itt: kellemet/]

kellemességnek és *kellemetlenségnek* kútfejei 190

kellemetes, gratus. Lat.magy.szót. G betű: mennél nagyobb a' szomjúság, annál nagyobb az italban való kellemetesség is. 155

kellemetlenség 123, 128, 190: Miért vagyon, hogy minden erőszakos érzékenységek, bátor azokat legkedvesebb dolgok okozzák is, mindenkor magokkal hoznak valami kellemetlenséget. 129

kellemetlenség, mely nekünk nem ártalmas /állatviadal/ 142

kemény harag gyakran gutaütést okoz 175

[Domby /1807/: Keményen szeret, szintoly keményen haragszik.]

kemény test, corpus callosum 14

kendőzik orcájokat 201

kèny, arbitrium, vivit pro arbitrio; *kènyjére èl* 263

[Elvonás az önkényén kifejezésből. Báránynál akarat, szándék, kedv, kénye-kedve értelmet kapott, s ilyen értelemben lett publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

kèny, *Tehât* az sem áll az *èn kényemen*, ha valjon *be akarom e' venni a' nyomot*, vagy nem. 99

kénytelen, necessarius-a-um, omissu *telen* fit ejus oppositum 263, l. még *kételen*.

[Necessarius értelemben Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

kénytelen és *kényes* nyilvánkozások 23

kèp 31, kivált 33, 271; vegyült 31; vegyült mellék 91; materiális 71; lélekzetes 71; fosztogatott 64–65; tsat 91; szomszéd 95; rész 64–65; uralkodó 95, 103; köz, közönséges 64–65; tulajdon 103; érezhető 33, 73; nem-érezhető 33; homályos 77, 73, 97; világos 73; hasonló 94; nem igazi formájú 56; személyes azonosság 49; szerkesztett 64–65; termès kép 269; egyszerű 64–65; össze társalódott 215, 216
[Valamely török nyelvből eredő honfoglalás előtti szó. Az asszociációs pszichológia alapszavaként vezette be a tudományos nyelvbe Bárány és így lett publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

kép, Idea l. Ige

Amit magamnak ... kèpzelek Kèpnek, Idea ... mondatik. 26; Mely rèszről serken fel inkább a' kèp? 101; Kèp az észből ki nem törlődik 71, 236;

[Hasonló értelemben Comenius /1675. 87./ Az elmélkedő erő, belső nézés, ember elméjében forgó *kép*. Máshol /196/ megszemélyesítette: ... el-küldi a' vicéjit, király-képit helyette ...]

L. még jel, jegy, szimbólum

kèp, [álmokép] èbren-lètelben az erősebbektől el valának nyomva. 215

kèp, álmodásban 216

kèp, [revületes] füstből megholt atyádnak kèpe 80

*kèpek*ből foganatok 31

kèpek egybefolyása sok lélektudományos tsalatkozás oka, melyeket az mind igazi lönyöknek tart, ki azokat széjjel nem fejt; azaz a' maga kepeinek eredetét emberül ki nem nyomozza. 96

kèpek egybetsatlásának munkái ... a' tulajdon keppen való tudományok. 59

kèpek egymásra való tekèntete 56

kèpek, elnyomott 62

kèpek felserkentése, resuscitatio 94; A' kèpek felserkentésében az emlékezet gyakran meggátlódik.

kèpek felserkenthetése, resuscibilitas 94

kèpek hasonlatossága, mint a' kèptársalás oka, Mayer [Mainers] 90

kèpek legelső formája 56

kèpek megtestesítésére nèzve tulajdonítjuk a' lelek̄k jegyzőtehetségét. 65

kèpek rendjének törvénye. Leges successiones ideae 69, 88–89

kèpek rendjének kútfejei 88

kèpek rendje, series idearum 263

[Kèpek rendje, sora, rend-szere fogalmak az asszociációs pszichológia műszavai, l. ott. Ilyen értelemben Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881. /itt: képek rendszere/]

kèpek sora, rendje, series ideale. Lat. magy. szót. S betű, 92

kèpek szerben vannak 100

kèpek szoros öszszetársalkodása 95

kèpek újra termelése 69, 70, 73, 236 [tudósok vélekedése] 70, 71, 90

kèpek újra termése és megtartása 70

kèpek újra termése módja 72

kèpes, idealis-e 263

[Bárány Péter publikált szava. L. kepek rendje Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

kèpes fogatok 55

kèpes jelenlèt: Nem szükséges tehát, hogy a' tárgy az érzékenységek fel-serkentésére mindenkor jelen legyen; mert arra az ő kèpes jelenlètele is elegendő. 95

kèpet bevenni 85

kèpet eszembe viszzateszem, megújítom, eszembe juttatom, újra természetem. 72

kèptrók az eleven színeket árnyék mellé festik. 39

Kép-Tárgy-Jegy 26

Képtársalás 89–103, 94, 144

Képtársalás az almodásnak és ... a' gondolatok egész határlanak legnagyobb mestere. 103

Képtársalás eredménye 96

Képtársalás közönseges szabálya 91–93

Képtársalás oka 91, társ-kép, idea associata 269

Képtársalás sok idetlen ítélet kútfeje 103

Képtársalás törvényei 89, 91–92

képtársalásban levő tsatkép 93–94

képzerek A' mit magamnak képzerek, képnek, idea ... mondatik. 26

képzelés, imaginatio. Lat. magy. szót. I betű. Mi a' képzelés? 73, 85, 114;

... kik igen a' képzelésnek adják magokat, gyakran veszedelmes betegségekbe esnek. 76;

... a' képzelés gyakran kidolgozza azt, a' mi az érezhető nyomban homalyos vagy lankadt. 100;

Minden belső érzékenységek kútfeje a' képzelés. 132

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Szily 1902, Kornis 1907.]

képzelés, emlékezet, megemlékezet 69

képzelés az érzéseket meg is vesztegeti. 38

képzelés határja 78. A' képzelés határjának éppen székébe teszem. 149 [elevenen képelem]

képzelés két ága a' képzelődés (phantasma) és a' megemlékezet (reminiscencia) 32

képzelés, mint a' megkezdés és utalás [egyik] *kútfeje* 198

képzelés nevei 81

képzelés oly *tehetség*, mely az eszméletnek és érzékenységek [megnyilvánulását] egyenlő mértékben tartja és mind a' kettőt egymáshoz kötni látszik. 124

képzelés oly *tehetség*, mely a' már észrevett tárgyakat eszünkbe juttatja. 73

képzelés a' testre hat' (hypochondria) 74, 237

képzelés tárgya nem lehet az érző eszközök tárgya. 73, 236

képzelés Tő-szomszéd képek ... többet vagy kevesebbet vesztenek-el az ő homályaikból, a' mennyivel ideb, vagy tovább állnak a' képzelésnek határjától. Ez annyit tészen, hogy bennünk egy kép a' másikhoz vezet. 91

képzelés és akarat: Az eleven képzelés arányt [irányt] szab az akaratnak. 185; A' képzelésnek is nagy hatalma vagyon az akaraton. 198

képzelés és betegség: A' képzelés sok betegséget meg is gyógyíthat. 75

képzelés és érzékenység: A' képzelés is teremti érzékenységet. 131

képzelés és érzés: A' képzelés az érzést megvesztegeti. 100

képzelés és érzés különbsége 73

Képzlet, ideale, Ideal, immaginatum quid. 263; A' képzletben nagyon uralkodik a' képtársalás 198.

[Szily Bárány szavának fogadja el. Neki tulajdonítva publikálták még: Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., /Szily 1902/, Kornis 1907.

A régi nyelvben cogitatio = gondolat árnyalataként szerepel, tehát nem mai értelemben. A mai megfelelő a látomás jelentésű látat fejezte ki. /Büky 1986. 123./]

kèpzeletes tárgy 216

kèpzeletté valnak 82

kèpzeli az az maga' elejébe teszi. 81

*kèpzelő*dés 81, 83, *kèpzelő*désről tapasztalások 83

[*képzelt betegségek*] 74–75

képzelt dolgokat igaziakk lenni vèllük 226

kèpzemény, *phantasia* 82

kèpzemény, *phantasma* 263

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

kèpzemény, *phantasma* és *èrzés* ... meggyőződtem az *èrzések* által, hogy a' *kèpzelés*, nem pedig *èrzés*. A' hol ezen megkülömböztető aksziomák (Tudomok) nintsenek, könnyen azt vèlhetem, hogy *èrzésem* vagyon, a' midőn tsupán tsak *kèpzelek*, [pl.] *éjszaka* azt vèlhetem, hogy az anyám lelke jelenik meg előttem a' másvilágról; pedig tsak szegen függő kendő. 73–74, l. még *èrzés*.

kerek: ... legjobban tetszenek a' *kerek* hoszak, mert ezekben a' legnagyobb különb-féleség [:] egy részetskének sints a' *kerek* hoszban máshoz hasonló helyhezletje. 153

[A Pallas Lex. a *kerekdedség* alatt az alkotás művi befejezettségét, tökéletességét érti. /X. 407./ Erre utal *kerek egész* mondásunk. A *kerek erdő* az ember és természet tökéletes harmoniájának szimbóluma, s az elválaszthatatlan szókapcsolat ember és természet lélektanilag is meghitt viszonyára utal. Irottan a Tihanyi Alapítólevél 'kerekv erdő'-je óta ismert. A MOKSz *kerekhegyet*, *kerekberket* jegyzett fel hozzá, a néprajzi irodalom utalásai a *kerek* szó fontosságára kimeríthetetlenek. *Kerek dombocska*, *almafa*, *szép kerek pázsit*, *udvar*. A magyar nép hagyományozott kultúrájában a bolygók egymáshoz való viszonyának pontosságával kapcsolódik egymáshoz a dolgok *kerek* volta és a lélek biztonsága. A *kerek*-ből származott Bárány egyik legsikeresebb újítása a *körtér*. L. ott.]

kerék: egy *kerékben* forognak 35

kereng velünk a' ház a *gyakor kerengés* után 38

kereskedés vizen, földön 110

kertelve körülkerítve 91

készerűség, moeror 263: ... az egybe-kevert kellemetes érzékenység nem olyan szeléd-ségű ugyan, mint a' tiszta, mert érezzük a' belekevert keserűséget, de ellenben tartósabb; bé-ássa magát jobban a' kedvbe es megnem elégíti a' lelket oly hamar, mint a' tiszta érzékenység. Vagyon mindazonált: oly édesded fájdalom is, melylyel semmi érzékeny testi gyönyörűség fel nem ér. 141.

[Bárány Péternek tulajdonított, publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

készség 112, 173; ... nem mindenkor egyenlő a' készség 94, 96

[A XV. sz. első felében szerszám, ez "metaforikus áttételekkel juthatott el a szó mai *készség* jelentéséig." /Büky 1986. 132./

Bárány a mai helyesírás szerint írta, s a mai értelemben alkalmazta.]

készség a mozgásra 75, 236

készség kútfeje a hajlandóságnak 185

készserítődik a' tyúk a' tojáson ülni 195

[*készttetés*] l. kisztés 184

kételen, kénytelen (necessarius). Lat.magy.szót. N betű.

kételen-műv (necessaria actio). Lat.magy.szót. N betű.

kételenség, kétel (necessaritas). Lat.magy.szót. N betű.

[*kétértelmű* szó, pl. az üstök, mint csillag és mint Elejink üstöke] 93

ketségbe esőnek nem csak tekentete vad, hanem az ön-gyilkosságra is készsége vagyon.
173

két szemmel 43

kèvány 177, 265, l. még megkévánás

kèványnak és utállynak ... históriája 177–192

kíejtés 110

kielégítés 128

kifejteget: ... az észnek, az után a' szívnek ereje kifejtegetődik. III

kifényesítés: ... a' hazafial elműjének és szívének kifényesítésére. III

kigyomlálás 4 [átv.ért.]

[*kijelentés*, állítás,] predicatum, mondovány, állatvány, l. ott. Szűts F.I. szava. .

kínabeliek 109

kints, gazdagság 62

kipallérozott szív és ész III, 162

királyfiak 225

kis-agy, cerebellum 13, 18–20

kisbíró: Ha a' lelki esmèret valamire ingerel bennünk' nagy hatalmat üt az akaraton.
Nem hëjába nevezik ezt a' Magyarok kis-bírónak. 205
[Erre utal Erdélyi /1851. 257./ Lator a kisbíró!]

kisded kor 115

kísértetjárás 81

kisztés: ... miként lehet az ember *hajlandóbb* egy tselekedetre, mint a' másakra; el-
anynyira, hogy egészen meg-szokja. Ha ... valami érzékenységet
gyakran szívünkbe bocsátunk, [annak] oka a' kèp vègre egészen el-
homályosúl, 's nem hágy egyebet maga után, hanem csak azon *kisz-
tést*, melyhez a' testi érző eszközöket lassan lassan *szoktatja*. 184;
Az erővel megtelt eszközök szüntelen való kisztése [pl. a szép emlé-
kek, a bátorság, az erőtudat, a fonnyasztó várások unalma, stb.] 142

kisztetlen és megmaradt érző eszközű emberek ... akkor kezdik nevetni a'trèfát, midőn
màr a' többiek elnevelték. 127

kisztőség 80, *kisztőségek*, irritabilitas 22

kisztössé teszik 80; *kisztódik* 144

kiterjedt figyelem 62

ki-vált kèp, mert a' vegyült kèpek közül mintegy ki válik. 270

[Bárány Péter szóalkotása az asszociációs pszichológia leírásához.
Publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

kívány l. megkèvánás

Klopfstok /sic!/ 84, 170

kohol, kikohol 168

komikum 165

komor és vères természetű ember 83

konflis: ... hosszszas útról megjövén, leszáll a' konflisról, egy darabig oly véleményen
vagyon, hogy még mindèg szekerezik. 38

kopó csahol 109

kormányozó 101

kórság, elhatalmasodó 75

kotlás: A' tyúk az unalmas forróságtól akar megmenekedni, midőn a' tojáson ül. 195

kő, midőn hengereg... szintúgy megkívánhatna valamit, mint az ember, [de *nincs*] *magatudása*, eszméje. (Spinoza)

kő, *nem eleven test* ... szenvedő állapotban van. 191

ködre gyakran eső következik 98

költemény [kitalált eset] 218

költő tehetség, *facultas fingendi* 264: A' kèpeknek fosztogatott részeik olylyas képzeletté válnak, melyek az érezhető világban nem találkoznak. [vagyis amilyen a valóságban nincs] 82

köntös, Londonban, Párisban készült 201

könnyhullatás 174

könyörületesség, (*comiseratio*) Lat.mag.y.szót. C betű

könyvbe nèz 38

könyvek olvasása 71

környekölni 213

környülállás 81

körtér 264 [nem tartozik a publikált szavai közé, mégis megtapadt a nyelvben.]

körül-kerítve, kertelve 91

kőszirton 213

kötések' és gátok 177

következtetés 98

következtetés törvénye 92

köz, *relatio* 264; egy-mással üdő's tér szerent való közökkel együtt. IV
Ez engem nem illet, nints közöm hozzá. 261

közcsapások 143

köze es külömbsege 9, 229

közèpszer [két képzet között egy harmadik] 134;

Az èrzés ès képzelés között vagyon egy közèpszer. Ezt Untzer külső fatytyú èrzésnek nevezi. 79 l. közkép

közepszeresen, közvetőleg mediate. Lat.mag.y.szót. M betű

középszeretlenül, közvetetlen, immediate 264

köz-kép, idea media, mely engem egyikről a' másikra vezèrel. 97

közömbösség, mindegyiség 181, 187

közönség 219 [mai értelemben]

közönséges kép 82

közösködés [Felserkentik a' képek egymást.] 's az eszközök foglaltja ès a' közösködés [alapján eszünkbe jutnak.] 92, 93

következésnek, successio törvénye: Az egymásra következő tárgyak̄k̄ képei... egymást az emlékezetben is felszerkentik. 92

község ... havikorúkk̄ felől mesél a' község. 223

[Bod Péter /1766–1982. 511./ hasonló értelemben. Bárány helység-ként falut ír. A község mindig a népet jelenti:] ... hogy a' képek okainak kinyomozásában ne gyötrődjön a község, azonnal a' természet felet valónak szárnyai alá teszi. 102

közvélemény, havikorúkról való 223

közvetetlen, immediate, középszeretlenül 264

[amikor két képzet között nem keletkezik harmadik Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Baróti Szabó 1792., Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

közvetőleg, közepszeresen, mediate l. közèpszer

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

Kuriát, 160

kút-fő, kút-fejei 267; ... mint válik a' kút-főkből gyűjtögetett esmèret. 228

kút-fő, okfő, principium rationalis 267

kül, (superficies), ex kül-ső 264; ... tsak a' testnek tetsző külje, superficies lehet a' szemnek tárgya. 96

[Bárány külső, küllem értelemben használja /l. fenn/, a kül-sőből vonta el a kül-t, s így lett publikált szava. Hadi és más 1790, Szinyeyi ifj. 1881.]

külje: a' testnek tetsző külje 96

külömbfeleség 153; Sem az igen nagy külömbfésleség, sem az igen nagy egyfésleség nem tetszik az embernek. 158; l. még külső es belső tökéletesség

külömböztetés a' beszédben 106

különös hajlandóság megegyez az önszeretetével ... az csak a' hajlandó embernek tulajdon javára ügyel. 147

különös (partikularis) zseni 111

különösség, felleng ész, Genie. Lat.mag.y.szót. G betű

külső erő 191

külső érzés, sensatio externa 37, 49–50; külső érzések valóban nem egyebek, hanem az illetésnek külömbfele módjai. 39

[Az érzéklet, sensatio elemi, tovább nem bontható élménye, pl. a zöld szín látása. Az észlelés, percepció összetett, pl. egy arc látása. E fölismerést elsőként Wundt írta le. /Pszichol.alapf. 1978. 45./]

külső érzés és belső tehetség l. álmodás 212

külső érző eszközök: látás, hallás, ízlés, illetés, szaglás 36–44, 45–48, 233

külső javak, becsület, a' helyes egészség, kincs, gazdagság, egyindulatúság a' hozzánk tartozó tárgyakkal, emberekkel, érzelmekkel, mások belső java, szomorú és vig, képzelés, együgyű mondák és tselekedetek 162

külső nemzet III [külföld értelemben]

külső 's belső érzés 77

külső 's belső tökéletesség 157; Az első alatt értődik a' tárgyak' formájának megegyezése, az utolsó alatt pedig a' tárgyak belső alkatásának meg egyezése azok feltett tzeljával. 157

külső vastagabb érző eszközök 150, 245

külszabás, forma Lat.mag.y.szót. F betű

lábferedő (nálunk lábvíz) 210

lábszártörés 225

Lábtyú kötő rend 135

lap superficies plana 264

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

lankadt, debilis 30

lankadtabbat 146

látás 40

látó in, nervus opticus 40

Látomány, visio 264

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Baróti Szabó 1792., Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

látomos, látományos visionarius 80, 264

[Főképpen azok készítik el magokat Látomosoknak /visionarius/ kik önön testeket ... kisértővé teszik. 80

A Tihanyi apátság alapítólevelében Látomas személynévként szerepelt. [Paizs 1975. 253./]

látomosság: ... kik születésénél fogva ... alkalmasabbak a' látomosságra, azokat a' Nèmetek így nevezik: Ein Neues Sonntagskind. 80 l. ott

[Büky /1986. 123./ szerint képzeleti tevékenység a Huszita Bibliában.]

legbelsőbb érző eszközünk 119, 120

legbensőbb magunk tudása ön érzés, sensus intimus 271

legerőszakosabb érzékenységek a' legkevesebb üdöig tartanak 30

lehelés: Az éltető munkák, úgy mint a' vérkeringés és a' lehelés. 210

lehelünk: szabadabban lehelünk 124

lehetőség, possibilitas 264

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei 1881.]

lehetség Lat.mag.y.szót. P betű

Leibnitz az érzékenységről: Minden érzékenységet vagy a' tökéletlenségből vagy a' tökéletességből von ki. 167

Leibnitz a' megkívánás eredendő okáról. Pitziny gatak 189

Leibnitz – Wolf – Kant az esméret tehetségről 33–34

lekötelezés (devotio) 265

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

leledző: A' lélekben egyszerre leledző érzékenységek 133

lélek lásd az alábbi szókapcsolatokban

lélek a' testtel szorosan egybe vagyon foglalva 11; A' lélek anynyira egybe vagyon szűrve a' testtel, hogy ezen tudomány nélkül (physiologia) semmire se mehetünk. 3; Én magam vagyok a' lélek, amennyire én magam gondolkozok, érzek, akarok. 10

lélek ereje III, 81, 118; testtel való szövetsége, eszközei a' tapasztalás szerint. 24, 9–24 [E szakaszban az agy és az idegrendszer működését ismerteti. Alapelve, hogy] A' lélek különbözik a' testtől ... meg is a' testtel szorosan egybe vagyon kapcsolva. 11, 229 [E helyütt idézzük Holbachot /1770–1778. 135./, akivel hasonló elveket vall: "... ez a lélek nem más, mint a test, néhány olyan funkciója szerint tekintve, amelyek rejtettebbek a többi funkcióknál. Megmutattuk, hogy ez a lélek, még ha anyagtalannak tekintenők is, szüntelenül a *testhet kapcsoltnak* módosul."]

lélek esmérének léptetője 27

lélek eszközei 12

lélek figyelmezzon a' tárgy érdeklésére 37, 231

lélek [haldl után]: ... tapasztalásból nem tudjuk; ha a' lélek a' testtől megválván telyes gyönyörűségre talál e', vagy sem. 167

lélek három fele tehetsége: Esmèret (cognoscendi), Érzékenység (sensionum), kívánás (appetendi) 24–25 [Comenius /1675. 80–90./ észt, akaratot és elmét írt. A skolasztikus iskola lélekmodellje érző-akaró, gondolkodó-értő lelket ismert, s a szív és elme mellett a gondolkodási központ szerepét is ráruházta a lélekre. /Büky 1986. 124./]

lélek háza: Cartesé 20, La Peyronie, Willis, Vieussens lélek-háza 21 [Pláton szerint a gondolkodó lélek székhelye az agy, a haragvóé a mell, a vágyódóé a rekeszizom. /Lovas 1930./ A magyar nép lélekházaként általában az egész testet, kiemelten a gyomrot emlegeti: "... lelkem háza, azaz a testem, a gyomrom. Megvertem a lelkem házát, azaz jól laktam." /Erdélyi 1851. 261./]

lélek magatudása, Én 1

lélek magatudása, eszmélye 73

lélek minősége: ... egyszerű-e' ... kiterjedt-e' vagy kinem terjedt? test természetű e'
... vékony tűz e'; vékony levegőe'? pára-e', hat-e' agit a' testre ...
vagyon-e szüksége közbenjáróra-láthatatlan lélegzetre Spiritus – vagy
nem? Meg nem lehet a tapasztalásból felelni. 24
[Drámájában Bárány a lelket a test testvéreinek nevezi]

lélek népi megjelenítésben ... soha, soha se jut ahhoz meg bennem a lélek. III, 2

lélek soha nincs egyenlő nyomatban 183

lélekmeny ∇ lélekről szóló tudomány III, 1 [Bárány Péter publikált szava. Hadi és más
1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

lélekmenyesek 90

lélekmenész, lélekvizsgáló, psychologist Lat. magy. szót. P. betű

lélek rendkívül való Állapota az álom, ájulás, álmodás, alvajárás, bolondság, részegség
209–227; Ezen állapotban megfogyatkoznak a' lélek tehetségei.
209

lélekrettenet, kísértet 81

lélek szabad munkája 156

lélektudomány III, 1, 3, 4, 6, 7, 21

lélektudományosok 90

lélektudományos orvosság 226

lélekvizsgáló 1, 3, 4, 90 Lélekvizsgálók 220

lélekzet, spiritus Lat. magy. szót. S betűnél

[A nép ajkán lélekzés: "Egy lélekzés hevet, s hideget nem vehet."
/Erdélyi 1851. 425./]

lélekzetes kép 71

lelkelkedők, lélekvizsgálók 116

lelkemész, lélekvizsgáló, psychologist 265

lelkes ∇ eleven állat, substantia. jobb állat 253 l. még állat

lelki erő 224, 226

lelki és éltető munkák kútfejek 20

lelki eméret l. lelkiismeret

lelki ismeret 201–206, conscientia, Gewissen 48, 266;

Ha tehát a' lelki ismeret valamire ingerel bennünk', nagy hatalmat üt az akaraton. 205;

Az üdövel származik az ember szívében, 's nem egyes, hanem vegyült képekből alkotott belső törvény. 201;

... nem hiába nevezik ezt a magyarok kisbírónak. 205;

Ha ... velünk született törvény volna, egyenlőnek kellének annak lenni minden emberben. 202

lelki ismeret, lélek' esméret, [mint] a' megkèvánásnak és utálásnak [egyik] kútfeje 202–207

[*lelkiismeretességre nevelés*] 204;

lelki eméretünk együtt nevedik a' szülőkötől nevelőkötől vett intések, tanítások és jó vagy rossz példák szerint. 203

lelki ismereti törvények: A' Nevelés, Hit, 's országlásnak törvénye [által] mi bennünk ... gyökeret ver. 204

lelki munka 224

lelki munka kútfeje 20

lelki Pásztorok 186

lelki tehetség IV

lény l. löny

lesbe állni más idegen képre nêzve 159

Lessing a zseniről 113. l. még Kant, Wolf

lét 216; ... egymás után való létet ád. 49

létel, lett, lettétől megfosztott, existentia. Lat.magy.szót. E betű, 49, 56, 265, 101, 127;

... melyeknek se létéle nints megvitatva ... 90

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

lételnek és nem lételnek képe 56 l. még együttlételnek ... kepe

[A meggondolat fogantjai /conceptus reflexionis/ között sorolja fel, az együttlétel, a mekkoróság, azonosság stb. között. Ezek a képes, hasonlatos fogantatok /l. ott/, melyek Kant szerint formát adnak gondolatainknak.]

Lichtenberg könyve 48

liggatott tányér 37

Likurgus 200

Linné természeti históriájának kritikája 55

Loke meggondolatnak /reflexio/ nevez 49

Loke a' megkívánás eredendő okáról 190

Loke a' képek megtartásáról 71

Loke a' keptársalás okáról 90

logika IV

λογος [logosz]: P. Benyák is Igének mondgya ... mely ebben *Az ige teste lön* nem léssen Szózat, hanem idea in intellectus divini. 263

[A logosz igen különböző jelentésű szó. Jelent észet, szót, nyelvet, beszédet, gondolkodást, bizonyítást. A keresztényeknél a világ gondolatát Istenben, mely a világ teremtetésekor mintegy kivált Istenből és a teremtetést közvetítette. Az első keresztény bölcsészek aztán Isten egy szülött fiának nevezték [Gnozis] János evangélista nyomán /Pallas lex./. Kraus /1821/ lexikonjában beszéd, szólás, észalap értelemben fogja fel. L. még idea, kép, ige, igéz, Szózat, idea intellectus divini, tün, iconem, imaginem]

London 201

Lottéria 179

lönni Löny-ens /ex esse Lönni/ 265

Löny, entia 22 l. lény

löny, ens 1, 73, 74, 96 [Az okos lélektudomány vélekedése szerint] egy okos lönynek /ens/ foganatjából /conceptus/ tsupán okoskodások által ered. 1; Hogyha már ilyen képek fontos dolgokban, például a' lélek dolgában járnak, csaknem elhitetjük magunkkal, hogy azokat vagy a' természet vagy éppen valami természet felett való löny öntötte belénk. 96, 97 l. lény

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Szily 1902., Kornis 1907, címszó a *TESz*-ben]

lönyökben lévő éppenségnak (absolutum) valóságnak (essentia) elementomnak (elej) foganatja. 58

lönyök nevezetei 87; ... a' kiket a' guta megüt, gyakran megfejtkeznek a' lönyök nevezeteiről.

lönyök nevezetei, véghető, finitus löny a' Cosmológiában adatik előnkbe IV

[A löny fogalomba ötvözi az emberi lényegre vonatkozó elveit. A löny vagyis emberi lény fogantját három fontos ismérv alkotja. A lönyök éppenségesek /absolutum/ vagyis e földi összehasonlításban tökéletesek. Amellett valóságosak /essentia/ mert mint a harmadik ismérv leszögezi az elementomnak, elejnek vagyis őszanyagnak birtokei. 58. Az emberi lény ismérve tehát az őszanyagi eredetű tökéletesség. Nem teszi fel a kérdést, hogy mi az emberi lény célja e világon, melyre a kortárs Holbach /1770–1778. 99./ azt válaszolta, hogy boldog legyen és fenntartsa magát. Bárány az ember természeti eredetét megerősíti a véghető, finitus voltával, melyet nem vallásfilozófiai hanem cosmológiai alapon fogad el. Az ember társadalmi szerepére a szabad ország s vallás /l. Sveitzer ország/ fogalmán belül utal. "A' szabad vallásban és országban jobban virágoznak az elmék." 115 E kérdést mélyebben a Korvinus Mátyásban dolgozta ki. A társadalmi ember szabad, mert pallérozott ésszel éli és maga körül teremti a szabadságot.]

Lukretia 197

Madagaszkár 202

magánhangzó 105, 240

[*magatartásminta*] mások tiszteletre méltó betses magok viselete 199–200

magatudás, conscientia sui 9, 50, 10

[Horváth Ádám /1792/ körülírja: "tudja magát és a' maga munkáit" /10/]

magatudás, Esmély 257; Hogyan lehet a' léleknek magatudása, eszmélye 73, Esmély 91

magokkal beszélgetnek 220

magok viselete 200

magunk l. önön, önnön

magunkra fordított magunktudása, önesmèrete 49

magunk tudása, eszmélyünk 91

magunk tudása, személyünk 91

Magyar Eldödink, Elejink 93

Magyar Lélek: ... megesmèrteti velünk Szepe Magyar Lelkèt. V

Majland 170

majmol, szokást 201

Major, fő Őrés, Fő Strá'sa mester 221

Malabranche a képek megtartásáról 70

Malabranche a képtársalás okáról 90

mások tiszteletre méltó betes magok viselete-is uralkodik az akaraton 199

[*mássalhangzó*] izesült 105, 240

[*mássalhangzó*] izesült hangzó 106

matéria, miség, mások szer-nek mondják. Lat.mag. szót. M. betű.
materia cognitionis, esmèret materiája, misège. U.o.

màtèria, müség 16 l. még misèg

màtèria és forma kèpe 56

materialis kèp, idea materialis 70

Mayers, Mayer l. Meiners

medve 38

megbékélés 174

megbolondúlhat az ember 18; a' ki megbolondúl 44

meg-borosodik: A' mit valaki józan észszel megkèvánt, azt, ha meg-borosodik, már begyèből /nálunk gyomrából/ nem szenvedheti. 207

megellenzed 17

megemlékezet, reminiscencia 87–88

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Büky /1986. 122./ úgy tapasztalta, hogy a Huszita Bibliában' ígét megtart, meggyűjti szívében, szívébe veti' értelemben szerepel.]

megevesedik 97

megfeszült, intensus-a-um 265;

A szem megfeszül 265

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881.]

megfosztották mindenétől 258

meggondolat, *rágondolat*, reflexio 265; Meggondolat, reflexio áll egy világos magatudásban, melylyel minden kèp a' lélek hatalmában vagyon. 117

meggondolat, reflexio: ... a' Belső érzés mely által azt érezzük, ami bennünk művelődik ... nem egyéb ... hanem magunktudása (önesmerete) a' mi Belsőségünknek, a' mi állapotunknak, és nyilvánkozásaink, melyet Loke meggondolatnak, (reflexio) nevez. 49

meggondolat foganatjai, conceptus reflexionis, Kant 56

meghatározás, determinatio 26
[Benyák 1777-től tanította.]

meghalt anyádnak képét valamely bűbájos elődbe teheti 44

megigéz 263

megijednek némelyek a' magok árnyékától 101

megismerhetőség 122

megismerni 225, megismerni 122, 242

[*megismerés*] esmérés, notio, esmèret, cognoscio. Lat.mag.y.szót. N betű

megitta: Akkor volt legájtatosabb, midőn magát valamenynyire megitta. 207

meg-jelenhetnek 80

megkèvánás vagy megutálás oka: ... vègre egészen homályba borúl és nem hágy maga után egyebet, hanem a' gyakorlott tselekedetre való készséget, melyre a' kedv mindenkor jobban és jobban hajlik, ez a' kútfeje a' hajlandóságnak. 184–185
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

megkèvánás vagy megutálás kútfejéről 193–207
öszön 194, szokás 195, hajlandóság 196, képzelés 198, lelki esmèret 201–207

megkèvánat, megkívánás 190

megkívánja 10

megkívánás 179

megkívánás eredendő volta 190

megkívánás eredendő volta Spinoza szerint 190

megkívánás kútfeji l. megkèvánás ... kútfejéről

megkívánás és utálás eredendő oka 189

megkívánás és utálás indító okai. Akarat. 187

megkívánni és megutálni egy időben nem lehet 183

megkóstol 189

megmagyarosítás VII

megretten az egész test 220

megsajdítani 185

megúnunk mindenféle érzékenységet ... ha azokat más érzékenységgel fel nem váltjuk. 128

megutáldás, aversio, vide utály. Szűts F.I. teremtette 265; megutálja 10, l. még megkívánás, megkèvánás
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

megvesztegetődik 50, 233

Meiners, C a' kèpek felserkentéséről 92–93, a' képtársalásról 90, a' képtársalás törvényéről 92

méll álom 213

mélt elme, profundum ingenium 68

Mekkoraság: Ezt Nagy érdemű *Dugonics András'* Tudálékosságából költsönöztem 265
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

Mekkoraság és minéműség kèpe 56

Mendelsohn a' változás utáni vágyról 128

Menedék-szabás, lex directionis 265, arány-szabás 265
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

menyőhig, fluidum electricum ... villám hig 266
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

menyő ütes, villám szállás 202

mérhetetlen 159, mérhetetlen, immensus Lat.magyzót. I betű

merő elme, solidum ingenium 68

mèrték 127

mèrtékben tart 124

mértéktelen élet 76

mesterséges eszközökön épült jelenségek 44

mesterséges beszéd 107

meszsze látó üveg 44, 233

metafizikai szabadság nem lehet, mert még soha, senki se tapasztalta, hogy az ember az indító okok ellen is tselekedett volna valamit. 192

mezei munka a spanyoloknál 165

Mi, holmi, akármí, Misség, materia 266 l. még miség

mihelyt (nálunk mihent) 170

mindegység, közömbösség, indifferentia 183, 187

Mindenség, universum 266, mindenségnek fogantja 58
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

minémű, eḡenséges, absolute qualitas. Lat.magý.szót. A betű

Miség, mí, holmi, akármí 266

miség, szer-nek mondják mások, matĕria. Lat.magý.szót. M betű
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.
Szűts F.I. teremtette
Kant /1787–1913. 372./ ”ezért realitásnak, (miségnek) mondatik”.]

Missziszipi [táján lakó nép gyermekáldozatai] 202

mível a’ lélek 63 l. még műv

módi 200 A módinak rajtunk való hatalma. 135

[*módosítás*] imigýítés, modificatio. Lat.magý.szót. M betű

[*módszer*] öszmény ṽ öszemény, systema. Lat.magý.szót. S betű

monád l. pitziny gát

mondalog ... job mondován söt állatvány. Lat.magý.szót. M betű

mondás: ... ha valami vagy a’; mondásban helyes kiejtese, èkes hangzatja ellen volt azt meg-is jobbította. 223
[Büky /1986. 14./ szerint a mondék, láték, szólás, stb. sámán extázist kifejező szavak.]

mondovány, prodicatum. Lat.magý.szót. M betű

Montesquieu 207

moralis erköltsi érzékek; érzék, érzék eszközök, *sensus* Lat.mag.y.szót. S betű

mosolygás így támad 169

moszka [Montesquieu bizonyítása szerint] nem érez, ha task nem mészárolják. 207

mozdulás 9

mozoghatóság 222

múlatott nem kevés üdöig 221

múlt lásd az alábbi szókapcsolatokban

múlt és jövőndő dolgok, (mint a' szemre nézve távul valók) mindenkor kisebb ábrázatban jelennek meg a' mi kedvünkbe' 's következőleg kisebb nyomot tesznek mireánk, mint a' jelenvalók. 149
[A nép is úgy tartja, hogy "A mit a szem nem lát, a szív hamar elfelejt." /Erdélyi 1851. 364./]

múlt és jövőndő dolgok mitsoda érzékenységeket szűlnek 245

munkalodik 37, 230; Miként munkalodnak az agynak ... fonalkái 22

Muratoris álmában verset írt 217

Muratoris az alvajárásról 219

Mű'sikás: A gyakorlott mus'ika's érzékenyebben halla az öszhangnak (harmonia) éles-ségét, mint a' ki a' mu'sikában nem tud. 39

műség, *materia* 16 l. még *miség*, *mív*, *műv*

műszer, *organum*, *quasi instrumentum actionis* 266

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Baróti-Szabó D. 1792., Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

műszerezés, *műszeresség*, *élszeresség*, *organisatio*, Lat.mag.y.szót. O betű

műszeres test, *corpora organica* 9, 266

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

műv. Érző-eszköz, *érző műv*, *organon sensus* 256

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

műv, effectus 266

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

művelet actio animalis, Munka, èlesztő (műv) 255

kétlen műv, necessaria actio. Lat.mag.y.szót. N betű

művelet, [Alkotás] 134; Añál kellemesebb a' műv, meñel jobban kitetszik hogy a' szerző telylyes szabadon ès könnyyen dolgozott légyen a' művön. 158

művelet, effectus 94

művelet, effectus ok causa philosophica quasi ratio effectus 266

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

[A filozófiai ok-okozat viszonyt is a műv szó segítségével fejezi ki:]
... illenek egymáshoz, mint ... a műv-ok a művhez. 134

művelet, okok 6, 134, 228 |caussae sic!|

művelet, okok, okfők ès folyadékok 92

művelet, okos, causalis 266

művelet, okosság, művokosság, causalitas 93, 266

művész, caussa /sic!| [műv-ész = ok]

művész, műv-okos Lat.mag.y.szót. C betű, [értelemszerűen: oki.]

művész [a mű alkotója]: ... tetszik a' művésznak ... II

műv-szeres, tárgyas a' művokkal 61

nagy 159

Nagy Sándor 196

nagy-szívűség magnanimitas, animositas 266

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei 1881.]

napfény 39, 41 napba néz 38

napfénynek sugári 40

napkeletiek képzelődése 84

nedvek a' gyomorban 154

negative, nemezve, nem úgyítva 66, 67

nehézség 9 [nehézségi erő értelemben]

A nehézség és a test kapcsolata Kant szerint a szintetikus elemzés körébe tartozik. [Kant 1787–1913. 34./]

néma emberek beszéde 109

nemes érző eszközök 43, 233 l. még látás

nemesebb érző eszközök 150, 245, 77 [itt egy b-vel]

németek 109

nemez 70, *nemzi* 90

[*nemi betegség*] l. ragadó betegség

nem szabad [intés értelemben] 204

nem úgyítvá, tagadva, negative. Lat.magyzsót. N betűnél; írásmódja nem egységes.

[Szűts F.I. szava, Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.

Kötőszóból képzett igei névszó, mint az imígyít. Egyik sem sikerült.]

nemző részek: Az agynak és inaknak elevenítő ereje kivált képpen a gyomorban és nemző részekben hatalmaskodik. 23

nevelés a hit, s országlásnak törvényei 204

nevelés jó erkölcsre 204

[Bárány reformeszméinek középpontjában állt a nevelés. Hatással volt rá a piarista szellem, Koppi Károly /Ambrus 1940/ és Benyák Bernát, aki egyik levelében /MTA Kvtára Kézirattár Irod.Lev. 148/ a magyar történelem legszebb hagyományának tekinti és a nemzetfenntartó erő alapkérdésének fogja fel. A magyar királyoknak a nép érdekében gyakorolt tudatos cselekvési programját feltételezi /Szent István, Nagy Lajos, stb./. A neveléssel és az általános műveltség kiterjesztésével kívánta Széchényi Ferenc a népet a jobbágylétből kivezetni, s ehhez mintegy ötven éves tervet dolgozott ki a deputációk munkájának feltérképezésében. /Bártfai-Szabó 1913/ E felfogás mellett foglalt állást Mérei /1987. 589./, aki az embert végveszélybe sodró agresszivitással szemben nem tartja a nevelést lebecsülendő és megmosolyogni való ellenfélnek, mivel ez az értelem zászlaja alatt vonul tatja fel érveit, s az emberi jószándék a lelki iránytűje.]

A magyar nép véleményét Erdélyi /1851. 299./ egy szólásmondás feljegyzésével összegzi: Jó nevelés a legjobb szokás.

nevelők 7, 186

nevetés: ... némelyek akkor kezdik nevetni a tréfát, mikor a többiek elnevezték. 127

Newton okfejei, principia 5

néz, nézve 253 [valamire tekintettel, tehát mindig átvitt értelemben. Ellenben:] látóinak, stb. 16

nints közöm hozzá 261

nősző: ... ezen épülnek a' nőszők 's szerelmeskedők mesterkedéseik. 144

[Comenius /1675. 253./ házasulandó értelemben: "... nem alattomban jedzi el magának, hanem megkéreti, mint nősző-személy." Használókép Erdélyi /1851. 301./ így: Könnyebb a nőszés, mint a kétszer főzés. Ám nőszések meg vele. Nősző legény nem kíméli a költséget /261./]

nyál 74

nyavalya töres Az agynak érdeklése a' legtávolabb lévő tagokban is fájdalmat és nyavalya törést okoz. 18

nyelvek sokasága 110 ej' a' nyelvemen forog 27

nyilvánkozás a' főben ered 76, 236

Régi mondatnyomósító szóból képzett újítás. Elavult.

nyom, impressio (quibusdam etiam vestigium dicitur nyom ... nyomdok) 72, 266;
Nem az agyban érezzük a nyomot 46–47 l. érezhető nyom 77, 87;
Az összezsúrt képek mind összességgel úgy állnak előttem, mintha egyedül való nyomok volnának. 96;
A' nyomok különbsége meghatározza az illetésnek különbségeit. Ezt vélte Leibnitz. 119
[Földet nyom értelemben ősi örökség. TESz.]

nyom, ellenállás 119

nyomdok és illetés Szűts F.I. szava. [Bárányának minősítve publikálta Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]
l. még nyom

nyomódik ... midőn az agy valamivel jobban meg-nyomódik se'ni képzelés nem következik. 76

nyomozom azon képet, amely már egyszer eszemben volt. 71

Numa 78

[*óhajtozunk, kívánczunk*] esdegélünk 189

ok, ratio 267, 67–68, 198–199, valamit okul adsz... 6

ok, *értelem*, ítélet 65

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]
A magyar nép ok-kal kapcsolatos fogalomvilága a mód és a mérték /fok/ értelmével párosul. Erdélyi /1851. 306./: se oka se foka. Mindennek megvan a maga oka, foka. Kinek oka vagy, okosan beszélhet. Okkal, móddal.]

ok, *okfő*, principium rationalis, sicut kút-fő. 267, 228, 69

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Baróti-Szabó 1792, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

okolt lélekmény, okos – Psychologia rationalis. Lat.magyszó. P betű

okos... ergo rationale dici *okos* et ratio *ok* 267

[Régen óvatos, elővigyázatos, alkalmas, megfelelő ért. TESz.]

okos állat 267

okos, Felső tehetség 187

okos lelektudomány 1

okoskodni ... tehát nem tészen egyebet, hanem egy ítéletből mást kifejezni, vagy a képeknek tárgyas foglatját középszeresen álltallatni; vagy Kant szerint valamit az ok-főből megismérni. 67

okoskodó tehetség 67

oktalan állat – animal irrationale 267

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

oktatás 114

okulni 228

Olaszországban nagyobb véték pénteken, szombaton húst enni, mint embert ölni. 203

ollyan, egy szabasú, ejusmodi. Lat.magyszó. E betű
szint' *olyhan*, azon okból

oltvány önön erejéből nő..., eleven, de egyben érzékeny testekben már vagy onség-
jek. 191

ontologia IV, VII

opium 207

orló felleng-ész, genie compilerium 267, 111

[Az orló Szűts F.I. szava, a felleng-ész a Bárányé. Publikálva: Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881.

A publikációkban orló; a kézirat olvasata szerint *ortó* is lehet.]

oroszk 109

ország igazgatásának törvényei 115

országnak nagyai 186

orvos 229: Az orvos lélektudomány nélkül csak felében ért tudományához. 7

orvosság: ... sok bolondokat nem csak gyógyító szerekkel, hanem lelektudományos orvosságokkal is helyre hoztanak. 226

ostoba, buta és tompa elméjű 207

Ossian 84

oszttyákok 165

oszttyákok fa bálványai 165

[Érdekes leírása az oszttyákok hitvilágáról és vallási szokásairól az európai irodalomban régen ismert volt. Mészöly szerint /1952. 46–61./ már Guagino említi 1578-ban, hogy a vogulok és oszttyákok a szarvas vérével a bálvány száját bekenték. Pais több kútfőt említ, köztük Winsten Miklós híres holland tudóst, aki 1672-ben leírta a vogulok és oszttyákok vallási képzetait /1975. 104./ és Müller János Bernát svéd hadifoglyot, aki 1721-ben Novickij után Das Leben und die Gewonheit der Ostiaken c. könyvében meséli el ugyanezt. /1975. 111./]

ömlik, nálunk omlik 169

[*ön érzékenység*] sensus intimus [Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907. Ebben a formában a szövegben nem fordul elő. A sensus intimus Báránynál *ön érzés*.] L. ott

ön érzés, sensus intimus. Lat.mag.y.szót. S betű. L. még *öñön érzés*

önesmèret 49

ön esmèret, esmély, cognitio sui. Lat.mag.y.szót. C betű. 49 l. még *öñön esmérés* [Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907. Szinnyi ifj. adata alapján *címszó a TESz-ben*]

[*önfenntartási ösztön*] 1. gyökeres ösztön

ön-gyűlkosság 173

önként, sponte, önözlet 271

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

önkény, kény, arbitrinem \bar{n} *necessarius* \bar{v} \bar{n} *arbitrarius*-kénytelen. Lat.mag.y.szót. A betű

[Másutt] *önkény* = *liberum arbitrium*, spontaneitás. 271

önön-érzés, Selbsgefühl 152; *sensus intimus* 271

önön-esmérés 2

önön-szeretetű hajlandóság ∇ különös hajlandóság 197

ön ∇ *önön-szeretés, philantia* 271

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., mindkét helyen: önszeretet.]

önözlet, önként 271

önség, spontaneitás 9, 271

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

önség és mozgás az inas húsok által ered, melylyekbe ... inak ereszkednek. 13

[A perisztaltikus mozgást Domby /1807/ írta le: "A test ... egy szabad akarat szerint való vagy egy nem szabad akarat szerint való mozgás által a munkát végbeviszi."]

ördögös, boszorkány, költött, hamis történet, kísértetjárás, rémítő kép 81

öreg: ... más képei vannak a' gyermeknek, mások az öregnek. 209

öröm, gaudium [Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881.]

ösvény: A' tudatlanok ... tehetetlenek valami új ösvényt kezdeni ... 201

ősz-hang, harmonia 39, 271;

... a' szeresen egymást követő hangok folyamatja ősz-hang ... 157

[Van még:] vegy-hang, diszharmonia 271; visz-hang, echo 271

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Szily 1902, Kornis 1907.]

ősz-hang, rendtartás 157

őszinten, őszinteten, őszinteség 255

őszmény, systema v̄ őszemény, [módszer] rendelet. Lat.mag.y.szót. S betűnél a lap tetején. A rendelet szót Szűts F.I. teremtette, l. ott.
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

őszsze kaptolt képek szétválasztás 98

őszsze sereglettebb somma [nagyobb összeg] 199

őszsze társalkodik: Mikor társalkodik őszsze szorosán két kép ... 95, 238

őszsze társalkodott kép 216

ösztön, stimulus, inger, jövevény ösztön. Lat.mag.y.szót. S betű. Instictus, felingerlés, ösztön 271
[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei 1881., Kornis 1907.]

ösztön [ès akarat] 194–195; *ösztön ès hajlam* 196

ösztön, gyökeres és ágazatos 154

ösztön, jövevény ösztön a' szokás 183, 194–195

ösztön, mint az érzékenységek kútfeje 154
l. még inger, belső inger

ösztön, oktalan, barmi: ... ha a' megkevánásnak, vagy utálásnak tehetsége az ösztön által határozódik meg, akkor azt alsó, oktalan-barmi tehetségnek nevezzük. 187

ösztön, velünk született 194–195;
A' velünk született ösztönnek nagy ereje vagyon az akaratra. Mièrt kívánja a' gyermek mindjárt születésekor az anyja emlőit, midőn tudniüllik a' tejnek kellemetességét még soha nem érezte. 194

ösztönszabású nyilvánkozások, hogy némelyly ember gyomrából nem szenvedhet valakit, bátor soha seमित se vètett legyen is neki. 89

öszülés: ... a' félelem megőszíti ... 173

öszvellés, symetria, egybe illés. Lat.mag.y.szót. S betű. [A magyar-latin részben csak egybe-illes szerepel. 255]

öszvellet, *synthesis* (et in Graeca lingua eadem ex vocis significatio) 271, 34, 52

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

öszvellet, *synthesis*, *az eszméletnek tárgyas formája*. "A tárgyak' egyenként észrevett érezhetőségeit egy egészbe foglaljuk és azt valami tárgynak tulajdonítván arra [visszatesszük]. Ezen egy egészbe foglalás[ból] származik az eszméletnek tárgyas formája, [ötlönyös külszabása] l. ott

öszve, *öszze*, *össze*, [rendszeresen alkalmazott kötőszava Báránynak tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Szily /1902/ megjegyzi, hogy a Magyar Hírmondó 1781-ben már említette.]

öt érző eszközök tapasztalásain épül a' jelenséges Lélektudomány 1, 34–35 [Hutás /1981. 436./ régi adatokat ad. Comenius /1675. 81./: "... négy íz, ötnek csévéi az elevenítő-léleknek az tagoknak mozdításokra." Domby (1807) körülírja. Az érzékszervi érzékelést külső érzékenységnek nevezi, melyek "a mi fenntartásunkra ... szolgálnak. Ezek azok a szolgák, melyeket a természet ... adott." /132./]

ötlény, igazi tárgy /?/ 216

ötlik: A' kép könyebben eszünkbe ötlik ...

ötling, *erezhető tárgy* 31

ötling, *objectum* 6

ötlöny, *objectum*, *derivatur ex ötlik, ötölveny* ∇ tárgy; előzmény, tárgy 271

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1880., Kornis 1907.]

ötlöny jelenléte 75;

Némely emberek ... elhitetik magokkal olylyas ötlönyök jelenlétét, melyek igazán jelen nintsenek. 224

ötlenyez valamit [kitalál valamit] 220

ötlönyös külszabás, *forma cognitionis objectiva* 55

Az ismeretek tárgyas formája, melyet az *öszvellet*, *synthesis* által nyerünk. L. ott 52

[Ötlönyös külszabás amit az agy régi vagy ősi tapasztalatok alapján társít az érzékhez. Pl. hogy a fűstről feltételezem a tüzet. Ilyen a tér, idő stb. adata. Az ilyen sokoldalúan összetett fogakat nevezzük] Képes, hasonlatos Kant szerint a' Meggondolat, *conceptus reflexionis* fogatjainak. 56

ötlöt 97, 271

ötölvény \overline{v} tárgy, vide előzmény, tárgy. Derivatur ex ötlök. Szemembe ötlöt, oculis meis objectum est aut ötölvény. 271 l. még ötlöny

pallérozás III

parány, porszem, atomus. Lat.magý.szót. A betű

Páris 201

Parma 170

párosodás 154

Pascal gyermekkorában 112

Pastendus az alvajárásról 219

Paulius 207

pegazus-ló 74

pèlda-beszéd: A' képzelés által szolgáltatott eleven kép. 198

[*pèldamutatás*]; mások tiszteletre méltó betses magok viselete 199, 200

pèldák [nevelés] 114, 200, 201

pèldául, [*pèldául* rendszeresen használt kötőszava]

Perárd a képtársalás törvényéről 92

[*perspektíva*] a' tárgyak tetsző *távozatjai* 40
egyenlő távozatnak törvénye 157

pertzent Eberkárd azt mondja, hogy arra a' pertzentnek egy harmad része elegendő.
28

Pètzeli 267 porszem, atomus. Hoc vocabulo ujusdam D.Petzeli.

Peyrenie, la lélekháza a' kemény test 21

phantasma, képzemény 263

phenomenorum jelenségeinek 1

Phisiognomia 176

Physiologia 3, 176; Az emberi testnek alkatasáról szóló tudomány. 3

piramisok 196

Pithagoras 200; Pithagoras [szerint] a' babétel ... tompítja az agyat. 207

pitziny gátak: Leibnitz azt véli, hogy nemi nèmű pitziny gátak ingerelnek bennünket ...
A' pitziny gátakat elő nem adja, tehát még tovább is kérdés támadhat, mik lehetnek azon pitziny gátak. 33

Plataentia 170

Pláton az érzékenységről ... azt állítja, hogy minden érzékenység kútfeje az Isten, azaz, hogyha a' lélek a' testtől meg-válik az Istenben talál teljes gyönyörűséget. 167

Pneumatologia IV

polcra ül 146

por-szem, atomus. Lat.mag.y.szót. A betű. D.Pètzeli alkotása.

[Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

por-szem tabák, bornót 131

próbát tett [kísérletezett] 47

Psychologia – Lélekmény, Lélek-tudomány, Böltselkedmény 265

Pszichológus [sic!] lélekményes, lélektudományos, lélek vizsgáló 90

pyramis, tövek 196

ragadó betegségek Az ifjak, kik Párisból visszajönnek dicsekednek nemcsak az ott tapasztalt szokásokkal, hanem ragadó betegségekkel is. 201

rágondolat, meggondolat, reflexio. Lat.mag.y.szót. R betű

[A szónak nem szótári, nem általános pszichikai, hanem kanti fogalmazásával állunk szemben. "Reflexió's fogalmaknak nevezi Kant azon fogalmakat, melyek által adott 'képzetek' viszonyát az egyik vagy másik megismerési módhoz meghatározzuk. Ilyen pl. az egyféséség és különbözőség, külső és belső, anyag és forma." /Enyvvári 1923. 136./]

rakogató 63

Rátz Sámuel 254 l. dobda

[*reciprok*] viszontagos 98

reflexio, 184 l. még meggondolat, rágondolat

régenten 207

Régi Magyar Eldődink, Elejink 93

Sartori [1772/ ugyanígy: "O ha most feltámadnának a' régi magyar eleink!"

regvel 127

Rém Lemur Dugonics szava. 267

reménység 161; Hamarabb meggyógyúl a' beteg, ha őtet reménységgel táplálják. 172

rémítő képek, *rèmek* = Dugonics Lemur 81

Rèműles, *consternatio* 267

[Itt is utal rá, hogy a' *rèm* szó Dugonics alkotása. A Hadi és más 1790-ben Bárány szavaként publikálja, de Szinnyi ifj. 1881-ben csillag alatt feltünteteti Dugonics András nevét.]

Rend, series, job Sor 167; ... több képekből, melylyeket vagy együtt vagy egy más után vettünk-észre, támad egy Rend, series azért ez a' kép-társalásnak egyik törvénye: Hogyha bennünk a' rendnek egyik része fel serken, felseinken az egész rend is. 92

rend, ordo törvénye: Ha valamit folyadék képen gondolunk, annak tulajdonságai-is (vagy tapasztalásból, vagy okoskodásból) jutnak eszünkbe, a' mi ezen folyadékok okfeje; következésképpen eszünkbe jut maga a' löny is, melyben azon okfő vagyon. 92,94

rendelet, *öszmény*, *systema*. Szűts F.I. teremtette.

Rendesség, *symetria*, *autor ipse rejecit* 267

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

rendetlen szer: A' képek az álmodásban nem tsak egymásra következnek, hanem megszagott, és rendetlen szerben-is folyton folynak. 216

[*rendszer*] l. *egyrendszerben levő képek*

[Összetételek utótagjaként használt szava. Külön a *rend* és külön a *szer* is gyakori [l. ott/]. Így leírva: *rendszer* szótárában sem szerepel. Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Baróti-Szabó D. 1792., Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

Rend-tartás, *öszhang* 156

rész-egész 134

rész-kép, *idea partialis* 267 l. még *kép*

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

rész-szerént, rész-szerint, rendszeresen használt kötőszava

reszeg ember két napot is lát az égen. 12; l. még megitta magát

részegítő italok fel gyulasztják a' képzelést. 76

részegség 209, 226; l. még meg-borosodik, megitta magát, részeg

részegség, égett bortól: Égett borral gyullasztják fel szíveiket. 207

részegség, lélek [egyik] rend-kivül való *állapotja*. 226

részegség, szokás ... ki a részegségnek nagyon neki szokot, nèha halála ôráján is bort kíván. 196;

... ajtatosabb, midõn magát valamennyire megitta. 207

reszke 214

reszketeges levegõ 41

rettegés, pavor 267

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

retzès, retzès szabású, retiformis. Lat.Magy.szót. R betű

Révai Miklós úr, tiszt. 259

Richelieu 208; Egész haláláig üldözte legyen ellenségeit 163

rikolt: ... gyakran el is rikoltjuk magunkat 220

[Erdélyi /1851. 224./ 'rivan' formát is feljegyzett.]

ró l. röv

rokonyos tételek, propositiones affiens (auctor rejecit) 267

[Bárány Péter publikált szava /rokonos tétel formában/ Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

Róma 152, 197

római nép 197

római szántó-vető 79

rossz útra vezet 62

rov et írni δρν et μδην Lat.magy.szót. S betűnél

[a lap tetején

Comenius /1675. 285./ említi a rovátkolt fát, amivel a parasztok őrzik feljegyzéseiket.]

rovás: Pompás tsalárdságokk műveit rovásaikra rovták. 144

[A magyar nép szókinésében a feljegyzés mellett bűnlajstrom értelmű: Elvesztette a rovást, Rovásod van. Sok van a rováson. Rovás nélkül hazud. /Erdélyi 1851. 341./]

ru-ru-ru hangolással lefeküdt 222

[Szinyei /1920. 147./ a cseremisz ro-ru magyar egyeztetésével foglalkozott.]

Rou de la keréketörése 75

rugó, elater 267 [Bárany Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinyei ifj. 1881., Szily 1902., nála: rugósság, l. ott

A MOSz-ban a szó tulajdonnévként szerepel. 1406: Joannis Rugo]

rugósság, elascititas 22, 267;

... Akár a ' szívnek rugóssága gyengüljen el 126;

Ugyan azon rugóssága a ' szívnek jobban kiszetti ... 126

[Bárany Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinyei ifj. 1881., Szily 1902.]

ruházat 200

S = , S [a mondat elején; nagybetű]

s = , f, s [a szó elején]

s = f, s, s; = [a szó belsejében]

s = [a szó végén]

sajdítják 171, 185 l. még megsajdítani

[Benyák /1777/ sajdit, percipere értelemben már alkalmazta.]

Schaden nevű Bellovár [bellovári] tsapláros 221, 223

se híre, se hamva 50

Selbsgefühl, önön erzés 152

Seṁi érzékenységben sem lehetünk álhatatosak. 130, 242;

Seṁit se képzelhetünk üdő és tér nélkül 237

sensatio, érzés, érzemény 256, 49. [Egészen más értelmű az érzés felett való, érzemény felett való. L. ott. Locke fogalma; a tapasztalat első lépcsője: érzéki szemlélet. A másik az elmélkedés, reflexio. /Locke 1689–1964/]

[*serkentés*] l. felserkentés

singularis, egyenként való, egyenkéntes 82

Sirabetok hitetlensége 207

só, testben lévő 40

sohajtozunk 171

so^{ma}: ... kellemetesség és kellemetlenség so^{ma}-ja. 147

Sonntagskind, ein neues Sonntagskind 80

sor, rend, series Lat.mag.y.szót. S betű

[Szily /1902/ közli, hogy a Mondolat /1813/ kigúnyolta a szót, mond-
ván vagy sor, vagy rend.]

spanyolok göggel vannak tele 207

Spanyolország, [inkvizíció] 203

Spinoza a' megkívánás eredendő okáról 190

spiritus vitale, élesztő lélekzet 71 [mitsem tud róla a' tapasztalat.]

Strá'sa mester 221

subjectivus l. alany

substantia, allat vagy állat: Ez a szó állat ebből származik Ito-állók ... job allat 253

[Enyvvári /1923. 150./ szerint *állag*. Körébe tartotik a Dolog, Lélek, Anyag, Lét, Kategória, Ascidens fogalma. Bakos Ferenc /1976/ körül-
írja. Nincs a mai magyar nyelvben megfelelője.

Kant /1787–1913. 31./ szerint a szubsztancia "a priori van megis-
merő tehetségünkben."

Fogarasi /1852. toldalék. 38./ *állany*-t írt.]

Sulzer a' lélek rendkívül való állapotjáról 209

Sulzer azt mondja, hogy a' homályos érzékenység erősebb a' világosnál. Sulzernek
két dologra kell vigyáznia: az érzékenységek támadására tudniillik
és az ő elevenségének lépcsőjére. 147

symbolica, jegyes 64

Sveitzer ország szabad vallású városai 115

S, sz = sz, *sz*; ssz = *sz*, *sz*, *ssz*

szabad kény 191 A kő mindaddig egy helyen marad, méglen azt valami külső erő he-
lyéről ki nem mozdítja ... Az eleven, érzékeny, 's egyszersmind okos
testeket a' szabad kény illeti. Tehát tsak maga az ember az az állat,
ki önön tselekedeteit szabadon teheti, azaz: tsak magáé az emberé a'
szabadság. 191–192 l. még szabadság

szabad ország, 's nemzet 115

szabad tselekedet feltételei: a) hogy a' tselekedet önséges legyen, b) hogy a' tselekedet ne tsak világos, hanem kivált képekből és érzékenységekből is eredjen, c) hogy a' tselekedet történetes (contingens) legyen, az az: minden egyéb tselekedetek közül választódhasson ki. 192

szabad vallás 115

szabadság 191, 192

szabadság, lélekményes, lélektudományos: ... az abban áll, hogy az embert valami tselekedetnek tételére kényszeríteni ne lehessen, hanem ő maga magát tökélje el arra való szükséges indító okokból ... 192

szabadság, metafizikai: Meg lehet-e a' jelenséges lélekményben vitatni, hogy az embernek legyen metafizikai szabadsága? Mi azt mondjuk, hogy nem lehet, mert még soha senki se tapasztalta, hogy az ember az indító okok ellen is tselekedett volna valamit. 192

szabás [szabály] 93

Szabó Dávid 263

szaglás, ízlés 44: "A' természetnek ösztöne szerint élő emberben és barmokban hathatósabb a' szaglás /sic!/ és ízlés. Ez a' kettő az ember' éttelmének tehetségén igen hatalmaskodik. A' ki megbolondúl, közönségesen elveszti szaglását és ízlését." 44

[A látás /nézés/, hallás igéi a régiségben egyértelmű jelentéssel tapadtak meg. A szaglás és ízelelés — talán azért is, mert a szaglás feltétele a szájba vevésnek — több analógiát mutat. R. Hutás Magda /1981. 436—440./ az Apor Kódexben megtalálta az 'ízés' szaglást jelentő igét, s az 'íz' szó szag jelentésére is fényt derített.]

Szája ízére szól. VI.

[Domby /1807/ 'ételkívánás'-nak mondja, ha jól esik valami.]

Szajkérő és nyeldekő 155 [Az első szó jelentése ismeretlen, Varjas /1943/ szavai között sem szerepel a szajkérő szó.]

szakallatlan 206

szándék 1. akarat

szélgeljük megvallani 220

szégyen 268

szék [középső, főhely] A' mit (úgy, mint jelenvalót) magam elejébe teszek, azt a' képzelés határlanak éppen székébe teszem, [ellentétben a' múlt és jövőbéli dolgokkal] 149;

Az esmeret "széke a' főben ... vagyon. 123

szellet, éltető szellet, vitalis spiritus 22 [A tapasztalás nem fogadhatja el.] l. még élesztő szeszszet, szé̄szet

szem által ... nem nyer egyebet a' lélek, hanem csak azon tárgyak nyomait, melylyek a' napfénynek sugárit magoktól visszaverik. Ezek ... a' képek, melyeket a' látás által nyerünk. 40

szemeinkbe tűnnek 64; Szembe-eszembe tűnt v̄ Ige ex: a' gyermeket megigézte. 163 [Itt leírja a szuggesztíó, hipnotizálás máig élő módszerét.]
L. megigéz, igéz, ige

személyes azonosság, personalis identitas 49, 233

[*személyiség*] individum, öggy egy, v̄ äggy-äggy. Lat.magy.szót. I betű. "egyedes, äggy egy" 256

[Az egy számnév és az *igy*, *äggy* ősi szent fogalom közötti különbségtetés tűnik ki a leírásból. Az individum alatt egy /szent/ egyediséget ért.

L. még äggy, egyedes, együd

A személyiséget jelentő: subjectum-allanyág szót Szűts F.I.-tól átveszi és a szótárban az objectummal párhuzamosan /Lat.magy.szót. O betű/ feltünteti, de a szövegben nem használja.]

személyünk, magunk tudása [máshol esmélyünk, eszmélyünk l. ott] 90

szem fényvesztő 101, 104

[Comenius /1675. 280./ a bűvészkedéssel kapcsolatban ír a szem-fényvesztésről.]

[Pais hivatkozik egy 1611-es adatra: Praestigiator = Szemfényvesztő, Varáslo, Alakos /1975. 160./. A magyar nép így őrizte meg a fogalomkör szavait: "Volt szülējök is: tátos volt és szemfényvesztő" /Erdélyi 1851. 380./]

szem-hegy, acies visus 257

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881.]

szemlélet, észrevezés és a' lélek ereje 118

l. aesthetika, transcendentalis

szempillantás 159

Szeneka mondja, a zseniben mindenkor vagyon jó darab bolondság. 113

[Szent] Péter templom Rómában 152

szenvedő és hatható állapot 87

szép 152–153 Szép az észnek gyönyörködtető, 's tiszta munkáira is húzzák. 152

[Erdélyi /1851. 370–371./: a magyar nép esztétikájának lélektani gyökere, hogy minden tárgynak funkciója van és minden szellemi termék magasrendű erkölcsiségen nyugszik. Más a cifra, más a szép. /286./]

szép, igaz [A többi belső eszközök lételét tk. meg nem lehet vitatni]: szép, igaz ... a' mi képzeletünktől függ ... Származhatnak mibennünk ezen érzetek a' különböző tapasztalások és végzések vegyülékéből. 51

szer, misèg, matéria. Lat.magy.szót. M betű. Mi, holmi, akármí 266

szer, proportio, Dugonics András szava

[proportio = viszony, arányos rész, átv. értelemben kapcsolat, összefüggés /Burján 1908/:] Vègre a' dolgok között való szer feltalálás gyümöltse a' hasonlításnak, mely gazdag tárháza szokot leni a' mi gyönyörűségeinknek. 148

szer, sor, rend: Viszonylagos szerben 98; A' szert a' hosszú üdő felbontotta 98; ... egybe foglalt szerben vagynak 149

[Szép szerével. /Erdélyi 1851. 365./]

szerelem 175

szerelmes jobban èrzi létét. 175

szerelmeskedők mesterkedéseik 144

szerentse fazék 22

szerentse-szerentsétlenség 138

szeretni Descartes szerint azért szeretünk, hogy azon tárggyal egyesüljünk. 174

[szervezet] testnek alkatasa 217

L. a szervek neveinél és Bárány Lélekményes nevezetek Szó-tárjában.

szerveződik 178

szeszies italok 23

szikrázik a szemünk, tseng a fülünk 79

[Domby 1807-ben ugyancsak szikrázó szemet és tsengő fület ír.]

[*szimbolum*] 64 1. jel, jegy, kep. [A Korvinus Mátyásban a királyt "hazámnak képe". ként emlegeti /III. felv. 5. jel./]

[*szimpátia*] egyindulatúság 151, 162

színek képei 40

[*színház*] 77, 139, 198

[*színház*] *tragikum, komikum* 165

színkép, vakon született ember színképe 77

szintetés, imitatio 166 1. a színházzal, színészettel kapcsolatos címszavakat

szintítem, imito, derivatum ex szintén, úgy; eodem modo szint úgy festi ez, mint amaz a' képet denotat imitationem. 268

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

szintítés, imitatio 268 1. még szintetés

[Szintítés alatt az alkalmazott művészetet érti.]

szintítő, [színész] 166

szisztéma, öszmény, rendelet 34 1. még öszmény

szisztémája, öszményje, rendeletje 228

szív lásd az alábbi szókapcsolatokban

szívemre hatot VI, 260

szívnek nyílásai megtágulnak, 's annak öbléből tömöttebben törekedik ki a' vér 169

[Itt funkciója szerint írt a szívről, másutt, mint a régiségben átv. értelemben használja. v.ö. Lovass 1930.]

szokás 195 a' szokás beŋe már természetté vált. 185

[A Régi szokás, régi erkölcs /Erdélyi 1851. 373./ utal Bárány alapelve a nevelés szisztématikus értékére és a hagyományozott jó nevelés nemzetfenntartó erejére. Ellentéte: Rögzött szokás megköti a józan értelmet. /u.ott/]

szokás eredete Lockétól 184

szokás [erzékenységből] eredő megkényszerítés gyakori cselekedetre kényszeríti az embert. A kialakult készség kútfeje a hajlandóságnak, melyből könnyen] szokás kerekedik. 185

szokás [*hajlandóságból*] szokás kerekedik ... A' kedv hajlandóbb a' tselekedetre, tehát azt gyakrabban műveli, 's mennél gyakrabban viszonyolja, annál homályosabb annak oka. 185

[Régi szokás törvénné válik; és Jobb törvényt tartani, mint szokást elhagyni. /Erdélyi 1851. 373./]

szokás, akarat A jövevény ösztön is a' szokás felettébb uralkodik az akaraton. 195;
... hogy az indító okok ... némű nēmű erőt vehessenek az akaraton,
arra szükséges a' szokás, melyly által azok halmasabb és öszszesereg-
lettebb sommában vegyèk körül a szívet. 199

szokás erkölcs népek, tájak, történet szerint változik. 184–185, 206, 201

szokás 1. még erkölcs

szókat 's beszédeket ejt az alvajáró 219; ... òlhetünk a' szoval Akarat 187; szót szapo-
rít 189

Szollásnak ereje 105 1. még Szózat

szomjú 194

Szomorújáték 77, 142

[Szily /1902/ szerint 1750-ben már leírták az iskolajátékok során.
Bárány így:] A' szomorú játékokban előadott keserves rajzolatok
gyakran úgy megkönyékezik az ember szívet, hogy annak lehetet-
len magát a' köny-húllatásoktól megtartóztatni. 198

szomorúságnak érzékenysége 138

szomorúság, öröm 138

szopás 194

szoptatás 195

Szozat: ... az ige teste lön nem teszen Szozat, hanem idea intellectus divini. 163;
szol'zat 100

[Büky /1986. 154./ szerint számos szó, amely a sámánizmus világké-
péhez tartozott, s így a pszichológiai szókészletbe olvadt bele, később
már elvesztette pszichikai vonatkozását /rejt, rüet, mondék, szózat,
melegség, reg, küzdés/.

Comenius írja máig emlegetett élő abc-jénél, hogy "Itten vagyon egy
eleven és szozatos Abeced." /1675. 3./] 1. Ige

szózat 175

szózat, vocalis 268

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881.]

szög, angulus 41

szörnyű, immanis 268, 160

[Bárány Péternek tulajdonított és publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

szövékes, potius implexus, retiformis. Lat.magy.szót. R betű 168 l. még retzes

szövetség 168; szövetségnek, megegyezésnek, kötelei. 12

[Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

szövevény 32 [Régi jelentése 'sövény'. Mai jelentése 17. századi keletű. /Bárczi 1941. 294./]

subjectum l. alany

szubjektív ítélkezés törvénye. Az egyféle tárgyakat illető ellenbe tett érzékenységek. 140

[*szubsztancia*] l. állat, lelkes ∇ eleven állat. job. allat

szunynyadozás 117

szülés a' spanyoloknál 165

szünnap "... májusban néhány szünnapok adódjanak ..." 221

Szüts F.I. Phil.Prof.: A' mely szók * jegyet viselnek azokat — teremtette. Lat. magy.szót. A betű.

szűz 78

tagadom, nem úgyítom, nego. Lat.magy.szót. N betű

tagadva, nem úgyítva, negative. Lat.magy.szót. N betű

taglás, analysis 5

taglás, fejtegetes, analysis. Lat.magy.szót. A betű

taglat, tagolat, analysis 53–55, 60–62

taglat, bontogatàs, analysis. Lat.magy.szót. A betű

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

taglat-mód [*Tagmód* formában lett Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907. Alapszavát l. taglat-nál.]

tagló mód, *analytica methodus*. Lat.magy.szót. A betű. Tag-mód 268

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

találmányos mesterség 241

talplábnym, *Fussstapfen* 266 l. nyom

támad, keletkezik, ered 147

támadás, *enyészet* ... ami az érzékenységekk támadását, enyészetét és tartósságát illeti ... 144

[A zsolnárfordítóknál keletet és nyugatot jelentette: "Támadatról és napenyészetéről" /50. zsoln./ Pszichológiai alkalmazása plasztikus, szép hangzású.]

tanátskozás magunkban: oly munkája az ítéletnek, melylyel magunkban elvégezzük azt a' miről tanátskoztunk vagy tselekedni vagy nem tselekedni. 189

tanítók 7, 229

tantz 127

tanúlt, tanulatlan ember 103

tapasztalás 127, 227

tapasztalat, tapasztalás, *experientia*, *experimentum*. Lat.magy.szót. E betű.

[A régiségben a tapintással szerzett érzéki benyomást is tapasztalásnak, illetésnek nevezték. /R. Hutás 1981. 436./]

tárgy, *objectum*, ellenanyag. Szűts F.I. szava. Lat.magy.szót. O betű

tárgy, *objectum*, előzmény 26

tárgy, *objectum*, ötling 6

tárgyak megismerhetősége, azaz tárgyas észrevezés 122

tárgyak rendje, *series* 64–65

tárgyakról volt képeket fenntartom, mintha jelen volnának 72

tárgyas foglalat és szokás, mint a' képtársalás oka l. Tiedemann és Genuau Antal 90.

tárgyas formák: Innét látjuk, hogy a' tárgyas formák (ötlönyös külszabások) képeit az érzésekkel kellett egybe foglalni. Mert egyéb éránt tsupán tsak olyanok léznek: mint a' betű vetésben az irományok [algebrai jelek] (*formulae algebrico*) melyek magokban semmit se tesznek, hatsak

azok alatt valamit nem értünk ... Ezen képek ezen fogatok jelentik a' tárgyas formájú képek igazságát (realitas) mert [általuk] más valamit is gondolunk a' tárgyakba. Ugyan azért neveződnek a' foglalat fogatokainak (conceptus nexus) vagy Kant szerént az értelem (értete) fogatokainak (conceptus intellectus) vagy igazi fogatoknak. 55 l. még ötlönyös külszabás, értelem fogatokjai

tárgyas, műv szeres 61

tárgyas nyom 31

tárgy képe 102

tárgy képes jelenlétele: Nem szükséges tehát, hogy a' tárgy az érzékenységek felserkentésére mindenkor jelen legyen, mert az ő képes jelen létele is elegendő. 131

[A tárgy a tér és az idő ideális volta miatt jelenség, tehát semmi más, mint a tárgy tudatunkban megjelenő módja, de hogy valójában mi legyen, nem tudjuk: Ding an sich. /Enyvvári 1921. 91. Magánvaló dolog címszó./]

tárgyot 4

Tárgy-szó, mesterséges ige VII, 177

[Benyák /1777/ már felvette szószeretétébe.]

társalás, associatio 269, 94

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.

A nyelvújítási gyakorlatban Bárány fedezte fel a társ szó származtatásaiban rejlő kifejezési lehetőséget. /Bárczi 1941. 303./ A szóképzés mellett jelentős az asszociáció fogalmának bevezetése a magyar pszichológiai irodalomba. /Ma képzettársulás, képzettársítás./ Két fontos törvénye van: 1./ Az egymásutánosság és egyidejűség. Báránynál *együttléter törvénye*, l. ott. 2./ A hasonlóság és ellenkezés. Báránynál *hasonlatosságnak törvénye*. l. ott. Mint forrásra Hobbesra hivatkozik /l. ott/ és a francia irodalom is sokáig tőle eredeztette az asszociáció törvényének felismerését /v.ö. Ferri 1881./ A magyar irodalom Locke idea-tanát veszi alapul /1690/, melyet Hume /1739/ vitt tovább és a tudattartalmak, percepciók asszociációjáig fejlesztett. Az asszociációs pszichológia irányzatát nőtte ki magát és a XX. század kezdetéig tartott. /Pszichol. alapf. 1978./ Rubinstein foglalta össze az irányzat bírálatát, mondván, hogy a gondolkodási folyamat lefolyásának törvényszerűségei nem vezethetők vissza pusztán asszociációs kapcsolatokra.]

*társalkodás*ban, beszédjekben, ruházatjokban ... az èlèsnek módjában 's a' t. tiszteletre indító méltósággal fenyeskednek. 200

társaság, mások társaságában 7, 229

társ-kép, associate idea. Lat.mag.y.szót. A betű, 269

igeként: össze társalódott 215, 216

[A szövegben szívesebben emleget *tsat-képet* l. ott.

Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

tartalék, vasa 14; Az agy hëja belül üres tartalékokból áll
[Bárány tartály, üreg értelemben alkalmazza.]

[*tartalom és forma*] l. külső és belső tökéletesség 157

tartomány: A' meleg tartományok lakóssi félénkek ... 206

[Zimmermann könyvéből /l. az irod. ... személyek között/ merítette az égtáj és a környezet hatására vonatk. nézeteit. A magyar népi vélemény is ez volt: Minő a tartomány, olyan a szokás. /Erdélyi 1851. 383./]

tartós érzékenység, protensius 124

tartozandó [tartozik értelemben] 223

távoly, distantia [Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.] Bárány *távozat*-distantia fogalom szavát l. ott.

távozat, táv, distantia 43, 269 l. perspektíva

tavúllèt, apadék, gödör az agyban 48

teátromban az érzékenységeket egy más ellenèbe teszik; mert tudniillik az ellenbe-tétel által nyilvánóságosabbak a' játszó személyeknek karakterjeik.
139

tèboly-in, nervi vagi. Lat.mag.y.szót. N betű

tèbolyog 45, 233

tehát [akkor, következésképpen értelemben]

tehetség: egybe tsatlás tehetsége 58, termő tehetség 26, emlékezet tehetsége 59, újra termő tehetség 34, általános tehetség 59
[Büky szerint /1986. 132./ az erő, lelkierő jelentéséhez a virtus szót alkalmazták a Huszita Biblia fordítói, de 1790-ben már leírták /Fronius/ "gyermek természeti tehetségei" fogalomkört. /146./]

tejjel megtelvé 195; ... tejnek kellemetességét még soha sem érezte. 194

tekèllet, systema. Lat.Magy.szót. S betű

tekintet: ... lenne valami tekintet. [tekintetbe kellene venni.] 119

telylyes eszemnél vagyok 73

tèma: ... szép témának, rendeletnek, systema, alkatására. 161

tengert megvesszőztette Xerxes 165

tèr, spatium 54, 78, 269 l. még èg-tèr

[Bárány Péternek tulajdonított régi magyar szó, l. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881.]

teremhetőség, termő tehetség, facultas productiva. Lat.magy.szót. F betű

Terentius a' szerelemről 175

termékeny igazság 161

termès-kèp, idea innata. Dicimus Termès-kő, lapis non arte ... 269

[Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyi ifj. 1881., Kornis 1907.]

termès kő 269

termèszet: Hogy ha már ilyen kèpek fontos dologban, például a' lèlek dolgában járnak, tsak-nem elhithetjük magunkkal, hogy' azokat vagy a' természet vagy éppen valami természet felet való löny öntette belénk. 97

[Erdélyi gyűjteményében /387./ emberi természet értelmű. A természet nagyobb a szokásnál, Kitör belőle a természet.]

termèszet belenk öntöt [Az, hogy a képeket észrevesszük, következménye] a' mi eszünk erejének, melyet a' természet belénk öntöt. 118

[Bárány tagadja a velünk született képeket. 112–120. A tiszta értelem fogantja a képi élményszerzés anyagi feltételéhez tapad. Az étellel együtt járó emberi képesség, hogy a "képeket közönségesen észre vesszük". Ezt a képességet öntötte belénk a természet.]

termeszet felet való löny 97

beszéd a' hangok oly jegyeiből áll, melyeket a' *termèszet*' ösztöne szerént magunkból ejtünk. Ebben megegyezünk a barmokkal. 106

termèszetes beszéd és mestersèges beszéd 106–107

természeti merséklés 269 másutt temperamentum 12

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907. [A típusok nála értelemszerűen: *Véres, komor* 83, *mell és virgontz* 207.] Domby [1807]: *véralkat*]

természeti Theologia V, VII

természetnek titkai 218

természetté vált beŋe a' szokás 185

[*természet szabásai*] [Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907. Bárány szótárában természet' törvénye szerepel. L. ott]

Természet' törvényei, leges naturae 269

természet' vizsgáló 101

természt: A' képzelés is természetet érzékenységeket. 131, 243

termesztünk képeket 69

termő productiva és újra termő, reproduktiva tehetség 34

termő tehetség 26

test: ez a' tsont ház, ez az inakból, erekből, inahusokból let darab, ez a' vèrből, 's màs higakból egybe szűrt egyveleg. 11

test is visszahat a' képzelésre 76

[A népi tudat összefűzi a testet a lélekkel: *Teste-lelke. Teste, lelke és a sodrófája.* [Erdélyi 1851. 387./]

testnek alkatása [szervezet l. ott] 217

testnek természeti törvényei 228

tétel; egyenes ellenbe-tétel 138

tétel; proportiones affines, rokonyos tételek, allatások. Lat. magy. szót. P betű

tetem: Lukretia halvány teteminek ... 197

[Valahat csontot jelentett. Bárány már holttestet ért alatta.]

[*téves eszmék*] 225

Tiedemann a' képtársalás okáról 90

tiszta értelem fogantjai rationes intellectus puri 57

[Érti alatta azt az érzékszervi észlelésen alapuló különleges képességünket, amely a jelenségek friss képeit, a látott, hallott, olvasott, tehát csak "jel" által meglévő adatainkat összegzi és konkludálja. Az egymás mellett, fölött, alatt sorakozó képek közötti rendszeralkotó képességünk alapelemei a tiszta értelem fogantjai, melyek] Merő hahogyságok [megegyezés, feltétel, l. ott] és merő módok, melyek által az érzéseket és képeket közönségesen észre vesszük. Már pedig mind a' kettő folyadékja a' mi eszünk erejének, melyet ugyan a' természet belénk öntött /l. ott/ de mégis észrevevés nélkül semmi fogantot se várhatunk belőle. 118

tiszta értelem fogantjai Kant szerént érzésen kívül valók /transzcendentális/ 57

tiszta értelem fogantjai lélek valóságán épültek és az észnek a' nyomra való tekentetét meghatározzák. De megis a' tapasztalas nélkül meg nem esmerődhetnek, tehát az érzések előtt ezek nem igazi fogantokat. 118

tiszta értelem fogantjai Mind akik védelmezik, mind akik víjják a' velünk született képeket, abban megegyeznek, hogy az érző eszközök [a] kútfejei minden érezhető képek minden ... fogantokk, a' tapasztalásból vett minden aksiomák /tudtomokk/ és hogy az érző eszközök bírnak bennünk' a' tiszta értelemnek fogantjaira. 118

títkos készület [lappangó betegség] 217

Tizedik Leo pápa halála 170

Tizenkettedik Károly 196

Tizennegyedik Lajos 196

tódulás: ... halmos rea' tódulása miat ...

tolvaj: A' gyakorlott tolvaj akkor se tartóztatja meg magát a' lopástól, midőn már elegendő kincset vert rakásra. 196

tolvaj; a' tolvajlás oka 99–100

tolvaj; viszket a' tenyere 149

tompá eszű – éles eszű 18

tornyok és házak tetejére másztanak 223

többi emberek esmerése 2

töb nyomat, superpondium ... ha nagyobb a' dolgoknak megkevánása, anak megutalásánál vagy ellenkezőleg, akkor a' kedv töb nyomatban vagyon. 181

töb nyomat, A' kedv nem lehet más állapotban, hanem csak töbnyomatban. 184

tökéletesség l. külső és belső tökéletesség 157

tömkeleg, kerenge, labirintus 263

[Bárány Péter szerint Szabó Dávid szava. Petőfi szóhasználata: "S csak midőn a tömkelegbe léptünk" elterelte a köznyelvi értelmezést az anatómia köréből és a tömkeleg alatt bűnre csábító városi forgatagot értünk.]

töretlen út VIII

törökök 115

törtènet ... amaz ritka törtènet, ez pedig majd nem mindennapi. 217 [véletlen esemény, eset]

[Hasonlóképpen Bod Péter /1766–1982. 518./ történetből = véletlenül.]

törtènet; történetből esnek meg' 218 [van pszichés magyarázatunk.]

törtènet, [tény, ismeret] VI

történetes, contingens [viszonyban álló] 192

törvény, *belső törvény*, lelkiismeret 201

törvény, *közösködés* stb. törvénye 91, 92, 93 l. még szokás

törvény-szerzők: Pithagoras, Likurgus, Numa ... Istennel társalkodni mondták magukat. 200

tő-szomszéd képek 91

tragikum-komikum 165

transcendentalis ... az érezhető világon kívül levő tárgyak melyek (mint jelenségeket) érezni nem lehet és melyek semmi jelenségekben se találkoznak nevezetnek érzésen kívül valóknak (transcendentalis) Kant szerint a' tiszta értelem fogantatjainak. 57

[Kant /1787–1913. 41./: "Transzcendentálisnak nevezem azt a megismerést, amely nem annyira a tárgyakkal, mint a tárgyakról való megismerésünk módjával, amennyiben a priori lehetséges, foglalkozik."]

trombita harsog 109

tsalárdság 144

tsalatkozás Lat.mag.y.szó.t. I betű

tsapláros 221

tsat-kép: ... a' kèptarsalásban levő tsat-kép ... 93

tsat-kép, idea coniunctionis ... ezen tsatkép által az én gondolatom' tárházának kultsát egészen hatalmam alá vegyem. 94

tsat képzelet, idea coniunctionis. Lat.magy.szót. I betű

tsel, praxis, deivatum ex tselekszem 269 [gyakorlat, aktivitás]

[Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

tseles ítéletek a' lelket majdnem mindenkor tselekedetre bírják. 188, 189 Ellentéte az elményes ítélet l. ott

tseles practicus zseni 111

tsemer 141

tsigas kút 222

tsiklandósság, kisztés, irritatio 264

tsíkos test, corpora striata 14

tsillag 92

tsillagzatoknak szisztēmája, rendelete 112

tsomó, glandula 14

tsövek: ... masok üres tsövekk mondák azokat leñi. 22

tsuda, latomány, objectum visionis. Lat.magy.szót. V betű

tsúdaltos 223

tsúdaltos alvajárok 252

tsúsznak: Ez által tsúsznak-be a' tudományokba, sok hibás tévelygések, melyek ki-
gyomlálására gyakran egy század sem elegendő 5

tudákos feltétel: Euklidesnek tudákos feltételei 112

tudákosság, Dugonics András-tól költsönöztem. 265

[*tudat alatt*] alattomban 62, 65, 99, 213 l. ott bővebben

[*tudat alatt*] Ezen felől olyan kèpek is megjelennek az álmodásban, melyek az èbren-
lételben az erősebbektől *el valóznak nyomva*. 215

tudatlan Előljáró III

tudomány 59; 161; A' jelenséges vagy érzés felett való képes fogamatokból állnak össze a' mi kepeink ... amelyeket ... rendszerbe szedjük, egybe tsatoljuk. Ezek a' tulajdonképpeni tudományok.
[Kant /1787–1913. 40./: "Az ész kritikája ... végtére szükségképen a tudományhoz vezet el; a kritikátlan dogmatizmus használata azonban alaptalan állításokhoz."]

tudomány, lélek tudomány, tudományos kútfők I. ott

tudós emberek [számára] akik önön tselekedeteiket okfökből szokták elintézni, eligendő az akaratnak megindítására az ok. 198

tudós zseni 111

tudós felleng-ész *genie scientificum* 269
[Ma már elavult Bárány Péternek tulajdonított szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

tudtom, axioma, Dugonics szava. 269 I. még aksziomák
[Bárány Péter szavai között publikált szó, de Dugonics szava megjegyzéssel. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

tükör 43

tűn 64 Posset forte etiam Tűn dici ex szembe-eszembe tűnt. 263. L. kép, ige;
A' vak megemlékezik a' valaha szemébe tűnt színek kèpeiről. 87

tűn, idea, [de] *tűnemény*, *phenomen* 269

tűn, tünet, kèp, kèpzet /ez Szűts F. I. szava/ *idea*. Lat.magy.szót. I betű

tűnemény, phenomenorum 269

tűnemény, Erscheinung 261

tűz 54

tűzes üszök 38

tyúk 195

tzáfol: Nints semmi olyas okfönk, melylyel annak alakosságát megtzáfolhassuk. 216

tzövek, *pyramis* 196
[Régi értelme: faszeg, szeg, szegecs /Bárczi 1941./, ma: Földbe vert karó]

ügyítani [bizonyítani] *adfirmo* 270

ugyírtva, affirmative 66, 67, 270 l. még nem úgyítva;
[Szűts F.I. teremtette, Báránynak tulajdonított publikált szó. Hadi
és más 1790, Szinnyi ifj. 1881.]

újjaknak hegye 43

újra termés, termelés, termesztés, képek újatermelése 70

újra termő tehetség 93; [e] tehetséghez tartoznak minden tehetségek, melylyek egy
közönséges név alatt értelemnek, intellectus mondat[nak], 34

un 128 unalom 142

unalom-unszolta a' lelket 190

universalis, közönséges zseni 111

Untzer a' fattyú érzésről 79

ura lehessen indulatjainak 7, 229

uralkodó kép̄ek̄k̄, idea dominans nevezem azokat, melylyek a' lelek̄k̄ magatudásában
minden egyéb kép̄ek̄ felet jelen vagynak. 94–95

Urania, Versegi in Urania 259 l. gépelyes

út [átv.ért.: lélek-út] ... kéri a bálványnak lelkét egy darab útra. 166, 172–173
[Comenius /1675. 232./ az "erkölcsről tanító tudományok" sorában
többször használja átv. értelemben az út szót: Ez az élet, út; vagy
kettős-út]

utat nyomni: A' tudatlanok ... bátorosabbnak vélik, azon utat nyomni, melylyel
mások minden veszély nélkül járnak. 201

utálom, averso 270

utály, utál, megutálás, aversio. Lat.magyszó. A betű, 265

üdő a' Bánatnak orvosa 131, 78 l. még idő

üdőből kifogyván 223

üdőnek képe alatt nints semmi érezhető tárgy /ötling/ 31

üdő tartóssága 177

ügy; Vicem significat ügy; ... ügyemet siratom 255

ür: ... képzeletünk ürét ki nem töltjük. 102; fülüreg 259

üstök 93; l. *üstök tsillag*

[Az üstökös fej a multban: Kezemben az üstöke. Üstökébe kap. Üstököt vonz. Rángasd meg az üstökét. Üstökén fog. /Erdélyi 1851./ Mai változata: üstökön ragad.]

üstök tsillag Ha tehát valaki az üstökös tsillagról előhozakodik: eszünkbe juthat, hogy éppen a' régi Magyar Eldődink, Elejink tsomós üstöke, vagy valami tsillag. 93

üszög, *üszköt* 39

ütközetre készülő katonák ègett borral gulasztják fel szíveiket az ellenség ellen. 207

x = írásmódja: x, *ŧ* pl. e*ŧ*tensivus 124

vad emberek, *vadon* emberek mikor rebegni kezdenek ... 109

[A vadember fogalom együtt él a felvilágosodással, s a civilizáció fertőzésétől mentes makulátlan, tiszta embert jelenti, mint pl. Voltaire Vadember-e. Bárány is a gyermekekkel teszi őket hasonlatossá.]

vadon elő embernek többnyire èlesebb érző eszközei vagynak, mint a' pallèrozottnak. 38

vágyódás, *betsre vágyódás*, *ambitio*. Lat.magy.szót. A betű [Bárány spontán újítása.]

vak, ... mint a' jártas vak ... 222

[A vakságát a többi érzékszervével pótolni tudó, rutinosan mozgó ember találó jellemzése a szóösszetétel.]

vak, vagy *trèfa hír* 128

vakon született ember 77

választó, *chimikus* 9

[Bárány spontán nyelvújításainak egyike.]

valék 221

vegy-hang, *disharmonia* 271

vegyülék, *ingredientia*, *comixtum quid* 270

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Baróti-Szabó 1792., innen Czuczor-Fogarasi 1874., Szinnyei ifj. 1881.]

vegyült és kivált kèpek, *idea confusa* és *idea distincta* 28, 270, Lat.magy.szót. I betű [Bárány Péter publikált fogalma. Hadi és más 1790, Baróti-Szabó 1792., Szinnyei ifj. 1881.]

vegyült mellék kép: Minden kép mellett, melylyet észbe vettünk, vagyon egy *vegyült mellék-kép*. 91 l. még Wolf, Eberhard

vehemens, erőszakos, potius coactus 257

vékony levegő, aether. Lat.mag. szót. A betű, 270

[A lélek minőségével kapcsolatban: ... vékony levegőe', pára-e' ...
/l. ott/ [Aetherikus, földöntúli dolgot akar vele kifejezni.]

Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

vél 'ne véljük' 94

velünk született képek 117–120, 242, 209

[Bárány Péter publikált fogalma. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.,
Büky /1986. 132–133./ szerint a Huszita Biblia megj. után a veleszü-
letett tulajdonság, ill. képesség megjelölésére az *ad* igét vonták be.
Kant /1787–1913. 28./: "... van-e efféle a tapasztalattól sőt minden
érzéki benyomástól független megismerés. Ilyeneket *a priori ismere-*
teknek nevezünk, s megkülönböztetjük az empirikusoktól, melynek
forrása *a posteriori*, t.i. a tapasztalatban van."

Bárány minden kifejezést magyarul adott át. Az *a priori*-t zárójelben
sem írta le. L. még *tiszta értelem foganatai*, *rationes intellectus puri*.]

velünk született jövevény ösztönök 196

vér 169, 210 [Lovas /1930/ idézi a Jordán Kódexet, ahol a *vér lélek* értelemben is
szerepelt: "Minden baromfi ő lelke ő vérében vagyon."]
l. még *dobda*, *érverés* és *szív*

vèrengző ütközet 83

NySz szerint XVIII. századi újjított szó.

vèr kerengés ... vitalis munkák, úgy mint a ' *vèrkerengés* és a ' *lehelés*. 210

veréb tsiripöl 109

Versegi RD 259 l. gépelyes

versszerzés 83

veszedelem bizonyossága 161

veszteget: Hogyan vesztegeti meg a ' *képzelés* az *èrzést*? 100

valóság, *esentia* 270

[Báránynak tulajdonított és publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei
ifj. 1881.]

vallásnak törvényei 115

változás utáni vágy 128

váratlan és véletlen dolgok az első szempillantásban az újság tulajdonságával bírnak.
159

*Vároli*us hídján 14, 21

város; rendesen épült város 223

városi 201

városi pompa: ... mind a városi pompának, mind a falusi együgyűségnek vagyon határja.
158

vastag étel: Ki vastag etelekkkel él, annak az esze is vastag. 114

vastag; vastagabb részünk, testünk 4

végtelen, véghetetlen, infinitívus-a-um 270

végphetetlennek fogantatja 58

végphető, finitus lönyök, halandók IV

vegült 160

vegyes, elegyes, mixtus 255

vevés; érezhető észre vevés 321

vidámság, hilaritas 270

[Bárány Pétemek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

Vieussens lélekháza a' tojásos szék, centrum ovale 21

vigasság, laetitia 270

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

vigasztalás: ... más képek is előadják magukat, melylyek tarháza /sic!/ a' vigasztalás szokot leffi. 131

Világnak Alkotója V

világos megkívánás 179 világosságot terjeszt, nagy gondolat 160
"Légyen világosság..." 160

villám-hig, menykő-hig 266

villám szállás, menykő ütes 202

Virgil, Azért különbözik Virgil képzelődése Klopstockétól ... 84

virgantz ész, ingenium 270

[Bárány Péter publikált fogalma. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

virgantz, èbredt elmèjü 199

virgantz paripa 113

visz-hang, echo 271

viszonytag [viszont] 98 Régies kötőszó.

viszontaglás, ismétlés 195, 159

viszontagos szer [reciprok] 98 l. még viszszaít szer

viszonyol, ismétél 185

viszszaít szer, proportio reciproca. Lat.mag.y.szót. P betű

[Bárány Péter publikált szava. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881.]

vítatják 211

vítatom, demonstro, et nem víttatom 271

[Bárány Péternek tulajdonított, publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

vízen és földön való kereskedés [mint] a' nyelvek lassanként való kipallerozása [oka] 110

vizsgálat, inkább vizsgálás, observatio

[Bárány Péternek tulajdonított publikált szó. Hadi és más 1790, Szinnyei ifj. 1881., Kornis 1907.]

voltakèppen [a valóságnak megfelelően] 223

volt és jövendő dolgok is érzékenységet okoznak 176, 244

Villis lélekháza a' tsikos test 21 /Willis/

vízbe hal 165

vízbe vesz 165

veszedelem 196

Wolf az eszmélet tehetségről /Leibnitz, Kant/ 33–34

Wolf a' vegyült mellék képekről 91 /Eberkárd/

Wolf a' képtársalás törvényéről 92

Zimmermann mondja, hogy a' megherélt embereknek felette nagy hajlandóságuk van minden alakos tsalardságra. 207

Zöld fa 31

zseni, felleng ész 110–116

zseni, ha botlik, nagyot esik. 113

[Bárány régi, magyar népi mondást jegyzett fel. Ugyanez Erdélyinél: Okos, ha botlik, igen nagyot botlik. Nagy ember, nagyot botlik. Magasról nagyot esik az ember /1851. 307., 109., 114./

Mindezt megtoldja Bárány egy Lessing-i idézettel:] "Leszszing mondja, hogy a' zseni, valamint a' bator, 's virgontz paripa, akkor szikrázik legjobban, mikor megbotlik." 113

zseni "Szeneka mondja: a' zseniben mindenkor nagyon jó darab bolondság." 113

Összefoglalás

Bárány Péter (Gagy, Abaúj vármegye 1763. szeptember 8 – Új Arad, Torontál vármegye 1829. július 26.) miskolci nemes szülők sarja. A piaristák privígyei kollégiumában végezte középiskoláit, majd a pesti egyetemen bölcseletet tanult. 1787-ben Kanizsán grammatikát tanított az alsó osztályosoknak, majd a Hadi és más nevezetes történetek című bécsi magyar nyelvű újság felhívására bölcseleti pályamunka írásába kezdett. Pestre utazott és Koppi Károly, Szűts István György piarista tanárok környezetében írta meg a Kant szellemében fogant első magyar lélektant. Kézirata elnyerte a pályázat első díját, 30 aranyat és a kinyomtatás után 150 tiszteletpéldány ígéretét.

A díjátadást (1791. január 25.) Görög Demeter szerkesztő bécsi lakásán a későbbi akadémiai díjak előzetes átadási eseményeként őrizte meg az irodalmi köztudat.

Bárány Péter Széchényi Ferenc titkára lett, s több irodalmi műfajban alkotott maradandót (l. az irodalomjegyzékben). Magyar Pszichológiája nem jelent meg, helyette Pálóczi Horváth Ádám második díjat nyert művét adták ki a szerkesztők. Bárány egy későbbi levelében utalt a meg nem jelenés okára: "Görög Demeter úr késett annak kinyomtatásával, a *mostani uralkodás alatt* (II. Ferenc császár) kívánta tőlem, hogy a' megkoronázott Psychológiát új formába öntsem" (MTA Könyvtára Kézirattár K 202/75).

A kutatások beigazolták, hogy a kéziratot a szerkesztők visszaadták a szerzőnek átírás végett, s az végig nála is maradt. 1794 körül még bejegyzésekkel gazdagította, de *tartalmi mondanivalóján semmit nem változtatott*. Bárány halála után Kazinczy Ferenc tanácsára Bárány Ágoston történész, Bárány Péter unokaöccse magához vette s megőrizte. Ágoston halála után (1849) felesége Bach Borbála férje könyveivel együtt felajánlotta az akadémiának megvétele. (Ir. lev. 4 r. 61 sz. b.köt.) Toldy Ferenc az akadémia akkori titkára intézkedett és még a felajánlás évében (1852) olvasható a (857 MTAK) Gyarapodási Naplójában, hogy novemberben titkári beszerzésben leltárba került a Bárány P.: Jelenséges Lélekmény c. munkája.

Közben a család miskolci ága azt a hiedelmet keltette, hogy a miskolci árvíz alkalmával (1882) tönkre ment Bárány Péter és Ágoston teljes könyvgyűjteménye. (Szentkláray 1913.)

1983. január 18-án adta kezembe Dr. Fülöpné Csanak Dóra "anyai nyelvünkön írt Magyar Pszichológiánkat" (Egyh. Bölcs. 8^r 10 sz.).

A kézirat könyv alakú, 288 p. terjedelmű. Jól olvasható, apró betűs írással írta maga Bárány Péter. Közel 100 az irodalmi hivatkozás, mely a kor tudományos színvonalán álló szemléletmódról tanúskodik. (L. Irodalmi... személyek.)

A mű három főrészre "Könyv"-re tagolódik. Ezekben írta le ismeretelméletét (I.), esztétikáját (II.) és morálpeszichológiáját (III.). A "Toldalék"-ban foglalkozik a lélek

rendkívüli állapotával az álommal, alvajárással, részegséggel és bolondsággal. Latin-magyar szótár, továbbá részletes tartalomjegyzék zárja a kéziratot.

A szótárak külön sorsa van. A Hadi és más... 1790-ben 150 szót közölt mustrául a "tudós világ elé". E 150 szó a magyar kantiánus irodalom alapszókincse elterjedt a köztudatban és sok könyvészeti áttételen át bekerült a Benkő Lóránd szerkesztette TESz-be is (1967–1976): Én, személyiség, jelenség, egyén, egyed, lekötelezés, vitat, megismerő képesség, esméret tehetség, lélek ereje, tárgy képes jelenlétele, a lélek magatudása, tiszta értelem fogantatja, érzésen kívül való = transzcendentális, ötlönyös külszabás = kategória, képes, hasonlatos fogantatok, velünk született, nem velünk született eszmék stb.

Az első Könyv-ben a megismerésről ír. *Hartley* és *Hume* megteremtette asszociációs pszichológiát fejlesztette tovább, és egészítette ki a *Kant* műveiből szerzett friss információkkal. A *képzettársalással* (asszociáció) az agyban megtapadt képek működésével mint *belső érzékenységgel* mind a megismerés folyamatát, mind az emlékezést, mind az érzelmi életet levezeti. Választ ad a *velünk született képek* örök kérdésére is. Szerinte a régebben szerzett és friss képek puha láncot alkotnak, melyek közé könnyen új láncszemet iktat a gondolkodó elme, kiválasztván a *tudat tárházából* egy oda illő adatot (*tudtom* = axioma). Ezek az adatok ugyan agytermékek, de van társadalmi, tanulmányi, olvasott, hallomásbéli vagy öröklött realitásuk. Minél műveltebb az emberi szellem, annál több *tudtom* keletkezik képtársalással az agyában. Ez a folyamat a tudományos fogalmak, felfedezések és rendszerek létrejöttének alapja, de alapja a téveszméknek is. Az axiómák néha rossz helyre bújnak a tudati lánc sorában, s ha az ember önkritikával ki nem irtja őket, "nem bírnak vele a józan elmék ok-fői, bár milyen erősek legyenek is azok".

Az ember lelki képességeit alsó (barmi) és felső (okos) tehetségre osztja. *Alsó* tehetőség az *ösztön* munkája. Különös emberi képesség *hajlam* irányítja az ösztönt jó vagy rossz irányba. *Felső* tehetőség az egyetemes emberi *jegy* a *beszéd* és a *zseni* (felleng ész). A felső tehetőség jele, hogy *szimbólumokban* gondolkodunk, hogy van *akaratunk*, *széperzéskünk* és ismerjük a *szabadság* fogalmát. Mindezekben uralkodó képesség a *lelkiismeret* "mely nagyot üt az akaraton", ezért "nevezik a magyarok kisbírónak". (II., III. Könyv).

A *Toldalék* a rendkívüli lelki állapotok első magyar nyelvű leírása. A sámánság szókincséből megőrzött rejtett fogalmakat kelt életre és ad funkciót számukra a tudományos nyelvben. Büky Béla (1988) megemlítette, hogy a XV. század emberét áthatalította a tudattalan mozzanata, s ezt az extázissal fejezte ki. Bárány is megtalálta a szókincset nyelvünk legmélyebb rétegéig hatolva. Vannak *homályos* képeink, mondja, melyek az *erősebbektől el valának nyomva*. Álmunkban, mikor *mél álomba merülünk* és a *testi eszközök lankadtak*, az elnyomott képek a *köz-képek* segítségével *feltörnek*. Vannak *alattomban*, *loppal* feltörő képek is. Ezek ellentéte az erős *inger* vagyis külső hatás, melyre hirtelen felébredünk.

A lélek *mélyén lappangó képek* felismerésével a XX. századi modern pszichoanalitikus felfogás felé vezette az asszociációs pszichológia útját. (Freud) Amikor a *világos képekkel* szembe állítja a *homályosokat* Jung tanához közeledett.

Tudomásunk volt róla (Horkay 1974), hogy, hogy kanti szellemben oktattak az 1790-es években hazánkban a pápai, debreceni, marosvásárhelyi, kolozsvári, pécsi kollégiumokban, akadémiákon. Tudtuk, hogy a *pesti Universitas*-on is "lelkes hívei voltak". Bárány munkája a pesti egyetem kanti szellemű oktató munkájára is rávilágít. Kiváló tanára, Koppi Károly munkásságára is felhívja a figyelmünket, s arra a javaslatra ösztönöz, hogy a pesti egyetemet a kantianusok egyi jelentős hazai központjaként fogadjuk el.

Récapitulation

Péter Bárány qui est né le 8 Septembre 1763 à Gagy (Comitat Abaúj) et mort le 26 Juillet 1829 à Uj Arad (Comitat Torontál) était descendant de parents nobiliaires de Miskolc. Il a fait ses études secondaires au collège piariste de Privigye après à l'Université de Pest il a étudié la philosophie. En 1787 à Kanizsa il a enseigné la grammaire aux étudiants des classes inférieures. Puis en lisant l'appel du journal viennois en langue hongroise intitulé *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, il a commencé à écrire son ouvrage philosophique présenté au concours. Il est parti pour Pest où il a écrit le premier ouvrage psychologique hongrois en esprit de Kant dans le milieu des professeurs piaristes Károly Koppi, György István Szűts. Son manuscrit a été couronné par le premier prix au concours, c'est-à-dire par 30 pièces d'or et par l'engagement de 150 hommages de l'auteur, après l'impression.

Le jour de la donation du premier prix (le 25 Janvier 1791), dans l'appartement viennois du rédacteur Demeter Görög, est retenu par la conscience collective littéraire comme un précédent de l'événement de donation ultérieure des prix académiques.

Péter Bárány est devenu secrétaire particulier de Ferenc Széchényi et ensuite il a fait beaucoup d'ouvrage de valeur durable en plusieurs genres littéraires (voir Littérature). Sa *Psychologie Hongroise* n'était pas publiée mais au lieu de celle-ci les rédacteurs ont édité l'ouvrage couronné par le deuxième prix de Ádám Horváth Pálóczi. Péter Bárány dans une de ses lettres ultérieures fait référence à la raison de non-publication de son ouvrage: "Monsieur Demeter Görög a tardé l'imprimer, et c'était pendant ce régime là (l'empereur François 2ème) qu'il m'a demandé de mettre dans une forme nouvelle la *Psychologie* couronnée." (Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie, département des manuscrits, K 202/75.)

Les recherches ont confirmé que le manuscrit était lui rendu pas les rédacteurs pour le transcrire et il est resté définitivement chez lui. Environ 1794 il l'enrichissait avec des notes mais sans y rien changeant au point de vue du contenu. Après la mort de Péter Bárány c'était son cousin Ágoston Bárány l'historien qui a pris et a gardé le manuscrit suivant les conseils de Ferenc Kazinczy. Après la mort de Ágoston sa femme Borbála Bach l'a offert avec les livres de son mari pour les acheter à l'Académie. (Épîtres, 61/4; volume b.) Ferenc Toldy, le secrétaire actuel de cette époque de l'Académie a pris toutes mesures nécessaires et déjà en 1852, dans l'année de la proposition on peut lire dans le *Registre des nouvelles acquisitions* (857 MTAK) qu'au mois du novembre manuscrit a été porté sur l'inventaire l'ouvrage de Péter Bárány portant le titre: *Psychologie Phénoménique*.

Pendant ce temps la branche de la famille qui vivait à Miskolc faisait croire qu'à l'invasion de la ville par les eaux débordées (1882) l'hérédité totale des livres de Péter Bárány et Ágoston s'était détériorée (Szentkláray, 1913).

Le 18 Janvier 1983 Madame Dr. Fülöp, née Dóra Csanak m'a donné aux mains la "Psychologie Hongroise écrite en langue maternelle" (Philosophie de l'Église 8ème, No.10.).

Le manuscrit est en forme du livre, et il est de 288 pages. C'est Péter Bárány qui l'a écrit avec des minutes bien déchiffrables. Il y en a une centaine de mentions littéraires ce qui témoigne d'une manière de voir étant au niveau scientifique de l'époque (voir Personnages mentionnées).

L'ouvrage se divise en trois parties principales, en trois livres: L'épistémologie (I.); L'esthétique (II.); et La Psychologie Morale (III.). Dans "L'Appendice" il s'occupe de l'état extraordinaire de l'esprit, c'est-à-dire du sommeil, du somnambulisme, de l'ivresse, de la folie. Le manuscrit se termine avec des vocabulaires latin-hongrois et hongrois-latin, les complétant avec un sommaire détaillé.

Le vocabulaire a son propre sort. A Hadi és Más Nevezetes Történetek... a présenté 150 mots comme échantillon an 1790 "pour le monde savant". Ces 150 mots comme lexique de base de la littérature kantienne en Hongrie se sont répandues dans le public, en plus par plusieurs bibliographies ils sont entrés dans le TESZ (1967-1976) rédigé par Lóránd Benkő, comme: le Moi, la personnalité, le phénomène, l'individu, le sujet, l'engagement, la capacité de discuter, de la faculté cognitive, la connaissance, le pouvoir de l'esprit, présence figurée de l'objet, auto-conscience de l'esprit, la vigueur de la raison humaine pure, transcendantal, l'aspect = cathégorie, les effets figurés et semblables, les idées innées et non innées.

Dans le premier livre il écrit de la connaissance. Il a développé la psychologie associative créée par *Hartley* et *Hume* et y a ajouté les informations nouvelles eues dans des ouvrages de *Kant*. Il déduit le processus de la reconnaissance, également de la mémoire et de la vie sentimentale par le fonctionnement des images prises par le cerveau avec de l'association comme une espèce de la susceptibilité intérieure. Il donne une réponse à la question éternelle des images innées aussi. A son avis, les images eues et celles nouvelles font une chaîne souple parmi lesquels l'esprit méditatif peut insérer une nouvelle maille en choisissant un renseignement convenable du répertoire des connaissances (connaissance-axiome). Ces renseignements bien qu'ils soient des produits du cerveau ils ont de la réalité sociale, culturelle, lue, entendue ou héritée. Plus de haute culture intellectuelle a l'esprit humain: plus connaissance se forme avec l'association dans des cerveaux. Ce processus est la base de la formation des idées scientifiques, des découvertes, des systèmes mais au même temps des conceptions délirantes aussi. Quelquefois les axiomes se cachent dans la série de la chaîne de conscience et si on ne les extirpe pas avec de l'autocritique "les raisonnants des esprits brillants ne peuvent pas les dominer même si forts soient-ils".

Il partage les facultés mentales de l'homme au talent inférieur (brut) et au talent supérieur (intelligent). Le talent inférieur c'est le résultat des instincts. La disposition c'est une capacité spéciale et particulière de l'homme qui dirige l'instinct en direction juste ou mauvaise. Le talent supérieur est caractérisé par l'usage de la parole et par le génie. Le signe du notre talent supérieur de penser en symboles, d'avoir volonté, de goût, et connaître le concept de la liberté. La conscience c'est le pouvoir qui domine

toutes ces choses, "ce qui donne une bourrade" à la volonté et pour cette raison "les hongrois l'appelle tambour de village" (Livres IIe et IIIe).

L'Appendice c'est la première description hongroise de l'état mental exceptionnel. Il fait revivre les idées secrètes gardées du lexique chamaniste et donne leur une fonction dans la langue scientifique. Béla Büky (1988) mentionne que l'homme du XVe siècle était commandé par l'élément inconscient et c'était exprimé par l'extase. Bárány a trouvé le même lexique étant allé au fond de notre langue. Il dit qu'on a des images obscures *opprimées par celles plus fortes*. Dans notre sommeil, quand on s'endort *profondément et l'activité physique est faible*, les images opprimées *jaillissent* avec de l'aide des images *publiques*. Il y a des images jaillissantes *en cachet et en tapinois*. Par opposition il y a *le stimulus* fort c'est-à-dire, l'effet externe ce qui nous réveille tout d'un coup.

C'était la reconnaissance *des images latentes au fond* de l'âme avec quoi Bárány a conduit la voie de la psychologie associative vers la compréhension psychoanalytique moderne du XXe siècle (Freud). Quand il a confronté *les images claires à celles obscures* il se rapprochait à la théorie de Jung.

On a eu connaissance (Horkay 1974) de l'existence de l'instruction en esprit kantien dans notre pays pendant des années 1790 dans des collèges et dans les Académies de Pápa, Debrecen, Marosvásárhely, Kolozsvár, Pécs. On a su qu'à *l'Université de Pest* "il y en avaient des fideles enthousiastes". Le travail de Bárány se réfléchit dans l'instruction en esprit kantien de l'Université de Pest aussi. Il appelle notre attention à l'activité d'un professeur excellent: Károly Koppi et nous amène: accepter l'Université de Pest comme un des centres des kantistes significatifs.

Summary

Péter Bárány (b. Gagy, Abaúj county, 8 September 1763, d. Uj Arad, Torontál county, 26 July 1829) was a descendant of noble parents. After finishing his secondary schools at the Piarist college in Privigyé he studied philosophy at the University in Pest. In 1787 he taught grammar in the elementary school in Kanizsa when upon the invitation of the Hungarian-language Vienna newspaper "Hadi és más nevezetes történetek" he began to write a competition essay in philosophy. After leaving for Pest he wrote the first Hungarian psychology in the spirit of Kant together with Professors Károly Koppi and István György Szűts. This manuscript won the first prize: 30 gold coins and a promise of 150 free copies.

The handover of the prize at the flat of Demeter Görög (25 January 1791) is regarded as a precursor of the later Academy prizes.

Péter Bárány became the secretary of Ferenc Széchenyi. He produced lasting values in several literary forms (see References). Instead of his Hungarian psychology the editors published the work of Ádám Pálóczy Horváth, winner of the second prize. In a letter Bárány referred to the cause of postponing the publishing: "Mr. Demeter Görög delayed printing it, he wanted me to rewrite the coronated Psychology *during the recent reign* (Emperor Francis II)".

Investigations verified that the editors had given back the manuscript for rewriting, and it remained with him for good. He added some notes *without modifying the contents of the book*. After the death of Bárány, his nephew the historian Ágoston Bárány took and kept the manuscript. After his death (1849) his wife Borbála Bach offered it together with her late husband's books to the Academy. Ferenc Toldy, then Secretary of the Academy took steps, and in the very year of the offer (1852) it could be read in the Accession Register that "Jelenséges Lélekmény" of Péter Bárány had been registered in November as a secretarial acquisition.

Meanwhile the Miskolc line of the family rumoured that all the books of Péter and Ágoston Bárány had been annihilated in 1882 by the flood in Miskolc.

The manuscript of the Hungarian psychology was given to me by Mrs Dr Fülöp née Dóra Csanak the 13 January 1983.

The manuscript is book-shaped, it contains 288 pages. Péter Bárány had written it himself with small but well readable letters. The number of the references is nearly one hundred testifying his scientific attitude.

The work is divided in three main parts called "books": gnoseology (I), aesthetics (II) and moral-psychology (III). The "Supplement" deals with extreme states of the mind: dreams, somnambulism, inebriety and insanity. Latin-Hungarian and Hungarian-Latin dictionary and a detailed register are included.

This vocabulary has its own fate. The "Hadi és más nevezetes történetek" submitted a sample of 150 words in 1790 to the "scientific world". These 150 words are the basis of the Kantian literature in Hungarian, and are to be found in the TESZ compiled by Lóránd Benkő (1967–1976).

The first book deals with cognition. The associative psychology of *Hartley* and *Hume* is developed and completed with the new pieces of information from the works of *Kant*. The process of cognition, remembrance and emotional life are deduced from *association*. An answer is given to the eternal question of the *images born with us*. According to him earlier or recent images form a loose chain where new axiomes can easily be inserted. Although these axiomes are the products of the mind they have some social, educational, literary or hereditary reality. The trained mind the more axiomes are formed in the brain. This process is the base of the formation of scientific concepts, discoveries and systems, and of fallacies, too.

Psychical capabilities of man are divided in two categories: lower (brute) and upper (clever) gifts. The *lower* gift is directed by instinct. The *upper* gift is the universal human *speech* and the *genius*. Symptoms of upper gift are the ability of thinking in *symbols*, strength of *will*, *sense of beauty* and longing for *freedom*.

The *Supplement* is the first Hungarian description of extreme states of mind. Hidden concepts of Shamanism are resuscitated and given new functions in the scientific language. Béla Büky (1988) mentioned that people of the XVth century were inspired by moments of subconsciousness and this was expressed by extasy. Also Bárány found this vocabulary penetrating into the deepest layers of the Hungarian language. We have *indistinct* images, he says, that are *suppressed by strong ones*. In *deep dream when the body is droopy suppressed* images burst out with the aid of *common images*. There are images bursting out *slyly, furtively*. Contrasted with them is the strong *stimulus*, external effect, in consequence of which we wake up suddenly.

By recognizing the *hidden images in the depth* of the mind Bárány took steps from the associative psychology towards the modern psychoanalytical concepts of the XXth century. Opposing *clear images* to *indistinct ones* Bárány approached the theoreme of Jung.

It is known that the academies and colleges of Pápa, Debrecen, Marosvásárhely, Kolozsvár, Pécs educated in the spirit of Kant. At the *Pest University* there were also enthusiastic followers of Kant. The work of Bárány throws light on the Kantian education methodology of the Pest University. It calls our attention to the activity of the excellent Károly Koppi and impels to regard the Pest University as one of the remarkable Kantian centres in Hungary.

Zusammenfassung

Péter Bárány (8. September 1763, Gagy, Burgkomitat Abaúj – 26. Juli 1829, Uj Arad, Burgkomitat Torontál) war Sprössling Miskolcer adeliger Eltern. Die Mittelschule absolvierte er im Piaristenkollegium von Privigye, dann studierte er Philosophie an der Pester Universität. Im Jahre 1787 unterrichtete er Grammatik in den unteren Schulklassen in Kanizsa. Auf den Aufruf der bekannten Wiener ungarischsprachigen Zeitung "Hadi és más nevezetes történetek" schrieb er eine philosophische Preisschrift. Er reiste nach Pest und begann in der Gesellschaft der Piaristen Lehrer, Károly Koppi und István György Szűts die erste, vom Geiste Kants befruchtete, ungarische Psychologie zu schreiben. Seine Handschrift errang den ersten Preis des Wettbewerbes, er erhielt 30 Goldstücke und das Versprechen auf 150 Ehrenexemplare nach dem Erscheinen.

Die Preisübergabe (25. Januar 1791) in der Wiener Wohnung des Redakteurs Demeter Görög wurde im literarischen Allgemeinbewusstsein als vorhergenommenes Übergabeereignis der späteren akademischen Preise bewahrt.

Péter Bárány wurde der Sekretär von Ferenc Széchényi und hat in mehreren Kunstrichtungen der Literatur bleibende Werte geschaffen (siehe das Literaturverzeichnis). Seine Ungarische Psychologie erschien nicht im Druck, stattdessen wurde das Werk von Ádám Pálóczi Horváth, des zweiten Preisträgers, von den Redakteuren herausgegeben. Bárány deutete in einem späteren Brief an warum das Werk nicht herausgegeben wurde: "Herr Demeter Görög hat sich mit der Drucklegung verspätet, *unter der jetzigen Herrschaft* (Kaiser Franz II.) wünscht er von mir, dass ich der gekrönten Psychologie eine neue Form gebe" (Handschriftenarchiv der Bibliothek der MTA K 202/75).

Die Forschungen haben bewiesen, dass die Redakteure die Handschrift dem Autor zurückgegeben haben, um sie umschreiben zu lassen. Sie ist dann endgültig bei ihm geblieben. 1794 hat er sie noch mit Anmerkungen bereichert, aber an ihrer *inhaltlichen Aussage hat er überhaupt nichts verändert*. Nach dem Tode von Bárány wurden sie auf Anraten von Ferenc Kazinczy vom Cousin Péter Bárány, Ágoston Bárány aufbewahrt. Nach dem Tode Ágostons (1849) bot sie seine Frau, Borbala Bach, zusammen mit den Büchern ihres Mannes der Akademie zum Kauf an (Ir. lev. 4 r 61 sz b.köt.). Der damalige Sekretär der Akademie, Ferenc Toldy, ging der Sache nach und noch im Jahre des Angebotes (1851) ist im Beschaffungstagebuch (857 MTAK) zu lesen, dass P. Bárány's Arbeit "Jelenséges Lélekmény" im November durch Beschaffung des Sekretärs in das Inventar gelangte.

Inzwischen verbreitete der Miskolcer Zweig der Familie das Gerücht, dass beim Miskolcer Hochwasser (1882) die gesamte Nachlassenschaft von Péter und Ágoston Bárány vernichtet worden wäre (Szentkláray 1913).

Am 18. Januar 1983 gab mir Frau Dr. Fülöp geb. Dóra Csanak die "Anyai nyelvünkön írt Magyar Pszichológiánkat" (Egyh. Bölcs. 8^r 10 sz.) in die Hand ("In unserer Muttersprache geschriebene Ungarische Psychologie").

Die Handschrift hat Buchform, ihr Umfang beträgt 288 Seiten, und wurde von Péter Bárány selbst mit gut leserlichen kleinen Buchstaben geschrieben. Es sind etwa 100 Bezüge auf die Literatur vorhanden, welche die auf dem wissenschaftlichen Niveau des Zeitalters stehende Anschauungsweise bezeugen (siehe Irodalmi ... személyek).

Das Werk ist in drei Hauptteile, in drei "Bücher" gegliedert, die seine Erkenntnistheorie (I.), Ästhetik (II.) und Moralphysikologie (III.) enthalten. In der Ergänzung beschäftigt er sich mit den ausserordentlichen Zuständen der Seele, mit dem Traum, dem Schlafwandeln, der Betrunkenheit und der Verrücktheit. Ein lateinisch-ungarisches und ungarisch-lateinisches Wörterbuch, weiterhin ein detailliertes Inhaltsverzeichnis schliessen die Handschrift.

Das Wörterbuch hat ein besonderes Schicksal. Von "Hadi és más ..." wurden 1790 150 Worte als Muster für die "wissenschaftliche Welt" veröffentlicht. Diese 150 Worte haben als Grundwortschatz der ungarischen kantschen Literatur im Allgemeinwissen Verbreitung gefunden und sind über viele bibliographische Umsetzungen auch in das von Lóránd Benkő redigierte TESz gelangt (1967–1976): Ich, Persönlichkeit, Erscheinung, Individuum, Verpflichtung, diskutieren, Auffassungsgabe, Erkenntnisfähigkeit, seelische Kraft, bildliches Vorhandensein eines Dinges, Selbsterkenntnis der Seele, Begriff des reinen Vernunftes, ausserhalb unserer Gefühle=Transzendent, äussere Erscheinungsform=Kategorie, bildlich, ähnliche Wirkung, angeboren, nicht angeboren usw..

Im ersten Buch schreibt er über die Erkenntnis. Er entwickelt die von *Hartley* und *Hume* geschaffene assoziative Psychologie weiter und ergänzt sie mit den aus den Werken Kants gewonnenen neuen Informationen. Durch *Vorstellungsverbindung* (Assoziation) leitet er mit der Funktion der im Gehirn verbliebenen Bildern als *innere Empfindlichkeit* sowohl den Vorgang des Erkennens, als auch der Erinnerung, sowie das Gefühlsleben ab. Er gibt auch Antwort auf die ewige Frage der *angeborenen Vorstellungen*. Seiner Meinung nach bilden die vor längerer Zeit erworbenen und die frischen Bilder eine lockere Kette, in die durch den denkenden Geist leicht neue Kettenglieder eingefügt werden können, indem er aus dem *Vorratshaus des Wissens* eine dorthin passende Angabe (Axiom) auswählt. Diese Angaben sind zwar Produkte des Gehirns, aber sie haben eine gesellschaftliche, studierte, erlesene oder vererbte Realität. Je gebildeter der menschliche Geist ist, desto mehr *Axiome* bilden sich in ihm durch Bildverbindungen in seinem Gehirn. Dieser Vorgang ist die Grundlage für die Entstehung wissenschaftlicher Begriffe, Erfindungen und das Zustandekommen von Systemen, aber auch Basis der Irrlehren. Die Axiome geraten manchmal an falsche Stellen der Wissensketten und wenn der Mensch sie nicht mit Selbstkritik ausmerzt, "können die Begründungen der vernünftigen Geister nicht gegen sie ankommen, gleich wie stark sie auch sind".

Die geistigen Fähigkeiten des Menschen unterteilt er in niedere (tierische) und höhere (kluge) Veranlagungen. Die *niedere* Veranlagung ist die Wirkung des *Instinktes*. Eine spezielle Fähigkeit des Menschen, die *Neigung*, leitet den Instinkt in gute oder schlechte Richtung. *Höhere* Veranlagungen sind als universelle menschliche Merkmale

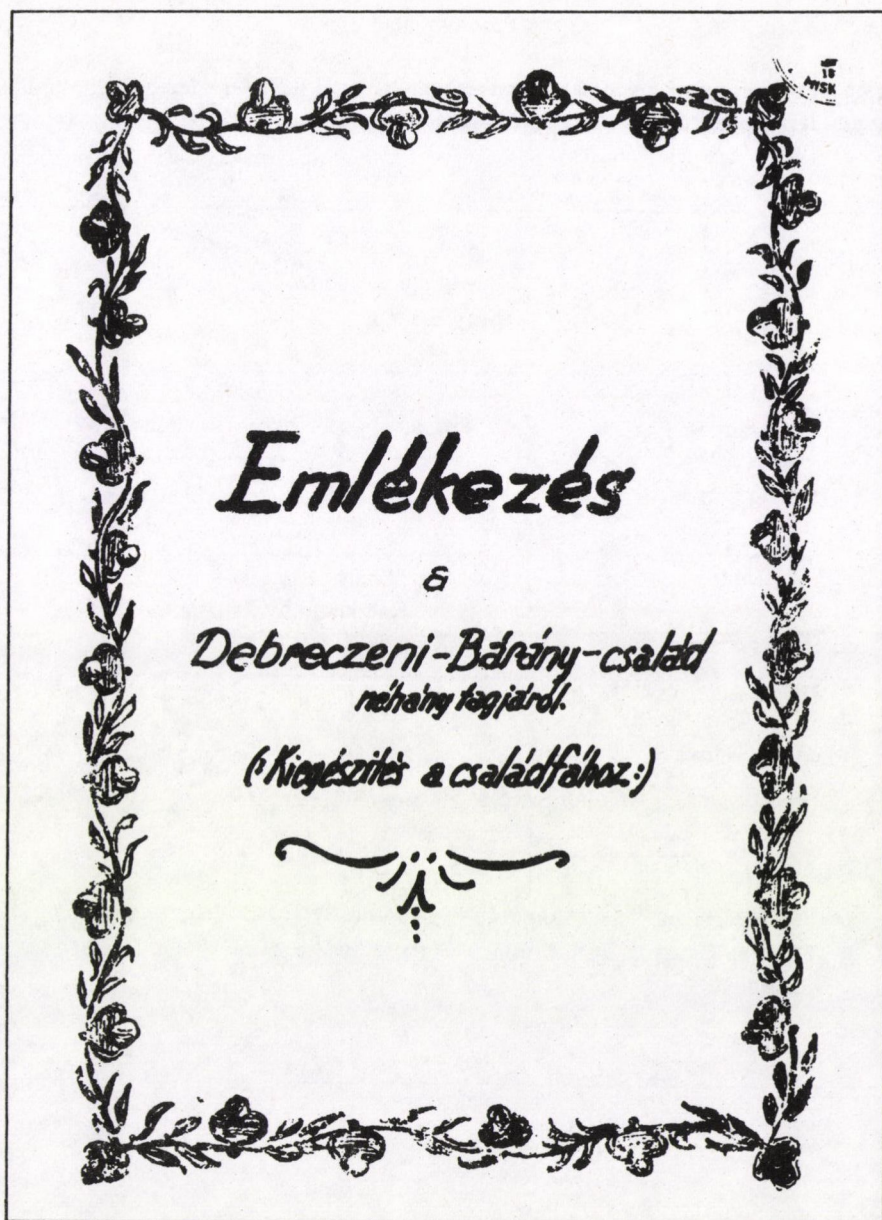
die *Sprache* und der *Genius* (hochfliegender Geist). Zeichen der höheren Veranlagung ist, dass wir in *Symbolen* denken, dass wir einen *Willen* haben, ein *Gefühl für Schönheit* und dass wir den Begriff der *Freiheit* kennen. Über das alles herrschende Fähigkeit ist das *Gewissen*, "welches ein grosser Dampfer für den Willen ist", deshalb "wird es von den Ungarn Gemeindediener genannt" (II., III. Buch).

Der Anhang enthält die erste Beschreibung der aussergewöhnlichen Geisteszustände in ungarischer Sprache. Aus dem Wortschatz des Schamanentums bewahrte, verborgene Begriffe wurden wieder belebt. Es werden Funktionen in der wissenschaftlichen Sprache zugeordnet. Béla Büky erwähnte (1988), dass den Menschen des 15. Jahrhunderts das Moment des Unwissens durchdrängt und dass er dies durch Extase ausdrückte. Bárány hat auch den Wortschatz gefunden, indem er in die tiefsten Gründe unserer Sprache vordrang. Er sagt, dass es *verschwommene* Bilder gibt, die durch die *stärkeren unterdrückt* werden. Im Traum, wenn wir in *tiefen Schlaf versinken* und die *körperlichen Funktionen ermattet sind*, kommen die unterdrückten Bilder mit der Hilfe der *allgemeinen Bilder* an die *Oberfläche*. Es gibt auch *verstohlen, heimlich* an die Oberfläche kommende Bilder. Gegensatz dazu sind die starken *Reize*, also die äusseren Einflüsse, auf die hin wir plötzlich aufwachen.

Mit der Erkenntnis der *tief in der Seele schlummernden Bilder* führte der Weg der assoziierenden Psychologie in die Richtung der modernen psychoanalytischen Auffassung des 20. Jahrhunderts (Freud). Wenn er die *klaren Bilder* den verschwommenen gegenüberstellt, nähert er sich der Lehre Jungs.

Wir haben gewusst (Horkay 1974), dass in den Jahren um 1790 in unserer Heimat in den Kollegien und an den Akademien von Pápa, Debrecen, Marosvásárhely, Kolozsvár und Pécs im kantschen Geist gelehrt wurde. Wir wussten, dass es auch an der Pester *Universitas* "begeisterte Anhänger" gab. Die Arbeit von Bárány weist die Lehrarbeit im kantschen Geist an der Pester Universität nach. Sie leitet unsere Aufmerksamkeit auch auf das Werk seines ausgezeichneten Professors, Károly Koppi und verhilft uns zu dem Vorschlag die Pester Universität als einer der bedeutendsten Zentren der Kantianer in unserer Heimat zu akzeptieren.

KÉPEK

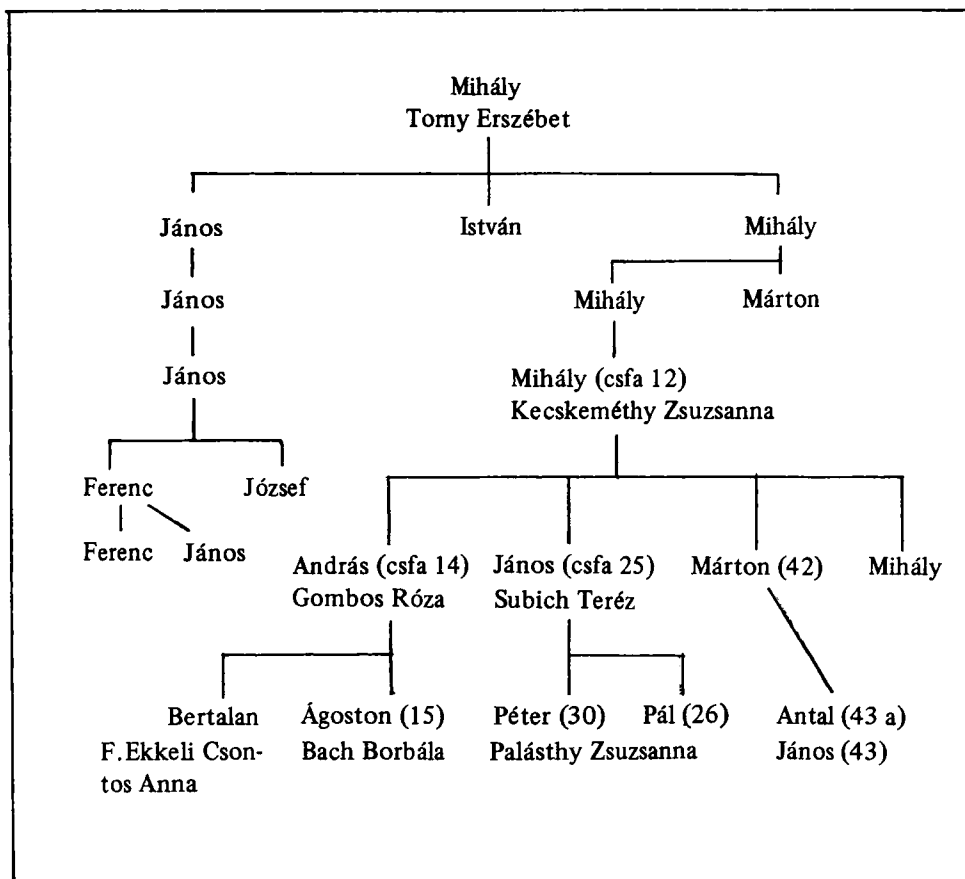

Emlékezés...

Bárány Gyula ny.m.kir. államvasúti felügyelő családtörténeti összeállítása
1940 szeptemberében
(HOM Doktár 60.134.1)

A Bárány család ősei

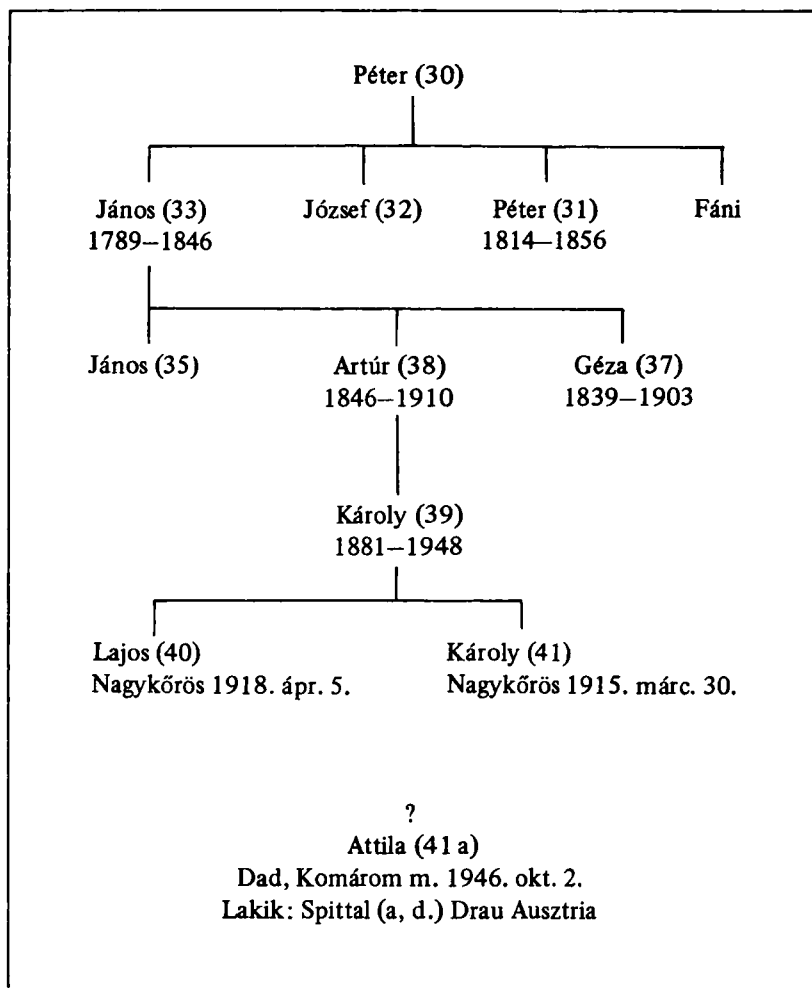
B. Ágoston édesapja B. András egytestvér volt Jánossal B. Péter édesapjával. Mindketten egyenes leszármazottai a birtokalapítóknek:

Bárány Péter leszármazottai

1987. nov. 11. – 1988. jan. 8.

Bárány László és Hampó József összeállítása Bárány Péter leszármazottairól:

Bárány László közlése szerint Attiláról többet nem tudnak, a családfán ezen ágon megszakadnak a közlések.

Stephen Széchenyi
and the Awakening of Hungarian
Nationalism, 1791-1841

BY GEORGE BARANY

PRINCETON, NEW JERSEY
PRINCETON UNIVERSITY PRESS
1968

George Barany: Stephen Széchenyi
Princeton. 1968. című könyvében Bárány Péter Ewald fordítását
(A köznép megvilágosodásáról) és A magyar anyáknak ... címkezetű
röpiratát emelte ki. Mindkettőt az angol szellem hatotta át.

—(49)—

3.

Borsod Vármegye

Némelly

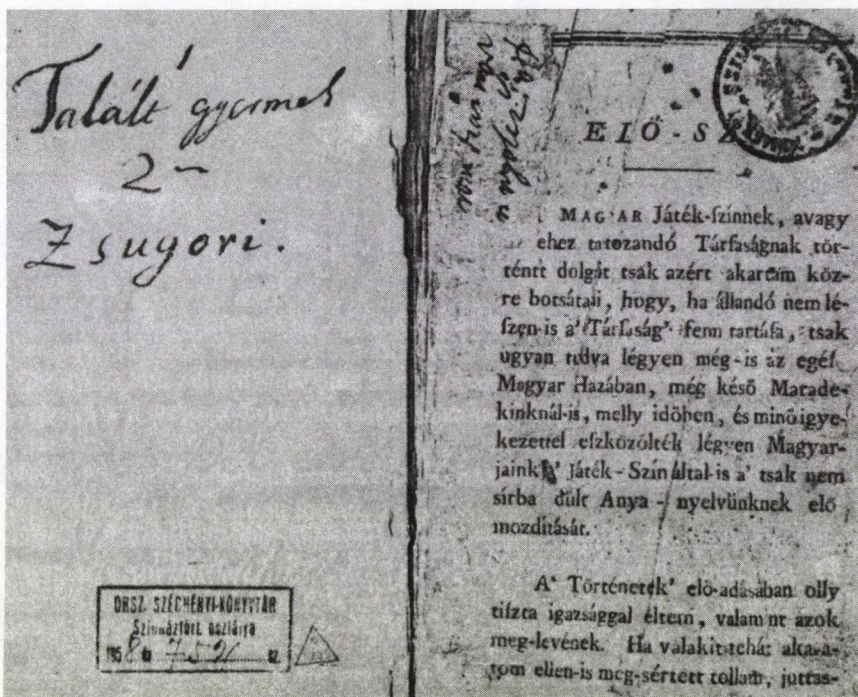
Statistikai Tekéntetekben

Debreczeni Bárany Péter által.

A Tudományos Gyűjteményben megjelent jeles munkája,
mely Kazinczy Ferencnek és Kókay Györgynek egyaránt tetszett.
(1817.1, IX, 49—63)

*Miskolc 1800-ban Szrógh Sámuel versével együtt
népszerű röplap volt a múlt században.*

Talált gyermek című dráma magyarítása száz évig tartotta népszerűségét.
Egy agyonhasznált rendezői példány lapjai. 1792.

B25 April 1790

80

Korvinus Mátyás.

Egy Vitéz, Nemzeti, Szomorúval elegyes vő Sásék.

Öt Iza káfkáokban.

Történetes Legyretékekkel együtt.

Vörösk Fridekik Augustus Kelemenstől.

A' Pefen lévő Magyar Mindenféjben

Az Egy Tudományok Tanítójától.

Magyarul Ki. Dolgoztatott

Dávid. Péter

A' Kézírók költségeivel.

A' M. de Székelys.

"Circundantini, quæ" area candelabra fontane.
 Triumphales sunt villa populi, et viclinum,
 cubiculumque cum laqueis istis, et fenestris
 affere ades. spectabile, ne laurissimam an,
 trigintarem propositu accedat. Ina specas
 in botros, porticus subest. In hortis laly.
 xanthos ex arboribus confuso confusus.
 Insuper aviana e peregrinis neptaribusque
 aribus: quæ ferrea vicia cœcebat. In
 avianis quoque arborum, fructiferarumque ar.
 bores, et nemus, item xanti per ordine
 digessi, varisq; arborum generibus cir.
 cumvallati. Insuper corys porticus, pœa.
 ta, lilyofrata, piscine. Turres quoque
 coenaculis, et pergulis obnata, in quibus
 coenationes cum vireis specularibus affe.
 res succundae, ne nihil paret amoenius.
 Argenteis villa regulo consecra. --

Donf. Rec. Hung. Dec. IV. L. VII.

Non admittitur impressio.

Non admittitur impressis!

A cenzor véleménye miatt kéziratban maradt Korvinus Mátyás c.
 szomorúval elegyes vigjáték utolsó lapja. 1790.
 (OSZKRk Quart.Hung. 189)

É N E K
M E L T Ó S Á G O S
GRÓFF BATTHYÁNI MIKLÓS
ÚRNAK
É S
M E L T Ó S Á G O S
GRÓFF SZÉCHÉNYI FRANCISKA
KISSASZSZONYNAK
MENYEGZŐI ÓRÓM-NAPJÁRA
5-dik OCTOBERBEN
1802-dik ESZTENDŐBEN.

S O P R O N B A N,
NYOMTATTATOTT SISS ANTAL JÓSEF BETŰVEL.

Széchenyi Franciska és Batthyáni Miklós menyegzőjére írt
Ének... 1802.

A'
K Ö Z N É P'
MEG-VILÁGOSODÁSÁRÓL.
E N N E K
HATÁRAIRÓL ÉS HASZNAIRÓL.

50787

ÍRTA NÉMET NYELVEN

EWALD I. L.

*A Miklósi
köz. köv. tanintézet
könyvtára.*

B É T S B E N,

H u m m e l D á v i d betűivel.

1 7 9 1.

Ewald, J. L. népszerű ismeretterjesztő művének fordításáva.
Kantnak a felvilágosodásról vallott nézeteit népszerűsítette Bárány
Magyarországon

2202/76

Mittelsagen, Groß

αὐτῶν τῶν ἁγίων ἁπάντων.

[illegible]

kehát nettóeljárás anyag. Gontsival
lenni is 14 évvel a jöv. Tervezés Etess.
pártnál ahol is most képegy Samuil
lakom körül vágott az 14. szegélyt. Széles.
mal az

c. Hiltzinger's Grapad

Colly by abateffs
Polgaroy Indiana Dring
Pinelett Palapty

Ermenen toshlyk
Kyyw Sopna E Kienit

Bárány Péter felesége Palásthy (Palásti) Zsuzsanna könyörgő levele
Széchenyi Istvánhoz 1827. okt. 29.
(MTAK 202/76)

Copia

Libraneria

420 f. 37 1/2 Kúlt Bancoi Cédulákban, melyek-in valós csí-
talak főrész Képzésen is 19 1/2 Képzés, és
is a melléklet Néhai Insurrectionalis Perceptor
Tabla Biró Tettes Bányás Társas Ur Supplementalis
számadása főrész megállapított állapított Summa
ja fejében a Tisztelt Urnak Édes fia, Tilla Biró
Tettes Bányás Péter Urtól mai napon fel-vettem
két Miflókban 29-ik Ocsó 375 Miflók
Gyógy m.p. G. Perceptor.

Hogy ezen pár a maga Édes Levelel minden pénzbe meg egy
börzsin. Miflókban 29-ik Miflók 15:6

Tilla Biró Bányás Ur Tabla.
Bányás T. Urnak Édes fia
Gyógy

Hudich Ignác átvételi elismervénye

1816. május 24-én "Néhai Insurrectionalis Perceptor Tabla Biró Tettes
Bányás János Ur Supplementalis számadása szerint meg állapított ... Summaja
fejében a Tisztelt Urnak Édes fia ... Bányás Péter Urtól mai napon fel-vettem.

(BL IV.501.E 1814/1816)

Toldy Ferenc az akadémia titkára gondosságának köszönhető, hogy 1852. november 24-én a Bach Borbálától megvásárolt Jelenséges Lélek=mény a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába került (K 857)

Görög Demeter a Hadi és más nevezetes történetek egyik szerkesztője

GÖRÖG DEMETER

ts. k. udvari főnevelő, aranykultsos és udvari tanácsos
hazánkfiának, sz. István apost. magyar király rendje
közép keresztos vitézének, több külföldi- és a'
magyar tudós társaság tiszteletbeli tagjának

ÉLETEÍRÁSA,

és

a' magyar literatura előmozdítása által, valamint a'
nevelés pályáján szerzett

É R D E M E I.

Kiadta

MÁRTON JÓSEF

Professor.

Életemről írták

B E T S E N,

NEMES HAYRULI ENTAL BETHVEN.

1854.

BÁRÓCZYNAK
MINDEN MUNKÁJI.

ÚJRA KIADTA
KAZINCZY FERENCZ.

ELSŐ KÖTET.

SC. 17. 13.
TULAJTOSÁGI JEL: M. 17. 13. 13.

Báróczynak Minden Munkái.

Újra kiadta Kazinczy Ferencz. Pesten Trattner. 1813.
Báróczy Sándor díjátadó beszédét Kazinczy is megszerezte.
Az ő életrajza kapcsán foglalkozott Bárány Péterrel.

PANNONHALMI FÜZETEK
A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁGI SZENT GELLÉRT FŐISKOLA HALLGATÓINAK
DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI

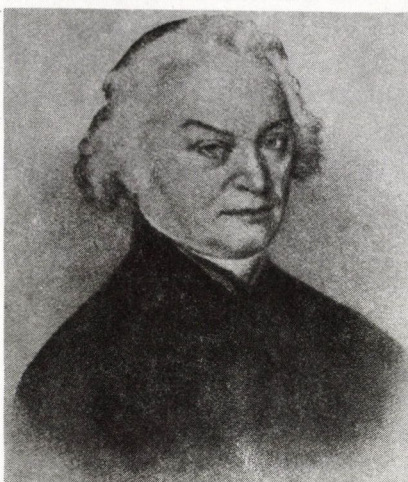
26.

GRÓF SZÉCHENYI FERENC IRODALOMPÁRTOLÁSA

IRTA
OLOFSSON PLACID
OSB

PANNONHALMA
1940

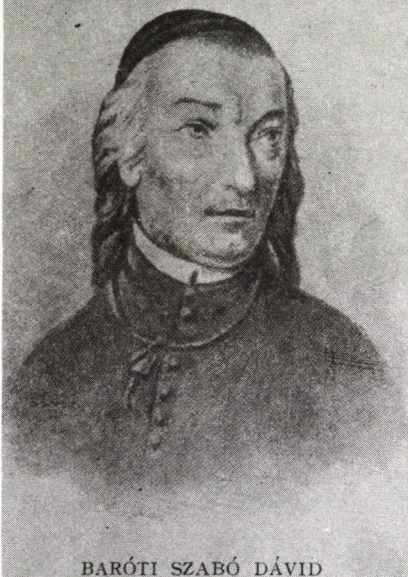
*A Pályatételről Olafssohn Placid könyvében olvasható a legrészletezőbb leírás.
(Pannonhalma 1940)*

DUGONICS ANDRÁS

GVADÁNYI JÓZSEF

BARÓTI SZABÓ DÁVID

RÉVAI MIKLÓS

Bárány Péter kortársai, akikkel kapcsolatban állt.

253a

✓ *Saccharis - neohindensis* (Kirby)

253

Isotriaena.

[illegible]

E szavakból válogattak Görög Demeterék egy "csokorral" (150 szó) és jelentették meg a Hadi és más ... 1790, 726., 776., 799. oldalán.

*Baróti Szabó Dávid Kisded Szó-tárában
jelent meg Bárány Péter öt szava. 1792.
A kép az 1784-es első kiadás címlapját mutatja*

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

III.

Lélektani műszók.

A „Hadi és más nevezetes történetek“ című újságban (1790) egy kis lélektani műszógyűjteményre bukkantam, melyet a szerkesztő Bárány Péternek pályanyertes „Lélekről való tudományából“ vett ki, és megállapítás vagy kijavítás végett terjesztett a „tudós világ“ elé. Érdekes a kis szógyűjteményt, mint adalék a nyelvújítás és műszóalkotás történetéhez.

Allany: subjectum; — alva-járás: noctambulatio; — becsvélekedés: existimatio; — csel: praxis; — dag: massa; — dobda, ér verés: pulsus; — gyuladó híg: phlogiston; — egyebet, egyébféle: diversus; — egyedes, magános: singularis; — egyenetlen nyomat, több nyomat: superpondium; — egyenlő nyomat, egyarányúság: aequilibrium; — eggy ügyű, eggyes: simplex; — össze rakodt: compositum; — eggy ügyűsitem, egygitem: simplifico; — elej: elementum; — élesztő műv: animalis actio; — elev érzékenység: praesensio; — elev ítélet, idétlen ítélet: praejudicium; — elmélkedő felleng ész: genie speculativum; — elmény: theoria; — éppenséges: absolutus; — érték: intellectus; — érzékenyes: sensitivus; — érzékenység: sensio doloris v. voluptatis; — érzemény: sensatio; — érzemény felett való: transcendentalis; — érző műszer: organon sensus; — erőszakos: vehemens; — esmeret külszabása, formája: forma cognitionis; — ész hegy: acumen; — szem' hegy: acies visus; — eszmély: conscientia sui; — ideg: tendo; — jegy: symbolum; — jel: signum; — jelenség: phaenomenon; — illetvény: relatio; — imigyíttem: modifiko; — imigyítés: modificatio; — inger: elater animi; — ismét-ítem: repeto; — íz: articulus; — íz: gustus; — ízlés: sensus, gustus; — jövevényes ösztön: instinctus adventitius;

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

III. KÖTET.

1907. ÁPRILIS.

4. SZÁM.

A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése.

II.

6. A XVIII. század vége felé a magyar nyelv ügye mindinkább nagyobb lendületet vesz; csakhamar nagy vita támad a magyar

8. *Bárány Péter* is ír ebben az időben egy lélektant ** „szülött nyelvünkön.” Műszavai a következők:

allany: subjectum; egyedes, magános: singularis; elej: elementum; elev ítélet, idéetlen ítélet: praejudicium; elmélkedő felleng ész: genie speculativum; elmélet: theoria; éppenséges: absolutus; érzékenyes: sensitivus; érzékenység: sensio doloris v. voluptatis; érzemény: sensatio; érzemény feletti való: transcendentalis; érző műszer: organon sensus; eszmély: conscientia sui; ítle vérv: relatio;

* Ez a szó lelki (spirituális) nem fordul még nála elő, hanem helyette mindig *vestellent* (immateriális) mond; pedig mily gyakran előforduló metafizikai és vallási műszó!

** A mai *képzel* szó a *képzés*-ből származik, mely Apácza, Sartori, Benyák, Horváth stb. műnyelvében fontos szerepű. A XIX. század elejétől *előterjesztésnek* (Vorstellung) mondják s csak a század közepén küzd vissza magát a *képzés*, *képzel*. Sőt Simon József Sándor a *képzés* helyett ma már *kepcetelést* mond. (Athenaeum. 1902. 198 l.)

*** Lélekről való tudomány. 1790. V. ö. Hadi és más nevezetes történetek. III. 1790. 142. l. és Nyr. 10: 308

”Bárány Péter is ír ebben az időben egy lélektant ’szülött nyelvünkön’”

Kornis Gyula cikkéből. Magyar Nyelv 1907, 3, 10–18)

gyelmese ajánlott állásra nyí
lehetetlenné vágyok

Nagyságodnak

Miksaos Solgaja
Barany Peter

„M. I. az Magyar Akademiának fun
amensoma, meg vettesett. Igen feres
nem, ha abban a Bölcselkés, agóra
mire, sorsolás stílusát fel vesetles
nák. Már 1791-dik évszaka ki dolgoz
tam, magyarul a Psychologias, és
más a Magyar nyelv és Irás
sorsolás stílusát fel vesetles
a több

”Már 1791^{dik} esztben ki dolgoztam magyarul...”
Barány Péter levele Széchenyi Istvánhoz 1826. aug. 12.
(MTAK Ir.lev. 202/75)

A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRA

A KEDVELTEBB KÉPZŐK ÉS KÉPZÉSMÓDOK
JEGYZÉKÉVEL.

IRTA

SZILY KÁLMÁN.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR KIADÁSA.

1902.

Szily Kálmán Magyar nyelvújítási szótárának címlapja.

1902.

Képzolegni. A Phil. Szt.-ban 1831-ből megvan már *kép.elés*, *imaginatio*, *képzolegős*: *chimaericus*. — Kunossnál (1834) *képzolegő*: *phantasia*. — Fog.-nál (1836) *képzoleg*: *fantasirt*.

Képzolem, Pethe Ferencz 1812-ben (Honayi Lev.) a poetát, Kazinczy nagy megbotránkozására (Lev. 18:294), *képzolem*-ésnek akarta nevezni, s ebből következtethető, hogy a *képzolem* főnévre is gondolt, noha nem tudni, mily értelemmel ruházta volna fel. — *Képzolem*, *fantasie*, először Tzs. (1835), még dűb. betűkkel szedve. — Fog. (1848) *fantasie*, *einbildung*.

Képzolet, Bárány Péter 1791 (Ny. 10:300). Nála: *ideale*: SzD.-nál értelmezés nélkül; SI.-nál *phantasma* v. *opinio*, *persuasio*; Lángbynál (Phil. Műsz.) *phantasia*. — Fejérnél *imaginatio* és *imago*. — Verseghynél (Lex.) *imaginatum*, *das eingebildete*.

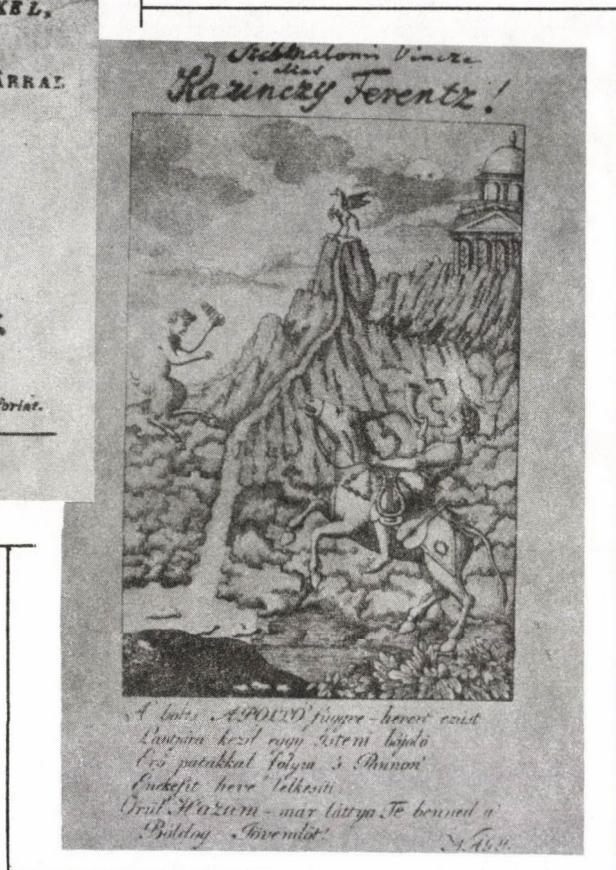
Képzolemény. Golejji Katona István alkotása (NySz.) — SI. hozta ismét divatba. — Kunossnál *képzoleményes*, *képzoletes*: *imaginarius* (Gyal.).

Képzole, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 126): *vorstellung*; Horváth Ádámnál 1789 (Phil.) *idea*, ugyanígy Berezfalvi (Tud. magy. 31), SI., Köteles, Ruzsoknál. — Theorovichnál: *imaginatum*. — *Képzoletes* (Phil. 1831-ből) *formalis*, vagy *ideális*, sőt *plasticus* is; ugyanez Ball. (1857): *imaginär*.

Képzoletség Verseghy 1820 (Lex. 115). Nála *am. idéálítás*, *idealismus*. — Mai *Bildung*, *cultur* jelentése Fog. (1843).

Képzolemény, Szabó József 1848 (Bánya). *formation, production*. — „Nem helyes szó, mondaná a Debr. Gramm. 1795 (304), mert ez a végezet *mány, mény*, mivel végbe vitt munkát jelent, csak tökéletes igék mellé tétethetik”. — *Képzoleni* l. *képzoleni*.

Képzole-művészet. Novák Dániel 1833 (Társ. 294). Nála még *képzole művészet*: *bildende Kunst*. — Tzs. (1835) *képzole műv.* stb.

A XVIII. század harmadik harmadában elindított nyelvújítási mozgalom két irányzata az orthologus és neologus a Mondolatban (1813) és a válaszul írt Feleletben csapott össze.

- A Mondolat címlapja
- Belső előzéklap a Mondolatból

I. Becsületbeli tagokul 8: a főrendek közül: gr. Gvadányi József, b. Ráday Gedeon; az egyházi rendből: Molnár János, Majláth Antal apátok és Nagy János; a nemesi rendből: Baresai Ábrahám, Bárcóczy Sándor, Kazinczy Ferenc. II. Rendszerint való tagokul 40: Balog Sándor, Bárany Péter, Bacsányi János, Benke Mihály, Benyák Bernát, Bolla Márton, Cséppán István, Decsy Sámuel, Dugonics András, Fábchich József, Földi János, Göböl Gáspár, Görög Dometer, Gyöngyösi János, Horváth Ádám, Illei János, Kerekes Sámuel, Komjati Ábrahám, Kovásznai Sándor, Kovács Ferenc, Kreskai Imre, Mátyus István, Milesz József, Nagyváti János, Novák István, Péczeli József, Rájni József, Ráth Mátyás, Rácz Sámuel, Révai Miklós, Rozgonyi József, Simai Kristóf, Szabó Dávid, Tolnai Sándor, Tóth Farkas, Verseghi Ferenc, Virág Benedek, Öri Fülöp.

Ezek közül csak Kazinczy, Bacsányi, Görög és Simai érték meg az akadémia megalakulását, melynek aztán tagjaivá is lettek, midőn az 1831-ben valahára életbe léphetett.

Mai telfogással vizsgálva az írók azon tüzerét, melyet Révai a „Candidatusok” sorozatában bemutat, nem épen alaptalanul támadhat elménkben egyik másikra nézve ilyféle kérdés: miért van ez és ez között s miért nincs ez meg amaz? — Oly kérdés, minőt a „különböző telfogás bármikor is támaszthat”) különösen a concret viszonyok ismerete hiányában.

Tudni való, hogy azon válságos viszonyok s mintegy rohamos változatú körülmények közt fölöttebb bajos volt az egyébként is sürgetett ügyben olyatén megállapodásra jutni, mely utólag egészen kifogástalannak bizonyuljon.

és baráti nemek kedveseireib. Ohajok bol-
dogra! —

U. I. Ezen perczekben akart: midőn e' hírek vettek. "Dr.
Ellevanzené, igen is elhagyá férjét, de csak egy
időre, és csak azért: hogy viselő volt a miatt, —
nem annal hitte magát, — Sugoson, Doctor
Györgyövel élal, kinek felesége, csakugyan
jó barátja, sániskorok. On mulat a
egy idő; és azon bizonyosítás mellett: hogy
sem jelenvalóképen nem vis-
elő, sem jövőben soha az nem
lesz, sőtgyen meggyazása sán-irása férjé-
hez." De Péter Péter Szegényeké: és rí-
veler jelenre mellett az állita: hogy a mi
közé, csakugyan kőfőből menő.

Szegény Bárány Péter Bányát, már kétszer
megüti, Uj-Aradon a szél. Péter meggyazása földön
képen áll orala, és több jeles munka. Szegényeké, sőt
kafon épül.

"Szegény Bárány Péter Bányát már kétszer megüti Uj-Aradon a szél..."
Bárány Ágoston levele Kazinczy Ferenchez 1827. jún. 27.
(MTAK Ir.lev. 4f 27)

SB. i. 4m.

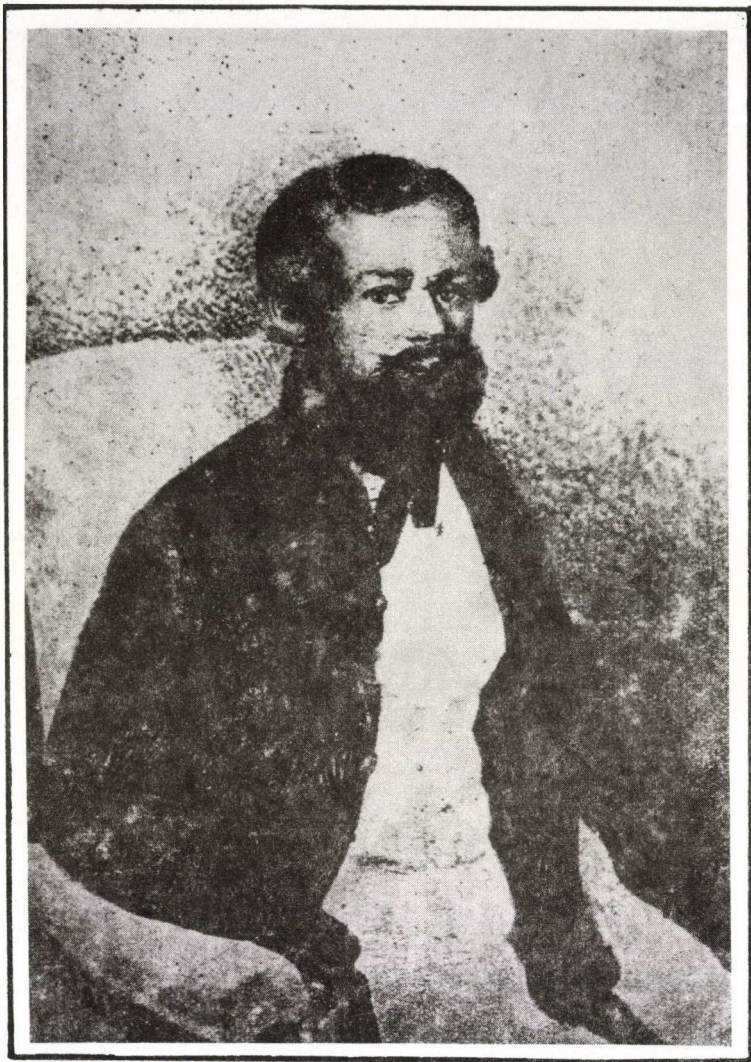
N. 1

Lehírszer
Kazinczy Ferencz. Utnak,
Bárany Ágoston,
hojén életem kírán.

Uten. Györgyön. Augusztus 20. kén. 1827.

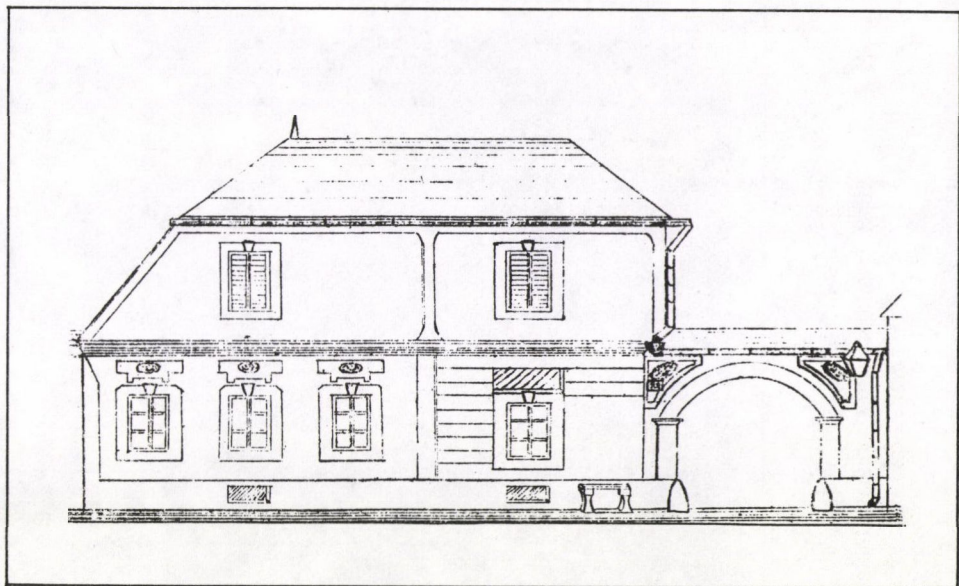
Főke kezemhez júrónak a' Lehírszer Utnak igen
bejés aendei. Nyíltan kópónom az úrúvárosok,
mellyeket a' sorok adának; i' mellyeket kövönem
kell, i' akának is. De "Deffenrich Blumarch"
című munkás nem bírom, ei' fok onást sem: melly
verőpittázul folgálna nekem. Könnyvárom igen
nem goros, nem frük. De oniad i' mellett i' s
halat hár

"... Senecán kívül Bátyámnak minden munkái..."
Bárany Ágoston levele Kazinczy Ferenczhez. 1827. aug. 20.
(MTAK Ir. lev. 4¹ 28)

a.

*Bárány Ágoston történetíró, az MTA levelező tagja Bárány Péter unokaöccse.
Kazinczy javaslatára magához vette nagybátyja kézíratait annak 1829-ben
bekövetkezett halála után.*

b.
A miskolci Szemere utca Bányai ház.

A miskolci Szemere utca a Mindszenti templommal.
Balra a villamos sínek oldalán a fák mögött állt a *Bányászati Ház*.
Ma már lebontották. A helye üresen áll.

Az árvízkárosultak megsegítésére árusított levelezőlap 1878-ból

*A megyei és városi tanácson dolgoztak a Bárány család fiatal tagjai,
amíg joggyakorlatra nem kerültek. A Tanács háza előtt még
a múlt század végén is piac volt.
A Városi Tanács legrégebbi épülete. Miskolc.*

Kritik
der
reinen Vernunft

von
Immanuel Kant
Professor in Königsberg.

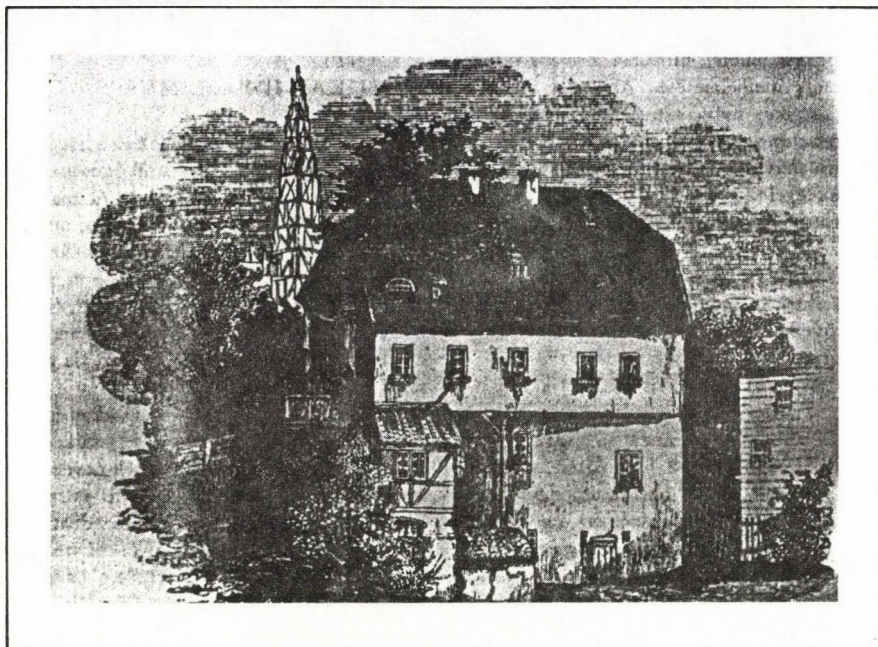

R i g a ,
verlegt Johann Friedrich Hartknoch
1 7 8 1.

Kritik der reinen Vernunft von Immanuel Kant Professor in Königsberg.
Riga verlegte Johann Friedrich Hartknech. 1781.

”... azt én a jelenvaló világ leg nagyobb bölcselkedőjének Kantnak köszönöm.”
(Díjátvevő beszédből)

Kant háza Königsbergben. Ma Kalinyingrád.

Tafel der Kategorien.

1.

Der Quantität

Einheit

Vielheit

Allheit

5

2.

Der Qualität

Realität

Negation

Limitation

3.

Der Relation

der Inhärenz und Subsistenz (substantia et accidens)

10

der Causalität und Dependenz (Ursache und Wirkung)

der Gemeinschaft (Wechselwirkung zwischen dem Handelnden und Leidenden)

15

4.

Der Modalität

Möglichkeit — Unmöglichkeit

Dasein — Nichtsein

Nothwendigkeit — Zufälligkeit.

20

DIE PHILOSOPHIE DES AUSLANDES

VOM BEGINN DES 19. JAHRHUNDERTS
BIS AUF DIE GEGENWART

Zwölfte, mit einem Philosophenregister versehene Auflage

Unter Mitwirkung von

Prof. TH. RUYSEN (Brüssel), Prof. G. DAWES-HICKS (Cambridge),
Exz. Prof. L. CREDARO (Rom), Prof. Dr. E. LILJEQUIST (Lund),
Prof. A. GROTEFELDT (Helsingfors), Prof. A. AALL (Oslo),
Prof. B. J. H. OVINC (Utrecht), Dr. F. PÉLIKAN (Prag), Prof. W. LUTOS-
LAŃSKI (Wilna), Dr. J. KOLUBOWSKIJ (Petersburg), Prof. L. RÁCZ
(Sárospatak), Dr. J. LINDSAY (Iceme Ayrshae), Prof. TH. BOREAS
(Athen), Prof. G. C. CELL (Reading Mass.)

In größenteils völlig neuer Bearbeitung

Herausgegeben von

DR. TRAUGOTT KONSTANTIN OESTERREICH

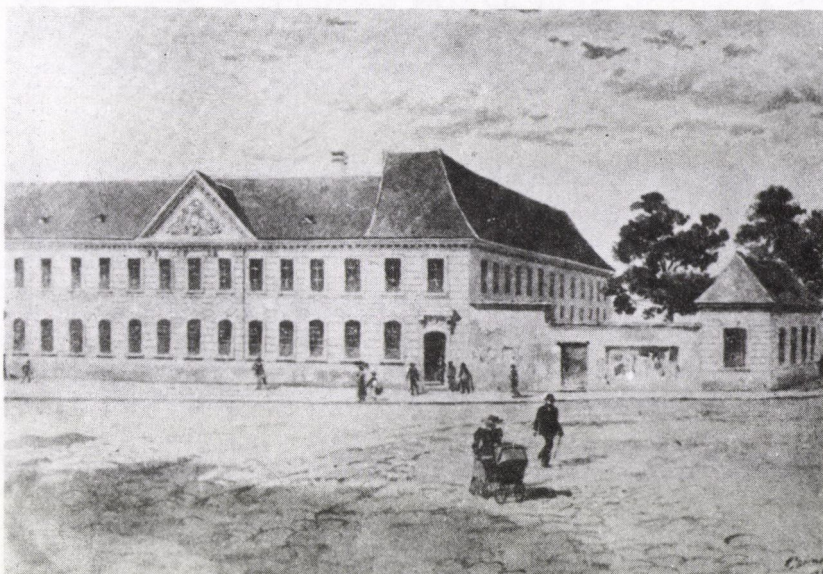
Planm. ao. Professor an der Universität Tübingen

BERLIN 1928

VERLEGT BEI E. S. MITTLER & SOHN

RÁCZ Lajos: Die ungarische Philosophie című fejezete a 12. kiadású német
Die Geschichte der Philosophie-ban (Berlin 1928). Feltételezte
Kant korai nagy hatását a magyar szellemi életre

A Ferencesek terén álló *egyetem könyvtárában* és a szemben lévő *Eggenberger féle könyvkereskedésben* terjesztette Koppi Károly és köre Kant tanait a hallgatók között.

A
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNETE
1635–1935

IRTA
SZENTPÉTERY IMRE

BUDAPEST, 1935

Szentpéteri Imre: A Bölcsészettudományi kar története (1935) című könyvében a Martinovics per kapcsán kompromittálódott egyetemi tanárok között emlegeti Kreil Antalt és Koppi Károlyt.

Physiologia medicinalis.

A u c t o r e

Michaële a Lenhossék,

Med. Doct., in Regia Scientiarum Universitate
Hungarica, quae Pestini est, Physiologiae
et Anatomiae publ. Professore p. o., I. Co-
mitatus Strigoniensis Tabulae Judiciariae
Adessore, Regiae Britann. Scient. Socie-
tatis Gottingensis Correspondente.

V o l u m e n I.

Physiologiae generalis

Pars Prior.

P e s t i n i,

*Lenhossék Mihály: Physiologia medicinalis (1816) c. könyvében
nyíltan hivatkozik Kantra.*

Pálóczi Horváth Ádám

PSYCHOLOGIA

AZ AZ

A' LÉLEKRŐL

VALÓ

TUDOMÁNY.

ÍRATOTT

1789-dik Esztendőben.

PESTEN,

Nyomtat. TRATTNER MATYÁS' Betüivel

1793.

KEDVES HAZÁM!

ITT van a' Magyar PSYCHOLOGIA — Lélekről való Tudomány — ha több szíza szeretetből 's jó igyekezetből írt munkátskaim után ez is kedvet találhat: nagyon szerentsés vagyok.

Magyarúl kellett ezt írnom — Magyar írásom' módja felől előre vallást tettem a' Hazának: hogy még mindnyájan valókik csak magyarúl írogatunk, az írás' módjának fok (és kivált meg-eg'yzés) híjjával vagyunk — ki-ki a' magájét jónak tartja, és addig még kevés számú Társaságink jobb és erősebb lábra nem állnak; hiba-nélkül-valósággal eg'yikünk sem dicsékedhetik. — Az ellen mind-az-által, a'

Pálóczi Horváth Ádám második díjat nyert műve,
amely 1892-ben meg is jelent.

Psychologia az az A' Lélekről való Tudomány. Iratott 1789-dik
Esztendőben. Pesten, Nyomtat. Trattner Mátyás Betüivel. 1792.

a. Címoldal

b. *Kedves Hazám!* Előszó

Közönséges
Históriai - Biográfiai
KÉZI - LEXIKON

avagy

Rövid Élet-leírások

Mind azoknak a' nevezetesebb személyneknek, a' kik magokat talente maik, virtüsoik, találmánnyaik, vitézségeik, mesterségmíveik, és más akármelly jeles, vagy gonosztetteik által eszméretesekké tették; a' legrégibb históriai időktől fogva, a' jelenvaló időkig.

A' régi és legújabb nevezetes Kútfejekből
készítette és össze-szerkesztette

MOKRY BENJAMIN

Egynéhány külső Országi Tudós - Társaságoknak
Tagja.

HARMADIK KÖTET.

K—Q.

Pesten,

Wagner János Tamás betűivel és költségével.

1820.

Mokry Benjámint kézi lexikonja népszerűsítette Kantot hazánkban (1820)

E G Y
MAGYAR TARSASÁG
IRÁNT VALÓ
JÁMBOR SZÁNDÉK

B é t s b e n
Hummel János Dívid betűivel.
1790.

Bessenyei György Jámbor Szándék-a nyitotta meg a magyar felvilágosodás korát.
Az 1790. kiadás címlapja.

Mutter's Tauf- und Zunamen.	Vater.	Anmerkungen.
Barbara geborene von Lantke.	Johann Adam Rudolph Lantke.	Barbara die Tochter von Lantke.
gräfin Juliana vergebene gräfin depleto.	Beter Barany de crescense des Grafs von de Schöningh Herr Beter de Adrich Dine crescense des Gra- fen des Adl. Gra- fen von Schöningh Anna, Festliche Coudise aufsteht den	geborene Wied. Acconche. Herr im Gärtnerey verkauft.

Bárany Péter fiatalokori aláírása Széchenyi István keresztlevelén
1791. szept. 21. (Szentkirályi Elemér könyvéből)

1852.

Alföldi Honlap

K ö n y v e z e s

nov. 24. titok. Kovács Gyula: Első jelentés a m. honföldtani társaságról

Pest. 1852. 8.

- " " ^{németül} Munkalásd a pesti főrendelőkzárban m. egyházi iradalmi
ifjúságtól. 10d. érfoly. Pest. 1852. 8.
- " " Direction for collecting etc. specimens of natural history ^{Magyarul}
- " " Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt ^{III. Jahrgang}
- " " Zinckel Józ: Entdeckungen 2d. k. Pest. 1852. 8.
- " " Trausch Józ: Geschichte der Purrentländer ^(ajánlati korszak) 1852. 8.
- " " Bárány P.: Jelenséges Lélekmény. 8. kézir.
- " " Ballo Lajos: Geschichte Jahan. 1852. 8. v. Richard Moll.
Pest, Wien u. Leipzig. 1851. 12. 1. 2. rs.
- " " Macchiavelli (Nik.) Florentinische Geschichte 2b. v. Litz.
Neumann 1. 1. 2. k. d. d. deutsch. Ges. Wien 1857. 8.
- " " Steeren: Kleine hift. Schriften k. d. deutsch. Ges. Wien 1857. 8.
- " " Hermes (Carl, Hein.) Geschichte der letzten 35 Jahre 3. v. 1800
Braunschweig. 1845. 8. 1. 2.
- " " Thiers J. Geschichte des Consulat, u. des Kaiserthums.

1852. nov. 24. titoknoktól Bárány P.: Jelenséges Lélekmény 8. kézir
Az MTA Könyvtárának Gyarapodási naplója (K 857)

Hartmann
Der
Geist des Menschen

in seinen
Verhältnissen zum physischen Leben,
oder
Grundzüge
zu einer Physiologie des Denkens.

Für
Ärzte, Philosophen und Menschen im höhern Sinne
des Wortes.

Von
Ph. Carl Hartmann,
Doktor und öffentl. ordentl. Professor der Medicin an der Universität
zu Wien.

Zweite, vom Verfasser selbst vermehrte Auflage.

Wien,
Gedruckt und verlegt bey Carl Gerold.
1832.

Hartmann: Der Geist des Menschen. 1832-es kiadása
a gondolatok fizioológiájával foglalkozik

HERMANNI BOERHAAVE
DE
COGNOSCENDIS ET CURANDIS
MORBIS
APHORISMI
UNA CUM EJUSDEM
DE
MATERIA MEDICA ET REMEDIO-
RUM FORMULIS LIBELLO ADSINGULOS
APHORISMOS DIGESTO
AD FIDEM
OPTIMARUM EDITIONUM
RECENSITI ET EDITI.

VINDOBONÆ,
TYPIS JO. THOMÆ NOB. DE TRATTNERN,
SAC. CÆS. REG. AULÆ TYPOGRAPHI ET BIBLIOT.
MDCCLXXV.

Boerhaave Aforizmája a tudományok és esetbemutatók kincsháza volt.
Trattnerék 1775-ös szép kiadása később több átdolgozásban megjelent.

Sensûs externi
& interni.

**Külső és belső ér-
zékenységek.**

Externi sensus
sunt quinque. o. indecl.

Oculus 1 m. 2.

vide: colores,
quid album vel atrum,
viride vel cœruleum,
rubrum aut luteum sit.

Auris 2 f. 3.

audit sonos,
t̃m naturales,
voces & verba;

quàm artificiales,
tonos musicos.

A külső érzékenységek
ötön vannak.

A' szem 1

láttya (szemléli) a' festékeket,
micsoda fehér avagy fekete,
zöld avagy kék,
vörös avagy sárga legyen.

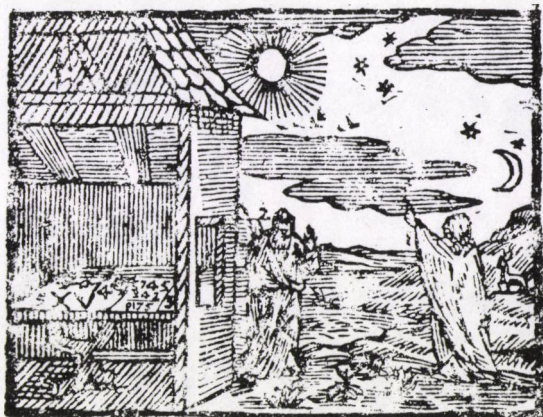
A' fül 2 [ket]

hallja az hangokat, (zengése-
mind a' természetieket,
a' szokat, (szózatokat) és
[igéket];

mind a' mesterségeseket, [kat]
a' muzikás-hangokat. (nérdá-

C I.

Philosophia. A Világi Bölcsesség.

Physicus, 1 m. 2
speculatur
omnia Dei opera,

in mundo.

Metaphysicus, 2 m. 2.
persequatur
rerum
causas & effectus.

A' természet-vizsgáló, i
meg-vizsgálja
az Istennek minden alkotmá-
[nyát,
ezen a' világon.

A' természet-telep-tanító,
végére meggyen [2
a' dolgok
okainak & művelésének (esse-
[lekedetinek)
Arith-

Fejér György piarista tanár az egyetemi könyvtár későbbi igazgatója
kortársa és barátja volt Bárány Péternek. Az 1817-ben megindított
Tudományos Gyűjteményben, melyet Fejér György szerkesztett,
Bárány kezdettől publikált.

*Telencéges
L'ÉLÉK = MÉNY
(Célek-Tudomány)*

79

*Ira'
Bárany Péter.*

*Non tanta prurigne signatur libri,
quanta scribuntur.*

Elő-járó Beszéd

Az Hara-jának előmozdítása. Ezt kifejezték.

Az ki pallérozott és és sziv a Hara-
-akban olyhatán oltar, melyről a Hara-ból
-dogulásoknak gyönyörű illatja a külső nem-
-zetekre is kiterjed.

Senki az és, sem a sziv ki nem le-
-nyesülhet az olyan Hara-ban, mely ödo-
-mányok nélkül működik. Ott a tudat-
-tan Elő-járókkal megterhelt Hara körön-
-tegesen Hajo-törést szenved.

De hogy a Pallérozás meg-művelhetetlen
Alapon éljen, szükség elsőben is a Hara-ban
az tudományt körölgéské tenni, melyben
minden egyéb tudományok fekszenek.

Igyen a lelkemény (lelketudomány)
melyben előben is az élnék, azután a kü-
-nek ereje kifejlesztődik. Ha hogy pedig egy-
-szer ezen kétfőnek erejét, s ezen erőnek kör-
-vényeit ismerjük; könnyű azt azután a
kifejlesztésben is szabásokra venni.

109

Toldalék (Füzgeték)
A' lélekt rend körül való állapotjairól

192. §. Ezen toldalekt optályja.

Mi ő a lélekt rend körül való állapotjairól hallunk, az alatt oly állapotokat értünk, melyekben a' lélek ön tevéseiről, vagy egyáltalában, vagy csak néha korai megfogható. Tapasztaljuk, tudni-illik, az emberi lelkét, hogy néha, hogy a' lélek mint egy meg hasonlít, és különben képen nyitván ki, ki az ő esze, mint a' természet rend szerint való folyamataja kívánna. A' lélekt ilyenek állapotjait tehát néha lehet mondani Rend körül valóit.

Ígyenek az Állom, Ájulás, Álmosság, Állapítás (Mozgambulat), Állomás, és Révész. Ezen állapotban megfoghatóknak a' lélekt tevése; mert itt a' lélek nem világos, hanem homályos képekre jut, az ő munkáit. És mivel fent olyan a' lélekt tevése, mint az alapul fekvő kövek, tehát ezen állapotban rendszeren az itélet, rendszeren az okoskodás, s a' t. Állomás képeket alkalmazzák magára a' lélek ereit, mert az ő ereje csak a' szerint nyitván ki, ki, a' milyan arányt adnak neki a' jelen való mályos képe. Itt éppen azt kell gondolnunk, a' mit Talcar helyesen gondolt; hogy, mint a' gyermek, mint az ifjú, mint az öreg, egyenlő töremény szerint munkálkodik ugyan a' lélek, de az ő tevéseinek ki nyitván ki, ki, ki különben csak ebben áll, hogy

TARTALOM

Jelenséges lélek=mény	5
A' Bètsi Tudós Magyar Társasághoz	7
Elő-járó Beszéd	8
Bè-Vezetés	11
I. Könyv	15
II. Könyv. Az Érzékenység' Tehetségéről	74
III. Könyv. A' megkívánó és utáló tehetségről	108
Toldalek (Függelek)	128
A' Jelenséges Lèlekménynek Szisztèmája	139
A' Lèlekményes nevezetek Szó-tárja	157
Utószó (Gyárfás Ágnes)	183
Bárány Péter	185
Jelenséges lélek=mény	209
Irodalmi, történeti és költött személyek	235
Irodalom és az Utószó rövidítéseinek feloldása	247
Szó-, fogalom-, hely-, névmutató	265
Összefoglalás	365
Récapitulation	368
Summary	371
Zusammenfassung	373
Képek	377

Felelős kiadó: az MTA Könyvtárának főigazgatója
Szerkesztette: Fürth Éva
Alak B/5 – Terjedelem: 38 (A/5) ív
Megjelenés: 1990 – Példányszám: 800
Készült az MTA Könyvtára házi sokszorosító
részlegében

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

1. *Haraszthy Gyula*: A 130 éves Akadémiai Könyvtár. Bp. 1956. 23 p.
2. *Berlász Jenő* – *Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár múltja és jelene. Bp. 1956. 30 p.
3. *Csapodi Csaba*: A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. A pannonhalmi könyvtár a XI. században. Bp. 1957. 13 p.
4. *Berlász Jenő*: Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása. Bp. 1957. 21 p.
5. *Haraszthy Gyula*: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszzerű kérdései. Bp. 1958. 16 p.
6. *Gergely Pál*: Arany János és az Akadémia Könyvtára. Bp. 1958. 8 p.
7. *Moravek, Endre*: Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen. Wien, 1957. 16 p.
8. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója. Bp. 1958. 14 p.
9. *Gergely Pál*: Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában. Bp. 1958. 11 p.
10. *Csapodi Csaba*: Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1958. 18 p.
11. *Moravek Endre*: Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából. Bp. 1958. 12 p.
12. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: A központi folyóirat címjegyzék kérdései. Bp. 1959. 44 p.
13. *Csapodi, Csaba*: L'avenir des périodiques scientifiques. La Haye, 1958. [2] p.
14. *F[ülöpné] Csanak Dóra*: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig 1826–1849. Bp. 1959. 29 p.
15. *Moravek, E[ndre]* – *[Weger] Veger, I[mre]*: Kratkij szlovar' vengerszkij bibliograficseszkih terminov i szokrascsenij. Bp. 1959. 48 p.
16. *Csapodi, Csaba*: Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek, Wien, 1959. 11 p.
17. *Csapodi Csaba*: A proveniencia elve a könyvtárban. Bp. 1959. 14 p.
18. *Rásonyi László*: Stein Aurél és hagyatéka. Bp. 1960. 40 p. 1 t.
19. *Sáfrán Györgyi*: Arany János és Rozvány Erzsébet. Bp. 1960. 178 p. 11 t.
20. *Rózsa György*: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban – Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO. Bp. 1960. 19 p.
21. *Gergely Pál*: Pápai Páriz-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 9 p.
22. *Gergely Pál*: Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 15 p.
23. *Sarlóska Vince Ernő*: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. Bp. 1961. 14 p.
24. *Csapodi Csaba*: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? Bp. 1961. 25 p.
25. *Moravek, Endre* – *Weger, Imre*: Abbreviaturae cyrillicae. Bp. 1961. 138 p.
26. *Rásonyi László*: A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai. Bp. 1962. 19 p.
27. *Tökés László*: Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyv gyűjteménye és fotolaboratóriuma. Bp. 1962. 13 p.

28. *Fráter Jánosné*: „Nemzeti részvét emelte”. 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját. Bp. 1962. 14 p.
29. *Büky Béla*: Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1962. 24 p.
30. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 2. Instituta scientifica. Bp. 1962. VI, 278 p.
31. *Méreiné Juhász Margit*: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban. Bp. 1963. 65 p.
32. *Rózsa, [György] George*: The documentation of science organization as an emerging new branch of scientific information. Bp. 1962. 13 p.
33. *Gergely Pál – Molnár Zoltán*: Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertórium. 1840–1960. Bp. 1962. VI, 377 p.
34. *Csapodi Csaba*: Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye? Bp. 1963. 18 p.
35. *Tőkés László*: A mikrokártya és a kutatók. Bp. 1963. 18 p.
36. *Büky Béla – Csengeryné Nagy Zsuzsa*: Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz. Bp. 1963. 15 p.
37. *Gergely Pál*: Az Akadémia szerepe a Nemzeti Színház létrehozásában. Bp. 1963. 9 p.
38. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 3. Instituta paedagogica. Bp. 1963. VI, 377 p.
39. *György, [József] Josef*: Die Geoth-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Bp. 1963. 29 p. 12 t.
40. *Rózsa György*: Részvételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban. Bp. 1964. 17 p.
41. *Csapodi Csaba*: Beatrix királyné könyvtára. Bp. 1964. 26 p.
42. *Rózsa György*: Hagyomány és korszerűség: az Akadémiai Könyvtár távlati fejlesztéséről. Bp. 1964. 13 p.
43. *Büky Béla*: A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témamegoszlási statisztikák készítése és alkalmazása. Bp. 1964. 16 p.
44. *Csapodi, Csaba*: Conservation of the Manuscript and Old Book Collections at the Library of the Hungarian Academy of Sciences: methods and results. (1949–1964). Bp. 1965. 48 p. 16 t.
45. *Fráter Jánosné*: Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből. (1865–1875). Bp. 1965. 59 p. 7 t.
46. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 1. Instituta rerum publicarum. Bp. 1965. 621 p.
47. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 7. Instituta communicationis. Bp. 1966. XXII, 355 p.
48. *Sáfrán, Györgyi*: Lettres de Romain Roland à Marianne Czeke dans la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie. Bp. 1966. 195 p. 4 t.
49. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 4. Religio. Bp. 1966. XVIII, 211 p.
50. *Rózsa [György] George*: Some considerations of the role of scientific libraries in the age of the scientific and technical revolution. — An essay and approach to the problem. Bp. 1970. 25 p.

51. *Simon Mária Anna*: A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtári hálózata. Bp. 1966. 52 p.
52. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése 1854–1949. Bp. 1966. 61 p. 3 t.
53. *Csapodi Csaba*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatványgyűjteménye. Bp. 1967. 34 p.
54. *H[aranginé] Boros Vilma*: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története. Bp. 1967. 57 p. 5 t.
55. *György József*: Az Akadémia Könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói. Bp. 1968. 25 p.
56. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai. Bp. 1968. 50 p.
57. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 6. Instituta oeconomica. Bp. 1969. XIX, 556 p.
58. *Szelei László*: A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1970. 60 p.
59. *Sz[abóné] Garai Judit – Ujhelyi Gabriella*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története. – Ocserki isztorii knigobmena Biblioteki Vengerszkoj Akademii Nauk sz ruszszkimi szovetszkimi bibliotekami. Bp. 1970. 46 p.
60. *Molnár Imre*: Peremlyukkártyás dokumentációs rendszerek létesítése kutatóintézeti könyvtárban. Bp. 1970. 134 p.
61. *H[aranginé] Boros Vilma*: Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról. 1866–1891. Bp. 1971. 148 p.
62. *Apor, [Éva] Eve*: The Persian manuscripts of the Vámbéry-bequest. Bp. 1971. 19 p. 1 t.
63. *Gergely Pál*: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa. Bp. 1971. 97 p. 8 t.
64. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 8. Instituta sanitatis publicae. Instituta caritatis. Instituta varii generis. Bp. 1971. XXI, 559 p.
65. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományos kutatás szolgálatában. Bp. 1971. 232 p. 2 t.
66. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 5. Instituta ad artes litteraturamque spectantia cum siglis periodicorum additis. Bp. 1972. XIX, 477 p.
67. *Vitályos László – Orosz László*: Ady-bibliográfia 1896–1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp. 1972. XXV, 425 p.
68. *Botka Ferenc*: Magyar szocialista irodalom oroszul 1921–1945. Bibliográfia. – Vengerszkaja szocialiszticeszkaja literatura na ruszszkom jazüke 1921–1945 gg. Bibliograficeszkij obzor. Bp. 1972. XIII, 127 p. 9 t.
69. *Szentgyörgyi Mária*: Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián. 1831–1945. Bp. 1973. 170 p.
70. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai. 1854–1949. Bp. 1974. 430 p.
71. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. 1. köt. Bp. 1976. 360 p.

72. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. 2. köt. [Térképek.] Bp. 1976. 24 t.
73. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. A–L. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 473 p.
74. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. M–R. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 475–846 p.
75. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. S–Z. Repertórium 1840–1970. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. A repertóriumot összeáll. *Pétervári Lászlóné és Sz[abóné] Garai Judit*. Bp. 1975. 847–1242 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

Új sorozat

- 1(76). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársainak szakirodalmi munkássága 1950–1975. Bibliográfia. Összeáll. *Fekete Gézané*. Bp. 1976. 80 p.
- 2(77). Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. [Cikkgyűjtemény.] Bp. 1976. 62 p.
- 3(78). *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikum állománya az 1970-es években. Bp. 1977. 78 p.
- 4(79). *Vitályos László*: Ady-Léda-Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához. Bp. 1977. 164 p.
- 5(80). *Scientia et virtus. Un commentaire anonyme de la Consolation de Boèce. Introduit et publié par Sándor Durzsa*. Bp. 1978. 87 p.
- 6(81). *Rozsondai Marianne*: Anton Koberger működése és a Koberger-kötések. Bp. 1978. 148 p. 75 t.
- 7(82). *Körmendy Kinga*: A Knauz-hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. Bp. 1979. 150 p. 17 t.
- 8(83). *Bibó István*: A rákoskeresztúri egykori Podmaniczky–Vigyázó kastély története. Bp. 1979. 84 p.
- 9(84). *Vitályos László – Orosz László*: Ady-bibliográfia 1896–1977. 2. bőv. kiad. Bp. 1980. 408 p.
- 10(85). *Rolla Margit*: A fiatal Kaffka Margit. Bp. 1980. 178 p.
- 11(86). *Szántó György Tibor*: Az akadémiai könyv- és folyóiratkiadás története. Bp. 1983. 126 p.
- 12(87). *Rolla Margit*: Kaffka Margit. 2. köt. Út a révig . . . Bp. 1983. 226 p.
- 13(88). *Bükyné Horváth Mária*: A periodikumok használatának átalakulása az Akadémiai Könyvtárban (1966, 1973, 1980). Bp. 1983. 244 p.
- 14(89). *Náday Károly – Sáfrán Györgyi*: Történeti kutatások Kufsteinban. Czuczor Gergely rabsága. Bp. 1984. 213 p.
- 15(90). *Csapodi Csaba*: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek. Bp. 1984. 112 p.

- 16(91). *Rózsa György*: "Tudományok és művészségek szeretete..." Írások az MTA Könyvtáráról. Bp. 1986. 168 p.
- 17(92). *Taxner-Tóth Ernő*: A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből. Bp. 1987. 194 p.
- 18(93). *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai. Bp. 1987. 158 p.
- 19(94). *F. Csanak Dóra*: Egy debreceni kereskedő Nyugat-Európában. Csanak József úti levelei 1862-ből. Bp. 1987. 78 p.
- 20(95). *Fráter Jánosné*: Az MTA könyvtári bizottságának iratai 1866–1949. Bp. 1988. 148 p.
- 21(96). *Fekete Gézáne*: Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtételei és előzményei. Bp. 1988. 230 p.
- 22(97). *M. Kondor Viktória*: A Hornyánszky nyomda és az Akadémia könyvkiadása. Bp. 1989. 214 p.
- 23(98). *Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára*: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. Fönnmaradt kötetek: 1. A–J. Bp. 1988. 447 p.
- 24(99). Telekiek alapítványa. Az Akadémiai Könyvtár az alapítástól az önálló könyvtáráépületig 1826–1988. Összeállította: Fekete Gézáne. Bp. 1989. 200 p.
- 25(100). *May István*: Reguly Antal szentpétervári levelezése
- 26(101). *Kabdebó Tamás*: Blackwell küldetése. Bp. 1990. 308 p.

Az MTA Könyvtárának legújabb kiadványaiból:

Csapodi Csaba-Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Hungarica.
Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. köt.
Bp. 1988. MTAK. 447 p.
/MTA Könyvtárának Közleményei. 23(98)./
Ára: 160.- Ft

M. Kondor Viktória: A Hornyánszky nyomda és az Akadémia könyvkiadása.
Bp. 1989. MTAK. 214 p.
/MTA Könyvtárának Közleményei. 22(97)./
Ára: 72.- Ft

Bíróné Vasvári Lilian – Braun Tibor – Schubert András: A magyar
természettudományi alap kutatás publikációs és idézettségi adatai 1981-1987.
Bp. 1989. MTAK. 484 p.
/Informatika és Tudományelemzés. 5./
Ára: 200.- Ft

Telekies alaptípusa. Az Akadémiai Könyvtár az alapítástól az önálló
könyvtáráépületig 1826 – 1988. Összeállította: Fekete Gézőné.
Bp. 1989. MTAK. 200 p.
/MTA Könyvtárának Közleményei. 24(99)./
Ára: 70.- Ft

Kabdebó Tamás: Blackwell küldetése.
Bp. 1990. MTAK. 308 p.
/MTA Könyvtárának Közleményei. 26(101)./
Ára: 140.- Ft

A kiadványok kaphatók:

MAGISZTER AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT
Bp. V. Városház u. 1.

STUDIUM AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT
Bp. V. Váci u. 22.

150,- Ft